

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 9, Sayı: 2, Aralık 2020

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 9, Number 2, December 2020

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler, kronolojik sıra takip edilmeksizin Editör'ün nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent referees for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published without chronological order after the final evaluation and decision of the Editor. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Creative Commons Atf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeçer / Fax:** +90 284 - 236 31 79

E-Mektup / E-mail: baedergisi@trakya.edu.tr; baedergisi@gmail.com

www.baedergisi.trakya.edu.tr / www.baedergisi-en.trakya.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/baed>

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO – Sarayıçi Yerleşkesi / EDİRNE

E-Mektup / E-mail: matbaa@trakya.edu.tr

EDİRNE – ARALIK 2020

BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERGİ SAHİBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

EDİTÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME - Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)*
Prof. Dr. Kerima FILAN (University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Dragi GJORGIEV (Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya)
Prof. Dr. Machiel KIEL (Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC (University of Belgrade, Belgrad/Srbistan)
Prof. Dr. Thanos VEREMIS (National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan)
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN ALTIN (University of Bucharest, Bükreş/Romanya)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Alexei KALIONSKI (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan)
Doç. Dr. Georgios SALAKİDİS (Democritus University of Thrace, Gümülcine/Yunanistan)
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Paschalis ANDROUDIS (Aristotle University of Thessaloniki, Selanik/Yunanistan)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)

İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

DİZGİ / TYPESETTING

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Fatma YAZICI

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Yücel ACER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. İlker ALP, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKSİC, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, University of Prishtina, Prishtine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMĞİL, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MIKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Prishtina, Prishtine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, TÜRKSOY Genel Sekreter Yrd., Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOCANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKES, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Tetovo/Kuzey Makedonya
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye

Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Goran BANDOVIĆ, Univ. College of IR and Diplomacy, Zagreb/Hırvatistan
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Costanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Doç. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Dilaver Arıkan AÇAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel HOŞ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* ve *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı* tarafından taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed in *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* and *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı*.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Prof. Dr. Birgöl DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Albert DOJA, Université de Lille/Lille/Fransa
Prof. Dr. Emre ERDOĞAN, İstanbul Bilgi Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Cengiz ERİŞEN, Yeditepe Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Davut HUT, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI, Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Sündüz KASAR, Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. İshak KESKİN, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ema MİLJKOVIĆ, University of Belgrade/Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Nilüfer ERDEM, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU, Üsküdar Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Çağla Derya TAÇMAT, Ankara Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Didem TUNA, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Hatice YAZGAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi/Çankırı
Doç. Dr. Gürhan YELLİCE, Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Dr. Öğr. Üyesi Adnan Barış AĞIR, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/Osmaniye
Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİNÇKAN, Trakya Üniversitesi/Edirne
Dr. Öğr. Üyesi Alper ECEVİT, Çukurova Üniversitesi/Adana
Dr. Öğr. Üyesi Enes ERYILMAZ, Kırklareli Üniversitesi/Kırklareli
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR, Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Dr. Öğr. Üyesi Şirin OKYAVUZ, Bilkent Üniversitesi/Ankara
Dr. Öğr. Üyesi Abdülnasır YİNER, Siirt Üniversitesi/Siirt
Dr. Öğr. Gör. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University/Londra/İngiltere

**BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2020

**JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE**

Volume 9, Number 2, December 2020

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Mehmet Fatih ÇÖMLEKÇİ

*Yugoslavya'nın Dağılma Süreci ve Bosna
Savaşı Sırasında Türk Basını*

*Turkish Media during the Bosnian War
and the Process of Yugoslavia's
Dissolution*

275-303

Şahin DOĞAN

*Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın
Bağımsızlık İlanı*

*The Independence Process of Bulgaria in the
light of Russian Sources*

305-329

Nilüfer ERDEM

*Anadolulu Rum Kadınlar Savunma
Örgütü ve Faaliyetleri*

*Anatolian Greek Women Defense
Organization and its Activities*

331-361

Sezin İBA GÜRSOY - Gülayşe ÜLGEN TÜREDİ

*Avrupa Birliği Genişlemesi'nde Koşulluluk
İlkesi: Batı Balkanlar ve Türkiye*

*EU Conditionality Policy in Neighbouring
Geographies: The Western Balkans and
Turkey*

363-399

Ercan KARAKOÇ - Gökhan DURAK

*Amerikan Basınında Doğu Rumeli
Olayları (1878-1888)*

*Eastern Rumelia Events in the American
Press (1878-1888)*

401-421

Abdulla REXHEPİ - Zeqije XHAFÇE

*Traces of Persian Literature on
Naim Frasheri's Poetry*

*Naim Frasheri'nin Şiiri Üzerindeki
Fars Edebiyatının İzleri*

423-441

Burcu TAŞKIN

*Triadik Bağ Teorisi Bağlamında Batı
Trakya Müslüman-Türk Azınlığının
Türkiye ile Bağlayıcı İlişkisi*

*Western Thrace Muslim-Turkish
Minority's Binding Relations with Turkey
Based on Triadic Nexus Perspective*

443-476

Abidin TEMİZER - İbrahim SERBESTOĞLU

*Osmanlı - Sırp Diplomatik İlişkileri ve
Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa*

*The Ottoman-Serbian Diplomatic Relations
and the Ambassador to Belgrade
Yusuf Ziya Pasha*

477-506

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Servet KARAGÖZ

*Gülşah Kurt Güveloğlu, Sırp Hırvat Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya Yugoslavya'nın
Siyasi Hayatı ve Türkiye ile Diplomatik İlişkileri (1918-1941)*

507-511

Serra YAZICI ÖZEL

Çağla Derya Tağmat, Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla İstanbul'da Helenizm (1839-1922)

513-518

YUGOSLAVYA’NIN DAĞILMA SÜRECİ VE BOSNA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK BASINI*

Mehmet Fatih ÇÖMLEKÇİ**

ÖZ

Yugoslavya’nın 1990 yılında dağılma sürecine girmesiyle yaşanan çatışmalar ve bununla bağlantılı olarak dünya gündemine giren Bosna Savaşı, uluslararası medyanın olduğu kadar Türk basınının da ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda çalışmada, 1990-1995 arası döneme odaklanılarak Türk medyasının önde gelen gazeteleri Cumhuriyet, Hürriyet ve Türkiye’nin haber, manşet ve köşe yazıları üzerinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, söz konusu uluslararası kriz döneminde iç basındaki habercilik yönelimlerini, olayların ele alınış ve yorumlanış biçimlerini ve kamuoyunu etkileme bağlamındaki gazetecilik pratiklerini ortaya koymaktır. Araştırma sonucunda gazetelerin uluslararası bir sorunu iç politikadaki konumlanmaları çerçevesinde değerlendirdikleri görölmüştür. Ayrıca, gazetelerin yayın politikalarının Türkiye’nin o dönemdeki dış politikasıyla olan ilişkisi ortaya koyulmuştur. Bunun yanında zaman zaman kullanılan duygulara dayalı gazetecilik dili, Osmanlı mirasına yönelik haberler ve dış politika haberlerindeki magazinleşme eğilimleri ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yugoslavya, Bosna Savaşı, Türk Basını, Dış Politika, Gazetecilik

* Bu makale yazarın 2008 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli, ORCID: orcid.org/0000-0002-4811-5558, E-posta: mcomlekci@klu.edu.tr

MEHMET FATİH ÇÖMLEKÇİ

TURKISH MEDIA DURING THE BOSNIAN WAR AND THE PROCESS OF YUGOSLAVIA'S DISSOLUTION

ABSTRACT

The conflicts took place in Yugoslavia which began to face the dissolution in the 1990s and related to this, the Bosnian war partaking in the worldwide agenda, have caught the attention of the Turkish media as well as international media. In this sense, focusing on the era 1990-1995, news, headlines and opinion columns of the leading newspapers of the Turkish media "Cumhuriyet", "Hürriyet" and "Türkiye" have been examined. The aim of this study is to reveal the journalistic tendencies, the interpretation of the events and the news reporting practices in the context of influencing the public opinion by aforementioned newspapers, in the period of the international crisis. As a result, it was observed that newspapers evaluated this international crisis within the framework of their ideological positioning. Also, the relation between editorial policy of the examined newspapers and the Balkan policy of Turkey at that time was addressed. Besides, the themes of emotional news language, promotion of Ottoman heritage and tabloidization of foreign news came to the forefront in the study.

Keywords: Yugoslavia, Bosnian War, Turkish Media, Foreign Policy, Journalism

Giriş

Yugoslavya'nın 1990'lı yıllar ile birlikte içine girdiği dağılma süreci ve bunu takip eden Bosna Savaşı, Türkiye'nin Balkanlar'ı uzun yıllar egemenliği altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olması, coğrafi yakınlık ve Müslüman Boşnaklarla paylaşılan ortak inanç gibi çeşitli nedenlerle 1990-1995 yılları arası dönemde Türk kamuoyunun ve medyasının yoğun ilgisini çekmiştir. Türkiye'nin dış politika tercihleri üzerinde de etkisi olan bu kamuoyu ilgisi ve baskısı zaman zaman medya tarafından şekillendirilmiş, kimi zaman da medya bu kamuoyu ilgisine seyirci kalamamıştır. Türkiye'nin söz konusu dönemde takındığı dış politika tavrı çeşitli araştırmalara konu edilmekle birlikte,¹ Türk basınının Yugoslavya'nın

¹ Birgül Demirtaş-Coşkun, "Ankara ve Berlin'in Bosna Savaşı'na Yönelik Politikaları: Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *International Relations / Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 13, Bahar 2007, s. 57-88 ; Demirtaş-Coşkun, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası", *International Relations / Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, s. 51-86 ; Kader Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin ve Türkiye'nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2012, s. 23-40 ; Zehra Eroğlu, *Turkish Foreign Policy*

dağılma süreci ve Bosna Savaşı sırasındaki tavrı, habercilik anlayışı ve yönelimleri kapsamlı bir araştırmaya konu edilmemiştir.

Bu makalenin amacı, Türkiye'yi de ilgilendiren uluslararası politik bir kriz anında iç basının habercilik tarzını, gelişmelere verdiği tepkileri, olayları ele alış / yorumlayış biçimlerini ve kamuoyunun oluşumuna katkı sürecindeki gazetecilik pratiklerini ortaya koymaktır. Basın, kendi bünyesindeki ve farklı çevrelerdeki kanaatleri yansıtarak ve bunların toplumda ifade edilmesi, duyurulması ve yaygınlaşmasını sağlayarak hem karar vericiler hem de toplum üzerinde etkin bir araç olarak öne çıkmaktadır. Konuya dış politika bağlamında bakıldığında da, günlük basın uluslararası bir olaya ayırdığı yer ve verdiği önem ile hükümetin ve halkın ilgisini bu konulara çekerek toplumsal bir tartışma ortamının yaratılmasına katkı yapabilir.² Bu çerçevede, Yugoslavya'nın dağılma süreci ve Bosna Savaşı sırasında basının kamuoyu oluşturma süreçlerine olan katkısını anlamak amacıyla, farklı politik temayülleri bulunan ve söz konusu dönemde tirajı yüksek olan üç gazete; Hürriyet, Cumhuriyet ve Türkiye gazeteleri seçilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi, gazetenin satışı üzerine yayın stratejisi gütmeyen, fikir gazeteciliğinin önemli bir temsilcisi olarak her daim etki kapasitesini koruyan bir yayın organı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca gazete 1980'li yıllardan sonra da kendini sol çizgiye yakın tutan gazetecileri bünyesinde muhafaza etmiş,³ Türk basınında merkez solu temsil eden bir çizgide yer almıştır.⁴ Türkiye Gazetesi ise araştırmaya konu dönemde milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiyi temsil etmiş,⁵ Türk-İslam sentezi düşüncesinin taşıyıcısı olarak nitelenmiştir.⁶ Hürriyet Gazetesi ise daha çok ana-akım bir kitle gazetesi olarak yayın hayatına devam etmiş, özellikle 1990'lı yıllarla birlikte sermayenin istekleri, ekonomik liberal gelenek ve kâr etme amaçlı magazinleşme eğilimleri gazete üzerinde etkili olmaya

Towards the Balkans in the Post-Cold War Era, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Türkeş, Ankara 2005.

² Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 96-97.

³ Ayşe Elif Emre Kaya, "Cumhuriyet Gazetesi'nin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi" *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 39, Bahar 2010, s. 86.

⁴ Erdal Dağtaş ve Levent Yaylagül, "11 Eylül Saldırısının Türkiye Yazılı Basınındaki Sunumu" *Kurgu Dergisi*, Sayı 21, 2005, 2005, s. 3.

⁵ "Aynı yerde", s. 3.

⁶ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (çev.) Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 103.

başlamıştır.⁷ Araştırma için bu gazetelerin seçilmesinin nedeni, yukarıda sözü edilen farklı eğilimleri ve yayın politikalarını temsil etmelerinin yanında Yugoslavya'nın dağılma süreci ve Bosna Savaşı döneminde konuyu gazetelerinde sıklıkla gündeme taşımalarıdır.

Araştırma için Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar/Gazete Arşivi'ne (Taksim) gidilerek 1990-1995 arası dönemde çıkan tüm gazete sayıları incelenmiştir. Hürriyet, Cumhuriyet ve Türkiye gazetelerinin incelenen sayılarında Yugoslavya'nın dağılma süreci ve Bosna Savaşı ile ilgili olan tüm haber, köşe yazısı, yazı dizisi, yardım kampanyası duyuruları ve fotoğraflar ayıklanarak tasnif edilmiştir. Daha sonra bu haberler söylem, içerik, tarihsel bağlam, dil, fotoğraf kullanımı gibi unsurlara dikkat edilerek analiz edilmiştir.

Farklı yayın çizgilerinde olan ve okuyucu kitleleri itibarıyla farklı siyasi/toplumsal yönelimleri ortaya koyan bu gazetelerin analizi, Türk basınının savaş dönemlerinde aktif siyasete olan etkilerini, kamuoyu oluşumuna yaptığı katkıları ve okuyucuları yönlendirme biçimlerini ortaya koymasından önemlidir. Bu kapsamda belirli tarih aralığı ve gündem çerçevesinde bir “medya tarihi kazısı” olarak tasarlanan çalışmada, gazetelerin yayın politikaları, köşe yazarlarının yorumları, atılan manşetler, kullanılan haberler ve seçilen sözcükler vasıtasıyla öne çıkarılan ve/veya ihmal edilen konular ele alınmıştır. Sözü edilen analizlere geçilmeden önce ise, gazetelerde yayınlanan haber ve köşe yazılarının tarihsel bağlama oturmasını teminen, tarihsel süreç ve dönemin Türk dış politikası hakkında bilgiler verilecektir.

1. Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna Savaşı

Yugoslavya 1990-1991 yıllarından itibaren dağılma sürecine girmiş, üç farklı etnisiteyi bünyesinde barındıran, üç etnik grubun da kurucu ulus statüsüne sahip olduğu Bosna-Hersek de bu dönemde en çok karışıklığa sahne olan bölge olarak dünya kamuoyunun gündeminde yerini almıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber federal yapıya sahip olan Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması, birçok ülkenin bağımsızlığını kazanması sonucunu doğurmuştur. Uluslararası ilişkiler literatüründe “Balkanlaşma” olarak da adlandırılan, “bir birlik altında hayatlarını sürdüren milletlerin kanlı

⁷ Yusuf Özkır, “Hürriyet Gazetesi'nin Kimliği”, *Iğdır University Journal of Social Sciences*, Sayı 3, 2013, s. 58; Volkan Ekin, “Hürriyet Gazetesi: 1990-2000 Dönemi”, *Haber Analizi ve Arşiv İncelemeleriyle Türkiye'de 9 Gazete*, (ed.) Şengül Özerkan, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s. 84-85.

çatışmalar neticesinde bağımsızlıklarını ilan etmeleri” süreci başlamıştır. “Balkanlaşma” ifadesi Avrupalı bir bakış açısıyla bu coğrafyayı akademik adlandırmalar ile ötekileştirme işlevini de görmüştür.⁸

Çatışmaların başlangıcında Müslüman Boşnak kimliğini ayrı bir milli unsur olarak görmeyip yapay bulan Hırvat ve Sırp milliyetçilikleri, Bosna-Hersek'teki anlaşmazlıkların asli unsurlarından biri olarak öne çıkmıştır.⁹ “Büyük Sırbistan” ve “Büyük Hırvatistan” projelerinin temsilcileri,¹⁰ hem etnik kimliklerini kabul etmedikleri Müslüman Boşnaklarla, hem de birbirleriyle çatışmaya başlamışlardır. 1989 yılında Slobadan Miloseviç'in Sırbistan Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasıyla birlikte Belgrad'ın Yugoslavya üzerindeki etkinliği artmış ve Sırp milliyetçiliği de yükselişe geçmiştir.¹¹ Kosova sorununun bölgenin özerkliğine son verilmesi yoluyla çözümsüzlüğe terk edilmesi de Yugoslavya'nın dağılma sürecini hızlandırmıştır.¹² Aslında daha Tito'nun ölümünden sonra, özellikle Sırbistan'ın federal devlet yapısının kendi lehine değiştirilmesine yönelik çabaları Yugoslavya Krizinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Genel olarak, birlik içerisinde yayılan milliyetçi fikirler, iktidara gelen milliyetçi siyasi liderlerin konumlarını sağlamlaştırmak için etnik düşmanlıkları öne çıkarmaları ve bu düşüncelerin halk arasında yayılması savaş ve çatışma sürecine giden yolu açmada etkili olmuştur.¹³ Yugoslavya'nın sözü edilen iç problemlerine, Batı Avrupalı devletlerin bölgedeki çıkarları ve SSCB'nin dağılmasından sonra Batının Yugoslavya'ya SSCB'ye karşı denge unsuru olarak atfettiği stratejik rolün azalması¹⁴ gibi dışsal etmenler de eklenmiştir.

Bunun yanında, Yugoslavya'nın 1980'lerle birlikte yaşamaya başladığı iktisadi sorunlar 1990'ların başında daha da derinleşmeye başlamış ve ekonomik durumları görece iyi olan Hırvatistan ve Slovenya, hem ekonomik hem de siyasi bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Bu iki ülke

⁸ Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, (çev.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 75-77.

⁹ Tanıl Bora, *Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, Birikim Yayınları, İstanbul 1999, 2. Basım, s. 59.

¹⁰ Catherine Samary, *Parçalanan Yugoslavya Bosna'da Etnik Savaş*, (çev.) Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 43.

¹¹ Özlem, *a.g.m.*, s. 26.

¹² İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı?: Balkan Dramının Perde Arkası*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2016, s. 76-77.

¹³ Nesrin Kenar, *Yugoslavya - Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005, s. 122-133.

¹⁴ “Aynı yerde”, s. 126-127.

sosyalist Yugoslavya'dan kopup liberal Batı Avrupa'ya entegre olma, Avrupa Topluluğu'na katılma ve özelleştirme sürecine girme planları yapmaya başlamıştır. İktisadi durumları iyi olmayan Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova ise birliğin korunmasından yana tavır koymuştur. Ekonomik nedenler tek başlarına dağılma sürecini açıklamada yetersiz kalsa da, siyasi liderlere kendi etnik veya siyasi gruplarının birlik içerisinde dezavantajlı olduğunu tartışmaya açmak için söylemsel malzeme sağlamıştır.¹⁵ Yugoslavya'nın dağılmaya başlaması tarihsel anlaşmazlıkları canlandırma, ayrılıkçı akımları tetikleme ve dolayısıyla yoksulluk ile savaşa yol açma tehlikelerini ortaya çıkarmıştır. Avrupa Topluluğu ise Yugoslavya bunalımının ilk aşamalarında kararsız bir tutum sergilemiş ve ancak Haziran 1991'de, Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlıklarını ilan ettikten aylar sonra "Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün desteklendiğini" açıklayabilmiştir.¹⁶

25 Haziran 1991'de Hırvatistan'ın ve 26 Haziran 1991'de ise Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesi ile birlikte Yugoslavya'nın dağılma süreci başlamış ve çatışmalı bir döneme girilmiştir. Bu gelişmeleri takiben Makedonya (Eylül 1991) ve Bosna-Hersek de (Kasım 1991) bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Yugoslavya Sırpların kontrolünde, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan bir federasyon haline dönüşmüştür.¹⁷ Avrupa Topluluğu ve uluslararası örgütler 1991 yılı sonuna kadar Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunması konusunda açıklamalar yapsalar da, AT ülkeleri ancak 15 Ocak 1992'de Hırvatistan ve Slovenya'yı tanımak durumunda kalmıştır.¹⁸ Ancak, Bosna-Hersek'in etnik kompozisyonu ve etnik gruplar arasındaki çıkar çatışmaları, ülkenin bağımsızlık sürecini Hırvatistan ve Slovenya'ya göre çok daha çetrefil bir hale getirmiştir.¹⁹ Bosna Savaşı'nın yarattığı insani felaketler 1992 yılının yaz aylarında iyice belirginleşmeye başlamıştır. Bosna-Hersek'te yaşayan insanların neredeyse yarısı göçe zorlanmış, cinayetler artmış, tecavüz bir savaş aracı olarak kullanılmaya başlanmış; bunun yanında toplama kampları oluşturulmuş ve kültürel yıkımlar yaşanmıştır. Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna ve

¹⁵ "Aynı yerde", s. 120.

¹⁶ Martin Holland, *European Community Integration*, New York 1992, s. 136.

¹⁷ İlhan Uzgel, "Yugoslavya'nın Dağılması", *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 491.

¹⁸ Ülger, *a.g.e.*, s. 105-111.

¹⁹ Adnan Seyaz, *The Effect of the European Union on the Post-Dayton Bosnia and Herzegovina: A Democratic Consolidation Example*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Nuray Bozboru Hekimoğlu, İstanbul 2012, s. 31.

çevresindeki çatışmalarda 1993 yılı başına kadar geçen dönemde 8 bin kişi hayatını kaybetmiş, 14 bini ağır olmak üzere 50 bin kişi yaralanmıştır. Hırvatistan'a 14 bin kişilik güç gönderen Birleşmiş Milletler (BM), daha kanlı çatışmaların yaşandığı Bosna-Hersek için adım atmakta, "barış gücü için henüz gerekli şartların oluşmadığı" gibi nedenler öne sürerek gecikmiştir. BM barış gücü kapsamındaki 1.000 asker ancak Mayıs 1992'de havaalanını korumak amacıyla Saraybosna'ya kaydırılmıştır.²⁰

Avrupa ülkeleri ise, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan geleneksel rekabet çerçevesinde sorunu Avrupa Topluluğu içinde hallederek politik güçlerini artırma planları yapmaya başlamışlardır. Ancak onlar da BM gibi inisiyatif almakta gecikince, öngörülen politik çıkarlara ulaşamamıştır. Batılı ülkeler ve ABD 1992 yılının sonlarına değin Bosna Savaşı'nın durdurulması için eylemde bulunamamış ve özellikle Avrupa ülkelerinin "ilkeler çerçevesinde birlikte hareket etme" ideali tartışmalı hale gelmiştir. Neticede, uluslararası toplumun 1992 başından itibaren yoğunluk kazanan diplomatik çabaları Yugoslavya'yı kurtarmaya yetmemiş, Batılı devletlerin çelişkili tutumu dağılmaya giden yolu açmıştır.²¹ Yugoslavya'ya uygulanan askeri ve ekonomik yaptırımlar da olumlu sonuçlar vermemiş ve bu uygulamalar sivil halkın içinde bulunduğu durumu zorlaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Hırvatlar ve Sırlar gibi "illegal" yollardan silah edinme şansına fazlaca sahip olmayan Boşnak Müslümanlar, askeri yaptırımlar sonucunda savunmasız durumda bırakılmışlardır.

Öte yandan, BM çatısı altında Balkanlar'da göreve başlayan Barış Gücü bölgedeki savaşa seyirci kalmaktan öteye gidememiş ve Sırp yayılmacılığının önüne set çekemeyerek işgallerin meşrulaşmasına neden olmuştur. Saraybosna'da sadece insani yardım amacıyla bulunan BM Barış Gücü, çatışmaları dindirmek ya da barışı sağlamak gibi sorumlulukları üstlenmemiştir. BM, etnik temizlikle mücadele ve toplama kamplarını kaldırma yönünde eyleme geçmek yerine, "yavaş ve tedbirli ilerlenmesi" yönünde bir politika izlemiştir.²² Avrupa Topluluğunun girişimiyle 1992'de gerçekleştirilen Lizbon Konferansında önerilen plan, Bosnalı Sırp, Hırvat ve Müslüman liderlerin kendi etnik grupları için daha iyi şartlar sağlamak istemeleri sonucu reddedilmiştir.²³ Bölgeye barışı getirme iddiasındaki Batı kaynaklı Vance-Owen Planı (1993) ise, Bosna-Hersek'in etnik temelli

²⁰ Ülger, *a.g.e.*, s. 150-151.

²¹ "Aynı yerde", s. 113.

²² Kenar, *a.g.e.*, s. 304.

²³ "Aynı yerde", s. 173.

eyaletlere bölünerek ademi merkeziyetçi bir devlet olmasını öngörmüştür.²⁴ Ancak plan Sırların işgallerini ve etnik arındırma çabalarını meşrulaştırdığı ve ödüllendirdiği için adil bir girişim intibası vermemiş, etnik milliyetçi anlayışı besleyen ve barışa hizmet etmekten uzak bir görüntü sergilemiştir. Sırların yayılmacı tutumlarının yarattığı fiili durumu onayan bu plan, Aliya İzzetbegoviç tarafından da saldırgan tarafı gözettiği iddiasıyla eleştirilmiştir.²⁵ Ancak İzzetbegoviç ikili politikası gereğince Batı ile olan görüşmeleri koparmamış ve masadan kalkarak barışı istemeyen taraf imajı yaratmaktan kaçınmıştır. Sonuçta bu plan da Batı'nın diğer pek çok girişimi gibi adil ve hakkaniyete dayalı bir formül üretmediği için sonuçsuz kalmıştır. Saldırgan ve saldıran arasında herhangi bir ayırım yapmayan planın masaya konması ise Sırlara cesaret vermiş ve 1993 baharında Doğu Bosna'da ikinci bir etnik temizlik hamlesine girişilmiştir.²⁶

Avrupa Topluluğu Bosna-Hersek'teki savaşı sonlandırma çabalarında etkisiz kalınca ABD önderliğinde diplomatik/siyasi bir girişim başlatılmış ve Kasım 1995'te ABD'de Hırvat, Sırp ve Boşnak devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen müzakerelerin ardından Aralık 1995'de Dayton Barış Anlaşması imzalanmış, böylece Bosna-Hersek iç savaşı sona ermiştir.²⁷ Dayton Barış Anlaşması esas olarak ABD'nin katkısını içeren Avrupa kaynaklı bir plan olarak ortaya çıkmıştır. Bu plan ancak ABD'nin olanakları vasıtasıyla uygulandığı zaman başarıya ulaşabilmiştir. Böylece, Bosna-Hersek üzerinden yinelenen rekabette ABD prestijini arttırırken, Avrupa'nın imajı zedelenmiştir. Dayton Barış Anlaşması ile birlikte Bosna Hersek Devleti, Boşnak-Hırvat Federasyonu ve Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti (Republica Sırpska) olmak üzere iki entitenin federe yapılar olarak bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Eski Yugoslavya'yı oluşturan bütün cumhuriyetlere yönelik silah ambargosu kaldırılmıştır. Bosna-Hersek ismiyle ve tek bir devlet olarak yola devam edilmesine karar verilmiştir.

2. Dönemin Türk Dış Politikası

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin Balkanlar'a olan ilgisi artmış ve Balkanlar'da daha aktif bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. Öncelikle, Yugoslavya'nın dağılması ve Bosna ile Kosova'da

²⁴ "Aynı yerde", s. 177.

²⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, (çev.) Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu, 6. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 55.

²⁶ Kenar, *a.g.e.*, s. 180.

²⁷ Ülger, *a.g.e.*, s. 158.

patlak veren savaşlar, bölgesel istikrarı bozarak çatışmalı sürecin Balkanlar'a komşu olan Türkiye'ye sığırma ihtimalini doğurmuştur. Bu sebeple Türkiye özellikle 1990'lı yılların başlarıyla birlikte Balkanlar özelinde daha aktif bir dış politika tarzı benimsemiştir. Bu dönemde Balkanlar'daki Müslümanların ve Türklerin koruyucusu olarak kendini kabul ettirme isteği Türkiye'nin dış politika öncelikleri arasına girmiştir.²⁸ Ayrıca, Türkiye ile Yunanistan arasındaki tarihsel rekabet, bölgedeki ekonomik ve politik etki alanlarını genişletme yarışı bağlamında tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Son olarak ise, ABD ile birlikte bölgede istikrarı sağlamaya yönelik ortak anlayış Türkiye'nin Balkanlar'daki süreçlere aktif olarak müdahil olmasını kolaylaştırmıştır.²⁹ Uslu'ya³⁰ göre Türkiye, NATO kapsamında müttefiki olan ABD ile Balkanlar özelinde dönemselsel olarak farklı öncelik ve kaygılara sahip olabilmektedir. Ancak yine de Türkiye'nin bölgedeki uzun vadeli hedefleri ABD'ninkilerle paralellik arz etmektedir. Türkiye, Balkanlar'da siyasi ve askeri etki alanını arttırmak için ABD'nin güç, prestij ve problem çözme yeteneğinden faydalanmak istemektedir. Bunun yanında, Balkan devletlerinin Türkiye aracılığıyla ABD'ye ulaşmak istemesi, ABD'nin de Türkiye ile Balkan devletleri arasındaki ortak tarihi, kültürel ve dinsel bağları kullanma amacı gütmeleri, iki devleti birbirine daha da yakınlaştırmıştır.³¹

Balkanlar'da bölgesel düzen ve istikrarın bozulmasını takiben yaşanan Bosna Savaşı ve Kosova'daki çatışmalardan sonra bu bölgedeki sorunlar Türkiye'nin güvenlik politikasının en önemli maddeleri arasına girmiştir. Çatışmalı sürecin başlamasıyla birlikte Türkiye, Yugoslavya'nın dağılmasına ve Avrupa Birliği'nin bu süreci cesaretlendirici politikalarına karşı olduğunu açıklamıştır. Turgut Özal 1991 yılında Yugoslav Federal Devlet Başkanıyla yaptığı görüşmede Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yana tavır koymuştur.³² Öte yandan, Sırlar tarafından Müslüman Boşnaklara uygulanan etnik temizlik politikasının ayyuka çıkması ve basın tarafından bu görüntülerin günlük olarak paylaşılması Türk kamuoyunda ciddi bir yankı bulmuştur. Bu süreçte Batı Avrupa ülkelerinin aksine Türkiye, Sırlara karşı

²⁸ Miltiades Evert, "Turkey's Strategic Goals: Possibilities and Weaknesses", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 4, Sayı 4, 1993, s. 31.

²⁹ Sabri Sayari, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-regionalism", *Journal of International Affairs*, Cilt 54, Sayı 1, Güz 2000, s. 176-177.

³⁰ Nasuh Uslu, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, Anka Yayınları, İstanbul 2006, s. 335-336.

³¹ Kenar, *a.g.e.*, s. 501.

³² Baskın Oran, "Yeni Yugoslavya ve Türkiye", *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 490-493.

güç kullanılmasının ve askeri müdahale gerçekleştirilmesinin gerekliliğini açıkça dillendirerek aktif bir dış politika tavrı benimsemiştir.³³ Ancak Türkiye Bosna Savaşı sırasında tek başına bir askeri müdahalede bulunmaktan kaçınmıştır. Bu tutumun nedenleri arasında Türkiye'nin başka bölgelerde (Kıbrıs, Türkiye'nin güneydoğusu ve Kuzey Irak) asker bulundurma zorunluluğu, tek başına bir müdahalenin bölgedeki ülkelerden tepki çekebileceği endişesi ve teknik olanakların yetersizliği yer almaktadır.³⁴

Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993) Osmanlı mirasını İslam merkezli olarak vurgulayan bir anlayışın emareleri görülmeye başlanmıştır. Bu tutum, Osmanlı mirası ve Müslümanlık çatısı altında Balkanlar'da paylaşılan ortak değerleri vurgulayarak bölgede daha aktif bir dış politika izleme niyetinin sinyallerini içermektedir.³⁵ Türkiye iç ve dış kamuoyundan gelen baskıların da etkisiyle, geçmişte Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlarla ittifak kurma kararı almıştır. Türkiye bu doğrultuda, Ağustos 1992'de NATO'ya ortak bir askeri müdahale planı sunmuştur. Ayrıca, Bosna üzerinde bir uçuşa kapalı hava sahası oluşturulması ve ambargonun kaldırılması tekliflerini götürmüştür.³⁶ Çatışmaların sonunda Dayton Barış Anlaşmasının ortaya çıkması ve Kosova'da barışın sağlanması süreçlerinde de Türkiye aktif rol üstlenmiştir.³⁷ Genel olarak, Müslüman Boşnakların varlığının korunması, Türkiye'nin Balkanlar'da bölgesel güç olma isteği, Balkanlar'daki istikrarsızlığın Batı ile olan ticareti etkilemesi, ayrılıkçı hareketlere karşı olan ilkesel tutum ve kamuoyu baskısı Türkiye'nin aktif bir dış politikaya yönelmesinin temel nedenleri olarak öne çıkmaktadır.³⁸

Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde Türkiye Bosna-Hersek sorununu uluslararası platformlarda ön plana çıkaran ülkelerden biri olmuş, Özal resmi sıfatıyla İstanbul'da miting düzenlemekten İslam Konferansı Örgütü'nü toplamaya kadar birçok girişimde bulunmuştur. Özellikle mitingler yoluyla vatandaşları da dış politika süreçlerine katarak

³³ William Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", *Turkish Review of Balkan Studies*, Sayı 1, 1993, s. 241.

³⁴ Oran, "Bosna-Hersek ve Türkiye", *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 490-493.

³⁵ M. Hakan Yavuz, "Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism", *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, Cilt 7, Sayı 12, 1998, s. 24.

³⁶ "Aynı yerde", s. 37-38.

³⁷ Kenar, *a.g.e.*, s. 501.

³⁸ Oran, "Bosna-Hersek ve Türkiye", s. 499.

geçmişin “halktan kopuk” olarak addedilen dış politika geleneğini kırmaya çalışmıştır. Böylece Bosna-Hersek ile İslam ve Osmanlı temelindeki ortaklığı ön plana çıkararak Avrupa Birliği'ne karşı bir koz elde etmek ve İslam zirvesini toplayarak İslam dünyasındaki öncü devlet imajını pekiştirmek istemiştir.³⁹ Özal'ın bu konuyla ilgili bir demeci şu şekildedir:

“Tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi bugün de etnik farklılıkları İslam kimliği ile aşmak mümkündür. İnanıyorum ki bu toplumdaki kimliği oluşturan birincil element İslam'dır. Anadolu'daki ve Balkanlar'daki Müslümanları birbirine yakınlaştıran dini inançlardır. Bu sebeple İslam, Müslüman gruplar arasında birlikte yaşama ve işbirliğinin çimentosu olma vazifesi görmektedir.”⁴⁰

Özal'ın yukarıdaki ifadesiyle de somutlaşan Balkanlar'da daha aktif olmaya yönelik tüm bu dış politika hedeflerine rağmen, Todorova'ya⁴¹ göre Türkiye'nin bölgede istediği etkiyi yaratmasının önünde “Osmanlı mirası” algısıyla ilgili bazı engeller bulunmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesiyle bölgede kurulan devletler sadece Osmanlı'nın siyasal mirasından bir kopuşu temsil etmemiş, onu sistematik olarak reddetme politikaları izlemişlerdir.⁴² Balkan devletlerinin kurulmasına önyak olan milliyetçilik akımlarının etkileri, imparatorluk geleneklerine karşı bir muhalefeti de içinde barındırmıştır. Bu çerçevede ulusal dilleri ve yerleşim birimleri adlarını Türkçe'den arındırma girişimlerinde bulunulmuştur. Okul ve ordu gibi kurumlar aracılığıyla ve ulus-devletin inşası sürecinde kitlelerin homojenleştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Böylece Osmanlı'nın siyasal mirasına tümünden sırt çevirilmiştir.⁴³ Osmanlı yönetimi altında geçen beş yüz yıllık dönem Balkan tarihi içindeki en talihsiz ve en karanlık dönem olarak yeniden inşa edilirken imparatorluk da gelişmenin önündeki başlıca engel olarak resmedilmiştir.⁴⁴

³⁹ Muhittin Ataman, “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel bir Anlayış”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2003, s. 58.

⁴⁰ Nur Vergin, “Türkiye'nin Kendisinden Korkmaması ve Aslına Rücu Etmesi Lazım”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, Yaz 1992, s. 41-47.

⁴¹ Maria Todorova, “Balkanlar'da Osmanlı Mirası”, (çev.) Bernar Kutluğ, *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar...*, (ed.) Kemali Saybaşılı ve Gencer Özcan, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s. 137-138.

⁴² “Aynı yerde”, s. 119.

⁴³ “Aynı yerde”, s. 123.

⁴⁴ “Aynı yerde”, s. 140.

Yugoslavya'nın dağılma süreci, Bosna Savaşı ve dönemin Türk dış politikasıyla ilgili olarak tüm bu söylenenlerin ışığında, söz konusu gelişmelerin Türk basınında nasıl yankı bulduğu ve farklı gazetelerin dönemin olaylarını hangi biçimlerde ele aldıkları, önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Basın aracılığıyla kamuoyu oluşturma sürecinin dış politika olaylarını da kapsadığı göz önüne alındığında, dönemin gazetelerinin yayın politikaları ve habercilik tarzlarının yakından incelenmesinin, Balkanlar'daki bunalımlı dönemin Türkiye'ye olan yansımalarının anlaşılması bakımından mühim olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede incelenecek olan ilk gazete Cumhuriyet Gazetesi'dir.

3. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi ilk olarak 1 Temmuz 1991 tarihindeki sayısında Yugoslavya sorununu manşetine taşımıştır. Ancak bu ilk dönemde savaşla ilgili güncel haberlerden çok “*Yugoslavya’da esir tutulan Türk tır şoförlerinin durumları*” gibi konulara ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede Türk tır şoförlerinin durumu ile ilgili haberlerin magazinsel öğelerle harmanlandığı görülmektedir. Örneğin, esir tutulan kişilerin Slovenya’da gözetim altında tutuldukları süre içerisinde yakınlarıyla telefonla konuşmak ya da televizyon izlemek gibi aktivitelerden büyük zevk aldıkları gibi kişisel detaylara girilmiştir. Bölgedeki sorunlar ilk etapta kısıtlı olarak ve Türkiye’yi ilgilendirdiği ölçüde ele alınmış, Balkanlar’ın içinde bulunduğu çatışmalı durum ve bunun doğurabileceği felaketler üzerinde nadiren durulmuştur. Balkanlar’ın eşliğine geldiği çatışmaların “uzak bir ülkedeki karışıklıklar” olarak işlenmesi hali ise çatışmaların şiddetlenmesi ile beraber gazete tarafından terk edilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği tarihten Bosna Savaşının sonuna kadar, Türk dış politikasının ana hatlarıyla uyumlu şekilde, Yugoslavya'nın birliğinden yana tavır koymuş ve bu tutum günlük haberlerden köşe yazılarına kadar gazetenin genel yayın diline sirayet etmiştir. Bu çerçevede gazetenin dış politika yazarlarından Ergun Balcı'nın görüşleri açıklayıcıdır:

“Yugoslavya’da cumhuriyetleri esnek bir konfederasyon içinde tutma umudu kalmadı. Büyük Sırbistan hayali bölgeye felaket getirecek. Batı Avrupa’ya gelince. Yaşlı kıta bunalım karşısında tam bir çaresizlik örneği sergilemiştir. Daha da ötede, AT ülkelerinin çıkarları birbiriyle çatışmaktadır. Almanya Yugoslavya’ya askeri güç gönderilmesini

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ VE BOSNA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK BASINI

savunmuş, ancak Yugoslavya'nın Almanya ve İtalya'nın nüfuz bölgesine girmesinden çekinen İngiltere bu öneriye karşı çıkmıştır. Fransa da Almanya'ya giderek artan bir kuşkuyla bakmaktadır. ABD ise sanki Batı Avrupa'nın beceriksizliğini, çaresizliğini dünyaya sergilemek istermiş gibi Yugoslavya'daki yangının söndürülmesine yardımcı olacak hiçbir girişimde bulunmuyor. Özetle, Balkanlardaki tablo giderek 1. Dünya Savaşı öncesini andıran niteliğe bürünmektedir. Balkanlarda Balkanlaşma süreci başlamıştır.”⁴⁵

Ergun Balcı, 1990-1995 yılları arası dönemde Balkanlar ile en çok ilgilenen ve konunun politik yönünü sıklıkla köşesine taşıyan bir Cumhuriyet Gazetesi yazarı olarak dikkat çekmektedir. Yukarıda alıntılanan yazısında da, hem Batı Avrupa ve ABD'nin politikalarını eleştiren bir üslup, hem de Yugoslavya'nın “Balkanlaşmasına”, yani bölünmesine karşı konumlanan bir duruş göze çarpmaktadır. Yine aynı günlerde Cumhuriyet Gazetesi'nde “*Self determinasyon ve tehlikeler-2*”⁴⁶ başlıklı bir dış basın alıntısına yer verilmiş, büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarının parçaladığı Yugoslavya'nın birçok savaşa gebe olduğunun altını çizilerek Yugoslavya'nın bütünlüğünden yana bir tavır ortaya koyulmuştur.

Cumhuriyet Gazetesi'nin Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik geleneksel dış politikasıyla paralel hareket ettiği bir diğer konu da Yunanistan ile rekabet halinde olma durumudur ve bu husus gazetenin konu seçimine ve haber diline yansımıştır. Türk dış politikası uzun yıllar boyunca Yunanistan'ın hamlelerine göre şekillendirilmiş, Türkiye'nin Avrupa Birliği başvurusu bile Yunanistan'ın başvurusunun hemen ardından yapılmıştır. Yunanistan ile yarış halinde olma durumu Cumhuriyet Gazetesi'nin dış politika sayfalarına da sirayet etmiş ve Yugoslavya sorunu işlenirken zaman zaman gündeme taşınmıştır. Gazetede Balkanlar'a dair sorunların Yunanistan ile yaşanan geleneksel gerilimler ekseninde sorunsallaştırıldığı ve yeni gelişmelerin de bu pencereden okunduğu örneklerle rastlanmaktadır. Örneğin, Balkanlar'daki gelişmelere koşut olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabetin arttığının iddia edildiği 1990'lı yıllarda,⁴⁷ Cumhuriyet Gazetesi'nde “*Yunanistan'ın Türkiye Korkusu*”⁴⁸ başlığıyla bir habere yer verilmiştir. Bu

⁴⁵ Ergun Balcı, “Balkanlar'da Balkanlaşma”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1991, s. 11.

⁴⁶ Arthur Schlesinger, “Dış Basın, Wall Street Journal: Self determinasyon ve tehlikeler-2”, *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1991, s. 10.

⁴⁷ Murat Yorulmaz, “‘Değişen’ Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde ‘Değişmeyen’ Güvenlik Paradoksu”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2014, s. 127.

⁴⁸ Stelyo Berberakis, “Yunanistan'ın Türkiye korkusu”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1992, s. 11.

haberde Yunanistan'ın bir Türkiye fobisi olduğundan dem vurularak bu ülkenin ulusal politikaları negatif bir dille okuyucuya aktarılmıştır.

Bu minvaldeki bir diğer örnek ise Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan eden komşusu Makedonya ile yaşadığı sorunlara değinen “*Yunanistan'ın komşularıyla başı dertte*”⁴⁹ başlıklı yazıdır. Bu yazıda Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerini düzelttiği, Atina'nın ise aksine bu ülkelerle sorunlar yaşamakta olduğu hususu vurgulanmıştır. Böylece Yunanistan'ın Balkanlar'da politik nüfuz bakımından geriye düştüğü, Türkiye'nin ise bir adım öne geçtiği iddia edilmiştir. Söz konusu haberde Yunanistan'ın Türkiye'yi Balkanlar'da bir tehdit olarak gördüğü defalarca tekrarlanmış, bu ülkenin bir tür “korku” içinde olduğu görüşünün altı çizilmiştir. Gazetenin 1993 yılının Şubat ayında yayınlanan sayılarında da benzer içeriklere rastlanmaktadır. Örneğin Cumhuriyet'in dış politika sayfalarında “*Yunan polisi işkence yapıyor*”⁵⁰ gibi haberler ön plana çıkarılmış ve dış basından (*World Today*) yapılan bir alıntıyla Yunanlı siyasetçilerin Sırlar gibi “Müslüman barbarlığı” söylemini benimsedikleri hususu vurgulanmıştır.⁵¹ Ayrıca gazetenin konuk köşe yazarı Nazmi Akıman⁵² tarafından, Türkiye'ye Yunan kamuoyunu kendi tarafına çekecek politikalar gütmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Ancak bunun aksi tutum sergileyen Cumhuriyet yazarları da mevcuttur. Örneğin yazar Haluk Özdalga Türkiye'nin Yugoslavya politikasını Yunanistan'ı yalnız bırakma ve dışlama hedeflerinin üzerine kurmasına karşı çıkmıştır. Bu politikanın olumlu sonuçlar vermeyeceğini söyleyerek ulusal çıkar açısından da Yunanistan'ı uluslararası alanda tecrit etmenin mantıklı olmadığını vurgulamıştır.⁵³ Ergun Balcı da Türkiye'nin hedefinin Yunanistan'ı da barış eksenine çekerek Balkanlar'da huzur ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak olması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴

Öte yandan, Cumhuriyet Gazetesi'nin her zaman dönemin dış politikasıyla uyumlu bir habercilik tarzı benimsediğini söylemek doğru olmayacaktır. Durumun istisnalarından biri, Türkiye'nin Balkanlar'daki sorunların çözümü için İslam örgütleri ve diğer Müslüman birlikleri ile iletişime geçmesine karşı koyulan tavidir. Örneğin Bosna Savaşı'nın hemen

⁴⁹ Berberakis, “Yunanistan'ın Komşularıyla Başı Dertte”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1992, s. 11.

⁵⁰ Af Örgütü Raporu, “Yunan Polisi İşkence Yapıyor”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1993, s. 11.

⁵¹ Edip Emil Öymen, “World Today: Belgrad Din Çatışması Yaratıyor”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1993, s. 9.

⁵² Nazmi Akıman, “Dış Politikada Bir Yöntem”, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1993, s. 9.

⁵³ Haluk Özdalga, “Bosna-Hersek İçin Laf Ürettik”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1992, s. 9.

⁵⁴ Balcı, “Balkan Politikası”, *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1993, s. 11.

başında, Haluk Özdalga'nın “*Bosna-Hersek için laf ürettik*” başlıklı yazısı, Türkiye'nin Balkan politikasını sert bir şekilde eleştirmektedir.⁵⁵ Köşe yazarının üzerinde durduğu ana husus, Türkiye'nin Balkan sorununun çözümü bağlamında İslami örgütlerden yardım istemesinin yanlış olduğu iddiasıdır. Yazar bu çerçevede “Balkan Müslümanlığı” ile “Ortadoğu Müslümanlığı” arasında bir fark olduğunu iddia ederek, dönemin Türk dış politikasının bileşenlerinden biri olan “İslam ülkelerinin Bosna-Hersek sorununun çözümü için seferber edilmesi” yaklaşımına karşı çıkmıştır. Dikkat çekici olan nokta Bosna-Hersek sorunu özelinde “Ortadoğu karşıtlığı” söyleminin yeniden üretilmesi ve gazetenin ideolojik çizgisi gereği Bosna-Hersek sorununun çözümü için olsa dahi özellikle Ortadoğu'daki İslam ülkelerini denklem dışında bırakma isteğidir.

Cumhuriyet Gazetesi Bosna Savaşının patlak verdiği yıllarda da konuya olan ilgisini korumuş, ancak burada muhafazakâr kesime yönelik olumsuz algısı zaman zaman objektif habercilik ilkesinin önüne geçmeye başlamıştır. Örneğin 25 Nisan 1992 tarihli sayıda “*Cuma sonrası Bosna-Hersek için gösteri*” başlığıyla Bosna Savaşı ilk defa Cumhuriyet Gazetesi'nin manşetine taşınmıştır. Ancak burada yer alan haber başlığı ile Bosna sorunu bağlamından ve özgül gerçekliğinden uzaklaştırılarak İslami-muhafazakâr kesime bir mesaj yollamak amacıyla kullanılmıştır. Haber dilindeki vurgularla göstericiler arasındaki çarşaf giyen kadınlara dikkat çekilmiş, gazetenin politik öncelikleri haber diline yansımıştır.⁵⁶ Ayrıca, 13 Şubat 1993 tarihinde Taksim meydanında gerçekleştirilen ve dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da bu kapsamda halka seslendiği Bosna-Hersek mitingine gazetede geniş yer ayrılmıştır. Gazetede hem mitingin sönük geçtiği söylenerek propaganda çabasının başarısız olduğu ima edilmiş; hem de atılan “Allahüekber” sloganlarından bahsedilerek “Bosna'ya yardım maskesi altında örgütlenen hareketlerin yaratabileceği tehlikelere” vurgu yapılmıştır.⁵⁷ Yine aynı mitingle ilgili olarak, köşe yazarı Metin Hakyeri “Osmanlıcı motiflerin ön plana çıkarıldığını ve böylece milli duyguların çığrından çıktığını”⁵⁸; Oral Çalışlar ise “Laik Türkiye'nin yuhalandığını, Müslüman Türkiye'nin alkışlandığını, böyle mitinglerle Bosna'nın kurtarılamayacağını” ifade etmiştir.⁵⁹ Gazetenin başyazarı İlhan Selçuk da Bosna-Hersek'e destek mitingiyle alakalı olarak, “Müslümanlık vurgusu ve

⁵⁵ Özdalga, “Bosna-Hersek İçin Laf Ürettik”, *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1992, s. 9.

⁵⁶ “Cuma Sonrası Bosna-Hersek İçin Gösteri”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1992, s. 1.

⁵⁷ Deniz Teznel, “Bosna Mitingi Sönüktü”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1993, s. 1, s. 21.

⁵⁸ Metin Hakyeri, “Biz Kosova'da...”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1993, s. 21.

⁵⁹ Oral Çalışlar, “Fatih Şehre Giriyor”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1993, s. 21.

mehter takımıyla Avrupa'ya sefere çıkıldığında son durağın Edirne olacağını"⁶⁰ iddia etmiştir. Bundan sonra da İlhan Selçuk "*Afganistan'dan Cezayir'e dek her Allah'ın günü birbirini boğazlamakta kusur eylemeyen Müslüman kardeşlerimizin 'Sırp'ın boğazladığı 'Boşnak'a ne hayrı dokunur?'*"⁶¹ gibi satırları kaleme alarak, Bosna Savaşı üzerinden Müslüman kesime karşı polemikçi bir tutum sergilemiştir. Özetle, Bosna Savaşının gazetede manşete ve/veya köşe yazılarına taşınmasının, yaşanan trajediler sonucu değil, İslami-muhafazakâr kesime yüklenmek için söylemsel malzeme sağladığı zaman gerçekleştiği bazı örneklerle rastlanmıştır.

Dayton Barış Anlaşması'nın (1995) imzalanması ve Bosna-Hersek'teki çatışmaların durdurulması ise Cumhuriyet Gazetesi tarafından olumlu bir biçimde karşılanmıştır. Gazetede barış sürecindeki gelişmelere sıcak savaş dönemindeki gelişmeler kadar alan ayrılmasa da, "*Alkışlar Barışa...*" gibi sade başlıklar atılarak sürecin barışla sonuçlanması okuyucuya olumlu biçimde yansıtılmıştır.⁶²

4. Hürriyet Gazetesi

Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarla birlikte liberal ekonomi politikalarına ağırlık verilmesinin medya üzerinde de etkileri olmuştur. Bu doğrultuda basında tekelleşme artmış ve gazeteler objektif habercilik ilkelerini kâr etme arzusu uğrunda feda etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda tüketim kültürünün yükselişi ile birlikte de medyada "magazinleşme" olgusu gün yüzüne çıkmıştır.⁶³ 1990-1995 tarihleri arasında Hürriyet Gazetesi'nin sayfaları incelendiğinde buna benzer bir eğilimin ön plana çıktığı ve dış haber sayfalarının bile gazete tirajını arttırabilmek için alabildiğine popülerleştiği ve magazinleştiği görülmektedir. Bu yıllarda gazetede, casusluk hikayeleri ve yabancı sinema yıldızlarının özel hayatları gibi konular ciddi ve analize dayalı dış politika haberlerinden daha geniş bir yer kaplamaya başlamıştır.

⁶⁰ İlhan Selçuk, "Lahmacundan Hamburgere", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1993, s. 2.

⁶¹ Selçuk, "Kim, Kimi, Neden Boğazlıyor", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1994, s. 2.

⁶² Dış Haberler Servisi, "Alkışlar Barışa: Bosna'da Şimdi Barış Zamanı", *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1995, s. 1.

⁶³ Barış Yetkin, "Haber Söyleminde Egemen İdeolojinin Yeniden Üretimi: Magazinleşme Bağlamında Bir Analiz", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 33, Bahar 2011, s. 29; Murat Özgen, "1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu", *2nd Communication in Millenium Symposium A Dialogue Between Turkish and American Scholars*, Cilt 1, 2003, s. 465-477.

Bu eğilimi somutlaştırabilmek için Hürriyet Gazetesi'nin Bosna-Hersek ile ilgili yaptığı haberlerden bazı örnekler bakmak yerinde olacaktır. 1 Haziran 1992 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin manşetinde “*Bosnalı 3 kız kardeş Adapazarı'nda*” başlıklı bir haber yer almıştır. İlk sayfadaki bu habere büyük boyda verilen ve “güzellikleri” vurgulanan üç genç kızın fotoğrafı eklenmiş, haber sunumu magazin sayfalarını andıran bir form ve üslupla yapılmıştır. Görüldüğü üzere savaştan kaçıp Türkiye'ye göç eden insanlar ile ilgili haberler bile gazetelerin ilgi/dikkat çekme ve böylece satışları artırma politikalarına alet edilmeye başlanmıştır. Dikkat çekici bir diğer nokta ise, Bosna Savaşı sırasındaki gelişme, çatışma, ölüm vb. haberlere manşetten yer verilmemesine rağmen, söz konusu haberin magazin öğeleriyle desteklenmiş biçimde ilk sayfada kendine yer bulabilmesidir.

Magazinleşme eğilimini, Balkanlar ile ilgili her gelişmenin içinde olan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la ilgili olarak Hürriyet Gazetesi'nde yapılan haberlerde de gözlemlemek mümkündür. Örneğin Özal'ın Vance-Owen Planı'nı eleştiren “*Bosna planı Balkan savaşı için davetiye*” açıklaması cumhurbaşkanının eşiyle birlikte şarkı söylediği sırada çekilen fotoğraflarla birlikte manşete taşınmıştır.⁶⁴ “Özal'ın Balkan politikaları” konulu haberin onun nasıl şarkı söylediğiyle herhangi bir ilgisi olmasa da, gazete siyasi alanı popülerleştirip magazinleştirerek daha çok okuyucuya hitap etmenin hesaplarını yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda gazetenin Balkanlar'a yönelik haberlerinin büyük bir kısmı ciddi dış politika meselesi mahiyetinden uzaklaştırılarak hedef okuyucu kitlesi için “hafifletilmiştir”.

Bu yeni magazinleşme eğilimlerine karşın gazetenin Bosna Savaşı ile ilgili sadece popüler ve “hafif içerikli” haberlere yer verdiğini söylemek yanlış olacaktır. 1990'lı yılların başlarında Yugoslavya sorunu nadir olarak gazete sayfalarına taşınsa da, 1991 yılı ile birlikte konu ile ilgili ciddi analiz ve haberler Hürriyet Gazetesi'nin dış politika sayfalarında yer almaya başlamıştır. Bu yıllardaki haberlerde Yugoslavya'nın birliğinin korunmasına sıcak bakan, sağduyulu ve savaşın getireceği olumsuzluklara ağırlık veren bir habercilik üslubu görülmektedir. Örneğin Hırvatlar ve Sırlar arasında patlak veren iç savaşın ilk günlerinde gazetede “*Yugoslavya kendi kendini öldürüyor*” ifadesiyle bir haber yayınlanmış, bu haberde Yugoslavya'nın birliğine vurgu yapılmıştır.⁶⁵

⁶⁴ “Bosna Planı Balkan Savaşı İçin Davetiye”, *Hürriyet*, 3 Şubat 1993, s. 1.

⁶⁵ “Hırvatistan, Denizden Topa Tutuyor”, *Hürriyet*, 10 Kasım 1991, s. 16.

Hürriyet Gazetesi'nin Bosna Savaşına olan ilgisi ise, savaşın başlamasından hemen önce, 1 Nisan 1992 tarihinde başlatılan “Bosna-Hersek Dosyası” isimli yazı dizisiyle somutlaşmıştır. Üç bölümden oluşan bu yazı dizisinde genel olarak bölgenin tarihsel geçmişi ve Bosna-Hersek özelinde Balkanlar'daki Türk mirası okuyucuya sunulmuştur. Bu tercih, Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle beraber Türk kamuoyunda canlanan “Balkan” ilgisinin bir yansımasıdır. Bu haber dizisinin büyük bir bölümünü gazeteci Altan Araslı'nın hazırladığı “*Bosna Hersek'teki Türk İzleri*” köşesi oluşturmuştur. Bu yazı dizisiyle Balkanlar'daki Osmanlı mirasına odaklanılmış, örneğin Mostar Köprüsü okuyuculara “*Türk varlığını hissettiren yapı*” şeklinde tanıtılarak bu coğrafyanın Türkiye ile olan bağı sıklıkla vurgulanmıştır.⁶⁶ Osmanlı döneminden kalma mimari eserler okuyucuya ayrıntılı bir biçimde tanıtılarak Bosna'daki ortak tarihi geçmişin hatırlatılması ve bölgeyle olan duygudaşlığın canlandırılması amaçlanmıştır.

Maria Todorova,⁶⁷ Balkanlar'daki Osmanlı mirasını incelerken, bu mirasın siyasi boyutunun git gide unutulduğunu; mimari, kültürel ve demografik alanlarda ise Osmanlı etkilerinin daha canlı kaldığını tespit etmiştir. Bu tespitle paralel biçimde, Hürriyet Gazetesi de amacı bölgenin Türkiye ile yakınlığını vurgulamak olan haber dizisini hazırlarken, Bosna-Hersek'teki Türk izlerini en çok mimari ve kültürel alanlarda aramıştır. Camiler, köprüler, medreseler tanıtılmış; siyasi anlamda Osmanlılık vurgusu yapılmadan, bölgeyle olan duygusal bağlantıyı canlandırmayı hedefleyen yazılar kaleme alınmıştır. Bölgenin savaş öncesindeki kaotik atmosferinden daha çok coğrafyadaki Türk izlerine yoğunlaşarak hem bu bölgeye olan ilgi canlandırılmaya çalışılmış; hem de kamuoyunda Türkiye'ye atfedilen “bölgenin hamisi olma” rolü bir bakıma olumlanarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu haber dizisiyle aynı sayfalarda, bir Boşnak kadının fotoğrafına yer verilip altına da “Boşnak Güzeli” yazılması dikkate değer başka bir konudur.⁶⁸ Burada hem sorunu bağlamından kopararak magazinleştirme; hem de kadını bir “güzellik” nesnesine indirgeyerek onun savaş içerisindeki gerçek rolünü görmezden gelme eğilimi göze çarpmaktadır. Gazetenin bu tavrını biçimlendiren unsurların daha fazla okunma ve ilgi çekme kaygısı olduğu söylenebilir. Ancak böylesine ciddi bir savaş ortamında Boşnak kızlarının güzelliğini ön plana çıkartmak, objektif ve bilgilendirici gazetecilik ilkeleriyle çelişmektedir. İdeal olarak gazetelerin

⁶⁶ Altan Araslı, “Bosna-Hersek'teki Türk İzleri-2: Sevgililer Sevgilisi”, *Hürriyet*, 1 Nisan 1992, s. 7.

⁶⁷ Todorova, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası*, s. 138.

⁶⁸ Muammer Elveren, “Bosna-Hersek Dosyası”, *Hürriyet*, 1 Nisan 1992, s. 7.

önceliği okuyucusuna yurt içi ve yurt dışındaki gelişmeleri hızlı ve doğru bir biçimde aktarmak ve magazinsel öğeleri öne çıkarmaktan çok doğru bilgiyi vermek olmalıdır.

Bununla birlikte, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın politikalarıyla paralel biçimde, Türkiye'nin politik olarak Balkanlar'da daha aktif rol oynaması gerektiğini savunan Hürriyet Gazetesi yazarları da olmuştur. Örneğin köşe yazarı Hadi Uluengin, 21 Nisan 1992'de yayınlanan "*Bosna-Hersek ve Türkiye*" başlıklı yazısında, Türkiye'nin bu coğrafyada daha aktif bir siyaset izlemesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu isteğinden yola çıkarak yazarın Bosna'da aktif politika izlenmesini isteyen Turgut Özal'a yakın durduğu söylenebilir. Hadi Uluengin Türkiye'nin Balkan politikasıyla ilgili şunları yazmıştır: "*Bosna Hersek'te Türkiye'nin izleyeceği aktif politikalar, ülkemizin Balkan'daki etkinliğini pekiştirmeye adaydır. (...) Ancak diplomatik arenanın ötesinde Bosna Hersek'e yapılacak her somut yardım, Türkiye'nin prestijini daha çok arttıracaktır. (...) Drina Vadisi'ni anlatan Rumeli türküleri de hafızamızdadır.*"⁶⁹

Türkiye'nin Balkanlar'da daha aktif bir politika izlemesi ve böylece Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan gelişmeleri dış politika manevralarıyla ülkenin çıkarları doğrultusunda fırsata çevirmesi gerektiğini savunan Hürriyet Gazetesi yazarlarından biri de Ferai Tınç'tır:

*"(...) Müslümanlar saldırıya uğrarlarsa en yakınları olarak bildikleri Türkler boş duracak değil ya elbet yardıma koşacaklar diye düşünüyor. (Bosnalılar kastediliyor) Avrupa Topluluğu'nda ve diğer uluslararası kuruluşlarda sesini duyurmaya çalışan Türkiye'nin önünde çok parlak bir dönem açılıyor. Orta Asya'dan Avrupa'nın göbeğine kadar, milyonlarca dost, üstelik birçoğu da bu kuruluşlara üye olmaya çalışan dost, Türkiye'nin kapısını çalıyor. (...) Avrupa'nın Müslüman ülkelerle sentez arayışı, Türkiye'nin aracı olma niteliğini ön planda tutacak. Altmış sekiz yıllık cumhuriyet, 600 yıllık imparatorluğun sorumluluklarını, kan kardeşliklerini, akrabalık bağlarını unutturmaya yetmiyor. Boşnak dostlarımız gibi, başı sıkışan İstanbul'un yolunu tutuyor. Hiç fena da olmuyor."*⁷⁰

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Ferai Tınç, Hürriyet Gazetesi'nde Türkiye'nin geleneksel/statükocu dış politika tarzında revizyon isteyen,

⁶⁹ Hadi Uluengin, "Bosna-Hersek ve Türkiye", *Hürriyet*, 21 Nisan 1992, s. 16.

⁷⁰ Ferai Tınç, "Boşnaklar ve Zeynep'in Kitabı", *Hürriyet*, 17 Kasım 1991, s. 16.

Balkanlar'da Osmanlı'dan kalan hakların kullanılmasını öneren kanadı temsil etmektedir. Bu siyasi çizgisinin bir sonucu olarak Tınç, Yugoslavya'daki çatışma sürecini Türkiye'nin sınırları dışında daha aktif olabilmesi ve bölgesinde önemli bir güç konumuna gelebilmesi için bir fırsat olarak görmüştür. Tınç, "68 yıllık cumhuriyetin 600 yıllık imparatorluğun sorumluluklarını unutturmadığını" söylerken de buna işaret etmekte, cumhuriyetin geleneksel dış politikalarında Osmanlı mirası ağırlıklı bir revizyonun gerekliliğini vurgulamaktadır. Bosna-Hersek'teki çatışmaların son ve en şiddetli evresine girdiği 1995 yılında ise Hürriyet Gazetesi Sırp'lara karşı olan tutumunu sertleştirmiş, gazetenin Bosna ile ilgili haberlerinde "Sırp canileri"⁷¹ gibi tanımlamalara yer vermeye başlanmıştır. Savaşta hayatlarını kaybeden Sırp siviller de olduğu ve gazetecilik etiği gereği gazetecilerin milli, etnik ya da ırka dayalı ayrımcılık yapmamaları gerektiği hususları düşünüldüğünde, söz konusu tanımlamaların ilkeli ve etik habercilik kurallarıyla bağdaşmadığı açıktır.

5. Türkiye Gazetesi

Öncelikle, Türkiye Gazetesi'nin incelemeye konu olan 1990-1995 yılları arasındaki sayılarında Balkanlar'daki çatışmalı süreçle ilgili yapılan haberlerin, bölgedeki Müslümanlarla dini ortaklığı pekiştiren ve anti-komünizm vurgusu ağır basan metinler olduğu dikkat çekmektedir. Yugoslavya'dan gelen dağılma sinyallerine Türkiye Gazetesi'nden ilk tepkiyi, dış politika yazarı Necati Özfatura vermiştir. 1990-1992 yılları arası dönemde gazetede Yugoslavya sorunuyla ilgili en çok köşe yazısı kaleme alan kişi olan Özfatura, 1991 yılı başlarında "Yugoslavya'da iç savaş sinyalleri" adlı yazısıyla konuya değinmiş ve şöyle yazmıştır: "*Yugoslav ordusu Sırp'tır. Bütün Yugoslavya'yı Sırp yapma ve Büyük Sırbistan hayali içerisindedir. Fanatik Sırp komünistleri merkezi yönetimi ellerinde tutmaktadırlar. Ve Yugoslavya dağılma noktasındadır (...) Yugoslavya ve Hırvatistan'daki karışıklıklar komünizmin iflasını göstermektedir.*"⁷²

Görüldüğü üzere gazetede anti-komünizm vurgularına rastlanmakta, Yugoslavya'nın geleceği konusunda ise dönemin resmi dış politikasıyla tezat oluşturacak şekilde Yugoslavya'nın dağılmasını arzu eden yazılar kaleme alınabilmektedir. Bu çerçevede Bosna-Hersek ve Kosova'nın bağımsızlığından yana tavır koyulmuş, gazetenin yayın çizgisiyle paralel

⁷¹ "Tek Kurtuluş Ölümde", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1995, s. 1.

⁷² Necati Özfatura, "Yugoslavya'da İç Savaş Sinyalleri", *Türkiye*, 7 Şubat 1991, s. 6.

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ VE BOSNA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK BASINI

şekilde Müslümanların dayanışması ve birleşmesi için söz konusu dağılma süreci bir fırsat olarak görülmüştür. Necati Özfatura bu konudaki fikirlerini şöyle ifade etmiştir:

“Avrupa’da komünizmin son kalesi olan Yugoslavya’da sadece Sırbistan ve işgali altında zulüm yaptığı Kosova’da komünistler iş başındadır. (...) Yugoslavya yeniden “Balkanlaşmak” ve “Lübnanlaşmak” yolundadır. Yugoslavya’daki Sırplarla Sırp olmayanlar arasındaki iç savaş Kosova’da yaşayan ve hala çok ağır baskı ve zulüm altında inleyen Arnavut, Türk ve diğer Müslümanların kurtuluş vesilesi olacaktır.”⁷³

Türkiye Gazetesi’nde Yugoslavya sorunu üzerinde duran yazarlardan biri olan Oğuz Gökmen ise, Yugoslavya’daki insanların Osmanlı hakimiyetinde geçen dönemi “hasretle andıklarını” vurgulayan yazılar kaleme almıştır. Bu çerçevede Osmanlı döneminde Balkanlar’da hüküm süren adalet ve hoşgörüden bahseden yazar, Yugoslavya’ya barışı Türk ve Müslüman unsurların getirebileceğini savunmuştur. Yazılarında Tito’nun bile devlet yönetimindeki başarısını Osmanlı’ya borçlu olduğunu itiraf ettiğini dile getiren Oğuz, Yugoslavya’nın Osmanlı’dan siyasal bir miras devraldığı düşüncesini vurgulamıştır. Bu düşüncenin çıkış noktası ise, Balkanlar’da Osmanlı-Türk unsurunun sahip olduğu iddia edilen tarihsel hakları öne sürerek, bölgede izlenecek aktif politikalarla bölgesel güç olma idealinde aranmalıdır. Yugoslavya parçalandıktan sonra ise Oğuz Gökmen eski sosyalist rejimi eleştiren yazılar kaleme almaya başlamıştır. Gökmen, Yugoslavya’da uygulanan ve çalışanların iş yerlerindeki karar alma süreçlerine bizzat katılmalarını öngören “öz yönetim” sistemini eleştirmiş, “Yugoslavya’ya bağlantısız üçüncü dünya ülkelerinden gelen seçkin konukların beyinleri Titoizm ve özyönetim sabunları ile iyice yıkanıyordu”⁷⁴ ifadesini kullanarak gazetenin anti-komünist çizgisiyle uyumlu hareket etmiştir.

Bir başka dikkate değer nokta da, Türkiye Gazetesi’nin düzenli olarak hesap numaraları vererek Kosova ve Bosna-Hersek’teki Müslümanlar için başlattığı yardım kampanyalarıdır. Sırp milislerin ve Yugoslav Federal Ordusu’nun Saraybosna’yı bombalamalarıyla başlayan savaş süreci Türkiye Gazetesi’nde infiale yol açmış, gazete yoğun biçimde bölgedeki

⁷³ Özfatura, “Dış Politika”, *Türkiye*, 10 Şubat 1991, s. 6.

⁷⁴ Oğuz Gökmen, “Bosna-Hersek Çağrışimleri”, *Türkiye*, 5 Mayıs 1994, s. 10.

MEHMET FATİH ÇÖMLEKÇİ

Müslümanların sorunlarına odaklanmıştır.⁷⁵ Savaşın sıkıntılarını çeken, evsiz kalan, zorla göç ettirilen insanlara yardım için düzenlenen kampanyalar gazete sayfalarından düzenli olarak duyurulmuş ve Bosna-Hersek özelinde çatışmalı bölgeye özel bir önem atfedilmiştir. Necati Özfatura'nın köşesinden yapılan yardım çağrıları ve bu bağlamda paylaşılan hesap numaraları; Türkiye Gazetesi muhabirlerinin Bosna-Hersek ve Türkiye arasındaki mektup alışverişine katkı sağlamaları; gazetenin birçok muhabirini Bosna'daki halkla konuşup özel haberler hazırlamaları için bölgeye göndermesi, sözünü ettiğimiz alakanın somut kanıtları olarak gösterilebilir. Söz konusu yardımların toplandığı süreçte yayımlanan köşe yazılarına bakıldığında ise, kampanyanın itici gücünün insani yardıma bulunma isteğinin yanı sıra Müslüman ülkeler arasında bir dayanışma ağı kurma hedefi olduğu görülmektedir. Köşe yazarı Necati Özfatura da bu minvalde "İslam kardeşliği" teması üzerinde durmuştur: "Gel be keko, şöyle sıkıca kucaklaşalım. Dünya bizi bekliyor. Senegalli zenci, Filipinler'deki çekik gözlü, Keşmir'deki buğday benizli. Azadi mi? Tut elimden birlikte haykıralım. Azadi! Eritre'ye, Mora'ya, Afganistan'a, Filistin'e, Bosna'ya, Kosova'ya... Biji...? Ah, evet elbette. Biji İslam Kardeşliği!"⁷⁶

Bu kapsamda, 13 Şubat 1993'de İstanbul/Taksim'de Bosna-Hersek'e destek amacıyla düzenlenen mitinge Türkiye Gazetesi sayfalarında hem miting öncesinde hem de sonrasında geniş yer ayrılmış ve köşe yazarları tarafından mitingin 10 gün öncesinden başlayarak vatandaşlara yönelik katılım çağrıları yapılmıştır. Mitingin ertesi günü yayınlanan "Yalnız değilsin Bosnalım"⁷⁷ başlıklı habere eşlik eden mehteran ekibi fotoğrafı ise, gazetenin Osmanlı "özlemine" ön plana çıkararak yayının çizgisinin bir göstergesi olmuştur. Mitingi yorumlayan gazete yazarı Yalçın Özer'in sözleri de Türkiye Gazetesi'nin genel yayın politikasının "Osmanlıcı" motiflerinin izlerini taşımaktadır: "Tek çare, Amerikan kamuoyunu harekete geçirmektir. Dünyaya Bosna'da yaşanan acıların mesajını işte böyle mitingler verebilir. Dış kamuoyuna bir de Balkanların karışabileceği mesajının verilmesi gerekiyor. İnaniyoruz ki dün Taksim'den Osmanlı'nın torunlarının sabrının taşmakta olduğu mesajı dünyaya en net şekilde verildi. Tertipleyenleri kutluyoruz."⁷⁸

Türkiye Gazetesi'nin Bosna'ya yönelik ilgisinin dikkat çekici

⁷⁵ İsmail Soysal ve Şule Kut, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul 1997, s. 53.

⁷⁶ Özfatura, "Selamün Aleyküm", *Türkiye*, 30 Mart 1992, s. 5.

⁷⁷ "Yalnız Değilsin Bosnalım", *Türkiye*, 14 Şubat 1993, s. 1.

⁷⁸ Yalçın Özer, "Clinton ile ABD Nereye Gidiyor?", *Türkiye*, 14 Şubat 1993, s. 13.

örneklerinden biri de, Türk basınında büyük tartışma yaratan, muhabir Yusuf Sancak'ın "*Cephede bir Sırp vurdum*" başlıklı haberidir. Muhabirin silahlı bir fotoğrafının eşlik ettiği haberde, "*Elimdeki bu silahla Sırp canıye ateş ettim*" şeklinde bir de not yer almaktadır.⁷⁹ Yusuf Sancak, haberin aldığı tepkiler üzerine yayınladığı yazısında nefsi müdafaa hakkını kullandığını, gerçekten bir "Sırp"ın vurulmamış bile olabileceğini ifade etmiştir. Kendisini eleştiren Cumhuriyet Gazetesi yazarı ve Çağdaş Gazeteciler Derneği Başkanı Mustafa Ekmekçi'yi de kendine göre objektiflik kıstasları belirlemekle suçlayan Sancak, vicdanı olan her insanın böylesine bir baskı altında soğukkanlılığını yitirebileceğini söylemiştir.⁸⁰ Okuyucuların duygularına yönelik olarak yapılan bu haber, ortadaki tüm insan hakları ihlallerine karşın, basının objektif olma ve okuyucuları doğru şekilde bilgilendirerek onların özgürce kanaat oluşturabilmesini sağlama ilkesine aykırıdır. Müslüman bir coğrafyada yaşanan katliamlara dikkat çekme amacıyla Türkiye Gazetesi tarafından yapılan haberler, zaman zaman ölçülü haber dili kıstaslarını aşarak duyguları harekete geçirmeye dönük bir söyleme dönüşebilmiştir.

Bir diğer önemli husus ise, Türkiye Gazetesi'nin yayın politikası olarak Turgut Özal'ın Balkanlar'da daha aktif rol oynayarak önemli bir aktör haline gelme ve İslam ülkeleriyle işbirliği yaparak bölgedeki Müslümanlara doğrudan yardım ulaştırma politikalarına paralel hareket etmesidir. Bu eğilime verilebilecek bir örnek, gazete yazarlarının Turgut Özal ile birlikte Balkanları gezerek bir haber dizisi hazırlamaları ve Özal'ı Cuma namazlarında bile takip ederek ondan sürekli olumlu biçimde bahsetmeleridir. Aslında Özal'ın kişiliği aracılığıyla olumlanan, Türkiye tarafından Balkanlar'da aktif bir politika gütmeye ve bu coğrafyadaki Müslümanlarla dayanışma eğilimleridir.

Bosna Savaşının ikinci yılına girildiği 1993'te, Türkiye Gazetesi'nin Balkan sorununa olan ilgisinin Türk basınındaki ortalamanın epey üzerinde seyrettiğini söylemek mümkündür. Türkiye Gazetesi'nin TV sayfalarında bile sürekli olarak bu mesele işlenmiş, "*Sırp vahşeti*" ifadesiyle konuyla ilgili belgesellerin tanıtımları yapılmıştır.⁸¹ Bu haberlerden yaklaşık bir sene sonra ise, Cannes Uluslararası Film Festivali'nde yarışan Bernard Henri Levy'nin 'Bosna!' isimli filmi Bosna'daki Müslüman davasını desteklediği için sürekli olarak haber yapılarak desteklenmiş; film ödül alamayınca bu durum

⁷⁹ Yusuf Sancak, "Cephede Bir Sırp Vurdum", *Türkiye*, 16 Şubat 1993, s. 1., s. 13.

⁸⁰ Sancak, "Gazeteci Mesleğinin Askeridir", *Türkiye*, 17 Şubat 1993, s. 13.

⁸¹ "Boşnakların Sırpları Yıldırma Propagandası", *Türkiye*, 16 Mart 1993, s. 19.

Avrupa'daki haçlı zihniyetinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.⁸²

Savaşın sonlarına yaklaşıldığında, özellikle Boşnakların Bihaç'taki direnişiyle birlikte Türkiye Gazetesi bölgedeki Müslümanları destekleyen haberlerini hemen hemen her gün manşetine taşımaya başlamıştır. Kasım 1994 ayında yoğunlaşan bu haber trafiği, “*Bosna’da Müslüman Ordusu’nun Zaferi*”⁸³ ifadeleri ve “*Kupreş’te Yeniden İlk Ezan*”⁸⁴ gibi ilk sayfa haberlerine eşlik eden ezan okuyan direnişçi fotoğraflarıyla beraber, Bosna’da Müslümanlar tarafından kazanılan küçük ya da büyük her askeri başarının vurgulanması suretiyle gazete sayfalarına yansımıştır. Yine aynı dönemde, Müslümanlığa geçtiği iddia edilen Sırp bir kadının fotoğrafı ilk sayfadan “*Soydaşlarımdan utanıyorum*”⁸⁵ alıntısıyla beraber yayınlanmış, gazete tarafından yürütülen karşı-enformasyon mücadelesi böylece somutlaşmıştır.

Türkiye Gazetesi’ni incelenen diğer yayın organlarından farklılaştıran bir diğer nokta da, Bosna ile ilgili haberlerin sadece dış politika sayfalarından verilmemesi, gazetenin iç politika sayfalarına da taşınmasıdır. Söz konusu tercih, Bosna ile Müslümanlık ortak paydası üzerinden kurulan duygudaşlığın bir göstergesidir ve “Bosna-Hersek en az Türkiye’nin iç meseleleri kadar önemlidir ve Türkiye bölgede söz sahibi olmalıdır” alt metnini ihtiva etmektedir. Aydın Menderes’in “Tüm siyasi partiler iç politikayı bırakın ve Bosna için ortak eylem planı oluşturun. Bölgeye askeri destek şart.” sözlerinin gazetenin manşetinde büyük puntolarla yer bulması da sözü edilen “Bosna-Hersek bizdendir” yaklaşımının bir tezahürüdür.⁸⁶

Sonuç

Öncelikle, Yugoslavya’nın dağılma süreci ve Bosna Savaşı sırasında incelenen gazeteler çerçevesinde Türk basınının konuya yoğun bir ilgi gösterdiği, ancak bu ilginin iç politikadaki tartışmalar ve ideolojik konumlamalar perspektifinde şekillendiği görülmüştür. Cumhuriyet Gazetesi’nde bu çatışmalı süreç, dış politika sayfalarında sıklıkla yer almakla beraber konu zaman zaman muhafazakâr kesimle olan politik çekişme ve Yunanistan ile olan geleneksel rekabet çerçevesinde işlenmiştir.

⁸² Cüneyd Atamal, “Cannes Bosna’yı Umursamadı”, *Türkiye*, 28 Mayıs 1994, s. 13.

⁸³ Özfatura, “Bosna’da Müslüman Ordusunun Zaferi”, *Türkiye*, 6 Kasım 1994, s. 5.

⁸⁴ “Kupreş’te Yeniden İlk Ezan”, *Türkiye*, 8 Kasım 1994, s. 1.

⁸⁵ Mustafa Gümüsel, “Soydaşlarımdan Utanıyorum”, *Türkiye*, 7 Kasım 1994, s. 1, s. 8.

⁸⁶ “Bu Davete Uyun!...”, *Türkiye*, 26 Kasım 1994, s. 1.

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ VE BOSNA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK BASINI

Yugoslavya'nın bölünmemesine dönük Türk dış politika amaçlarıyla uyumlu bir haber politikası izlenmekle birlikte, bölgedeki Müslümanlarla ve İslam teşkilatlarıyla kurulan yakın ilişkiler okuyucuya olumsuz bir vurguyla aktarılmıştır. Söz konusu durumun en önemli göstergelerinden biri, Bosna için Taksim'de yapılan destek mitingine karşı takınılan negatif tutum olmuştur. Buna paralel olarak özellikle Özal'ın kişiliğinde cisimleşen bölgede aktif bir dış politika izleme ve Osmanlı mirasını canlandırma eğilimleri eleştiri konusu yapılmıştır.

Hürriyet Gazetesi incelendiğinde göze çarpan en önemli nokta ise 1990'lı yıllarla beraber Türk medyasındaki tekelleşme, şirketleşme ve magazinleşme eğilimleriyle paralel şekilde yapılan içerik üretimi olmuştur. Okuyucu ilgisini sansasyonel ve/veya eğlenceye dönük içeriklere çekme ve böylece reklam gelirlerini, dolayısıyla da kârlılığını artırma amacı gazete sayfalarına yansımıştır. Magazinleşmeyi beraberinde getiren bu yönelim Bosna Savaşı dahil olmak üzere dış politika haberlerine de sirayet etmiştir. Bu çerçevede çatışmalı süreç çoğu zaman magazin öğeleriyle desteklenerek manşete ya da dış politika sayfalarına taşınmış; "Güzel Boşnak kızlar" gibi imge ve söylemlerin dolaşıma sokulmasıyla magazinleştirme eğilimleri objektif haberciliğin yerine geçebilmiştir. Bunun haricinde, Hürriyet Gazetesi'nin yayın politikası ve köşe yazarlarının yazdıkları incelendiğinde, gazetenin bölgedeki Osmanlı mirasını ön plana çıkaran, Türkiye'nin bölgede daha aktif bir dış politika izlemesi gerektiğini savunan ve kriz ortamında inisiyatif alan bir Türkiye'nin bölgede söz sahibi olabileceğini vurgulayan bir çizgide yer aldığı görülmüştür.

Son olarak, Türkiye Gazetesi'nin Balkanlar'daki çatışmalı dönemde yayın politikası olarak "İslam kardeşliği" teması üzerinde durduğu, gazetede bu yönde haber ve köşe yazılarının yer aldığı söylenmelidir. Bu tercih çerçevesinde atılan somut adımlar ise, Bosna'ya yardım amaçlı hesap numaralarının sıklıkla paylaşılması, Bosna için Taksim'de düzenlenen mitinglere katılımın artırılması için çaba sarf edilmesi, gazete muhabirlerinin Bosna ve Türkiye'deki kişiler arasındaki mektup alışverişine aracılık etmeleri ve bazı muhabirlerin Bosna'ya gidip buradaki halkla görüşerek özel haber dosyaları hazırlamaları olarak sıralanabilir. Bunun yanı sıra gazetede, Türkiye'nin Yugoslavya'nın dağılmaması yönündeki dış politikasının aksine bölgedeki Müslümanların bağımsız bir devlet altında yaşamaları gerektiği görüşü savunulmuştur. Osmanlı mirası ve Müslümanlarla dayanışma temaları sürekli olarak ön plana çıkarılmış, Türkiye'nin aktif politika izleyerek bölgedeki Müslümanları kucaklaması gerektiği anlayışı belirginleşmiştir.

MEHMET FATİH ÇÖMLEKÇİ

Dikkat çekici bir diğer nokta ise, Bosna Savaşının ve insani felaketlerin tırmanmasıyla birlikte gazete yazarlarının zaman zaman soğukkanlılıklarını ve objektif yayıncılık ilkelerini koruyamamaları, sansasyonel ve sert manşetler atıp haberler yaparak okuyucularının duygularına seslenmeleri olmuştur.

Sonuç olarak, araştırmaya konu süreçte Balkanlar'daki gelişme ve çatışmaların incelenen gazeteler tarafından iç politik konular çerçevesinde değerlendirildiği, toplumdaki görüş farklılıklarının ve gazetelerin ideolojik konumlanmalarının Balkanlar ile ilgili haberlere yön verdiği görülmüştür. Ayrıca, kamuoyunu belirli bir yönde etkilemek amacıyla zaman zaman duygulara dayalı habercilik dili kullanılması ve 1990'larda basında görülen magazinleşme eğilimlerinin Balkanlar ile ilgili haberlerin bir bölümüne sızmaya başlaması da dikkat çeken diğer bulgulardır. Tüm bu söylenenler ışığında, objektif habercilik ile bütüncül politik/tarihsel perspektifle hazırlanan dış politika yazılarının araştırmaya konu dönemde azınlıkta kaldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler (İstanbul Atatürk Kütüphanesi Süreli Yayınlar Arşivi)

Cumhuriyet Gazetesi – 1 Temmuz 1991 (108/298), 2 Ekim 1991 (108/301), 9 Ekim 1991 (108/301), 12 Şubat 1992 (108/305), 17 Şubat 1992 (108/305), 25 Nisan 1992 (108/307), 1 Mayıs 1992 (108/308), 5 Şubat 1993 (108/317), 9 Şubat 1993 (108/317), 10 Şubat 1993 (108/317), 14 Şubat 1993 (108/317), 15 Şubat 1993 (108/317), 18 Şubat 1993 (108/317), 9 Şubat 1994 (108/329), 23 Kasım 1995 (108/350).

Hürriyet Gazetesi – 10 Kasım 1991 (151/275), 17 Kasım 1991 (151/275), 1 Nisan 1992 (151/283), 21 Nisan 1992 (151/284), 1 Haziran 1992 (151/287), 3 Şubat 1993 (151/303), 14 Temmuz 1995 (151/361).

Türkiye Gazetesi – 7 Şubat 1991 (240/55), 10 Şubat 1991 (240/55), 30 Mart 1992 (240/63), 14 Şubat 1993 (240/74), 16 Şubat 1993 (240/74), 17 Şubat 1993 (240/74), 16 Mart 1993 (240/75), 5 Mayıs 1994 (240/89), 28 Mayıs 1994

(240/89), 6 Kasım 1994 (240/95), 7 Kasım 1994 (240/95), 8 Kasım 1994 (240/95), 26 Kasım 1994 (240/95).

Kitap ve Makaleler

ATAMAN, Muhittin, “Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2003, ss. 49-64.

BORA, Tanıl, *Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, Birikim Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1999.

COPEAUX, Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (çev.) Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

DAĞTAŞ Erdal ve YAYLAGÜL Levent, “11 Eylül Saldırısının Türkiye Yazılı Basınındaki Sunumu”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 21, 2005, ss. 1-23.

DEMİRTAŞ-COŞKUN, Birgül, “Ankara ve Berlin'in Bosna Savaşı'na Yönelik Politikaları: Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *International Relations / Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 13, Bahar 2007, ss. 57-88.

_____, “Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası”, *International Relations / Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, ss. 51-86.

EKİN, Volkan “Hürriyet Gazetesi: 1990-2000 Dönemi”, *Haber Analizi ve Arşiv İncelemeleriyle Türkiye'de 9 Gazete*, (ed.) Şengül Özerkan, Nobel Yayınları, Ankara 2009, ss. 82-87.

EROĞLU, Zehra, “Turkish Foreign Policy Towards the Balkans in the Post-Cold War Era”, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Türkeş, Ankara 2005.

HALE, William, “Turkish Foreign Policy After the Cold War”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Sayı 1, 1993, ss. 231-248.

HOLLAND, Martin, *European Community Integration*, New York 1992.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya, *Konuşmalar*, (çev.) Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu, 6. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.

KAYA, Ayşe Elif Emre, “Cumhuriyet Gazetesi’nin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 39, Bahar 2010, ss. 75-91.

KENAR, Nesrin, *Yugoslavya - Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutları*, Palme Yayınları, Ankara 2005.

ORAN, Baskın, “Yeni Yugoslavya ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, ss. 490-493.

_____, “Bosna-Hersek ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, ss. 493-499.

ÖZGEN, Murat, “1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, *2nd Communication in Millenium Symposium A Dialogue Between Turkish and American Scholars*, Cilt 1, 2003, ss. 465-477.

ÖZKIR, Yusuf, “Hürriyet Gazetesi’nin Kimliği”, *Iğdir University Journal of Social Sciences*, Sayı 3, 2013, ss. 45-70.

ÖZLEM, Kader, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin ve Türkiye’nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı1, Aralık 2012, ss. 23-39.

SAMARY, Catherine, *Parçalanan Yugoslavya: Bosna’da Etnik Savaş*, (çev.) Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul 1995.

SAYARİ, Sabri, “Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”, *Journal of International Affairs*, Cilt 54, Sayı 1, Güz 2000, ss. 169-182.

SEYAZ, Adnan, *The Effect of the European Union on the Post-Dayton Bosnia and Herzegovina: A Democratic Consolidation Example*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Nuray Bozbora Hekimoğlu, İstanbul 2012.

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİ VE BOSNA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK BASINI

SEZER, Duygu, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

SOYSAL, İsmail ve Şule Kut, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990- 1996*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul 1997.

TODOROVA, Maria, “Balkanlar’da Osmanlı Mirası”, (çev.) Bernar Kutluğ, *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar...*, (ed.) Kemali Saybaşılı ve Gencer Özcan, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, ss. 117-145.

_____, *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*, (çev.) Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

USLU, Nasuh, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, Anka Yayınları, İstanbul 2006.

UZGEL, İlhan, “Yugoslavya’nın Dağılması”, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ed.) Baskın Oran, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, ss. 491.

ÜLGER, İrfan Kaya, *Yugoslavya Neden Parçalandı?: Balkan Dramının Perde Arkası*, 2. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2016.

VERGİN, Nur, “Türkiye'nin Kendisinden Korkmaması ve Aslına Rucu Etmesi Lazım”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 19, Yaz 1992, ss. 41-47.

YAVUZ, M. Hakan, “Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism”, *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, Cilt 7, Sayı 12, 1998, ss. 19-41.

YETKİN, Barış, “Haber Söyleminde Egemen İdeolojinin Yeniden Üretimi: Magazinleşme Bağlamında Bir Analiz”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 33, Bahar 2011, ss. 27-60.

YORULMAZ, Murat, “‘Değişen’ Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde ‘Değişmeyen’ Güvenlik Paradoksu”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2014, ss. 103-135.

RUS KAYNAKLARI IşIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

Şahin DOĞAN*

ÖZ

1878 Berlin Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti açısından uluslararası platformda çok önemli değişimler yaşandı. Bu çerçevede en önemli gelişmelerin yaşandığı bölgelerden birisi de İmparatorluğun Balkan topraklarıydı. İmparatorluk topraklarından birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkan diğer devletlerden farklı olarak Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Prenslik haline getirildiği gibi Ayastefanos'da belirlenen sınırları da daraltıldı. Bu şekilde başta Bulgarlar olmak üzere uluslararası çevreler açısından Bulgaristan'ın bağımsızlığı meselesi ötelenmiş oldu. 1908–1909 yıllarında Osmanlı iç siyasetindeki gelişmeler Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi için uygun koşullar yarattı ve bu süreçte Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. İşte bu makale ile bazı Rus kaynakları ışığında bu süreç ele alınmış ve bu kaynakların Bulgaristan'ın Bağımsızlığı süreci araştırmaları ile bu evrede yaşanan uluslararası gelişmelerin açıklanmasına katkıda bulunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı, Balkanlar, Osmanlı Devleti, Rusya, Rus Kaynakları

THE INDEPENDENCE PROCESS OF BULGARIA IN THE LIGHT OF RUSSIAN SOURCES

ABSTRACT

After the Treaty of 1878 Berlin, important changes took place in the international platform for the Ottoman State. Accordingly, one of the region that experienced the most important developments was the Balkan lands of the Empire. Unlike other states that emerged as independent states within the Empire's territory,

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antalya, ORCID: orcid.org/0000-0001-7443-4176, E-posta: sahindogan@akdeniz.edu.tr

Bulgaria was transformed into a Principality under the Ottoman rule, and its borders determined in Treaty of San Stefano were narrowed. Thus, the issue of independence of Bulgaria was postponed regarding international circles, especially for the Bulgarians. The developments in Ottoman domestic politics between 1908-1909 created favorable conditions for Bulgaria to declare independence and Bulgaria declared its independence in this process. With this article, this process is discussed in the light of some Russian sources. In addition, these sources are intended to contribute to the explanation of the Bulgarian independence process and the international developments at this stage.

Keywords: Declaration of Independence of Bulgaria, Balkans, Ottoman State, Russia, Russian Sources

Giriş

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası yaşanan uluslararası gelişmeler özellikle Osmanlı İmparatorluğunun Balkan topraklarında çok önemli değişiklikleri beraberinde getirdiği gibi birçok yeni sorunun da ortaya çıkmasına neden oldu. Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın İmparatorluktan ayrılması, Doğu Rumeli meselesi, Makedonya sorunu, Bosna-Hersek'in işgali, Bulgaristan'ın Bağımsızlık ilanı ve daha sonra Balkan savaşları, büyük göçler gibi siyasi, etnik, sosyal ve uluslararası birçok mesele ortaya çıktı.

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlık ilan etmesi süreci ise Balkanlarda ortaya çıkan bu meseleler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu sürecin analiz edilmesi Büyük Devletlerin Balkan politikalarının, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin, Balkanlardaki etnik meselelerin, yeni ortaya çıkan Balkan Devletleri aralarındaki sorunların ve genel olarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yaşanan Balkan meselesinin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.¹

Bulgaristan'ın Osmanlıdan ayrılması ve bağımsızlığını ilan etme süreci birçok bilimsel araştırmaya² konu olmuşsa da Türk tarih literatüründe,

¹ Bahsedilen bütün bu hususlarda genel bir kanaat edinmek için, Türkçeye tercüme edilmiş olan Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, C. I-II, Çev.: İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2006 isimli esere bkz.

² Türkiye'de özellikle Balkanlar, Makedonya Sorunu, Balkanlarda eşkıyalık hareketleri, Balkanlarda milliyetçilik hareketleri, Osmanlı İdaresinde Bulgaristan vb. gibi başlıklar altında birçok değerli çalışmalar yapılmıştır. Bütün bu çalışmalar bir şekilde ele aldığımız konu ile

Rus kaynaklarının konuya ilişkin katkısı bulunmamaktadır.³ İşte bu makale ile bazı Rus kaynakları ışığında Bulgaristan'ın bağımsızlık süreci ele alınarak bu boşluk bir nebze doldurulmaya çalışılmıştır. Ancak bir makale ile böyle bir boşluğun doldurulmasının mümkün olmadığı çok açık olduğu gibi, Bulgaristan'ın bağımsızlığına ilişkin çalışmaların başta Rus Dışişleri arşivi olmak üzere Rus kaynakları üzerinden devam ettirilmesinin önemli bir perspektife sahip olduğunu belirtmek isteriz.

Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı Süreci

Bilindiği üzere Bulgaristan'ın hukuki statüsünün belirlendiği Berlin Antlaşması'na göre Bulgaristan Osmanlı Devletine vergi veren özerk bir prenslik haline getirildi. Ayrıca yine bu antlaşma ile Bulgaristan'ın daha önce

ilişkili olmakla birlikte böyle bir makalenin sınırlarını aşacağından biz burada “Bulgaristan'ın Bağımsızlığı'nı” konu edinmiş bazı çalışmaları hatırlatmayı uygun bulduk. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Erhan Vatansever, *Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Sannav, Edirne, 2019; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1996; Arzu Taşçan, *Bulgaristan'ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Şeker, İzmir, 2011; Serdar Bay, *İkdam ve Tanin Gazetelerine göre Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1908-1909)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Oktay Kızılkaya, Kars, 2016; Yusuf Sarınoy, “Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanınması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, 2005, ss. 133-138; Yasemin Avcı, “Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Modern Diplomasi (1908-1912)”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, 2005, ss. 291-297; Erol Çetin, *Bulgaristan Prensiği ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Toktamış Ateş, İstanbul, 2003; Ayrıca Bulgaristan'ın bağımsızlığı sürecinde etkin bir rol oynayan Rusya'nın 19. Yüzyıl boyunca (Berlin Antlaşması'na kadar olan dönem) bu hususta izlediği siyasetin incelendiği Serap Toprak, “Bulgaristan'ın Bağımsızlığında Rusya'nın Rolü”, *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt V, Sayı 6 [Balkan Savaşları Özel Sayısı], Samsun, 2013, s. 131-147. İsimli çalışma da zikredilebilir.

³ Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti, yeni ortaya çıkan Balkan Devletleri ve Bulgaristan'ın özellikle askeri stratejileri ve askeri güçlerine ilişkin bilgiler açısından önem arz eden Rus Genelkurmay belgelerinden derlenmiş olan İstanbul Rus askeri ataşesinin raporlarının Türkçe tercümelelerinin yayımlandığı *Rus Genelkurmay Belgelerinde II.Abdülhamid ve Ordusu*, (Yayına Hazırlayanlar: Mikhail Bashanov-İlyas Kemalöğlü), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, isimli eseri burada zikretmemiz gerekir.

Ayastefanos Antlaşmasında belirlenen sınırları oldukça daraltıldı. Nitekim aynı antlaşma ile Doğu Rumeli Vilayeti Osmanlıya bağlı özerk bir bölge haline getirildiği gibi Makedonya ise reformlar yapılması koşulu ile Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.⁴

Berlin Antlaşması neticesinde Bulgaristan'ın Ayastefanos Antlaşmasına göre 172 bin km² olan toprakları 64 bin km²'ye düşürülmüştü. Ayrıca Bulgaristan tam bağımsız bir devlet olamamıştı. Bu nedenden ötürü Berlin Antlaşması'ndan sonra Bulgaristan'ın dış politikadaki en önemli hedefi Osmanlı Devleti'nden ayrılarak tam bağımsız olmak ve bundan sonra Berlin Antlaşması gereği Prenslik dışında kalan bütün Bulgarları bir çatı altında toplayarak milli birliğini sağlamak yönünde şekillendi.⁵ Bu durum Balkanlarda yeni sorunların ortaya çıkması için de uygun bir zemin hazırlamış oldu ve özellikle Makedonya meselesi içinden çıkılmaz bir hal almaya başladı.⁶

Balkanlardaki bu gelişmelerin seyri içerisinde 20. yüzyılın başında Bulgaristan'ın uluslararası arenadaki konumu güçlendi. Rusya Bulgaristan'da Coburg Hanedanlığını tanıdı ve bu durum Bulgaristan'ın diğer ülkeler ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Her ne kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı bir statüsü olsa da Bulgaristan'ın Büyük Devletlerin başkentlerinde ve komşu Balkan Devletlerinde diplomatik

⁴ Sarıay, *a.g.m.*, s. 4.

⁵ Çetin, *a.g.t.*, s. 14.

⁶ Makedonya sorunu hakkında Rusya'da birçok çalışma olmakla birlikte yakın zamanda yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Aleksandr Nikolayeviç Skvoznikov, *Makedonskiy Vopros vo Vneşney Politike Rossii v Naçale XX veka (1903-1908)*, Samarskiy GPU Avtoreferat, Nauçnyy Rukovoditel: Anşakov Yuriy Petroviç, Samara, 2006. (Bu tezde özellikle Rusça, Bulgarca, İngilizce kaynaklar detaylı bir şekilde irdelenmiş ve literatür verilmiştir); A. N. Skvoznikov, "Rossiyskaya Diplomatya o Putyah Reşeniya Makedonskoy Problemy v Kontse XIX- Naçale XX Veka", *İzvestiya Somarskogo Nauçnogo Sentra RAN*, T.12, No:2, Samara, 2010, ss.82-86.; A. N. Skvoznikov, *Makedonskiy Vopros v Naçale XX Veka i Rossiyskaya Obşestvennost*, *İzvestiya Somarskogo Nauçnogo Sentra RAN*, T. 11, No: 2, Samara, 2009, ss.70-76. ; Türkiye'de de bu konuya ilişkin değerli birçok çalışma yapılmıştır bunlardan bazılarını burada zikretmek gerekirse: Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih vakfi Yurt Yay., İstanbul, 1996.; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu ve Jön Türk İhtilalinin Kökenleri 1903-1908*, Afa yay. İstanbul, 1995.; Mehmet Hacısalihoğlu, "İttihatçılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, No: 38, İstanbul, 2002, ss. 101-117; Meltem Begüm Saatçi, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Akdeniz Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsrail Kurtcephe, Antalya, 2004. vd.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

temsilcilikleri bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu dönemde Bulgaristan'ın dış politikası gittikçe aktif bir hal aldı.⁷

Bulgaristan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bağımsız bir devlet gibi sürdürmekteydi: Bu süreçte Bulgaristan diğer devletlerden borç para alıp savaş gemileri sipariş ettiği gibi, ayrıca 1880 senesinde Bulgar parasını tedavüle çıkarıp kullanmaya başlamış ve Türkçe resmiyetten kaldırılmıştı.⁸

Bu dönemde Bulgaristan iktisadi bakımdan Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan sermayesine önemli düzeyde bağımlı hale gelmişti. Ancak henüz Bulgaristan'da hangi büyük devletin hakim duruma geleceği açıklığa kavuşmaması nedeniyle Bulgaristan'da hâkim güç olmak için Büyük Devletler arasında önemli bir rekabet vardı. Bulgaristan da Büyük Devletlerin bu politikaları karşısında istikrarlı bir siyaset izleyememekteydi. Zira Bulgaristan'da değişen iktidarlara göre dış siyaset şekillenmekteydi: Örneğin: Liberaller (radoslavistskaya) ve Halk Liberal Partisi (Stambolcüler) (Ferdinand'ın başında olduğu saray bu partilere yakındı) Avusturya-Macaristan'a yakındılar; Tarım-Finans (agrarna-finans) Halk Partisi ve aynı zamanda Terakkiciler (progresistler) ve Demokratlar'ın ise Rusya, Fransa ve İngiltere ile yakın ilişkileri bulunmaktaydı.⁹

Bulgar Hükümeti özellikle 1903 yılı itibari ile silahlanmaya başladı. Hükümet, ordu için büyük miktarlarda silah ve mühimmat satın almaktaydı. Ayrıca bu dönemde ülkede patlayıcı üretiminin geliştirilmesi için harekete geçildi. Bu bağlamda 1903-1908 yılları arasında Bulgaristan'ın sadece askeri giderlerine 99,3 milyon leva ayrılmıştı. Bu çerçevede Bulgaristan'a sıkça Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan eski silah ve mühimmat gelmekteydi. Bulgaristan'ın bu şekilde silahlanması için büyük miktarlarda para gerekiyordu ve iç sermaye bunun için yeterli değildi. Bu nedenle Bulgaristan büyük borçlar yapmak zorunda kaldı. Nitekim ülkenin 1902 yılında 252,9 milyon leva olan borcu 1907 senesinde 406,6 milyon leva'ya ulaşmıştı. Askeri giderler nedeniyle yapılan büyük borçlanma Malinov hükümeti döneminde de devam etti. Demokratların yönetimi sırasında askeri giderler 178,5 milyon leva gibi çok büyük miktarlara ulaşmıştı ve 1909 senesinde yeniden Fransız

⁷ İ. V. Kozmenko ve V. D. Konobeyev, "Aktivizatsiya vneşney Politiki Bolgarskoy burjuazii v naçale XX v.", *İstoriya Bolgarii*, AN SSSR, T.I, Moskva 1954, s. 473.

⁸ Avcı, *a.g.m.*, s. 292.

⁹ Kozmenko ve Konobeyev, *a.g.m.*, s. 473.

bankasından 182 milyon leva kredi alındı. Hâlbuki Fransız bankasından 1907 senesinde 145 milyon leva kredi alınmıştı.¹⁰

Bu dönemde ülkede yoğun bir şekilde stratejik önemi haiz demir yolları inşa edilmekteydi ve 1908 yılında askeri birliklerin sevkiyatını kolaylaştıracak olan Transbalkan demir yolu tamamlanmıştı. Bulgaristan'da askeri hazırlıkların tamamlanması ile Bulgar yönetimi, Ülkenin Osmanlı Devleti ile vasal ilişkinin kalıntılarından kurtulmak isteği iyice açığa çıkmıştı. Zira yukarıda belirtildiği üzere Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bu bağlılığı çerçevesinde Güney Bulgaristan'daki demir yollarının büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne ait idi ve bu demir yolları kapitülasyon rejimine tabiydi. Ayrıca Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi vermek durumundaydı.¹¹

1908 yılında Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi kriz neticesinde ortaya çıkan uluslararası konjonktür Bulgaristan için elverişli bir ortam yarattı.¹² 1908 yılı Temmuz ayında yaşanan Jön Türk İhtilali, özellikle Balkanlardaki durumun değişmesi ve Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti ile ilişkileri açısından uluslararası platformda güç dengelerinin değişiminde oldukça etkili oldu. Zira Büyük Devletler Berlin Antlaşmasına göre Osmanlı Devletinin bütünlüğünün korunması için bir garantör durumundaydılar.¹³

Osmanlı İmparatorluğunun bir iç meselesi olan 23 Temmuz İhtilali uluslararası ilişkiler alanında da büyük bir etki yarattı. Özellikle Büyük Devletler olmak üzere birçok devlet İmparatorluğun yeniden şekillenen iç siyasal hayatının ne gibi sonuçlar doğuracağı ve kendilerini nasıl etkileyeceğini ve bu durumdan Doğu sorunu çerçevesinde en karlı nasıl çıkabileceklerinin hesabıyla gelişmeleri oldukça yakından takip etmişlerdir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa bir zaman önce bir parçası olan Balkan Devletleri de bu gelişmeleri büyük bir ilgi ile takip etmek durumunda kalmışlardı. Zira başlangıçta İmparatorluktaki yeni rejimin ne getireceği bir muamma idi.

Bulgaristan'da da Malinov Kabinesi ve Ferdinand Jön Türk İhtilali'nden sonra ani bir şekilde değişen uluslararası koşullardan yararlanarak başka bir deyişle Büyük Devletlerin çoğunluğunun Osmanlı

¹⁰ "Aynı yerde", s. 476.

¹¹ "Aynı yerde".

¹² "Aynı yerde".

¹³ N.N. Çervenkov ve G. D. Şkundin, "Provozglaşeniye Nizavisimosti i obyavleniye Bolgarii Çarsrtvam", *Bolgariya v XX Veke Oçerki Politışeskoj İstorii*, Nauka, Moskva 2003, s. 29.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

Devleti ile ilişkilerinin soğumasından faydalanmak ve Bulgaristan'ın İmparatorluğa vasal bağlılığını kaldırmak için harekete geçmişlerdi.¹⁴

Rusya'nın Bulgaristan Askeri ataşesi Albay Leontiev 21(8) Ağustos 1908 tarihinde kaleme aldığı raporda Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan Jön Türk İhtilali'nin Bulgarlar üzerindeki etkisi hakkında bilgiler verirken, Bulgarların aktif bir şekilde gösteriler yapmaya başlayabileceğini bildirmekte ve Bulgarlar için Osmanlı Devleti içerisindeki Temmuz olaylarının üzerinden yaklaşık bir ay sonra ani etkilerinin geçmekte olduğunu ve gitgide Bulgarların zihninde Osmanlı'da şu anda yaşanan olayların karmaşık ve zorlu sonuçlarının şekillenmeye başladığını ifade etmekteydi. Mamafih Bulgaristan'da hükümet ve kamuoyu hala beklemede ve yeni ihtilale karşı tutumları yeterince belirmemişti. Ancak, Albay Leontiev'e göre Bulgarların tutumu sadece düşmanca olabilirdi. Nitekim, ona göre bu konuda, Jön Türk programının eğitim kurumlarının millileştirilmesi (Türkçeleştirilmesi manasında) kısmı hakkında konuşmak zorunda kalan hükümet veya en azından Sofya gazetelerinin tutumundan bile tahmin yapılabilirdi. Zira Bulgar gazeteleri bir ağızdan, bu önlemlerin sadece birinin uygulanmasının bile bütün Bulgarları birleşmeye, Bulgar milletini ve kültürünü savunma mücadelesi vermeye zorlayacağını yazmaktaydı.¹⁵ Jön Türklerin devlet okullarında bütün derslerin devlet dili ile öğretilmesi talimatını vermeleri Bulgarlar arasında sorunların doğmasına neden olmuştu.¹⁶

Bulgarlar sadece bu sorunu bir tehdit olarak görmüyorlardı aynı zamanda onların açısından “Büyük Bulgaristan'ın birleşme olasılığı da tehlikede idi. Bu sorun, Türklerden daha çok, geçmişte de aralarında Bulgar aleyhtarı akımların görüldüğü Makedonyalı Bulgarların kendilerinden kaynaklanıyordu. Nitekim “Makedonya Makedonyalılar için” oradaki aydınlar arasında çok yaygın olan bir kavramdı.¹⁷

Bulgar yetkililer, diplomatlarla özel konuşmalarında yakın gelecek için endişelerini gizlemiyorlardı. Onların görüşüne göre, Doğu Sorununun

¹⁴ G.G. Litavrin, *Kratkaya İstoriya Bolgarii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzd: Nauka, Moskva 1987, s. 285.; Çervenkov - Şkundin, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁵ *Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g.* No:143. Der.: PAPOV, A. “Turetskaya Revolutsiya 1908–1909”, *Krasny Arhiv*, T. 1 (44), Moskva 1931, s. 10-11, (Krasny Arhiv'de yayımlanmış olan belgeler dipnotlarda daha açıklayıcı olması nedeniyle belge isimleri ve numaraları ile verilmiştir.)

¹⁶ L. Galberştadt, “İnostrannaya Politika”, *Russkaya Mysl*, Eylül 1908, s. 205.

¹⁷ *Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g.* N-143.

nihai çözümü doruğa ulaşmak üzere ve bütün gelecekleri şu anda nasıl bir tutum izleyeceklerine bağlı olacaktı. Aynı zamanda, Leontiev'e göre, sorunun barışçıl ve dolayısıyla genel çıkarlar açısından tercih edilen çözümü, Bulgarlar için çözüm kararının en elverişsizi olabilirdi. Zira böyle giderse, 1908 yılı sonbaharında çok büyük olaylar yaşanabilirdi. Çünkü Bulgarların bilinci bu yönde güçlenirse, onları silaha sarılmaya ve ölüm kalım mücadelesi için her şeylerini ortaya koymaya küçük bir bahane yeterli olacaktı.¹⁸

Leontiev'e göre bu sonuca varan tek kişi kendisi değildi. Zira, Rusya'nın Sofya Büyükelçisi de yaklaşık olarak aynı düşüncede olduğu gibi böyle bir görüş yabancı diplomatlar arasında da hâkimdi; o günlerde Türkiye'den yeni dönmüş – görünüşe göre oradan belirsiz bir izlenim almış – olan Fransız elçi, Milyukov ile olan konuşmasını anlatırken sözlerini şu şekilde bitirmişti: “*Evet, bir devrimin ve üstelik de Türkiye’de, büyük kargaşa olmadan cereyan etmesine inanmak zor. Bulgaristan’a gelince, şimdilik burada her şey sakin görünüyor, ancak bu sakinlik yanıltıcı: İstanbul’daki en ufak bir karmaşa veya Makedonya’daki bir kıvılcım, Bulgarları faal eylemlere yönelmeye mecbur edebilir ve o zaman da durdurulmaları çok zorlaşır*”.¹⁹

Leontiev, Rusya açısından bu durumun bir fırsat olduğunu söylemekle birlikte bu defa kendilerince Bulgarlara yapılan tüm önerilerin ve uyarıların tamamen yararsız olacağını, hatta belirli koşullar altında zararlı olacağını, öyle ki, Bulgarları başka yönlerden destek aramaya zorlayabileceğini düşünmekteydi. Nitekim, Rus atışeye göre Bulgarların bu desteği bulmaları o kadar da zor olmayacaktı. Zira, Bosna-Hersek’in geleceği için endişe duyan Avusturya Bulgaristan’a destek veren ilk devlet olacaktı.²⁰

Leontiev'e göre Bulgaristan'da hava yavaş-yavaş gerginleşiyor ve böyle giderse bir fırtınaya dönüşecekti. Mesele sadece felaketin ne zaman yaşanabileceğinin öngörülmesindeydi. Zira, Bulgaristan'da 11 Ağustos 1908 tarihinde Şipka olayı yıldönümü vesilesiyle bir anma töreni düzenlenmiş ve ardından “Çar Kurtarıcı” anıtına bir çelenk konulmuştu. Anma töreninden sonra, katedraldeki rahip “yaklaşan zor zamanlar” nedeniyle, Bulgarlara ortak çıkarlar adına bir araya gelmeye ve “Büyük Bulgaristan” düşmanlarına karşı mücadeleye hazırlanmalarına çağrıda bulunan kısa bir konuşma yapmıştı;

¹⁸ Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g. N-143.

¹⁹ Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g. N-143.

²⁰ Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g. N-143.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

benzer konular, anıtın önünde toplanan kalabalığa hitaben, eski bir gönüllü olan Karastoyanov tarafından da söylendi. Her iki konuşma çok temkinli bir üslupta yapılmıştı ancak dönemin ruhunu anlatmak için büyük bir anlam içermekteydi.²¹ Anlaşıldığı üzere Jön Türk İhtilali sonrasında Bulgarlar için her ne kadar bir belirsizlik yaşansa da bağımsızlık ilanı için gerekli gelişmeler için uygun bir ortam doğmuştu.

Mevcut durumdan faydalanarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilk kez somut olarak ifade eden kişi İstanbul'da diplomatik temsilci olarak bulunan Bulgar Diplomat İvan St. Geşov oldu. Daha 1 Ağustos 1908 tarihinde Dışişleri Bakanı Paprikov'a yazmış olduğu gizli özel bir mektubunda bu İhtilalin Bulgaristan açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı tespitinde bulunmaktaydı. Zira ona göre bu ihtilal neticesinde Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanmasından uzaklaşmaktaydı. Bununla birlikte Geşov sözlerine şu şekilde devam ediyor: *“Eğer Jön Türk İhtilalinden bir şeyler kaybedeceksek o vakit bu bir şekilde tazmin edilmelidir. Bu bugün için Bulgaristan'ın tam bağımsızlığı dışında başka bir şey olamaz. Nitekim kararlı bir girişimle Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edip süresiz olarak Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkimizi koparmak mevcut durumda neden olmasın”*.²²

Fakat Geşov'un bu teklifi Sofya'da zamansız olarak değerlendirildi. Bu teklif hakkında 7 Ağustos'da Avusturya-Macaristan'da bulunan Ferdinand'a Paprikov şunları yazarak bu adımın tehlikeli olabileceğini bildirmekteydi: *“Böyle bir adımın çok risk barındırdığı ve tehlikeli olduğu düşüncesindeyim. Özellikle şimdi biz paratoner olmalıyız. Görünüyor ki biraz sonra bunu yapmak daha kolay ve tehlikesiz olacaktır.”* Bu şekilde Hükümet, gelişmeleri beklemeyi ve Makedonya'da *anayasal kulüpler* olarak adlandırılan birimlerin oluşturulması kararını almıştı.²³

19 Ağustos'ta Osmanlı Devleti'nde siyasi durum daha istikrarlı hale gelince, Paprikov Ferdinand'a: *“Bizim yakın dönem amacımız Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Makedonya'nın yönetiminde bazı özel haklarımızın (örneğin: bazı toplulukların özerkliği, eğitim işlerinin özerkliği vb) korunması olmalıdır.”* şeklindeki düşüncelerini yazdı. İki gün sonra Malinov da aynı

²¹ Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g. N-143.

²² Çervenkov ve Şkundin, *a.g.m.*, s. 30.

²³ “Aynı yerde”.

ŞAHİN DOĞAN

şekilde Knez'e bir mektup yazarak Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi için zamanın geldiğini belirtti.²⁴

Knez bu mektubu alınca diplomatik bazı girişimlerde bulundu. Ancak Ferdinand oldukça dikkatli ve kurnaz bir diplomattı. Aslında Ferdinand bağımsızlık fikrine destek vererek, bu aksiyonun engellenmesi durumunda kendi açısından bir mazereti olması için bir süreliğine sahnenin önüne çıkmak istememişti. Bu durum onun bağımsızlık ilanının tarihinin belirlenmesindeki kararsızlığı ve kesin olmayan pozisyonu ile açıklanabilirdi.²⁵

Bu arada Türk-Bulgar ilişkileri belirsizliğini korumaktaydı. İstanbul'da bulunan Bulgaristan'ın diplomatik temsilcisi Geşov'un bakanlığın diplomatlara verdiği yemeğe yazılı olarak davet edilmemesi olayı her iki taraf için de bir sorun haline geldi. Bu olayın altında yatan siyasi neden çok açıktı. Zira Jön Türkler görünüşe göre Bulgaristan'ın Osmanlıya bağlı olması teorisini korumak niyetindeydiler. Sofya'da ise gazete haberlerine bakılırsa Büyük Bulgaristan'ı yaratma ümitlerini yıkmış olan yeni rejime "düşmanca" bir tavır alınmıştı.²⁶

Yukarıda belirtildiği üzere Bulgaristan'ın İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Geşov 13 Eylül 1908 günü, geleneksel bir toplantıya Osmanlıya bağlı bir prenslik olması nedeniyle davet edilmedi. Bu nedenle Bulgaristan bu duruma oldukça sert bir tavır alarak 18 Eylül günü Geşov'u Sofya'ya geri çağırdı. Bu olaydan²⁷ 6 gün sonra ise Malinov, Paprikov'a çektiği bir telgrafta Geşov ile ilgili yaşanan bu olayın Bulgaristan'ın bağımsızlığını gündeme getirmek için mükemmel bir gelişme olduğunu bildirdi. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında bir kriz başlamıştı²⁸ ve Bulgaristan bu durumu bağımsızlık ilanı için bir fırsat olarak kullanacaktı.²⁹

Osmanlı Devletine ait Belova-Svilengrad demiryolu hattındaki ayaklanmadan faydalanarak Bulgar yönetimi 19 Eylül 1908 tarihinde buranın

²⁴ "Aynı yerde".

²⁵ "Aynı yerde", s. 30-31.

²⁶ L. Galberştadt, "İnostrannaya Politika", *Russkaya Misl*, Eylül 1908, s. 205.

²⁷ Bu olay ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz.: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı)*, C. V, TTK Yay. (basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 226.

²⁸ Çervenkov ve Şkundin, *a.g.m.*, s. 31.

²⁹ İ. V. Kozmenko, V. D. Konobeyev, "Aktivizatsiya vneşney Politiki Bolgarskoy Burjuazii v naçale XX v.", *İstoriya Bolgarii*, AN SSSR, T.I, Moskva 1954, s. 477.; Bu gelişme hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Mithat Aydın, "Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi", *Belleten*, C. 7, S. 280, Ankara 2013, ss. 1071-1102.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

kontrolünü ele geçirdi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yanında özellikle Alman ve Avusturya olmak üzere buraya sermaye yatırmış olan batılı bankaların çıkarlarına da dokununca kriz daha da derinleşti.³⁰

Bu durumda Bulgar hükümeti, Bulgaristan'ın bağımsızlığı meselesinde Berlin Antlaşmasını tek taraflı bozmamak için diplomatik girişimlere başlama kararı aldı. Ferdinand özellikle Viyana'nın aldığı pozisyona dikkat ediyordu. Zira bu ilgi boş değildi. Nitekim Viyana da Berlin Antlaşmasını bozma yollarını denemekte ve böylece işgal edilmiş olan Bosna ve Hersek topraklarını ele geçirmek istemekteydi. Bu nedenle Bulgaristan, Avusturya- Macaristan'ı bu krizi destekleyen bir güç olarak görüyor ve Berlin Antlaşmasını imzalamış bir ülke olarak Avusturya- Macaristan'ın bu krizde yer almasından faydalanmaya çalışıyordu.³¹

Bulgarların bağımsızlık ilan etmesini Fransız hükümeti de desteklemekteydi. Nitekim Fransa, Fas nedeni ile sorunlar yaşamakta ve dünya diplomasisinin bakışını yeni bir kriz ile Doğu'ya yönlendirmeye çalışmakta idi. Rusya ise Bulgaristan'ın bağımsızlık statüsüne itiraz etmiyordu.³²

Bulgar hükümeti, artık karar verilen bağımsızlık meselesini bir an evvel halletmek için gelişmeleri hızlandırdı. Knez Ferdinand Viyana'da iken 29 Eylül 1908 tarihinde Bakanlar Kurulu, Malinov'un bulunmadığı bir toplantıda biran evvel bağımsızlığın ilan edilmesi kararını aldı. Ancak Knez alınan bu kararın ertelenmesini sağladı. Bakanlar Ferdinand'a birçok telgraf çektiler ise de o, bu telgraflara cevap vermedi. Zira Ferdinand, Viyana'nın desteğini almaya çabalamaktaydı. Ancak Viyana, Güney Bulgaristan'daki demir yollarının Osmanlı Devleti'ne geri verilmesini istemekteydi. Ferdinand ise bunu kabul etmeye hazırdı. Ancak kabine bu meselede oldukça katı bir tavır almıştı ve hatta Malinov'u çekilmekle tehdit etmişti. Bu şekilde Bulgar hükümeti daha sonraki gelişmelerin sorumluluğunu tamamen üzerine almış oluyordu.³³

Sonunda Avusturya İmparatoru Ferdinand İosif'in kişisel desteğini alan Ferdinand 3 Ekim tarihinde Bulgaristan'a Rusçuk üzerinden döneceğini haber verdi. Buraya aynı zamanda bakanlar da hareket ettiler. Bakanların

³⁰ Çervenkov ve Şkundin, *a.g.m.*, s. 31.

³¹ "Aynı yerde".

³² "Aynı yerde".

³³ "Aynı yerde", s. 32.

ŞAHİN DOĞAN

Ferdinand'ın aldığı karar hakkında bilgileri henüz yoktu. Sonunda “Han Krum” yatında bir toplantı gerçekleştirildi. Knez, Malinov'a seslenerek şunları söyledi: “*Malinov Bey efendi, sizin için, benim için ve bütün Bulgar halkı için uzun bir süredir beklenen gün geldi. Karpatlar'da sizinle birlikte aldığımız kararı şimdi uygulama zamanı geldi.*”³⁴

5 Ekim 1908 günü, Viyana'nın Bosna-Hersek'i ilhaki arifesinde Veliko-Tırnova'da Kırk Azizler Kilisesinde yapılan bir tören ile Bulgaristan'ın bağımsızlığı ilan edildi.³⁵

Malinov bağımsızlık bildirgesini okudu. Ülke çarlık, Ferdinand ise Bulgarların çarı unvanını aldı. Tırnova metropoliti Ferdinand'a çar tacını giydirdi. Ancak, Bulgaristan yöneticileri bu durumu bir son olarak değerlendirmiyor ancak Ayatefanos'da belirlenmiş olan birleşik Bulgar sınırları için bir adım olarak görüyorlardı.³⁶

Bu gelişmenin ardından Malinov hükümeti Büyük Devletlere gönderdiği bir telgraf ile Bulgaristan'ın Balkanlar'da barışın bozulmaması için gereken her şeyi yapacağını bildirdi. Ancak, eğer şartlar barışı bozar ise “Bulgar milleti tek vücut olup kendi haklarını koruyacaktı. Ferdinand ise 15 Ekim 1908 tarihli Meclis toplantısında yaptığı konuşmasında *kurtarıcı Rusya* 'nın ve diğer Büyük Devletlerin desteğini ümit ettiğini ifade etti. Ayrıca bu konuşmasında Ferdinand 6 Ekim günü Bosna-Hersek'i işgal etmiş olan Avusturya hükümeti ile kendi eylemlerinin uyum içerisinde olduğunu altını çizdi.³⁷

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edip Ferdinand'ın Bulgarların çarı unvanını alması ile onun ülkedeki siyasi gücü de arttı. Ferdinand'ın hem iç politikada hem de dış politikadaki etkisi zamanla artarak devam etti. Özellikle Bulgar dış politikası Ferdinand'ın elinde toplanmıştı. Öyle ki sıkça gizli diplomatik belgeler devlet arşivinde değil onun kişisel arşivinde bulunuyordu.³⁸

Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanı açıkça Berlin Kongresi ile oluşan siyasi sisteme aykırıydı ve bu nedenle bazı Büyük Devletlerin başkentlerinde

³⁴ Çervenkov ve Şkundin, *a.g.m.*, s. 32.

³⁵ “Aynı yerde”.

³⁶ “Aynı yerde”.

³⁷ Kozmenko ve Konobeyev, *a.g.m.*, s. 477.

³⁸ G.G. Litavrin, *Kratkaya İstoriya Bolgarii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzd: Nauka, Moskva 1987, s. 286-287.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

bu durum temkinle karşılandı.³⁹ Zira Rusya bu durumun Balkanlardaki ortamı daha da zor bir aşamaya getirebileceği düşüncesiyle bu sorunu zamana bıraktı. Almanya ve Avusturya-Macaristan ise her ne kadar Ferdinand'a sempati duysalar da onu çar olarak tanımakta acele etmediler. Bu ülkelerin demir yolları üzerinden iktisadi çıkarları bunu gerektiriyordu.⁴⁰

İngiltere hariciyesi ise iki hususta endişe duymaktaydı. Birincisi Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ın eşzamanlı hareket etmesi, ikincisi ise Genç Türk idarecilerinin kararsızlığıydı. Berlin Antlaşmasının maddelerinin altında imzaları olan bütün devletlerin rızası olmadan revize edilmesi onu bozan Büyük Devletlerin lehine güç dengelerini değiştirecekti. Viyana ve Sofya'nın bu mesele üzerinde anlaşmaları, Balkan meselelerinde en önemli rolü oynayan devletlerden biri olan Bulgaristan'ı Avusturya-Macaristan tarafına sürükleyecekti. Diğer taraftan İngiliz hariciyesinin Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmesiyle ilgili siyasetinin temellerinden biri de Rus-İngiliz ilişkilerinde yatmaktaydı. İlk önce her iki ülke de Bulgaristan'ın uluslararası statüsünün değiştirilmesine karşı olduklarını deklare ettiler. İngiltere Rusya'nın böyle bir durumda bütün sorumluluğun Bulgar hükümetinde olduğu yönündeki açıklamasını destekledi. Daha sonra ise Londra, Paris ve Petersburg Bulgaristan'ın bağımsızlığını resmi olarak ancak Bulgar ve Türk tarafların tazminat hususunda anlaşmaları durumunda kabul edeceklerini açıkladılar.⁴¹

Ancak bu arada Bulgaristan'daki Britanya diplomatik ataşesi C. Byukenen ve onun Fransız meslektaşısı M. Paleolog Sofya'dan çektikleri telgraflarda kendi hükümetlerine bir an evvel Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınması gerektiğini yazmaktaydılar.⁴²

Osmanlı Devleti, Avusturya'nın Bosna –Hersek'i işgalini tanımadığı gibi Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanını da kabul etmek istemedi. Gönderdiği notalar ile diğer devletlere bu durumun Berlin Antlaşması hükümlerine aykırı olduğu ve bu nedenle Bulgaristan'ın hukuki statüsünün tekrar sağlanması için uluslararası bir konferans toplanmasını istedi. Ancak Osmanlı Devletinin bu isteği pek bir karşılık bulmadı. Zira diğer devletler açısından Bosna-Hersek'in ilhakı ile ortaya çıkan durum daha büyük bir önem arz etmekteydi.

³⁹ “Aynı yerde”, s. 285.

⁴⁰ Kozmenko ve Konobeyev, *a.g.m.*, s. 477.

⁴¹ O. İ. Aganson, “Bolgariya v “Balkanskoy İgre” Velikobritanii v Naçale XX v.”, *Vestnik RUDN*, ser. Vseobşaya İstoriya, No 2, 2011, s. 80.

⁴² “Aynı yerde”, s. 80-81.

ŞAHİN DOĞAN

Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tanınması için Fransa'nın arabulucu olmasını istedi. Diğer taraftan İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin savaş açma niyeti üzerine bazı tavizler karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanınmasını tavsiye etti. Bu uluslararası konjoktürde Osmanlı Devleti 1908 yılı sonlarından itibaren Bulgaristan'ın bağımsızlığı karşısında alınacak tazminat hususunda Bulgaristan ile görüşmeler yapmaya başladı. Ancak bu görüşmeler çok uzadı ve hatta Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nin belirlediği tazminatı kabul etmek istememesi nedeniyle her iki taraf savaş ihtimaline karşı askeri hazırlıklara başladı. Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin böyle bir hal alması üzerine Şubat 1909 tarihinde Rusya bu duruma müdahale ederek tazminat konusunda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın anlaşmasını sağlamak üzere bu sürece dâhil oldu.⁴³

Rus basınında yer alan dış politika değerlendirmelerinde, 1909 yılı Şubat ayı içerisinde Rusya'nın Bulgaristan'ın bağımsızlığını ve Ferdinand'ın yeni unvanını fiilen tanınması ayrıca Avusturya-Osmanlı Antlaşması ve Rusya ile Osmanlı arasında Türk-Bulgar anlaşmazlığının giderilmesi için yapılan görüşmeler, önemli olayların başında yer almaktaydı.⁴⁴

Nitekim bu gelişmelerden ilki ile ilgili olarak Ferdinand'ın Knez Vlademir Aleksandroviç'in cenaze merasimi için Petersburg'a gitmesi ve Bulgaristan'ın başında olan Knez'in unvanı meselesinin çözülmesi büyük bir öneme sahipti ve bu durum Avrupa basınında da yapılan yorumlara bir canlılık getirmişti. Bu yorumlara göre, bu durum Berlin Antlaşmasının bozulması anlamına gelmekteydi. Ancak kısa bir zaman içerisinde Rusya'nın başka türlü davranamayacağı kabul edilmişti. Zira Rusya'nın Tırnova gelişmesini kabul etmemesi prensip gereği değildi, sadece bu gelişmenin şekline karşı bir protesto idi. Ayrıca bu uluslararası antlaşmayı bozan bir durumdu. Rus basınında yer alan değerlendirmeye göre, Rusya'nın bu mesele karşısındaki kararsızlığı Bulgar milli onuruna bir hakaret olurdu. Rusya kendi tarihsel geleneğine sadık kalarak farklı davranamazdı. Ayrıca Rus basınına göre bu durum Alman gazetelerinin belirttiği gibi İngiliz-Rus ilişkilerinin soğumasına da neden olmamıştı.⁴⁵

⁴³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 626-627. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı karşısındaki tutumu ve bu husustaki gelişmeler hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Hasan Ünal, "Balkan Diplomasinden Bir Kesit: Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1909)", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Bağlam Yay., İstanbul, 1997, ss. 53-71.; Sarıay, *a.g.m.*

⁴⁴ L. Galberstadt, "İnostrannaya Politika", *Russkaya Mysl*, Mart 1909, s. 207.

⁴⁵ "Aynı yerde".

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

Ancak bu süreç devam ederken İstanbul'da 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) günü 31 Mart Vakası patlak verdi. İstanbul'da yaşanan bu olayın devam eden Osmanlı-Bulgar görüşmelerine etkisi de kaçınılmazdı.

Nitekim Rusya'nın Sofya Büyükelçisi Sementovsky –Kurilo 13 Nisan (31 Mart) tarihli telgrafında, aldığı bilgilere göre İstanbul'da yaşanan askeri ayaklanma ile başlayan sürecin Bulgaristan için hala açık kalan bağımsızlığının tanınma meselesi nedeniyle galeyana neden olabileceğini bildirmekteydi. Gelişmeler üzerine Büyükelçi Malinov ile derhal görüşmek için harekete geçmiş ve Malinov'un oldukça endişeli olduğunu fark etmişti. Malinov, Ulusal Meclis seçimleri için taşrada bulunan bütün bakanları acele toplantıya çağırdı. Yapılacak bu toplantı ile ne yapılacağı kararlaştırılacaktı. Elçiye göre toplantıdan çıkacak kararın ılımlı olacağına veya Türklerin talebi nedeniyle son anda ertelenen bağımsızlık sorununa son vermek için hükümetin radikal önlemlere, özellikle genel seferberliğe meyilli olmayacağına garanti verilemezdi. O halde, durumdan yararlanmaktan daha çok, uzun süredir istenen barışı temin etmek için, St. Petersburg'da Paprikov tarafından imzalanan anlaşmanın yürürlükte kalması şartıyla elbette ki, Üçlü İtilaf Devletlerinin teşebbüsü ile Bulgaristan'ın bağımsızlığı hemen tanınmalıydı. Üstelik böyle bir adım, Yakın Doğuda öngörülen muhtemel olaylar ışığında, nüfuzlarının burada yüksekte tutulması adına da Üçlü İtilaf Devletlerinin faaliyet ortaklığının önemini artıracaktı. Fransız ve İngiliz temsilcileri de bu görüşü paylaşmaktaydılar.⁴⁶

Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan bu hadiseler belirsizlik yaratırken Büyük Devletleri de endişeye sürüklemişti. Nitekim Paris'e bir günlük ziyareti sırasında Kral Edward'la Fransız hükümeti arasında, Türkiye'deki olaylara daha yakın olmak için, Fransa ve İngiltere'nin her birinin Pire'ye iki kruvazör gönderecekleri anlaşmasına varılmıştır. Üçüncü bir Fransız kruvazörü ise Toulon'da hazır bekleyecektir. Kral, Rus Büyükelçi Nelidov'a Doğu'daki olaylardan endişeyle bahsetmekteydi.⁴⁷

⁴⁶ *Telegramma poslannika v Sofii ot 13 aprelya (31 mart) 1909 g. No-24* Der.: PAPOV, A. "Turetskaya Revolutsiya 1908–1909", *Krasnyy Arhiv*, T. 2 (45), Moskva 1931, s. 27-52, (Krasnyy Arhiv'in bu sayısında yayımlanmış olan belgeler dipnotlarda daha açıklayıcı olması nedeniyle belge isimleri ve numaraları ile verilmiştir.)

⁴⁷ *Telegramma posla v Parije ot 16 (3) aprelya 1909 g. No:76.*

ŞAHİN DOĞAN

Diğer taraftan İngiliz savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı yakınlarına geldiğini öğrenen Sadrazam, İngiliz Büyükelçisinden kendisine açıklama yapmasını istedi. Ancak Sir Gerard A. Lowther, Tevfik Paşa'nın bu isteğini yerine getiremediği için, Londra'daki Türk Büyükelçisine bu konuda İngiliz Dışişleri Bakan yardımcısına müracaat etmesi talimatı verildi. Sir Edward Grey'in Rus Büyükelçisine bildirdiğine göre İngiliz donanmasının Türkiye'ye yönelik komşuları tarafından herhangi bir düşmanca girişimi engellemek amacıyla Türk sularında olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Sir Edward Grey, diğer amaçlarının ecebi vatandaşların güvenliğini sağlamak olduğunu ama İngiliz hükümetinin buna gerek kalmayacağını ümit ettiğini bildirmişti.⁴⁸

Bu gelişmeler üzerine İsvolskiy diğer Büyük Devletlerin savaş gemilerinin Türk sularında olması sebebiyle, üç hafta içinde Baltık donanmasından iki veya üç kruvazörün Akdeniz'in doğusuna gönderileceğini Rusya'nın İstanbul Büyükelçisine bildirdi.⁴⁹

Büyük Devletler gibi Balkan Devletleri de Osmanlıdaki gelişmeler neticesinde bir an evvel bir strateji belirlemek üzere kendi aralarındaki diplomatik ilişkilere hız verdiler.

16 Nisan (3)⁵⁰ tarihinde –karşılıklı çıkarları sağlamak üzere– birlikte hareket etmek için, Belgrad kabinesi Osmanlı Devleti'ndeki olaylarla ilgili Bulgar hükümeti ile görüş alışverişinde bulunmak istediğini Sırp elçisi aracılığıyla Malinov'a ilettili. Bu husus ayrıca Milovanoviç tarafından Sırbistan'daki Bulgar temsilcisine de iletildi. Fakat Malinov, hükümetin dikkatleri bağımsızlığın tanınması konusuna yöneldiği için, şu anda bu konuyla ilgili bir şey söylemenin zor olduğu cevabını verdi. Ancak bununla beraber, daha ayrıntılı açıklama istediğini ve ortak faaliyet çıkarları ihtimali varsayılırsa Milovanoviç'in Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan bütün olaylar hakkındaki görüşlerini onunla paylaşmasını rica etti ve Geşov'a bununla ilgili talimat verildi.⁵¹

Bu dönemde Rusya'nın Bükreş Büyükelçisi olan Girs'in 17(4) Nisan 1909 tarihli telgrafında Romanya'nın söz konusu gelişmelere yaklaşımını

⁴⁸ *Depeşa posla v Konstantinopole ot 21 (8) 1909 g. No:75.*

⁴⁹ *Telegramma inostrannix del poslu v Konstantinopole ot 23(10) aprelya 1909 g. No:684.*

⁵⁰ Rusların kullandıkları eski takvim ile Miladi takvim arasında 13 günlük fark bulunmaktadır. Çalışmamızda parantez içerisinde verilen tarihler belgelerde kullanılan eski takvime göredir.

⁵¹ *Telegramma poslannika v Sofii ot 16 (3) aprelya 1909 g. No:26.*

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

anlatırken Meclis başkanı ile yaptığı özel bir konuşmada kendisine, Bratianu'nun Rus hariciye nazırı yardımcısı Çarıkov'un Romanya elçisine İstanbul'daki olaylardan bahsederken, Rusya'nın bu olaylara sakin baktığını ve yerel problemlerle uğraşmayacağını belirtmekle birlikte onun ise gelişmelerden dolayı çok endişe duyduğunu ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne saldırması durumunda Doğu meselesinin büyüyeceğinden korktuğunu belirtmişti. Fakat, Romanya'da Sofya'dan böyle bir saldırının kaçınılmazlığı hakkında malumat alınmamıştı ve Büyükelçinin verdiği bilgilere göre Romanya, Bulgaristan'ın bağımsızlığına saygı duyuyor, ancak topraklarının büyümesini kabul etmemektedir. Bratianu, müdahale etmeme politikasını değiştirmek ve Balkan sorununun çözümünü Avrupa'ya bırakmak için hiçbir neden görmüyordu. Ayrıca herhangi bir askeri önlemi de kabul etmemektedir. Ancak Bulgaristan'ın kendi lehine sınırları gerçekten değiştirmeyi hedeflediğinden emin olursa, Romanya, Bulgaristan'ı bir anlaşma yapmaya zorlamak için derhal ordusunu seferber edecekti.⁵²

Rus Dışişleri Bakanı İzvolskiy Belgrad Büyükelçisi'ne çektiği 18 (5) Nisan tarihli Telgrafında kendilerinin Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki yakınlaşmaya ve Slavların ortak çıkarlarına tehlike arz edecek anlaşmazlıklardan kaçınmak için müşterek faaliyetlerine her zaman içtenlikle sempati duyduklarını ifade etmekteydi. Bakan Telgrafta Bulgar-Sırp yakınlaşması ile ilgili, Petersburg'da bulunan Paprikov'la düşüncelerini paylaştığını ve Paprikov'un da kendisini Bulgarların da Sırbistan ile dayanışma içinde olma arzusunun varlığına ikna ettiğini belirtmekteydi. Nitekim, İzvolskiy, Sementovski'ye Sofya'ya döndüğünde Paprikov'un meselesi ile ilgilenmesi talimatı vermişti.⁵³

İzvolskiy telgrafında Büyükelçiye Osmanlı Devleti'nde yaklaşan kriz sırasında, Sırp hükümetinin tamamen soğukkanlılık göstermesi gerektiği arzusunu ifade diyordu. Özellikle Sırbistan'ın kendi faaliyetleri ve Bulgaristan'la dikkatsiz müzakereleriyle, Avusturya'ya Osmanlı Devleti'ndeki krize aktif olarak müdahale etmesi için bir neden oluşturmaması gerektiğini belirtmekteydi.⁵⁴

⁵² *Telegramma poslannika v Buxareste ot 17 (4) aprelya 1909 g.*

⁵³ *Telegramma ministra inostrannix del poslanniku v Belgrade ot 18 (5) aprelya 1909 g. No:594.*

⁵⁴ *Telegramma ministra inostrannix del poslanniku v Belgrade ot 18 (5) aprelya 1909 g. No:594.*

ŞAHİN DOĞAN

Bu gelişmeler yaşanırken Rusya'nın araya girmesi ile başlayan süreç 19 Nisan 1909 tarihinde iki anlaşma⁵⁵ ile sonuçlandı. Nitekim, Bulgaristan Rusya'nın anlaşma teklifini kabul etti. İstanbul da bu teklifi kabul etmek durumunda kaldı. 16 Mart 1909 tarihinde finans meselesine ilişkin bir protokol imzalandı. 19 Nisan'da ise Bulgaristan'ın resmi temsilcisi Ticaret Bakanı Andrey Lyapçev İstanbul'da Türk-Bulgar protokolünü imzaladı.⁵⁶ Bu anlaşmalar neticesinde Osmanlı Devleti Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdı. Böylece II. Meşrutiyetin ilanı Bosna-Hersek gibi Bulgaristan'ın da elden çıkması ile sonuçlandı.⁵⁷ Aynı gün Petersburg'da Rus-Bulgar protokolü imzalandı. Buna göre Bulgaristan Rusya'ya 75 yıl boyunca 82 Milyon Frank ödeyecekti. Ancak Bulgaristan, bu borcun ancak 11,33 milyon Frank'ını ödemiş, 1917 ihtilalinden sonra Bolşevikler Çarlık Rusya'nın bütün borç ve alacaklarını sildikleri için geri kalan borcu ödememiştir.⁵⁸

Yapılan bu antlaşmaların ardından Rus basınında yer alan değerlendirmeye göre, Osmanlı-Avusturya antlaşmasının imzalanması ve Osmanlı ile Bulgaristan arasında aracı olan Rusya'nın Osmanlıyla gelişen ilişkileri Avrupa'nın bu bölgesinde bulutların dağılmasını sağlamıştı. Ayrıca Osmanlı'nın yeni Hariciye nazırının Petersburg'a gelişi özellikle "Balkan Federasyonu" planları için iyimser olmalarına neden olmuştu. Yine bu değerlendirmede Rusya'nın Bulgaristan ve Osmanlıya ilişkin attığı son adımlar Rusya'nın Bulgar-Sırp yakınlaşması adımlarına benzetiliyor ve yapılan bu hamle Balkan Federasyonu projesinin bir adımı olarak görülüyordu.⁵⁹

Elbette ki Rusya'nın bu sürece dâhil olması bir rastlantı değildi zira Rusya'nın bu sürece dâhil olması İngiltere ve Rusya'nın Balkanlarda izledikleri politikanın bir tezahürü idi. Nitekim İngiltere ve Rusya çok iyi biliyorlardı ki Bulgaristan'ın merkezi devletler tarafına geçmesi Balkanlarda güç dengesini Avusturya-Alman bloku lehine çevirecekti. Çünkü sadece Sırbistan tek başına Avusturya-Macaristan'ın baskılarına karşı koyamazdı.⁶⁰

⁵⁵ Bu anlaşmalar hakkında bkz. Kozmenko ve Konobeyev, *a.g.m.*, s. 478.

⁵⁶ Çervenkov ve Şkundin, *a.g.m.*, s. 34.

⁵⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 626-627.

⁵⁸ Çervenkov ve Şkundin, *a.g.m.*, s. 34.

⁵⁹ L. Galberştadt, "İnostrannaya Politika", *Russkaya Mysl*, Mart 1909, s. 207.

⁶⁰ Daha sonra gelişen Avusturya-Sırbistan anlaşmazlığı hakkında "Russkaya Mysl" dergisi hariciye yazarı L. Galberştadt, derginin 1909 Mart sayısında çıkan oldukça detaylı ve ilgi çekici analizleri için Bkz. L. Galberştadt "İnostrannaya Politika", *Russkaya Mysl*, Mart 1909, s. 191-207.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

Dolayısıyla bu koşullar altında bu stratejik bölgede Bulgaristan'ın Alman blokuna kayması İngiltere ve Rusya için büyük bir tehdit olarak görülmekte ve bu nedenle Bulgaristan'ın "Üçlü Anlaşma" Devletleri tarafına çekilmesi zaruri olarak görülmekteydi. Özellikle Rus Dışişleri Bakanı A. P. İzvolskiy'in bu husustaki çabaları olumlu sonuçlar doğurmuş ve yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında devam eden tazminat meselesinin çözümüne dâhil olarak Bulgaristan'ı büyük bir yükten kurtarmıştı. Zira yukarıda belirtildiği üzere Rusya 93 Harbi sonrası Osmanlı Devleti'nden alacağı olan tazminattan vazgeçerek bunu Bulgaristan'ın vereceği tazminat yerine saydırdı. Nitekim Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağımsızlık için ödemek zorunda olduğu 125 milyon Frank tazminat, Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması ile Rusya'ya ödemesi gereken ancak henüz ödemediği 125 milyon Frank borca sayıldı. Diğer taraftan ise Petersburg'da bu bedel karşılığında Bulgaristan'a çok düşük faiz ile kredi verilerek bu mesele halledildi.⁶¹

Yukarıda söz konusu edilen, İzvolskiy'in Osmanlı Devleti'nde yaşanan olaylarla ilgili dayanışma kurması için Sırp hükümetinin Bulgaristan'la müzakerelerde son derece dikkatli davranması gerektiğine ilişkin telgrafının içeriği Milovanoviç'e gizlice iletildi. Milovanoviç İzvolskiy'in talimatlarını yerine getirmeye tamamen hazır olduğunu ifade etti. Bakan aynı zamanda, Rusya'nın Bulgaristan'ın bağımsızlığını ne zaman tanıyacağı hakkında Belgrad kabinesini önceden haberdar etmesini rica ettiğini Rus Büyükelçisinden hükümetine iletmesini istedi. Nitekim Milovanoviç Bulgaristan'ın bağımsızlığını Sırbistan'ın Rusya ile aynı zamanda ya da Rus hükümeti uygun bulursa Rusya'dan kısa zaman önce tanınması gerektiğini Rus yetkililere bildirdi. Milovanoviç'e göre, Sırp hükümetinin Bulgaristan'a karşı böylesi dostane bir hareketi, iki Slav ülkesini yakınlaştırmak ve aralarında samimi komşuluk ilişkileri kurmakta son derece önemli olabilirdi.⁶²

Ancak bununla birlikte Rus diplomatları bölgedeki bu gelişmelerin ardından askeri hareketlilik ihtimali üzerinde de durmaktaydılar. Nitekim Rusya'nın Bulgaristan'daki askeri ataşesi Leontiev'in 20 (7) 1909 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere bölgedeki gelişmeler gerginleşmeye başlarsa, büyük ihtimalle bölgedeki ülkelerde gizlilik nedeniyle seferberliği aynı anda gerçekleştirmek mümkün olmayacak ve kesinlikle Bulgaristan'da diğer

⁶¹ Aganson, *a.g.m.*, s. 81.; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

⁶² *Telegramma poverennogo v delax v Belgrade ot 20 (7) aprelya 1909 g. No:155.*

ŞAHİN DOĞAN

ülkelerden sonra seferberlik gerçekleşebilecekti. Bu nedenle Leontiev konuyla ilgili olarak Rus elçisinden bütün konsolosları uyarmasını rica ediyordu. Rus Ataşenin verdiği bilgilere göre başta Avusturyalı ataşe olmak üzere yabancı ataşeler gergindi. Nitekim Sırp ataşesi de kendisine, Bulgaristan'ın harekete geçmesi durumunda, Sırbistan'ın, Avusturya'nın buna nasıl tepki vereceğine bakmadan aynısını yapacağı konusundaki görüşünü açıklamıştı.⁶³

Rus Dışişleri Bakanı İzvolski'in Belgrad ve Sofya Büyükelçiliklerine gönderdiği 23 (10) Nisan 1909 tarihli telgrafta da gizli ve güvenilir bir kaynağa göre, Baron Erenthal Viyana'da olan Enver Bey'e, Bulgaristan ve Sırbistan'ın mevcut şartlarda Osmanlı Devleti'ne karşı tehlike oluşturduğu takdirde Avusturya'nın hemen harekete geçeceği teminatını verdiğini bildirmekteydi. Bu nedenle İzvolskiy, büyükelçilerin görevde oldukları ülkedeki hükümetleri bu konuda tedbir almaya ikna etmeyi dikkatten kaçırmamalarını istemekteydi.⁶⁴

Rusya'nın Bükreş Büyükelçisi M. Girs'in 27(14) Nisan 1909 tarihli raporunda belirtildiği üzere Bükreş'deki Bulgar temsilcilerin gerginliklerine bakılırsa, Sofya hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile olası ilişkilerin ne şekilde gelişeceğini anlamak hususuyla çok ilgilidiler. Nitekim Girs'i ziyaret eden Bulgar temsilcisi Albay Hesaçiyev, kendisinin Bratianu ile olan konuşmasını güvenilir bir kaynaktan öğrendiğini söylemiş ve 4 ve 5 Nisan tarihlerinde İzvolskiy'e gönderdiği telgrafların içeriğini kelimesi kelimesine anlattıktan sonra Bulgaristan'a baskı yapmaları için Romen hükümetinin Büyük Devletlere yardım teklif edip etmediğini öğrenmeye çalışmıştı. Ayrıca, rapor vermesi için acele Sofya'ya çağrılan Bulgar ataşesi Stanchov Romanya'nın Bulgaristan'a olan tutumunu öğrenmek için Girs'i ziyaret etmişti. Girs ise Bulgar meslektaşının ihtiyatlı davranmasından şüphelenmekteydi. Girs hem Bulgar temsilcisi Albay Hesaçiyev'e hem de Stanchov'a son zamanlarda Romanya'nın Bulgaristan'a yönelik tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığı inancını iletmişti. Zira Girs'e göre eskiden de olduğu gibi Romanya şu anda, Balkan politikasını büyük güçlerin çıkarları ile birleştirmek için uğraşıyordu ve şüphesiz bu politikada etkili bir rol oynayabilirse son derece memnun olacaktı. Aynı zamanda Romanya, Bulgaristan ile dostça ilişkiler kurmanın yararlarını anlayarak bütün

⁶³ *Donoseniye voennogo agenta v Bolgarii ot 20 (7) aprelya 1909 g. No:82.*

⁶⁴ *Telegramma ministra inostrannix del poslannikamw v Belgrade i Sofii ot 23(10) aprelya 1909 g. No:673.*

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

vasıtalarla onları destekleyecektir, ancak aralarındaki denge şimdilik bozulmayacaktır. Fakat Büyükelçinin verdiği bilgiye göre, Romanya Bulgaristan'ın Balkan olaylarından istifade ederek arazisini genişletmek niyetlerini görürse, dengeleri yeniden eşitlemek için zaman kaybetmeden seferberlik ilan ederek Bulgarları kendileri ile anlaşmaya varmaya mecbur edecektir. Bu adımın büyük güçler tarafından nasıl karşılanacağına bile önem vermeyecektir.⁶⁵

Yukarıda ifade edilen Rus diplomatların faaliyetlerinden de açıkça anlaşıldığı üzere Rusya Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı sonrasında da Balkan Devletleri arasında etkin bir rol oynamaya ve bu Devletleri arzu ettiği siyasi yönde kanalize etmeye devam edecektir. Nitekim izlenen bu politikalar, bölgedeki sorunlar ve diğer Büyük Devletlerin siyasetleri, Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar bölgedeki siyasi gelişmeleri kısa bir süre sonra Balkan Savaşlarına evrimleştirecektir.

Hâlbuki 1909 yılında Rus basınının değerlendirmesine göre Bulgaristan'ın son yıllarda izlediği ikili politika, Berlin diplomatlarının Balkanlar'da *suyu bulandırması* için imkân sunması hususunda düşündürmekte ise de Üçlü Anlaşma Devletlerinin Balkanlar'da asayişini sağlayacağı ümit edilmekteydi.⁶⁶ Ancak bölgedeki siyasi gelişmeler bunun böyle olmadığını kısa bir süre sonra gösterecektir.

Sonuç

Elimizdeki Rus diplomatik yazışmalarını değerlendirdiğimizde, özellikle Temmuz ihtilalinin ardından oluşan belirsizliğin ve iktidara gelen İttihad ve Terakki'nin Balkan Devletleri ve Bulgaristan yetkililerini kaygılandığı ve oluşan mevcut koşullarda yeni bir siyaset belirlemek için büyük bir diplomatik çaba harcadıklarını görüyoruz. Bu ortam içerisinde Rus diplomatlar ise başta Slav Devletleri olmak üzere Balkan Devletlerini ortak hareket ettirme yönündeki çabaları açık bir şekilde görülmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde yaşanan Jön Türk ihtilali ve akabinde gerçekleşen 31 Mart vakası neticesinde Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması için koşullar oluşmuş oldu ve Bulgaristan bu durumu

⁶⁵ *Depeşa poslannika v Buxareste ot 27(14) aprelya 1909 g. No: 32.*

⁶⁶ L. Galberştadt, "İnostrannaya Politika", *Russkaya Misl*, Eylül 1908, s. 206.

ŞAHİN DOĞAN

iyi değerlendirerek bağımsızlığını ilan etti. Her ne kadar Bulgar Hükümeti Osmanlı'da kurulan yeni rejimi kendileri açısından büyük Bulgaristan'ı kurma planı açısından tehlikeli bularak Jön Türklere karşı tavır almış olsalar da sonuç itibarıyla Geşov'un: "Eğer Jön Türk İhtilalinden bir şeyler kaybedeceksek o vakit bu bir şekilde tazmin edilmelidir. Bu bugün için Bulgaristan'ın tam bağımsızlığı dışında başka bir şey olamaz." Sözleri ile anlatılan tezi gerçekleştirilmiş oldu. Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanından sonra ise Rusya başta olmak üzere Büyük Devletlerin izledikleri siyaset, bir başka deyişle Büyük Devletler arasındaki çıkar çekişmelerinin Balkanlara yansması ve Balkan Devletleri arasındaki sorunlar Balkan Savaşları için ortam sağlamış oldu.

Nitekim hem Rusya hem de diğer Büyük Devletlerin izledikleri bu politikalar, bölgede sürekli olarak ortaya çıkan yeni sorunlar, Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar bölgedeki siyasi gelişmeleri kısa bir süre sonra Balkan Savaşlarına evrimleşmesine ve Balkan topraklarının Osmanlı hâkimiyetinden tamamen çıkmasıyla sonuçlandı.

Yukarıda da belirtildiği üzere makalenin konusunu ihtiva eden Bulgaristan ve genel olarak Balkanlara ilişkin siyasi tarih araştırmalarında başta Rus arşivleri olmak üzere Rus kaynaklarının katkısının devam ettirilmesinin önemli bir perspektife sahip olduğunu belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Belgeler

PAPOV, A. "Turetskaya Revolutsiya 1908–1909", *Krasny Arhiv*, T. 1 (44), Moskva 1931.

_____, "Turetskaya Revolutsiya 1908–1909", *Krasny Arhiv*, T. 2 (45), Moskva 1931, ss. 27-52.

Raport voennogo agenta v Bolgarii ot 21(8) avgusta 1908 g. No:143.

Telegramma poslannika v Sofii ot 13 aprelya (31 mart) 1909 g. No-24.

Telegramma posla v Parije ot 16 (3) aprelya 1909 g. No:76.

Depeşa posla v Konstantinopole ot 21 (8) 1909 g. No:75.

Telegramma inostrannix del poslu v Konstantinopole ot 23(10) aprelya 1909 g. No:684.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

- Telegramma poslannika v Sofii ot 16 (3) aprelya 1909 g. No:26.*
Telegramma poslannika v Buxareste ot 17 (4) aprelya 1909 g.
Telegramma ministra inostrannix del poslanniku v Belgrade ot 18 (5) aprelya 1909 g. No:594.
Telegramma ministra inostrannix del poslanniku v Belgrade ot 18 (5) aprelya 1909 g. No:594
Telegramma poverennogo v delax v Belgrade ot 20 (7) aprelya 1909 g. No:155.
Donoseniye voennogo agenta v Bolgarii ot 20 (7) aprelya 1909 g. No:82.
Telegramma ministra inostrannix del poslannikamw v Belgrade i Sofii ot 23(10) aprelya 1909 g. No:673.
Depeşa poslannika v Buxareste ot 27(14) aprelya 1909 g. No: 32.
Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Ordusu, (Yayına Hazırlayanlar: Mikhail Bashanov-İlyas Kemaloğlu), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Gazete ve Dergiler

- GALBERŞTADT, L., “İnostrannaya Politika”, *Russkaya Mysl*, Eylül 1908.
_____, “İnostrannaya Politika”, *Russkaya Mysl*, Mart 1909.

Kitap ve Makaleler

- ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
AGANSON, O. İ., “Bolgariya v “Balkanskoy İgre” Velikobritanii v Naçale XX v.”, *Vestnik RUDN*, ser. Vseobşaya İstoriya, No 2, Moskva 2011, ss. 72-86.
ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., Ankara 2003.
AVCI, Yasemin, “Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Modern Diplomasi (1908-1912)”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, ss. 291-297.
AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

ŞAHİN DOĞAN

AYDIN, Mithat “Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi”, *Belleten*, C.7, S. 280, Ankara 2013, ss. 1071-1102.

BAY, Serdar, *İkdam ve Tanin Gazetelerine göre Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1908-1909)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Oktay Kızılkaya, Kars 2016.

ÇERVENKOV, N.N. ve ŞKUNDİN, G. D., “Provozglaşeniye Nizavisimosti i obyavleniye Bolgarii Çarsrtvam”, *Bolgariya v XX Veke Oçerki Poliçiçeskoj İstorii*, Nauka, Moskva 2003, ss. 29-35.

ÇETİN, Erol, *Bulgaristan Prensiği ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Toktamış Ateş, İstanbul 2003.

HACISALİHOĞLU, Mehmet “İttihatçılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları”, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, No: 38, İstanbul 2002, ss. 101-117.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, C.I-II, Çev.: İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2006.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı)*, C. V, TTK Yay. (basım yeri ve yılı belirtilmemiş)

KOZMENKO, İ. V. ve KONOBEYEV, V. D., “Aktivizisatsiya vneşney Politiki Bolgarskoj burjuazii v naçale XX v.”, *İstoriya Bolgarii*, AN SSSR, T.I, Moskva 1954, ss. 473-480.

LİTAVRİN, G.G., *Kratkaya İstoriya Bolgarii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzd: Nauka, Moskva 1987.

SAATÇI, Meltem Begüm, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Akdeniz Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İsrail Kurtcephe, Antalya 2004.

RUS KAYNAKLARI IŞIĞINDA BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI

SARINAY, Yusuf, “Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan’ın Bağımsızlığını Tanınması ve Türk-Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005 Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, ss. 133-138.

SKVOZNİKOV, Aleksandr Nikolayeviç, *Makedonskiy Vopros vo Vneşney Politike Rossii v Naçale XX veka (1903-1908)*, Samarskiy GPU Avtoreferat, Nauçnyy Rukovoditel: Anşakov Yuriy Petroviç, Samara 2006.

_____, “Rossiyskaya Diplomatiya o Putyah Reşeniya Makedonskoy Problemi v Kontse XIX- Naçale XX Veka”, *İzvestiya Somarskogo Nauçnogo Sentra RAN*, T. 12, No: 2, Samara 2010, ss. 82-86.

_____, “Makedonskiy Vopros v Naçale XX Veka i Rossiyskaya Obşestvennost”, *İzvestiya Somarskogo Nauçnogo Sentra RAN*, T. 11, No: 2, Samara 2009, ss. 70-76.

TAŞÇAN, Arzu, *Bulgaristan’ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Şeker, İzmir 2011.

TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu ve Jön Türk İhtilalinin Kökenleri 1903-1908*, Afa yay., İstanbul 1995.

TOPRAK, Serap “Bulgaristan’ın Bağımsızlığında Rusya’nın Rolü”, *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, V. cilt, 6. sayı [Balkan Savaşları Özel Sayısı], Samsun 2013, ss. 131-147.

ÜNAL, Hasan, “Balkan Diplomasisinden Bir Kesit: Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1909)”, *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Bağlam Yay., İstanbul 1997, ss. 53-71.

VATANSEVER, Erhan, *Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan’ın Bağımsızlığı (1841-1908)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Sannav, Edirne 2019.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

Nilüfer ERDEM*

ÖZ

Rumlar, Türk ordusunun Sakarya Zaferi sonrasında cephedeki gelişmelerle ilgili tam manasıyla bilgi sahibi olmasalar da işlerin Yunan ordusu için iyi gitmediğinin farkındaydılar. Yunanistan'ın Anadolu'yu terk edeceği söylentilerinden tedirginlik duyarak Rum erkekleri, Yunan ordusunun çekilmesi halinde direniş gerçekleştirmek amacıyla "Helen Anadolu Savunma Örgütü'nü [Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA)]" kurmuşlardır. Bu gelişmeyi "Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü'nün [Amina Ellinidon Mikrasias (AEM)]" kurulması takip etmiştir. Makalemizin amacı Rum kadınların bu örgütünü gün yüzüne çıkarmak ve Mart-Ağustos 1922 tarihleri arasındaki faaliyetlerini İzmir Rum basın organlarından *Amalthiya*, *Estia*, *Tharros*, *Patris* ve *Sinadelfos* gazetelerinden yararlanarak ortaya koymaktır.

Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü, Helen Anadolu Savunma Örgütü'ne ve Yunan ordusuna destek sağlamak amacıyla kurulmuş, merkez olarak İzmir'deki Omirion Kız Okulu'nu kullanmıştır. Örgüt kurulduktan sonra Anadolu'daki Rum kadınlarına ait pek çok cemiyet, örgütün şubeleri haline gelmiştir. Örgüt Anadolu'daki Yunan askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ianeler gerçekleştirerek yardımlar toplamış, aynı zamanda Yunanistan ve batılı devletlerdeki kadın kuruluşlarıyla diyalog kurmuş ve destek arayışına girmiştir. Omirion Kız Okulu'nda örgüt üyeleri tarafından Yunan askerleri için kıyafetler dikilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rum, İzmir, Megali İdea, Anadolu Harekâtı, Örgüt

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0003-1393-7655, E-posta: nilerdem@istanbul.edu.tr

NİLÜFER ERDEM

ANATOLIAN GREEK WOMEN DEFENSE ORGANIZATION AND ITS ACTIVITIES

ABSTRACT

Although the Greeks did not know exactly about the developments on the front after the Turkish army's Sakarya Victory, they were aware that things were not going well for the Greek army. Worried about the rumors that Greece would leave Anatolia, Greek men established the "Hellenic Anatolian Defense Organization [Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA)]" in order to carry out resistance in the event of the Greek army's withdrawal. This development was followed by the establishment of the "Anatolian Greek Women Defense Organization [Amina Ellinidon Mikrasias (AEM)]". The aim of our article is to reveal this organization of Greek women and to expose their activities between March-August 1922 by using Izmir Greek press organs Amalthiya, Estia, Tharros, Patris and Sinadelfos newspapers.

Anatolian Greek Women Defense Organization was established to support the Hellenic Anatolian Defense Organization and the Greek army, it used the Omirion Girl's School in Izmir as its center. After the establishment of the organization, many societies belonging to Greek women in Anatolia became branches of the organization. The organization gathered aid by carrying out donations to meet the needs of Greek soldiers in Anatolia, at the same time, established a dialogue with women's organizations in Greece and western states and asked their support. At the Omirion Girls' School, clothes for Greek soldiers were sewn by members of the organization.

Keywords: Greek, Izmir, Megali Idea, Anatolian Operation, Organization

Giriş

Türkçeye "Büyük Ülkü" ya da "Büyük Fikir" olarak çevirebileceğimiz "Megali İdea"nın¹ öncelikli amacı Yunan² Devleti'ni

¹ Yunancanın Türk Alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiçbirini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

² Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan (Rumca dediğimiz dil çok hafif şive farklılığı ile Yunancanın aynıdır) Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını "Rum" ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

kurmak ve sonrasında Osmanlı Devleti'nden koparacağı topraklarla bu devletin sınırlarını genişletmektir.³ Ancak Yunanistan'ın desteklediği, Rumlara yönelik Osmanlı topraklarındaki eğitim seferberliği de “Megali İdea”nın başka bir boyutudur ve Yunanistan için en az toprakları genişletmek kadar önemli olmuştur. Bu seferberliğin hedefi Osmanlı tebaası Rumlarda Helen ulusçuluğuyla ilgili duyguları işlemek ve Yunan dilini canlandırmaktır. Bu çerçevede Anadolu'da ve Trakya'da, Yunan Devleti'nin sunmuş olduğu normlarda pek çok okul açılmıştır. Yunan Devleti kurulmazdan önce Osmanlı tebaası Rum gençleri Avrupa üniversitelerinde veya dini eğitimin önemli merkezlerinde eğitim alırken, Atina Üniversitesi kurulduktan sonra burada eğitim almaya başlamışlardır. Atina'da eğitim alan bu gençler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğdukları yerlere geri dönmüşler, bir kısmı öğretmen olarak söz konusu Rum okullarında görev almışlardır. Ayrıca XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında Rumlara ait pek çok cemiyet de kurulmuştur ki, bu cemiyetlerin başkanlarını ve yönetim kurulu üyelerini de genellikle Atina Üniversitesi mezunları teşkil etmişlerdir. Yunan konsoloslukları da Rumların her türlü eğitim ve siyasi faaliyetlerini, ayrıca basın organlarını desteklemişlerdir.⁴

Rumlara yönelik eğitim seferberliğini destekleyenler arasında Fener Rum Ortodoks Kilisesi'ni de saymak gerekir. Unutmamak gerekir ki Kilise, Helen cemaatlerinde her zaman merkezde yer almış, sadece dini değil, din dışı konularda da söz sahibi olmuştur. Helen (Yunan) ulusu ile ilgili pek çok tanımda Helenizm (Yunanlılık) ile Ortodoksluk ilişkisine temas edilmiştir. Bu bakış açısına sahip olanlara göre Yunan dili Kilise'de korunmuş, Yunan tarihi Kilise'de canlı tutulmuştur.⁵

“Yunan” kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda “Helen” sözcüğünü tercih ettik.

³ M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 164.

⁴ Pashalis M. Kitromilidis, “Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatosis Sta Valkania [Akıllı Cemaatler ve Balkanlarda Ulusal Meselenin Başlangıcı]”, *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada [Çağdaş Yunanistan'da Ulusal Kimlik ve Ulusalçılık]*, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yayınları], Athina 1997, s. 88-93.

⁵ İon Dragumis, *O Ellinismos Mu Ke İ Ellines [Yunanlılık ve Yunanlar]*, Ekdosis Nea Thesis [Nea Thesis Yayınları], Athina 1991, s. 78-89.

“Megali İdea Rüyacısı”⁶ olarak tanımlanan Eleftherios Venizelos’un⁷ başbakanlığı döneminde Yunanistan, Balkan Savaşlarıyla topraklarını ve nüfusunu iki katına çıkarmıştır.⁸ 1918 yılı itibarıyla Venizelos, Paris Barış Konferansı’ndan başlayarak itilaf devletleri nezdinde Osmanlı Devleti’nin Batı Anadolu ve Trakya topraklarını koparmaya yönelik girişimlerde bulunmuş⁹ ve bu çerçevede Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919’da¹⁰ İzmir’e çıkmasını sağlamıştır.¹¹ Yunan ordusu devamında Anadolu’da işgal alanını genişletmiştir.¹²

Diğer taraftan Mondros Mütarekesi’nden sonra gerçekleştirilen işgallere karşı hemen her yerde Türk milleti kendiliğinden teşkilatlanarak Kuva-yı Milliye birliklerini teşkil etmiştir.¹³ Sivas Kongresi’nde, Anadolu ve Trakya’daki tüm direniş örgüt ve organizasyonları tek çatı altında birleştirilmiş, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde bir kadro tarafından idare edilmeye başlamıştır.¹⁴ Bunu, 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılışı izlemiştir.¹⁵ Aynı yılın Kasım ayında ise Kuva-yı Milliye birliklerinin düşman ordularına zarar verseler ve onları geciktirseler dahi topraklardan atmak için yetersiz kaldıkları görülerek, düzenli Türk ordusu kurulmuştur.¹⁶ Düzenli Türk ordusunun kurulmasının ardından işgalci Yunan

⁶ Pinelopi Delta, *Eleftherios K. Venizelos*, Athina 1978, s. 11-12.

⁷ Giritli siyasetçi Eleftherios Venizelos, hukuk eğitimi almıştır. 1910-1933 döneminde çeşitli defalar Yunanistan başbakanlığını üstlenmiş ve söz konusu döneme damgasını vurmuştur. 1864 doğumlu olan Venizelos, 1936 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı biyografisi için Bkz. Thanos Veremis, *Megali Ellines – Eleftherios Venizelos [Büyük Helenler – Eleftherios Venizelos]*, Ekdosis Skai [Skai Yayınları], Neo Faliro 2009, Bütün Kitap.

⁸ Ap. E. Vakalopoulos, *Nea Elliniki İstoria [Yeni Yunanistan Tarihi] 1204-1985*, 3i Ekdosi [3. Baskı], Ekdosis Vanyas [Vanyas Yayınları], Thessaloniki [Selanik] 1988, s. 350.

⁹ Kostas Hacıantoniyu, *Mikra Asia – O Apeleftherotikos Agonas [Anadolu Özgürleştirme Mücadelesi] 1919- 1922*, Ekdosis Pelasgos [Pelasgos Yayınları], Athina 1994, s. 27-29.

¹⁰ Yunanistan 13 Şubat 1923’e kadar Julius takvimini kullanmıştır. Dolayısıyla Rum ve Yunan basın organları üzerindeki veriler de Julius takvimine göredir. Biz makale metnimizde tarihler için Gregorius takvimini kullanacağız. Dipnotlarımızda gazete künyelerini verirken her iki takvimi de kullanacak, ancak Julius takvimini parantez içerisinde vereceğiz.

¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, 3. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 309-311. (15 Mayıs 1920 (1336) oturumu).

¹² Hacıantoniyu, *a.g.e.*, s. 48.

¹³ Nuran Koltuk, *Batı Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Askeri ve Mali Kaynakları (Mayıs 1919-Kasım 1920)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 31-35.

¹⁴ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 115.

¹⁵ H. V. Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, 2. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 15.

¹⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: 2, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 677.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

ordusuna karşı Türk zaferleri birbirini izlemiştir. 1921 Ocak’ında I. İnönü,¹⁷ Mart’ında II. İnönü¹⁸ ve Eylül’ünde Sakarya Zaferi kazanılmıştır.¹⁹

Sakarya Zaferi ile Yunan ordusunun Anadolu’daki ilerleyişi durdurulmuştur. Ayrıca söz konusu zafer, savaştaki taarruz edenle kendini savunanın rollerini değiştirmiştir. Zaferin Kars ve Ankara Antlaşmaları gibi önemli siyasi sonuçları vardır. Özellikle Ankara Antlaşması, İngiltere ve Fransa arasında Doğu Akdeniz politikaları açısından önemli bir ayrılmayı gözler önüne serdiğinden dolayı ayrıca önemlidir.²⁰ 1921 yılı sonbaharında Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris²¹ ve Dışişleri Bakanı Georgios Baltacis,²² Avrupa’da ziyaretler gerçekleştirerek yardım arayışları içerisinde olmuşlar, ancak çaldıkları kapılarda umdukları ilgiyi bulamamışlardır.²³ Gerçekten de takip eden kış ayları Yunanistan için ağır geçmiştir.²⁴

Anadolu Rumları 1921 yılının sonbaharı itibarıyla cephede ve Yunanistan’da neler yaşandığını tam olarak bilmiyorlardı. Ancak Yunanistan’ın Anadolu’yu terk edeceği söylentileri dolaştığından dolayı tedirginlik içerisindeydiler. Bu sebeple 1921 Ekim’inde Anadolu Rumlarının direnişini amaçlayan “Helen Anadolu Savunması [Elliniki Mikrasiatiki Amina (EMA)]” isimli bir örgüt kurmuşlardır. Söz konusu örgüt, İzmir Metropoliti Hrisostomos²⁵ liderliğinde İzmir’in Rum ileri gelenlerince kurulmuş, başka bölgelerdeki ve diğer ülkelerdeki aynı paralelde çalışan

¹⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt: 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 240-246.

¹⁸ Aynı yerde, s. 248-251.

¹⁹ Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e.*, s. 825-827.

²⁰ Haralambos Psomiadis, *İ Telefteya Fasi Tu Anatoliku Zitimatosis [Doğu Meselesinin Son Safhası]*, Ekdosis Efesos [Efesos Yayınları], Athina 2004, s. 52-53.

²¹ 1902 yılından itibaren milletvekili seçilmiş olan Dimitrios Gunaris, bir hukukçudur. İlk başbakanlığı 1915 yılındadır. 1921-1922 döneminde de Yunanistan başbakanlığını yürütmüştür. Antivenizelist cephenin önde gelen isimlerinden biridir. Yunanistan’ın Anadolu Bozgunu’ndan sorumlu tutulanlardandır. “Dimitrios Gunaris”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt]: 4, s. 408.

²² Georgios Baltacis, Yunanistan’ın 1921-1922 döneminin dışişleri bakanıdır. 1922 Anadolu bozgunundan sorumlu tutularak yargılanmış ve ölümle cezalandırılmıştır. “Georgios Baltacis”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt]: 413, s. 109-110.

²³ Hacıantoniyu, *a.g.e.*, s. 253-258.

²⁴ Vasilis, İ. Çanakaris, *Dakrismeni Mikrasia [Gözü Yaşlı Anadolu] 1919-1922*, Ekdosis Metehmio [Metehmio Yayınları], Athina 2007, s. 362-368.

²⁵ Heybeliada Ruhban Okulu mezunu olan Hrisostomos Kalafatis (1868-1922), Drama metropolitliği görevinde de bulunmuştur. İzmir metropolitliğine 1910 yılında getirilmiştir. N. Muçopoulos & K. Vakalopoulos & Ap. Kesopoulos, *Alismonites Patrises – İ Fotodotra Mikrasia [Unutulmaz Vatanlar – Işık Kaynağı Anadolu]*, Ekdosis Ciambiris Piramida [Ciambiris Piramida Yayınları], Thessaloniki [Selanik], b.t.y., s. 149-155.

örgütlerle de diyalog halinde olmuştur.²⁶ EMA'nın idare heyeti yanında, ekonomi ve askeri komisyonu, irtibat, yardım, halkla ilişkiler ve izcilik birimleriyle basın bürosu da bulunmuştur.²⁷ EMA mensupları yabancı devletler nezdinde girişimlerde buldukları gibi, Yunan hükümeti yetkilileri ve Yunanistan'ın ileri gelenleriyle de görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.²⁸

Türk ordusunun Sakarya Zaferi'nin ardından Rum erkekleri örgütledikleri gibi Rum kadınları da örgütlenmişlerdir. Rum kadınlarının kurmuş oldukları bu örgütün ismi “Anadolulu Rum Kadınlar Savunma Örgütü [Amina Ellinidon Mikrasias (AEM)]”dür²⁹ ve makalemizin de amacı bu örgütü gün yüzüne çıkarmak ve faaliyetlerini ortaya koymaktır. Bu örgüt İzmir Rum basınında kısaca “Kadın Örgütü [Ginekiya Organosis]”,³⁰ “Rum Kadınların Savunması [Amina Ellinidon]”,³¹ “Rum Kadınlarının Savunması [Amina Ton Ellinidon]”,³² “Kadın Anadolu Savunması [Ginekiya Mikrasiatiki Amina]”³³ gibi isimlerle anılsa da genellikle metinler içerisinde AEM kısaltması ile yer almıştır. Biz de makalemizde mercek altına yatıracağımız Anadolulu Rum kadınlarına ait söz konusu örgütü, kafa karışıklığına da yol açmamak adına AEM kısaltması ile anacağız.

AEM'in Yunanistan'ın Anadolu'daki bozgunundan önceki aylarda gerçekleştirdiği faaliyetleri ortaya koyabilmek adına, İzmir Rum basınından “*Amalthiya*”³⁴ [*Bereket (Bolluk) Boynuzu*], “*Estia* [*Ocak*]”, “*Tharros*

²⁶ “İs Tin Smirinin Efthasan Simvuli Tu İkumeniku Patriyarhiyu [Ekümenik Patrikhane'nin Danışmanları İzmir'e Ulaştılar]”, *Makedonia*, 23 Nisan (10 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 4.

²⁷ Engin Berber, “Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı Ya Da 9 Eylül 1922'yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma – Küçük Asya Savunma Örgütü”, *Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu Özel Eki*, 9 Eylül 2006, s. 64.

²⁸ Helen Anadolu Savunma Örgütü'nün faaliyetleriyle ilgili Bkz. Nilüfer Erdem, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 29, 2014, s. 97-140.

²⁹ “Amina Ellinidon Mikrasias [Anadolulu Rum Kadınlar Savunma]”, *Amalthiya*, 30 Mart (17 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

³⁰ “Ginekiya Organosis [Kadın Örgütü]”, *Sinadelfos*, 2 Nisan (20 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

³¹ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

³² “Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınlarının Savunması]”, *Amalthiya*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

³³ “Ginekiya Mikrasiatiki Amina [Kadın Anadolu Savunması]”, *Sinadelfos*, 9 Nisan (27 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

³⁴ Amalthiya mitolojik bir karakter olup, Zeus'un sütannesidir. Bir keçi olan Amalthiya'nın boynuzundan Zeus süt ve bal ile beslenmiş, Amalthiya'nın boynuzu bereketin sembolü olarak

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

[*Cesaret*]], “*Patris* [Vatan]” ve “*Sinadelfos* [Tertip]” gazetelerinden yararlanacağız. *Amalthiya* gazetesi 1838 yılında kurulmuş olup,³⁵ İzmir’de yayınlanmış olan son sayısının üzerinde Julius takvimiyle 2 Ağustos 1922 tarihi yer almıştır. Buna rağmen 1923 yılının ilk gününden itibaren on ay daha Atina’da yayınlanmıştır. Atina’daki son nüshası üzerindeki tarih 27 Ekim 1923’tür. Her gün akşam saatlerinde yayınlanan bir gazete olan *Estia*, 1910 yılında kurulmuştur. 1913 yılında kurulmuş olan *Tharros*’un müdürleri Spiros ve Hristos Solomonidis’tir.³⁶ Solomonidis soyadına, EMA’yı kuranlar ve bu örgüt adına faaliyet gösterenler arasında da rastlamaktayız.³⁷ *Patris* ise 1919 yılında tesis edilmiş bir sabah gazetesidir.³⁸

Resim 1: İzmir Rum basın organlarından “*Patris*” gazetesi üzerinde “Anadolu Milli Gazetesi [Mikrasiatiki Ethniki Efimeris]” ibaresiyle çift başlı kartal dikkat çekmektedir.

Aynı isimli Atina basın organında da çift başlı kartal vardır.

Sinadelfos, İlias P. Vutyeridis tarafından Yunan askerleri için yayınlanmış günlük bir gazetedir. Vutyeridis, İzmir’de söz konusu gazeteyi çıkarmanın yanında “*Embros* [İleri]” gazetesinin savaş muhabirliğini de yürütmüş ve Yunan ordusunun 1921 yılında gerçekleştirmiş olduğu askeri harekâtları yakından izlemiştir. Kendisiyle ilgili olarak sadece Yunan

kabul edilmiştir. Zaman içinde “*Amalthiya*” denildiğinde akla “bereket boynuzu” gelmiştir. “*Amalthiya*”, *Egkiklopedia 2002* [2002 *Ansiklopedisi*], Tomos [Cilt]: 2, s. 104-105.

³⁵ Georgios Arhontakis “O Ellinikos Tipos Tis Smirmis [İzmir Rum Basını]”, <http://www.enosismyrneon.gr>, (24.04.2020).

³⁶ “Geo” Reklam Şirketi tarafından “Yunanistan Rehberi 1920” adıyla Atina’da yayınlanmış olan rehberin, İzmir ve çevresini konu edinen sayfaları Engin Berber tarafından Türkçeye çevrilmiştir. *İzmir 1920*, Haz. Engin Berber, Akademi Kitabevi, İzmir 1998, s. 35.

³⁷ “Organosis Ton Mikrasiaton [Anadoluluların Örgütlenmesi]”, *Skrip*, 5 Mart (20 Fevruariyu [Şubat]) 1922, s. 4.

³⁸ *İzmir 1920*, s. 35.

ordusundan emir aldığını dillendirdiği iddia edilmektedir.³⁹ Sakarya Savaşı sonrasında çeşitli Helen cemiyetlerinde düzenlenen etkinliklere katılarak cepheyle ilgili izlenimlerini aktarmıştır.⁴⁰ Bu tür etkinliklerle Helenlerin morallerinin yükseltilmeye çalışılması yanında Yunan ordusuna yardım toplanması da hedeflenmekteydi.

1. AEM'in Kuruluşu, Amacı ve Merkezi

Yunanistan'da yapılmış doğrudan AEM'le ilgili olmayan bazı bilimsel çalışmalar, söz konusu örgütün 1921 yılı sonunda İzmir'de "*Vima [Kürsü]*" gazetesinden başka "*Tehni [Sanat]*" gazetesini de çıkarmış olan Aristidis Peridis'in eşi Evangelia (Avrilia) Peridu öncülüğünde kurulduğunu zikretmektedirler. Bu kaynaklarda AEM'in, Anadolu'da faaliyet gösteren Rum kadınlara ait kuruluşlar içerisinde en fazla üyeye sahip olduğunun altı çizilmektedir. Öyle ki 1922 yılı Mayıs'ında üye sayısı 4 bini aşmıştır. Bu kaynaklarda yine siyasi faaliyetlerde bulunmuş bu tip örgütlerle ilgili hazırlanmış cetvelleri ve yazışmaların sınırlı olduğuna dikkat çekilmekte ve bunun sebebi olarak Türk yetkililerin ellerine geçmelerini önlemek amacıyla yakılmaları gösterilmektedir.⁴¹

İzmir Rum basınında yaptığımız taramalar neticesinde bizim AEM'le ilgili rastladığımız ilk haber 13 Mart 1922 tarihlidir ve *Patris* gazetesinde yer almıştır. İzmir Rum basınında AEM'le ilgili rastladığımız hiçbir haberde de 1921 yılı sonunda kurulduğuna dair bir işaret yoktur. *Patris*'teki 13 Mart 1922 tarihli haberde "*milliyetperver*" Rum kadınların, "*ülkenin durumuyla ilgili meselelere yardımcı olmak amacıyla*" bir heyet teşkil ettikleri ve bu heyetin "*kadın örgütü*"nün ne şekilde faaliyet göstereceğine dair nizamname teşkil edeceği kaydedilmiştir. Bu nizamname, İzmir Metropoliti Hrisostomos'un önerileriyle kurulmuş olan "*Halk Merkezi [Laiko Kentro]*"nde⁴²

³⁹ Bkz. Hr. Em. Aggelomatis, *To Hroniko Tis Megalis Tragodias [Büyük Trajedinin Tarihi]*, 2i Ekdosi [2. Baskı], Ekdosis Estia [Estia Yayınları], Athina 1971, s. 154.

⁴⁰ İlias P. Vutyeridis, *İ Ekstratia Peran Tu Saggariyu [Sakarya Ötesine Harekât]*, Tipis D. Deli [D. Deli Basımevi], Athina 1922, s. 3-4.

⁴¹ Nikos Tobros, "İ Somatiaki Drasi Ton Mikrasiatisson (1877-1922): Hori Politikon Kinitopiyiseon [Anadolu Kadınlarının Kurumsal Faaliyetleri (1877-1922): Siyasi ve Milli Harekete Geçme Alanları]", *7o Simposio İ Thesi Ke O Rolos Tis Mikrasiatissos Kata Tus Neoterus Hronus Eos To 1922 Praktika [7. Sempozyum Çağdaş Dönemde 1922 Yılına Kadar Anadolu Kadınlarının Yeri ve Rolü Bildiriler]*, Ekdosis KE.Mİ.PO. [KE.Mİ.PO. Yayınları], Nea İonia 2016, s. 94; 100.

⁴² Halk Merkezi [Laiko Kentro], İzmir Metropoliti Hrisostomos'un önerisiyle Stilianos Kollaros tarafından kurulmuştur. Amacı şehrin değişik semtlerinde gece okullarının tesis

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

gerçekleştirilecek kongrede okunacaktır. Bu kongreye İzmir'deki tüm Rum kadın cemiyetlerinin yönetim kurulları davet edilmiştir.⁴³

AEM'in amacı, EMA ile birlikte hareket ederek Yunan ordusunun Anadolu'da kalmasına yardımcı olmak ve birtakım eksiklerini gidermeye çalışmak, ancak Yunan ordusu Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalırsa Rumların kendilerini savunmalarını desteklemektir. Bir diğer ifadeyle EMA'nın görevi Yunan ordusu için asker toplayıp ellerine silah vermekken, AEM eğitilmiş, kendini ifade edebilen ve Yunan ordusunun Anadolu'da kalmasına veya Rumların kendilerini savunmalarına yardımcı olabilecek Rum kadınların dikkatini çekme görevini üstlenmişti. AEM, Anadolu Rum kadın cemiyetlerine destek istemek üzere gönderdiği mesajında amacını açıkça ortaya koymuştur. *Amalthiya* ve *Estia*'da 31 Mart 1922 tarihinde yer almış bu mesajda AEM'in amacı aşağıdaki cümlelerle ifade edilmiştir:

“... Sevgili ülkemizin üzerinde kara bulutların sürekli çoğaldığı ve Anadolu [Rum] kadınların gelen tehlikeyle mücadelesi için hızlı bir şekilde savunma önlemleri almaları gerektiği sizin cemiyetinizin de gözünden kaçmamıştır. Erkekler şimdiden harekete geçmişlerdir. ... Babalarımız, eşlerimiz ve erkek kardeşlerimizle yan yana durmamız ve cinsiyetimizin ruhsal ve fiziksel özelliklerine göre hepimiz için mücadele etmemiz doğaldır. Kurulmuş olan AEM'in amacı budur...”⁴⁴

Metropolit Hrisostomos, Paskalya Yortusu vesilesiyle göndermiş olduğu mesajında, AEM'e mensup olan kadınları “!vatansever duyguları sebebiyle” tebrik ederek, söz konusu çalışmalarını sebebiyle Tanrı'nın onları kutsamasını dilemiştir. Hrisostomos'un mesajında, “görevinizi kolaylaştırmak üzere size, metropolitliğimiz aracılığıyla cemaatimizle iletişime geçmenizi tavsiye ederiz ki, biz de kadın dünyasının çabalarını takip edip güçlendirelim” cümlesi de yer almıştır.⁴⁵

edilmesi, yoksullara bedava kitap dağıtılması, konferanslar ve derslerle halkın eğitilmesi ve işçi örgütlenmelerini tek çatı altında toplamaktır. Bkz. *İzmir 1920*, s. 31.

⁴³ “Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Patris*, 13 Mart (27 Fevruariyu [Şubat]) 1922, s. 2.

⁴⁴ “Pros Tas Ginekias Organosis [Kadın Kuruluşlarına]”, *Amalthiya*, 31 Mart (18 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1; “Ekklisis Pros Olas Tas Ginekias Organosis [Tüm Kadın Kuruluşlarına Çağrı]”, *Estia*, 31 Mart (18 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁴⁵ “İ Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 12 Nisan (30 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

AEM genel sekreterlik (başkanlık), ekonomi komisyonu, dışişleri komisyonu, askerlere yardım komisyonu ve içişleri komisyonu olarak yapılanmıştır. Genel sekreterliğin görevi EMA komisyonlarıyla iletişime geçmek, her konuyla ilgili olarak örgütü temsil etmek, genel kurulları toplamak, günlük emirler yayınlamak, tutanak tutmak ve kararlar almaktır. Ekonomi komisyonu örgüt gelirlerini toplayıp değerlendirmek, kaynak bulmak ve gelir-gider defterini tutmakla görevliydi. Dışişleri komisyonu “*Anadolu meseleleriyle ilgili*” Avrupa ve Amerika’daki kadınları bilgilendirmeyi, Anadolu dışındaki kuruluş ve kişilere gönderilmek üzere raporlar ve muhtıralar hazırlamayı üstlenmişti. Askerlere yardım komisyonu Yunan ordusundaki askerlerle ilgilenmekten, onlarla yazışmaktan ve onlara yardım paketleri göndermekten sorumluydu. Bu şubeye mensup olanlar ayrıca hastabakıcılık yapmak ve asker ailelerine yardımcı olmak görevini üstlenmişlerdi. İçişleri komisyonu ise AEM’in amaçlarıyla ilgili Anadolu Rum kadınlarını bilgilendirecek, bu doğrultuda konferanslar da düzenleyerek örgüte yeni üyeler kazandırmaya çalışacaktı. Gerektiğinde miting düzenlemek de bu komisyonun görevleri arasındaydı.⁴⁶

İzmir Rum basın organları 4 Nisan’da AEM’in yönetim kurulunu seçtiğini duyurmuşlardır.⁴⁷ Ancak bu geçici bir kurul olmalıdır. Çünkü 10 Mayıs’ta *Tharros*, AEM nizamnamesine göre komisyonların oluşturulduğu ve örgütteki tüm kadınların komisyonlardan birinde görev aldıkları bilgisini vermenin yanında, bir önceki gün teşkil edilmiş olan AEM yönetim kurulunda yer alan isimleri saymıştır. Bu isimler Vafiadaki, Karakasi, Peridu, Ladopulu, Koliva, Athinogenus, Mihailidu, Athanasiadu ve Laskari’dir. Buradan hareketle AEM’in yönetim kurulunun 9 Mayıs’ta son şeklini aldığını ifade etmemiz mümkündür.⁴⁸

AEM merkez olarak “Omiron Kız Okulu’nu [Omiron Parthenagogion]” kullanmıştır.⁴⁹ Omiron Kız Okulu 1881 yılında “İzmir Maarifperver Cemiyeti [Filekpedeftiki Eteria Smirnis]” tarafından kurulmuştur. İlk kurulduğunda ismi “İzmir Rum Kız Okulu [Ellinikon

⁴⁶ Tobros, *a.g.m.*, s. 101-102.

⁴⁷ “İ Foni Tis Ellinikis Mikras Asias [Helen Küçük Asya’nın / Anadolu’nun Sesi]”, *Estia*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1; “Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Patris*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1.

⁴⁸ “Ginekiya Organosis [Kadın Örgütlenmesi]”, *Tharros*, 10 Mayıs (27 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1-2.

⁴⁹ “Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınlarının Savunması]”, *Amalthiya*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

Parthenagogion Smirnis]” olan okulun Atina’daki Arsakion⁵⁰ ve İstanbul’daki Zapion (Zapyon)⁵¹ kız okullarının dengi olması hedeflenmiştir. Okul ismi 1886’da İyonyalı destancı Homeros’a ithafen “Omiron” olarak değiştirilmiştir. Okul ilk kurulduğu yıllardan itibaren iki sınıflık anaokuluna (aslında Yunanca eğitime hazırlayan hazırlık sınıfına), beş sınıflık ilkokula ve dört sınıflık ortaokula sahip olmuştur.

1886’da geçirdiği yangın sebebiyle Omiron’un binası yenilenmiştir. Yeniden tesis edilen okul, aydınlık ve geniş sınıflar yanında bahçeye, oyun alanlarına, revire, yetimhaneye, jimnastik salonuna ve on bin cilt kitap ihtiva eden bir kütüphaneye sahip olmuştur. Tören salonunda Homeros, Antik Yunan filozoflarından Sokrates ile Eflatun [Platon] ve Velestinli Rigas’ın büstleriyle bazı şahsiyetlerin portreleri yer almıştır. Velestinli Rigas’ın Helen öğrencilere Osmanlı idaresine karşı tüm Balkanlı halkları ayaklandırmak isteyen bir Helen aydını olarak anlatıldığıının gözden kaçırılmaması gerekir.⁵²

Omiron Kız Okulunun nizamnamesinin birinci maddesinde amacının, kız öğrencilerin Hıristiyan ve Helen terbiyesine göre eğitilmeleri yanında, en çok konuşulan Avrupa dillerini öğrenmeleri olduğu belirtilmiştir. Okulun Rum öğrenciler yanında Ermeni ve Yahudi öğrencileri de olmuş, zorunlu olarak öğretilen Yunanca, Fransızca ve İngilizce yanında seçmeli olarak Almanca, İtalyanca ve Ermenice dersleri de verilmiştir. Omiron’un amaçlarından bir diğeri ise Anadolu’daki Rum okullarına öğretmen yetiştirmektir. 1920 yılında İzmir’i anlatan rehberde, Omiron’dan “*öğretmen okulu, sonrasında yüksek kız okulu*” olarak söz edilmiştir.⁵³ Zaman zaman

⁵⁰ Atina’daki Arsakion Kız Okulu, 1846-1852 yılında Apostolos Arsakis’in ekonomik desteği ile Eğitimperver Cemiyet [Filekpedeftiki Eteria] tarafından tesis edilmiştir. Arsakion da öğretmen yetiştiren kız okullarından biri olmuştur. Günümüzde farklı şehir ve yerleşimlerdeki şubeleriyle eğitim vermeye devam etmektedir.

<http://www.history.arsakeio.gr/index.php/2008-17-13-09-45-07/16-stathmoi>, (08.05.2020).

⁵¹ Zapion (Zapyon) Kız Okulu, 25 Eylül 1875’te anaokulu, ilkokul, ortaokul ve liseden ibaret bir okul olarak İstanbul Tepebaşı’nda faaliyete geçmiş ve 1879’da öğretmen yetiştiren bir akademi olarak yeniden düzenlenmiştir. Konstantinos Zappas’ın ekonomik desteğiyle bugünkü binanın temelleri atılmıştır. Beyoğlu’ndaki bu bina 1885 yılında tamamlanmış, lise üstü iki senelik öğretmen okulu sonradan bir yıl daha eklenerek, anaokulu öğretmenleri de yetiştirmeye başlamıştır. İstanbul’da halen faaliyette olan okulun 1923’te yatılı kısmı, 1924’te de öğretmen okulu kapanmıştır.

<http://www.zapyonrumlisesi.k12.tr/hakkimizda/>, (08.05.2020).

⁵² V. Skulatu & N. Dimopulu & S. Kondi, *İstoria Neoteri Ke Sighroni [Yeni ve Çağdaş Tarih] (1789-1909)*, Organismos Ekdoseos Didaktikon Vivlion [Eğitim Kitapları Yayınlama Kurumu], Athina 2000, s. 60.

⁵³ *İzmir 1920*, s. 31.

Yunan hükümeti okulu desteklemiş ve doğdukları yerlerdeki okullarda öğretmenlik yapma üzere yatılı öğrencilere burs vermiştir. Yatılı öğrencilere ayrıca her gün iki saat dikiş öğretilmiştir. Okul öğrencileri talep ettiklerinde Atina Üniversitesine sınavsız olarak kabul edilmişlerdir. Okulun her yıl 40-50'si yatılı olmak üzere ortalama 250-300 öğrencisi olmuştur.⁵⁴ Ancak 1921 yılında öğrenci sayısı 392 olarak verilmektedir. Okulun eğitim verdiği son yılda kadın ve erkek olmak üzere öğretmen sayısı ise on yedidir.⁵⁵

Omirion Kız Okulu, on iki kişiden oluşan bir kurul tarafından idare edilmiştir. Kurulu teşkil edenler önceleri okulu tesis edenlerken, sonrasında onların belirlediği kişiler olmuşlardır. Okul idaresi her sene Yunanistan konsolosluğuna ve metropolitliğe rapor vermiştir. Ayrıca talep edildiğinde öğrenciler, öğretmenler ve okul programı hakkında belgeler göndermiştir. Bir diğer ifadeyle okul idaresi konsolosluk aracılığıyla doğrudan Yunan Devleti'ne hitap etmiştir. Kızların eğitiminin önemini idrak etmiş İzmir Rum Ortodoks seçkinlerine yönelik bu okulun bir bölümü, Anadolu'da bulunduğu süre boyunca Yunan ordusunun ihtiyaçları için kullanılmıştır.⁵⁶

2. AEM'in Faaliyetlerini Genişletmek İçin Destek Arayışları

AEM kurulduğu andan itibaren İzmir ve banliyölerindeki, ayrıca Anadolu'nun diğer yerleşim birimlerindeki Rum kadın cemiyetleriyle iletişime geçmiştir. Anadolu'daki Rumların bulunduğu yerleşimlerde cemiyet, uhuvvet, birlik veya ocak adı altında faaliyet gösteren pek çok kadın kuruluşu vardı. AEM ortaya çıktığı andan itibaren çağrıda bulunduğu Rum kadın cemiyetlerinin çoğundan olumlu yanıtlar almıştır. Bizim tespitimize göre AEM'in çağrısına ilk yanıt Uralı Rum kadınlarından gelmiş ve AEM'e katılmak istediklerini bildirmişlerdir. *Patris* bununla ilgili olarak Uralı Rum kadınların bu davranışının İzmir ve Anadolu'nun içlerinde genelleşmesi

⁵⁴ “Omirion Parthenagogiyon Smimis (1881 Os 1922) [İzmir Omirion Kız Okulu (1881'den 1922'ye)]”, <http://2gym-n-smyrn.att.sch.gr/history.html>, (25.04.2020).

⁵⁵ Athanasios Frangulis “İ Ekpedefsi Ton Ginekon Sti Smirni Ke To Omirio Parthenagogio [İzmir'de Kadın Eğitimi ve Omirio Kız Okulu]”, *7o Simposio İ Thesi Ke O Rolos Tis Mikrasiatissos Kata Tus Neoterus Hronus Eos To 1922 Praktika [7. Sempozyum Çağdaş Dönemde 1922 Yılına Kadar Anadolu Kadınlarının Yeri ve Rolü Bildiriler]*, Ekdosis KE.Mİ.PO. [KE.Mİ.PO. Yayınları], Nea İonia 2016, s. 74-77.

⁵⁶ “Sholi Omirion Smimis [İzmir Omirion Okulu]”, <http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=6405>, (25.04.2020).

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

dileğinde bulunmuştur.⁵⁷ *Amalthiya* gelişmeyle ilgili Uralı Rum kadınların AEM merkezinden emir beklediklerini yazmıştır.⁵⁸

Uralıları, İzmir Karantina'daki Rum Genç Kızlar Birliği izlemiştir. Öyle ki Karantina'daki bu birlik, yüzden fazla üyesiyle AEM'in yanında yer aldığı beyan etmiştir.⁵⁹ Benzer şekilde Foça, Tire, Akhisar, Bayındır, Bergama, Bandırma, Edremit, Kula, Aydın, Akhisar, Ödemiş ve Menemen'deki Rum kadın cemiyetleri de gönderdikleri yanıtlarla, mücadele adına aynı program doğrultusunda birlikte çalışmak üzere talimat beklediklerini ifade etmişlerdir. Kasaba'dan (Turgutlu) gönderilen telgraf, yerleşim birimindeki tüm Rum kadın cemiyetleri adınadır.⁶⁰ Hatta Foça'daki Fakirlere Yardım Cemiyeti 4000 drahm olan kasasındaki tüm birikimini AEM'e hediye etmiştir.⁶¹ "Evangelismos" isimli Mudanya Rum Kadınlar Birliği'nden AEM'e gönderilen telgrafta, "...Cemiyetimiz, sevgili vatanımız uğruna çalışmak üzere yerini almıştır. Cemaatimiz küçük ve fakir olsa da, bir miktar para toplamak için mücadele edecek ve babalarımızı, eşlerimizi ve çocuklarımızı her zaman ve her şekilde cesaretlendirip destekleyeceğiz" cümleleri yer almıştır.⁶²

AEM'e çeşitli yerleşim birimlerindeki Rum kadın cemiyetlerinden gelen yanıtlara bakarak, bunların 1922 yılının bahar aylarından itibaren AEM şubelerine dönüştüklerini söylemek hata olmayacaktır. Anadolu Rum kadınlarının örgütlü faaliyetleriyle ilgili çalışmasında Tobros, AEM'in Seydiköy, Bandırma, Tire, Mudanya, Alaçatı ve Balıkesir gibi Anadolu kasabalarında şubeler açtığını ifade etmiştir.⁶³ Haziran ayı itibarıyla İzmir

⁵⁷ "İ Organosis Ton Ginekon [Kadınların Örgütü]", *Patris*, 28 Mart (15 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁵⁸ "Ginekiya Organosis [Kadın Örgütü]", *Amalthiya*, 29 Mart (16 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁵⁹ "İ Mikrasiatiki Amina [Anadolu Savunma]", *Tharros*, 5 Nisan (23 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Patris*, 6 Nisan (24 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁶⁰ "Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]", *Amalthiya*, 9 Nisan (27 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Organosis Ton Ellinidon [Rum Kadınların Kuruluşları]", *Estia*, 11 Nisan (29 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Ellinides Tis Pergamu [Bergamalı Rum Kadınlar]", *Patris*, 28 Nisan (15 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2; "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Patris*, 5 Mayıs (22 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

⁶¹ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Patris*, 9 Nisan (27 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁶² "Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Patris*, 10 Mayıs (27 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1.

⁶³ Tobros, *a.g.m.*, s. 102.

Rum basın organlarında da AEM'in İzmir Yukarı Mahalle [Ano Sinikia],⁶⁴ Karantina⁶⁵ ve Karşıyaka,⁶⁶ ayrıca Bandırma⁶⁷ ve Kasaba (Turgutlu)⁶⁸ şubelerinin faaliyetlerine ilişkin haberler yer almıştır.

Anadolu genelindeki Rum kadın cemiyetleri AEM'e yakın ilgi göstermişlerse de, bazıları bağımsız hareket etmeyi tercih etmişlerdir. AEM'den bağımsız hareket eden cemiyetler olarak "Kadınlar Fukaraperver Uhuvteti [Filoptohos Adelfotis Kirion]", "İzmir Rum Kadınlar Aşevi [Sisition Ton Ellinidon Kirion Smirnis]" ve "Askerin Anadolu Kız Kardeşi [Mikrasiatiki Adelfi Tu Stratiyotu]" isimlerini verebiliriz. Yunan askerlerinin bazı eksiklerini karşılamaya ve hastanelerde bakımlarına ilişkin görevler üstlenmiş olan Askerin Anadolu Kız Kardeşi, Yunan ordusunun Anadolu'ya çıkışından kısa bir süre sonra, 1919 Temmuz'unda kurulmuştur.⁶⁹

AEM destek arayışında, konferanslar da düzenlemiştir. İzmir Rum basınında bu konferanslara dair izler vardır. Örneğin 1 Nisan'da *Tharros*'ta AEM'in ricası üzerine vaiz Orfanidis'in kadınlara hitap ederek "*Anadolu Rumları için söz konusu olan tehlikelerden*" bahsettiği bilgisi yer almıştır.⁷⁰ Bunun yanında zaman zaman İzmir Rum basın organları, AEM'in duyurularını yayınlamışlardır. Bizim tesadüf ettiğimiz bunlardan ilki 30 Mart 1922 tarihli olup, *Amalthiya*, *Tharros* ve *Estia*'da aynı anda yer almıştır:

*"Anadolulu Rumlar,
AEM, yani anneleriniz, kız kardeşleriniz ve eşleriniz, sizi genel bir
teyakkuza davet etmektedir.
Özgürlüğümüz tehlikedir ve kurtuluşumuz bundan böyle sadece yiğit
Yunan ordusuna değil, bizim vatanseverliğimize ve özgüvenimize de
bağlıdır.*

⁶⁴ "İ Ginekia Drasis [Kadın Faaliyetleri]", *Amalthiya*, 29 Nisan (16 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

⁶⁵ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 27 Haziran (14 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 2.

⁶⁶ "O Eranos Tu Çıgaru Tu Stratu [Askerin Sigarası İçin İlane]", *Estia*, 3 Temmuz (20 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 3.

⁶⁷ "İ Amina Ellinidon Panormu [Bandırma Rum Kadınlarının Savunması]", *Tharros*, 30 Haziran (17 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 2.

⁶⁸ "İ Amina İs To Esoteriko [İç Bölgelerdeki Savunma]", *Amalthiya*, 20 Temmuz (7 İyuliyu [Temmuz]) 1922, s. 2.

⁶⁹ Tobros, *a.g.m.*, s. 98-99; 101.

⁷⁰ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 1 Nisan (19 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

Kadın ve erkek hepimiz Kütahya, Eskişehir ve Sakarya'daki kahraman çocuklarımızla kucaklaşarak özgürlüğümüz için bir yıkılmaz kale teşkil edelim.

Zenginler paralarınızı veriniz. Fakirler ruhunuzu veriniz. Özgürlüğümüz tehlikededir...⁷¹

AEM'in Rum basın organlarında 10 Nisan'da yer alan duyurusu, bize göre "en ilginç" olanıdır. Duyuru için bu değerlendirmede bulunmamızın sebebi, bir kadın örgütü olan AEM'in Rum erkeklere Yunan ordusunun saflarını sıklaştırmaları çağrısında bulunmasıdır. Daha da önemlisi bu sorumluluktan kaçacakları Rum kadınların "lanetleyeceklerini" söylemesidir.⁷² AEM duyurularıyla Rumları "Mücadelelerini" ekonomik olarak desteklemeye de çağırmıştır. Bu tip duyurulardan biri *Estia* ve *Tharros*'ta 29 Nisan'da yer almıştır. AEM ile EMA'nın dirsek temasını açıklıkla gözler önüne seren söz konusu duyuru, *Patris*'te 30 Nisan'da yayınlanmıştır:

"Anadolulular!

Geç kalmayın! Bugünün geçmesine izin vermeyin. EMA'nın paraya ihtiyacı vardır. Bunu verin ve yiğit olun. Zaman değerlidir. Özgürlüğümüzün garantiye alınmasının son leptamıza⁷³ kadar ihtiyacı vardır. Bunu EMA heyetinin istemesini beklemeyelim. Mücadelemizin pek çok milyonlara ihtiyacı var ve bunu bir an önce verelim. Bugün. Yarın değil.

Kadınlarımız, sizi sorumluluğa yönlendirmektedirler. Her şeyden fedakârlık yapmaya hazırdırlar. Anadolu'nun özgürlüğü için. Bizi küçük ümitlerin sürüklemesine izin vermeyelim. Büyük fedakârlıklar yapmak zorundayız. Bizim tek sorumluluğumuz budur. Bu sorumluluğu yerine getirerek, sahip olduğumuz özgürlüğe layık olup olmadığımızı göstereceğiz"⁷⁴

⁷¹ "Amina Ellinidon Mikrasias [Anadolu Rum Kadınlar Savunma]", *Amalthiya*, 30 Mart (17 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "Mikrasiatiki Amina [Anadolu Savunma]", *Tharros*, 30 Mart (17 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Foni Ton Ellinidon [Rum Kadınların Sesi]", *Estia*, 30 Mart (17 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1.

⁷² "Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınlarının Savunması]", *Tharros*, 10 Nisan (28 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Foni Tu Ellinismu [Helenizmin Sesi]", *Estia*, 10 Nisan (28 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁷³ Lepta, Yunan para birimi Drahminin yüzde biridir.

⁷⁴ "Ekklisis Aminis Ellinidon [Rum Kadınların Savunmasının Çağrısı]", *Tharros*, 29 Nisan (16 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2; "Elliniki Mikrasiatiki Amina [Helen Anadolu Savunma]", *Estia*, 29 Nisan (16 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2; "Ekklisis Aminis Ellinidon [Rum Kadınların Savunmasının Çağrısı]", *Patris*, 30 Nisan (17 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1.

3. AEM'in Gerçekleştirdiği İlk İane ve Paskalya Yortusu Sebebiyle Anadolu'daki Yunan Askerlerine Hediye

Tharros 31 Mart'ta AEM'in Yunan ordusunu desteklemek maksadıyla iane gerçekleştirmeye niyetlendiğini, buradan epey bir bağış toplanmasının beklendiğini ve toplanacak olan paranın “*uygun olan zamanda*” kullanılmak üzere İzmir'deki bankalara yatırılacağını duyurmuştur.⁷⁵ AEM ilk ianesini Yunan ihtilalinin yıldönümünde gerçekleştirmeye karar vermiştir. Bu tarih 25 Mart olup sembolik değer taşımakta ve Yunanlar tarafından milli bayram olarak kutlanmaktadır. Aynı zamanda Ortodoks Hıristiyanların Evangelismos yortusunun kutlandığı gündür. Ortodoks inancına göre o gün Cebrail tarafından Meryem'e “*dünyanın kurtarıcısını*” doğuracağı müjdelenmiştir.⁷⁶ AEM'in ilk ianesini gerçekleştirdiği tarih Gregorius takvimi, yani Miladi takvimle 7 Nisan 1922'ye karşılık gelmektedir.

Söz konusu iane İzmir'le birlikte şehrin tüm banliyölerindeki kiliselerde “*sadece kadınlar arasında*” gerçekleştirilecektir. Her kilisede bir yetişkin kadın yanında 3-4 genç kız görev alacak ve iane sabahtan öğle saatlerine kadar sürecektir. İane bittikten sonra tüm sandıklar Omirion'da toplanacak ve EMA temsilcisinin gözetiminde açılacaklardır. AEM üyeleri arasında kimin hangi kilisede görev alacağı belirlenmiş ve ianeyi gerçekleştirecek kadınlar konusunda kiliselerin mütevelli heyetlerine bilgi verilerek bu konuda kolaylık göstermeleri istenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili Anadolu'nun iç bölgelerindeki kadın cemiyetlerine de talimatlar gönderilmiştir.⁷⁷

İzmir Rum basın organları ianenin sonraki günü başarılı geçtiğini duyurmuşlardır. Öyle ki *Tharros*'a göre her sosyal sınıftan kadın, “*büyük bir istekle harçlıklarını sunmuşlardır*”. Kollarında AEM'e ait bantlar taşıyan

⁷⁵ “İ Drasis Ellinidon [Kadınların Faaliyetleri]”, *Tharros*, 31 Mart (18 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁷⁶ “O Evangelismos Tis Theotoku [Meryem'e Çocuk Doğuracağıın Müjdelenmesi]”, *Foni Kiriya*, Tevhos [Sayı]: 12 (2808), 25 Martiyu [Mart] 2007, s. 45.

⁷⁷ “İ Foni Tis Ellinikis Mikras Asias [Helen Anadolu'nun Sesi]”, *Estia*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1; “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; “Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınlarının Savunması]”, *Amalthiya*, 4 Nisan (22 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; “İ Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 5 Nisan (23 Martiyu[Mart]) 1922, s. 2.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

kadınlar bağışta bulunanın göğsüne AEM'in kokartını iliştiirmişlerdir. Bağışların toplandığı sandıklar Omirion müdiresi Luizu ve EMA'nın temsilcisi Petridis gözetiminde açılarak sayılmışlardır. *Tharros* bir tablo halinde hangi kilisede ne kadar bağış toplandığını da vermiştir.

Tabro 1: AEM'in 7 Nisan (25 Mart) 1922'de topladığı ianenin kiliselere göre dağılımını gösteren tablo⁷⁸

Kiliseler	Kuruş	Drahmi
Evangelistria	12.635	325
Agia Fotini	8.080	102,75
Agios Dimitrios	6.800	72,10
Agios Ioannis	5.875,50	106,05
Metohiyu	3.895	95,10
Agia Ekaterini	3.632,50	43,50
Agios Georgios	2.307,50	30
Orfanotrofiyu [Yetimhane]	2.237,50	13,30
Nekrotafiyu [Kabristan]	1.812,50	123,50
Agios Trifonas	1.437,50	37
Ano Sinikias [Yukarı Mahalle]	767	10,30
Agios Apostolos	630	10,50
Agios Nikolaos	545	33
Toplam	50.655	1.002, 10

(Kaynak "O Htesinos Eranos [Dünkü İane]" *Tharros*, 8 Nisan (26 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2)

Tharros 31 Mart tarihli nüshasında Omirion müdiresi Eleni Luizu'nun, Paskalya yortusu münasebetiyle cephedeki Yunan askerlerine gönderilmek üzere öğrencilerine hediyelerden oluşan torbalar hazırlamalarını tavsiye ettiğini kaydetmiştir. Öğrencilerden gelen bu hediyeler, cepheyeye

⁷⁸ Gazeteler kuruş olarak toplanan miktarı 50.567 olarak vermişlerdir. Ancak gazetelerin her kilise için verdikleri rakamlar toplandığında, 50.655 çıkmaktadır. "Ginekiya Mikrasiatiki Amina [Kadınların Anadolu Savunması]", *Sinadelfos*, 9 Nisan (27 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

gönderilmek üzere yine Luizu'nun gözetiminde paketlenmiştir. Hatta harçlıklarıyla bazı öğrenciler AEM bağışçıları olmuşlardır.⁷⁹

Luizu, Anadolu'daki Rum kızlarının eğitiminde önemli figürlerden biriydi. Omirion'u 1881'den 1922 yılına kadar idare etmişti. Atina'daki ünlü Arsakion Lisesi mezunu olup, eğitimini Almanya ve Avusturya'da sürdürmüştü.⁸⁰ İzmir Rum toplumu içinde saygınlığı olan Luizu'nun tavsiyeleri öğrencileri tarafından yerine getirilmiş ve ilerleyen günlerde hediye torbaları Omirion'a ulaşmaya başlamıştır.⁸¹

Resim 2: 1920 yılı Omirion son sınıf öğrencileriyle Eleni Luizu

9 Nisan'da İzmir Rum basın organları AEM'in İzmir Rum okullarındaki tüm kız ve erkek öğrencileri harçlıklarıyla kendilerine yardıma çağıracağını duyurduktan sonra,⁸² ilerleyen tarihlerde bunu yapan okul ve

⁷⁹ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 6 Nisan (25 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁸⁰ Frangulis, *a.g.m.*, s. 76.

⁸¹ "Ginekiya Organosis [Kadın Örgütü]", *Sinadelfos*, 2 Nisan (20 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Drasi Ellinidon [Kadınların Faaliyetleri]", *Tharros*, 31 Mart (18 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Foni Tis Ellinikis Mikras Asias [Helen Anadolu'nun Sesi]", *Estia*, 4 Nisan (25 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1.

⁸² "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Patris*, 9 Nisan (27 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

öğrencileri örnek göstermişlerdir. Örneğin *Tharros*, “Yeniköy Rum Okulu” öğrencilerinin öğretmenleri Omiridu gözetiminde AEM’i desteklemek üzere 34 Türk lirası ile 34,5 drahmi topladıklarını sütunlarına taşımıştır.⁸³ *Sinadelfos*’ta ise “İzmir Merkez Kız Okulu”nun 646 paket hediye bağışında bulunduğu zikredilmiştir.⁸⁴ AEM’in Omirion’daki merkezine bizzat gelerek yardımda bulunan şahıs ve kuruluşlar da olmuştur ki, İzmir Rum basını tarafından bunun da altı çizilmiştir.⁸⁵

11 Nisan tarihli *Amalthiya*’dan öğrendiğimize göre bir önceki gün AEM üyelerinden oluşan bir heyet Başkomutan Anastasios Papulas’ın⁸⁶ karşısına çıkarak, Yunan askerlerine hediye dağıtmak üzere cepheye gitmek için kendilerine izin verilmesini istemiştir. Heyeti dinleyen Papulas, kurmay subaylarından Albay Ragkavis’e bu konuda AEM’e her türlü kolaylığın sağlanması talimatını vermiştir. Yine aynı haberde AEM heyetinin Afyon cephesine gideceği ve gerçekleştirilmiş olan ianeden elde edilen paranın bir bölümüyle askerlere dağıtılmak üzere sigara alınacağını öğrenmekteyiz.⁸⁷

Estia’da 13 Nisan’da “Bugün AEM’e mensup heyet, en ileri karakollardaki askerlere kadar hediye dağıtmak üzere hareket etmektedir” cümlesi yer almıştır.⁸⁸ *Amalthiya* dağıtılacakların listesini sigara paketleri, çeşitli okullardan gelen paketleri ihtiva eden on büyük çuval, konyak şişeleri ihtiva eden üç kasa, iki damacana şarap olarak vermiştir. Paketlerin her birinde sigara, çikolata, bir çift çorap ve çeşitli şekerlemeler bulunmaktadır. AEM heyetinin hediyeleri arasında demiryolu üzerindeki karakollara atılacak paketleri içeren iki çuval daha vardır.⁸⁹ *Amalthiya* 14 Nisan’da bu hediyelerden “12. Yunan Tümeni’ne dağıtılacak hediyeler” olarak söz

⁸³ “İ Drasi Ton Ellinidon [Rum Kadınların Faaliyeti]”, *Tharros*, 9 Nisan (27 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁸⁴ “Ta Dora Ton Adelfon [Kız Kardeşlerin Hediyeleri]”, *Sinadelfos*, 12 Nisan (30 Martiyu [Mart]) 1922, s. 3.

⁸⁵ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Patris*, 12 Nisan (30 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1.

⁸⁶ Paraskevopoulos’tan sonra Anadolu’daki Yunan ordusuna başkomutanlık yapmış olan Anastasios Papulas, Balkan Savaşları esnasında seçkin bir piyade subayı olarak öne çıkmıştır. Kleanthus K. Bulalas, *İ Ellas Ke İ Sighroni Polemi [Yunanistan ve Yakın Tarihteki Savaşlar]*, Athina 1965, s. 278.

⁸⁷ “İ Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 11 Nisan (29 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁸⁸ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Estia*, 13 Nisan (31 Martiyu [Mart]) 1922, s. 3.

⁸⁹ “Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 13 Nisan (31 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

etmiştir.⁹⁰ *Sinadelfos* askerlere Paskalya yortusu hediyesini götüreren AEM mensuplarının Peridu ile Kara oldukları bilgisini vermenin yanında, götürülen hediyelere üç sandık çörek ve paskalya tatlılarıyla, 10 bin paket yazı malzemesini ilave etmiştir.⁹¹ “*Yazı malzemesi*” ile kastedilen, askerlerin mektup göndermelerine olanak sağlayacak malzemeler olmalıdır. Tümen komutanı Kallidopulos örgüte, “... *Komuta etmekte olduğum tümenin askerlerine silahşorlarına Paskalya yortusunda gönderdiğiniz hediyeler için örgütünüz üyelerine teşekkürlerimi iletiniz. Egeli Rum hanımların cephedeki askerleri ne denli mutlu ettiğini heyetinizin anladığını sanıyorum ki, ben de AEM’in vatansever gayretleri karşısında heyecanlandım*” cümleleri ile teşekkür etmiştir.⁹²

4. AEM’in Yunan Askerlerine ve Rum Göçmelere Yardım Faaliyetleri

AEM, Nisan ayı başlarında Anadolu’daki Yunan ordusuna gönderdiği yazısında, askerlere yardım amacıyla bir komisyon teşkil ettiklerini söyleyerek gereksinimlerini bildirmelerini istemiştir.⁹³ Askerlere yazışma adresi olarak Omirion verilmiştir.⁹⁴ *Amalthiya* 29 Nisan tarihli nüshasında askerler tarafından AEM’e 300 kadar mektup gönderildiği ve bunun üzerine 400 civarında paket hazırlandığı bilgisini sütunlarına taşımıştır.⁹⁵ Askerlerin talepleri arasında kitap da yer almıştır ki, AEM kitap sahibi olanlara seslenerek bu isteği gerçekleştirmeye çağırmıştır.⁹⁶ AEM’in cepheye gönderdikleri arasında mandolin ve gramofon da yer almıştır.⁹⁷ Buna rağmen Mayıs ayı sonunda gelen talepler o denli artmıştır ki, İzmir Rum basın

⁹⁰ “Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 14 Nisan (1 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

⁹¹ “Ta Dora İs To Metopo [Cepheye Hediyeler]”, *Sinadelfos*, 15 Nisan (2 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 3.

⁹² “Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 6 Mayıs (23 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1-2.

⁹³ “İ Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 6 Nisan (24 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁹⁴ “Dia Tus Oplitas [Silahşorlar İçin]”, *Sinadelfos*, 13 Nisan (31 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

⁹⁵ “İ Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 29 Nisan (16 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

⁹⁶ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 9 Mayıs (26 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1-2.

⁹⁷ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 12 Temmuz (29 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 2.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

organları taleplerin hemen karşılanamadığını duyurmak zorunda kalmışlardır.⁹⁸

İzmir Rum basın organları Mayıs sonu itibariyle AEM üyeleri tarafından Yunan askerlerine yazlık “keten” kıyafetler dikileceğini, örgütün bu amaçla kumaş satın aldığını kaleme almaya başlamışlardır. AEM tarafından Yunan askerlerine iç çamaşırları da dikilmiştir. Omirion’daki dikiş faaliyetleri yanında AEM, kıyafetlerin bir kısmını dikmek üzere Rum ailelerine dağıtmıştır.⁹⁹ Kanaatimizce 1922 yılının yaz aylarında Yunan ordusundaki askerlere kıyafet dikmek AEM’in en önemli faaliyeti olmuş ve bunu EMA ile işbirliği halinde yürütmüştür.¹⁰⁰

Tharros’ta “X. [H.]” imzası ile yayınlanan yazıda, Temmuz ayı ortalarında örgüt tarafından Omirion’da yürütülen çalışmalar aşağıdaki cümlelerle aktarılmıştır:

“... Birkaç gün önce tesadüfen Omirion’un önünden geçtim. AEM orada çalışmaktadır... Orada ortaya konan iş karşısında hayranlığımı göstermeden edemedim.

İç çamaşırı atölyesinde binlerce iç çamaşırı biçilmekte ve dikilmektedir. Kısa sürede birçok parça biçilmekte, nasıl daha az kumaş kullanılabileceği düşünülmektedir... Karargâh faaliyetlerini takdir ettiğinden dolayı onlara, hızlı bir şekilde askerlere iç çamaşırı dikmek üzere kumaş vermiştir. Muhtemelen [bu iş] şu ana kadar bitmiştir.

Tüm komisyonlardaki örgütlenme mükemmel ve sistemlidir. Depodaki giysi, ayakkabı, sigara, düğme, kitap, mandolin, ayna gibi bir sürü şeyin ne denli düzenli yerleştirildiğini görüp de şaşırılmak mümkün değildir. Askerlerin ihtiyaç duyduğu şeyleri ihtiva eden paketler hazırlanıyor. Bunlar tartılıyor, deftere kaydedilip hemen gönderiliyor. Gerçekten de bu işleri ancak düzenli olan kadınlar yapabilirler.

Yazışma biriminde sevimli ve zeki genç kızların devasa işi beni epeyce alıkoydu. Onların yaptıkları işle ilgili iç huzurları sözlerinden, hareketlerinden ve yüzlerinden anlaşılıyordu. Her biri her gün askerlere kız kardeşleri olarak örgüt adına otuzar, kırkar mektup

⁹⁸ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 30 Mayıs (17 Maiyu [Mayıs]) 1922, s. 2.

⁹⁹ “İ Elliniki Mikrasiatiki Amina [Helen Anadolu Savunma]”, *Amalthiya*, 10 Ağustos (28 İyuliyu [Temmuz]) 1922, s. 2.

¹⁰⁰ “Dia Tus Prosfigas [Göçmenler İçin]”, *Tharros*, 25 Mayıs (12 Maiyu [Mayıs]) 1922, s. 2; “İ EMA Dia Ton Straton Mas [Ordumuz İçin EMA]”, *Tharros*, 8 Ağustos (26 İyuliyu [Temmuz]) 1922, s. 2.

NİLÜFER ERDEM

yazıyorlar... Son derece yorucu olan bu iş normal zamanlarda yapılabilecek bir iş değildir... Bitirirken AEM'li hanımları tebrik etmem gerekir. Bayan Peridu, Klapsi, Mihailidi, genç kızlar Papadopulu, Muzaki, Koridi ve diğerlerini...”¹⁰¹

AEM'in 1922 Mayıs'ı itibarıyla faaliyetlerine, Söke'de birikmiş olan Rum göçmenlere yardımlarını da eklemek gerekir.¹⁰² 14 Mayıs'ta *Amalthiya*, göçmenlere yardım götüreceği AEM heyetinin Raptopulu, Omiru, Laskari, Kara ve Peridu'dan oluşacağı bilgisini paylaşmıştır. Söke'ye giden AEM heyeti üç gün boyunca genellikle kadın ve çocuklardan oluşan ve sayıları 3000 kadar olan göçmenlere elbise, şekerleme ve sabun dağıtmış, döndükten sonra Rum basın organları kanalıyla un tüccarlarına seslenerek göçmenlere yardım etmelerini rica etmiştir. Göçmenlere yardım için Söke'ye giden AEM heyeti, demiryolu hattı boyunca bulunan Yunan karakollarındaki askerlere de hediyeler götürmüştür. Aynı dönemde bir başka AEM heyeti de 7. Yunan Tümenine hediyeler ulaştırmıştır.¹⁰³

8 Temmuz'da İzmir Rum basın organlarında AEM'in, Julius takvimiyle 25 Mart ile 25 Mayıs 1922 arasındaki faaliyetlerine dair bir rapor yayınlanmıştır. Buna göre AEM söz konusu tarihler arasında Yunan askerleri için 845 fanila, 1295 çift çorap, 1536 mendil, 408 havlu, 13400 kutu sigara, 9 asker donu satın almıştır. Ayrıca AEM'e çeşitli şahıslar tarafından 15000 kutu sigara hediye edilmiştir. Raporda bu iki ay içerisinde AEM'in yaptığı büyük sevkیاتlar özetlenmiştir. Buna göre Paskalya yortusunda 12. Yunan Tümenine 15000 paket sigara ve her biri 1 fanila, 1 mendil, 5 paket sigara, 2 çikolata içeren 350 paket, 1 kasa konyak, 1 kasa çörek ve 1 kasa yumurta dağıtılmıştır. Söke'ye giden heyet göçmenlere dağıttığı 42 çuval giyecek, 1 çuval sabun, 400 tarak, 5 okka şeker, 1 küçük kasa bisküvi yanında askerlere 2300 paket sigara ve 1 kasa konyak dağıtmıştır. Söke'deki göçmenlere ayrı bir parti olarak çeşitli giysilerden oluşan 42 çuval daha gönderilmiştir. Bunlardan ikisi yeni çamaşırlar ve keten elbiseler içermektedir. AEM, 1. Yunan Tümeninin yaralılarını taşıyan birime 150 paket sigara, 4 şişe konyak ve 10 kutu süt vermiştir. Arhimandrit Hrisostomos ile cepheye giden heyete

¹⁰¹ “Mikrasiatiki Amina Ellinidon Kirion [Rum Hanımların Anadolu Savunması]”, *Tharros*, 12 Temmuz (29 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 1.

¹⁰² “Dia Tus Prosfigas [Göçmenler İçin]”, *Tharros*, 11 Mayıs (28 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

¹⁰³ “İ Anahoris Tis Epitropis [Heyetin Ayrılışı]”, *Tharros*, 13 Mayıs (30 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2; “Ginekiya Drasis [Kadınların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 14 Mayıs (1 Maiyu [Mayıs]) 1922, s. 1; “Epanodos Epitropis [Heyetin Geri Dönüşü]”, *Amalthiya*, 19 Mayıs (6 Maiyu [Mayıs]) 1922, s. 2.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

AEM tarafından 2000 paket sigara, 200 gömlek, 40 İncil, 12 kitap ve 300 zarf teslim edilmiştir. Raporda bunların arhimandrit tarafından hangi Yunan birliğine götürüldükleri bilgisi yer almamıştır. AEM, 3. Yunan Topçu Birliğine 114 paket sigara, 14 gömlek, 14 asker donu, 14 çift çorap, 14 fanila ve 140 zarf dağıtırken, 1. Yunan Tümenine 1 sandık yumurta ve 150 paket sigara dağıtmıştır. Bu iki ay süre içerisinde AEM'in askerlere göndermiş olduğu paket sayısı 2134'tür. Temmuz ayında bir günde örgüt tarafından askerlere gönderilen paket sayısı ise yüzün üzerindedir. Raporda AEM'in en önemli icraatlarından birinin askerler için iç çamaşırları hazırlamak olduğu ve bu amaçla örgüte Yunan ordusu tarafından 10000 metre kumaş teslim edildiği ve bunların dikme işleminin bir ay içerisinde tamamlanacağı bilgisi de yer almıştır.¹⁰⁴

AEM Merkezi haricinde şubeleri de Yunan askerlerine yardım faaliyetleri yürütmüşlerdir. Örneğin örgütün Karantina Şubesi, 1. Askeri Hastanede yatmakta olanların küçük ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayda 30 lirasını ayırmaya karar vermiştir. Ayrıca örgütün bu şubesine mensup olan kadınlar, askerlerle ilgilenmek üzere düzenli olarak hastaneleri ziyaret etme sorumluluğunu üstlenmişlerdir.¹⁰⁵ Bandırma şubesi de düzenli hastane ziyareti gerçekleştirmenin yanında askerlere 1400 kutu sigara göndermiş ve Yunan kolordu komutanından en önemli ihtiyaçlarının kendilerine bildirilmesini istemiştir.¹⁰⁶ Karşıyaka şubesi Bayan Focea gözetiminde askerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik iane gerçekleştirdiği gibi,¹⁰⁷ Kasaba (Turgutlu) şubesi de askerlere giysi ve sigara göndermiştir.¹⁰⁸ Seydiköy Şubesi gerçekleştirdiği ianede 1052 Mecidiye ve 119 drahmi toplamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁴ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 8 Temmuz (25 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 1-2.

¹⁰⁵ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 27 Haziran (14 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 2.

¹⁰⁶ "Amina Ellinidon Panormu [Bandırmalı Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 30 Haziran (17 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 2.

¹⁰⁷ "O Eranos Tu Çıgaru Tu Stratu [Askerin Sigarası İçin İane]", *Estia*, 3 Temmuz (20 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 3.

¹⁰⁸ "Amina İs To Esoteriko [İç Bölgelerdeki Savunma]", *Amalthiya*, 20 Temmuz (7 İyuniyu [Temmuz]) 1922, s. 2.

¹⁰⁹ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Amalthiya*, 7 Temmuz (24 İyuniyu [Haziran]) 1922, s. 2.

5. AEM'in Yunanistan ve Batı Devletlerindeki Kadın Kuruluşlarıyla İrtibatı

2 Nisan 1922 tarihli İzmir Rum basın organlarında AEM'in, "Anadolu'da Türklerle savaşırken hayatını kaybeden müttefik askerlerinin ailelerine ait listelerin" ilgili devletlerin Atina elçiliklerinden istenmesine karar verdiği ve listelerde yer alanlara Anadolu Rumlarını desteklemeleri çağrısı yapacağı bilgisi yer almıştır.¹¹⁰ Bundan da çarpıcı olarak basın organları AEM'in, Anadolu ve Trakya ile ilgili verilerle görüşlerini küçük bir kitapçık haline getirerek çeşitli şahıs ve kuruluşlara göndereceğini sütunlarına taşımışlardır. Bu kitapçık Yunanca, İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanacaktır.¹¹¹ Bu girişimlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini söyleyemsek de basın organları aynı ay içerisinde AEM'in Yunanistan ve batı devletlerindeki kadın kuruluşlarıyla iletişime geçtiğine dair haberleri duyurmuşlardır. Örneğin 6 Nisan tarihli *Amalthiya*'da, Atina'daki "Kadın Hakları İçin Mücadele Cemiyeti'nin [Sindesmos İper Ton Dikeyomaton Ton Ginekon]" AEM'e sıcak bir mesaj gönderdiği bilgisi yer almıştır.¹¹² *Patris* 10 Nisan'da Yunanistan'daki kadın cemiyetlerinin, Avrupa ve Amerika'daki kadın cemiyetleri ile Milletler Cemiyeti'ne, "Anadolu'nun yeniden Türk hâkimiyetine girmemesi ve halkına bağımsızlık verilmesi" konusunda başvurduklarını AEM'e bildirdiklerini sütunlarına taşımıştır.¹¹³ AEM'le diyaloga geçmiş Atina'daki kadın kuruluşlarından biri de "Sosyalist Kadınlar Kulübü [Sosyalistikos Omilos Ginekon]"dır.¹¹⁴ Tüm bu gelişmeler AEM'in farklı kesimlerden kadın kuruluşları ile iletişime geçtiğinin ve girişimleriyle Milletler Cemiyeti'ne kadar ulaşabildiğinin işaretidir.

Tharros'un 20 Nisan tarihli nüshasında yer alan habere göre AEM'e her gün Yunanistan'daki kuruluşlardan destek mektupları gelmektedir. Öyle ki AEM'e Patra'da yayınlanan "Ellinikos Logos [Yunan Söylevi]" gazetesi müdürü İliopulos'un gönderdiği mektupta, "Korkunuzun sesi ve amacınızın

¹¹⁰ "Ginekiya Organosis [Kadın Örgütü]", *Sinadelfos*, 2 Nisan (20 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; "İ Ginekiya Organosis [Kadın Örgütü]", *Estia*, 2 Nisan (20 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2; İ Ginekiya Organosis [Kadın Örgütü]", *Amalthiya*, 2 Nisan (20 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

¹¹¹ "Elliniki Mikrasiatiki Amina [Helen Anadolu Savunma]", *Estia*, 27 Nisan (14 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 3; "İ Diyamartiriye Ton Ginekiyon Organoseon [Kadın Örgütlerinin İtirazları]", *Tharros*, 27 Nisan (14 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

¹¹² "Ginekiya Drasis [Kadın Faaliyetleri]", *Amalthiya*, 6 Nisan (24 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

¹¹³ "Amina Ton Ellinidon [Rum Kadınlarının Savunması]", *Patris*, 10 Nisan (28 Martiyu [Mart]) 1922, s. 2.

¹¹⁴ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Tharros*, 11 Nisan (29 Martiyu [Mart]) 1922, s. 1-2.

kutsallığı her Helen'in kalbinde yankı bulmaktadır. Manevi desteğimizi size bütün sıcaklığıyla gönderiyoruz. Maddi yardımımızı ... size olan hayranlığımızın ve kardeşliğimizin küçük bir vergisi olarak kabul ediniz. Helen kalbimizle saygıdeğer mücadelenizin zaferini dileriz” cümleleri yer almıştır. İliopulos mektubuna 100 drahmi iştirakmiştir.¹¹⁵ Benzer şekilde “Karaferyeli Kadınların Fakirlere Yardım Uhuvveti [Filoptohos Adelfotis Kirion Verias]” de AEM’i hissettiklerini ve desteklediklerini açıklamıştır.¹¹⁶ Midillili kadınlar AEM için iane gerçekleştirmeye karar vermişlerdir.¹¹⁷

AEM’in yardım çağrılarında Girit’teki Helen kadınlarına ait dernekler de olumlu yanıt vermişlerdir. Örneğin “Resmo Kadınlar Birliği [Sillogos Ton Kirion Rethimnis]” öncülüğünde AEM’i desteklemek adına iane tertip edilmiştir.¹¹⁸ Resmolu kız lisesi öğrencileri de AEM’e gönderdikleri mektuplarında, İzmirli kadınların, erkeklerinin yanındaki mücadelesini takdirle karşıladıklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁹ AEM’in çağrılarında “Kandiye Kadınlar Birliği [Sillogos Ton Kirion İrakliyu]” ise “*Çağrınızı büyük bir heyecanla okuduk. Kısaca insanüstü çabanızı takip ettiğimizi, düşüncemiz ve kalbimizle yanınızda olduğumuzu ifade ederiz. ... Sizin heyecanınızı hissedip, sizin için üzülüyoruz. Talimatlarınızı bekliyor ve çabanıza katılıyoruz. Elimizden geldiğince yardımda bulunacağız...*” cümleleriyle yanıt vermiştir.¹²⁰ Diğer taraftan AEM’le diyalog halindeki Hanya’daki Helen kadınlarına ait kuruluşlar, Yunan hükümetine ve müttefik devletlerin halklarına seslenerek, bir gün Anadolu’nun yeniden Türklerin idaresine geçmesi ihtimalini “*!haksızlık*” olarak değerlendirdiklerini dillendirmişlerdir.¹²¹

¹¹⁵ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 20 Nisan (7 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1-2.

¹¹⁶ “Ke İ Veria İper Tu Agonos [Vera Da Mücadele Lehine]”, *Tharros*, 27 Nisan (14 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1-2.

¹¹⁷ “Energiye Kiriyon En Mitilini [Midillili Hanımların Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 17 Mayıs (4 Maiyu [Mayıs]) 1922, s. 2.

¹¹⁸ “Ginekiya Drasis [Kadın Faaliyetleri]”, *Amalthiya*, 30 Nisan (17 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2; “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 9 Mayıs (26 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 1-2.

¹¹⁹ “Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]”, *Tharros*, 11 Mayıs (28 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 2.

¹²⁰ “E Kiriye İrakliyu [Kandiyeli Hanımlar]”, *Estia*, 9 Mayıs (26 Apriliyu [Nisan]) 1922, s. 3.

¹²¹ “Ekkklisis Ginekon Kritis [Giritli Kadınların Çağrısı]”, *Tharros*, 1 Haziran (19 Maiyu [Mayıs]) 1922, s. 2.

AEM'in yardım çağrıları bir süre sonra Yunanistan'daki kadın kuruluşlarının ekonomik desteğine dönüşmüştür. Örneğin Kandiye'den gönderilen 1300 drahmi ile Resmo'dan gönderilen 1500 drahmi, AEM'in "Eskişehir cephesine gönderdiği yardımlar için" kullanılmıştır.¹²² Resmolu liseliler, Anadolu'daki Yunan ordusunu desteklemek üzere 1966,55 drahmi toplamışlardır.¹²³ AEM'e Resmo Kadınlar Birliği tarafından ise Temmuz ayında Atina Bankası kanalıyla 2230 drahmi gönderilmiştir.¹²⁴

AEM Nisan ayında Filadelfiya'daki bir gazete kanalıyla ABD'deki kadın kuruluşlarına seslenmiş, Yunanistan'ın Anadolu'ya müttefikler tarafından çıkarıldığını, şimdi ise Anadolu'yu terk etmesinin istendiğini söyleyerek, maddi ve manevi destek talebinde bulunmuştur.¹²⁵ AEM'in bu doğrultudaki çağrılarına Batı Pensilvanya'daki kadın dernekleri konfederasyonundan gelen yanıtta, konuyla ilgili "Washington"a yazacakları bilgisi yer almıştır. Söz konusu mektup, "Umarım gayretlerimizin size faydası olur" cümlesiyle sona ermiştir.¹²⁶ Bir başka deyişle AEM, Anadolu ve Yunanistan'daki kadın kuruluşları ile diyalog kurmakla yetinmemiştir. Amerika örneğinde gördüğümüz gibi batılı devletlerdeki kadın kuruluşlarından aldığı destek, dış bağlantılarının da olduğunu düşündürmektedir.

22 Temmuz tarihinde *Tharros*, Yunan başkomutanın emri ve metropolitliğin bununla ilgili genelgesi uyarınca kiliselere boş tabutlar yerleştirilerek savaşta hayatını kaybeden Yunan ordusu mensupları için anma ayinleri gerçekleştirileceğini duyurmuştur. Tarihini belirleyemediğimiz bu ayinlerin metropolitlikte gerçekleştirilecek olanında, üst düzey Yunan subayları da hazır bulunacaklardır. *Tharros*, metropolitliğe yerleştirilecek tabuta çelenk koyacak kurum ve kuruluşlar arasında EMA ile birlikte AEM'i de saymıştır.¹²⁷ İzmir Rum basın organlarında AEM ile ilgili rastladığımız son

¹²² "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Estia*, 11 Haziran (29 Mayıs) [Mayıs] 1922, s. 3.

¹²³ "İ Sindromi Ton Ellinidon Kritis [Giritli Rum Kadınların Katkısı]", *Tharros*, 17 Haziran (4 İyuniyu) [Haziran] 1922, s. 2.

¹²⁴ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Amalthiya*, 7 Temmuz (24 İyuniyu) [Haziran] 1922, s. 2.

¹²⁵ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Estia*, 21 Nisan (8 Apriliyu) [Nisan] 1922, s. 3.

¹²⁶ "O Agon Ton Ellinidon [Rum Kadınların Mücadelesi]", *Tharros*, 13 Temmuz (30 İyuniyu) [Haziran] 1922, s. 2.

¹²⁷ "İroika Mnimosina [Kahramanca Anma Ayinleri]", *Tharros*, 22 Temmuz (9 İyulyu) [Temmuz] 1922, s. 2.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

haber 18 Ağustos tarihli olup, örgütün İzmir'deki İngiltere konsolosluğu aracılığıyla Lloyd George'a, her zaman Rumların yanında yer aldığı için minnet ve teşekkür mesajı gönderdiğiyle ilgilidir.¹²⁸

Sonuç

Bir erkek örgütü olan EMA'nın ardından AEM'in kuruluşu, Yunanistan'ın Megali İdea hedeflerinden biri olarak Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Rumlara önemli oranda "Yunan ulusçuluğunu" aşıladığının kanıtıdır. Çünkü İzmir Rum toplumunun önde gelenleri tarafından kurulan EMA'ya paralel AEM, İzmir'in eğitilmiş ve önde gelen Rum ailelerine mensup kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu durum Rum okullarında erkek veya kız, çocukların Yunan idealleriyle nasıl şekillendirildiklerini gözler önüne sermektedir. Üstelik Osmanlı topraklarındaki Rum okulları sadece Batı Anadolu ve Marmara bölgesi ile sınırlı olmayıp, Ortodoks nüfusun yaşadığı tüm Anadolu coğrafyasına yayılmış ve burada Anadolu Hıristiyanlarının mezhep değiştirmesine yönelik faaliyet gösteren misyoner okullarıyla rekabet halinde olmuştur. Yunan Devleti'nin sunduğu normlarda faaliyet gösteren Rum okullarında, anadili Yunanca olmayan Ortodoksların da Helenleştirilmesi (Yunanlaştırılması) amaçlanmıştır.

AEM merkezi olarak, Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı boyunca bir bölümü Yunan ordusu tarafından kullanılan, aynı zamanda Anadolu'daki Rum okullarına öğretmen yetiştiren Omirion'u seçmiştir. Aslında XX. yüzyılın başlarından itibaren bu tip örgütlenmeler için yabancı ya da azınlık okullarının seçildiğine dair başka örnekler de vardır. Örneğin Pontus Rum Cemiyeti, Merzifon Amerikan Koleji içinde kurulmuştur. İşaret ettiğimiz örgütlenmeler sebebiyle Cumhuriyet döneminde haklı olarak bu tip okullar için düzenlemelerle denetim getirilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren okullara paralel Makedonya, Trakya ve Anadolu'da eğitime veya fakirlere yardım gibi amaçlarla pek çok Rum cemiyeti kurulmuş, bu cemiyetlerin önderleri Yunanistan'da yetişenler ve onların yetiştirdikleri arasından çıkmıştır. AEM'in Anadolu'daki tüm Rum kadın cemiyetlerini Yunan ordusuna destek vermek konusunda harekete

¹²⁸ "Amina Ellinidon [Rum Kadınların Savunması]", *Amalthiya*, 18 Ağustos (5 Avgustu [Ağustos]) 1922, s. 2; "Evgnomosini Ellinidon [Rum Kadınların Minneti]", *Patris*, 18 Ağustos (5 Avgustu [Ağustos]) 1922, s. 1.

NİLÜFER ERDEM

geçirmesi, Rum cemiyetlerinin görünürdeki eğitim veya fakirlere yardım gibi amaçlarının ötesinde Yunan ulusçuluğuna hizmet ettiklerini ortaya koyar niteliktedir. Rum kadınlarına ait cemiyetler, AEM’le iletişime geçtikten sonra kolayca örgütün şubelerine dönüşmüşlerdir.

AEM’li kadınların oldukça aktif oldukları söylenmelidir. Anadolu Rum erkeklerin Yunan ordusunda savaştıklarını göz önünde bulundurarak AEM’in neden bu denli faal olduğunu, Rumları maddi ve manevi her şeylerini ortaya koymaya çağırdığını anlayabiliriz. Rumlar 1919’dan itibaren, bir gün Yunan ordusunun Anadolu’yu terk edebileceğini düşünmeden hareket etmişlerdir. EMA ile birlikte AEM’in faaliyetleri, Yunanistan’ın Anadolu’yu terk etme ihtimali karşısında Rumların ellerindeki son kozu oynamaları olarak değerlendirilmelidir.

Diğer taraftan Türk ulusu, zafer için varını yoğunu ortaya koymuştur. Türk kadınları cephede erkeklerinin yanında savaştıkları gibi, cephe gerisinde imalathanelerde çalışıp ordu için kağıtlarla cephane taşımışlardır. Böyle bir durum söz konusuysen AEM’in Türk topraklarında işgalci konumunda olan Yunan ordusuna yardım girişimleri ve sevk ettiği ürünler bizi daha fazla düşündürmektedir. Güvenin ve komşuluk ilişkilerinin bozulduğu bir ortamda Lozan’da alınan mübadele kararının haklılığını da gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1, 3. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

Sürelî Yayınlar

1. İzmir Rum Basın Organları

Amalthiya

Estia

Patris

Sinadelfos

Tharros

2. Yunanistan Basın Organları

Foni Kiriya

Makedonia

Skrip

Kitaplar ve Makaleler

AGGELOMATİS, Hr. Em., *To Hroniko Tis Megalis Tragodias*, 2i Ekdosi, Ekdosis Estia, Athina 1971.

BERBER, Engin, “Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı Ya Da 9 Eylül 1922’yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma – Küçük Asya Savunma Örgütü”, *Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir’in Kurtuluşu Özel Eki*, 9 Eylül 2006, s. 64.

BULALAS, Kleanthus K., *İ Ellas Ke İ Sighroni Polemi*, Athina 1965.

ÇANAKARİS, Vasilis İ., *Dakrismeni Mikrasia 1919-1922*, Ekdosis Metehmio, Athina 2007.

DELTA, Pinelopi, *Eleftherios K. Venizelos*, Athina 1978.

DRAGUMİS, İon, *O Ellinismos Mu Ke İ Ellines*, Ekdosis Nea Thesis, Athina 1991.

ERDEM, Nilüfer, “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu’da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 29, 2014, ss. 97-140.

FRANGULİS, Athanasios, “İ Ekpedefsi Ton Ginekon Sti Smirni Ke To Omirio Parthenagogio”, *7o Simposio İ Thesi Ke O Rolos Tis Mikrasiatissos Kata Tus Neoterus Hronus Eos To 1922 Praktika*, Ekdosis KE.Mİ.PO., Nea İonia, 2016, ss. 67-78.

GAZİ Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt: 2, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

HACİANTONİYU, Kostas, *Mikra Asia – O Apeleftherotikos Agonas 1919-1922*, Ekdosis Pelasgos, Athina 1994.

NİLÜFER ERDEM

İĞDEMİR, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Cilt: 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

İzmir 1920, Haz. Engin Berber, Akademi Kitabevi, İzmir 1998.

KİTROMİLİDİS, Pashalis M., “Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatōs Sta Valkania”, *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada*, Ekdotis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, Athina, 1997, ss. 53-131.

KOLTUK, Nuran, *Bati Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Askeri ve Mali Kaynakları (Mayıs 1919-Kasım 1920)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

MUÇOPULOS, N. & VAKALOPULOS, K. & KESOPULOS, Ap., *Alismonites Patrides – İ Fotodotra Mikrasia*, Ekdotis Ciambiris Piramida, Thessaloniki, b.t.y.

PSOMİADİS, Haralambos, *İ Telefteya Fasi Tu Anatoliku Zitimatōs*, Ekdotis Efesos, Athina 2004.

SKULATU, V. & DİMOPULOS, N. & KONDİ, S., *İstoria Neoteri Ke Sighroni (1789-1909)*, Organismos Ekdotēs Didaktikon Vivlion, Athina 2000.

ŞAHİN, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.

TOBROS, Nikos, “İ Somatiaki Drasi Ton Mikrasiatissōn (1877-1922): Hori Politikon Kinitopiyiseon”, *7o Simposio İ Thesi Ke O Rolos Tis Mikrasiatissōs Kata Tus Neoterus Hronus Eos To 1922 Praktika*, Ekdotis KE.Mİ.PO., Nea İonia, 2016, ss. 93-110.

VAKALOPULOS, Ap. E., *Nea Elliniki İstoria 1204-1985*, 3i Ekdotis, Ekdotis Vanyas, Thessaloniki 1988.

VELİDEDEOĞLU, H. V., *İlk Meclis*, 2. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.

ANADOLULU RUM KADINLAR SAVUNMA ÖRGÜTÜ VE FAALİYETLERİ

VEREMİS, Thanos, *Megali Ellines – Eleftherios Venizelos*, Ekdosis Skai, Neo Faliro 2009.

VUTYERİDİS, İlias P., *İ Ekstratia Peran Tu Saggariyu*, Tipis D. Deli, Athina 1922.

İnternet Kaynakları

ARHONTAKİS, Georgios, “O Ellinikos Tipos Tis Smirnis”, <http://www.enosismyrneon.gr>, (24.04.2020).

“Arsakion”
<http://www.history.arsakeio.gr/index.php/2008-17-13-09-45-07/16-stathmoi>, (08.05.2020).

“Omiron Parthenagogiyon Smirnis (1881 Os 1922)”
<http://2gym-n-smyrn.att.sch.gr/history.html>, (25.04.2020).

“Sholi Omirion Smirnis”,
<http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=6405>, (25.04.2020).

“Zapion (Zapyon)”
<http://www.zapyonrumlisesi.k12.tr/hakkimizda/>, (08.05.2020).

Diğer Kaynaklar

Egkiklopedia 2002

AVRUPA BİRLİĞİ GENİŐLEMEŐİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ: BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE

Sezin İBA GÜRSOY* - Gülayşe ÜLGEN TÜREDİ**

ÖZ

Bu makale Avrupa Birliği (AB) koşulluluk ilkesinin Batı Balkanlar'da ve Türkiye'deki uygulanıő Őekillerini ele almaktadır. Koşulluluk, bir prensip olarak Avrupa Birliği genişleme politikasının en önemli araçlarından biridir. Bu doğrultuda makale ilk önce bu aracın nasıl ortaya çıktığını, Birliğin koşulluluk ilkesini nasıl oluşturduğunu tartışacaktır. Sonrasında Batı Balkanlar için koşulluluk ilkesi kapsamında uygulanan araçlar incelenecektir. Son olarak Türkiye'nin müzakere sürecinin inişli çıkışlı grafiği koşulluluk ilkesi bağlamında değerlendirilecektir. Koşulluluk ilkesinin AB üyelik yolundaki ölkelere uygulanıőının karşılaştırmalı olarak iki farklı örneğinin tartıőıldıĐı bu makale nitel araştırma yöntemini benimsemiştir. Buna göre AB koşulluluk ilkesi bağımsız bir değişken olmayıp ölkelerin farklı koşullarına göre Şekillenmiştir. Sonuçta Batı Balkanlar ve Türkiye için iki farklı uygulama alanı ortaya ıkmıőtir.

Anahtar Kelimeler: Koşulluluk İlkesi, Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, Batı Balkanlar, Demokratikleşme, Türk Dış Politikası

EU CONDITIONALITY POLICY IN NEIGHBOURING GEOGRAPHIES: THE WESTERN BALKANS AND TURKEY

ABSTRACT

This article discusses the implementation of the EU conditionality principle in the Western Balkans and Turkey. Conditionality is one of the most important

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırklareli, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5795-9982>, E-posta: sezin.iba@klu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırklareli, ORCID: orcid.org/0000-0001-9174-4846, E-posta: gulayse.ulgen@klu.edu.tr

OPEN ACCESS

instruments of European Union enlargement policy. The paper will discuss first how this instrument was created by the Union; and then the specific instruments customised for Western Balkans within the context of the conditionality principle. Finally, bumpy graph of Turkey's negotiation process will be examined in the context of EU's conditionality principle. The article, within which two different examples of the implementation of EU Conditionality for candidate countries are compared, applies a qualitative methodology. Accordingly, the EU Conditionality is not an independent variable but is shaped according to the different circumstances of the countries. All in all, two different applications for the Western Balkans and Turkey are emerged.

Keywords: Conditionality Principle, European Union-Turkey Relations, Western Balkans, Democratization, Turkish Foreign Policy

Giriş

Avrupa Birliği (AB)'nin genişleme politikası, aday ülkelerin demokratik dönüşümlerinde en etkili mekanizma olarak kabul edilmektedir. AB dış politikasının önemli araçlarından da biri olan genişleme politikası, 2004 (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) ve 2007 (Romanya ve Bulgaristan) yıllarında kademeli olarak gerçekleşen Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini (MDAÜ) kapsayan 5. genişleme dalgası sonrası daha ihtiyatlı olarak yönetilmektedir. AB'nin bu genişleme sonrasındaki ihtiyatlı tavrında, hem Birlik içi yapısal sorunlar hem de üyelik yolundaki ülkelerin farklı siyasi ve ekonomik durumları büyük rol oynamaktadır. 2013 yılında Hırvatistan'ın da AB'ye üye olmasının ardından hâlihazırda aday ülke statüsünde beş ülke (Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Türkiye) bulunmaktadır. Aday ülkelere Türkiye (2005), Karadağ (2012), Sırbistan (2014) ile müzakereler fiili olarak başlamıştır.

Özellikle 5. genişleme sonrası genişleme stratejisinde yeniliğe giden AB, aday ülkelerin iç dinamiklerine göre farklı şartlar ortaya koymaktadır. AB genişleme politikası bağlamında iki örnek üzerinden bu farklılıkları ortaya koymaya çalışan makale, AB'nin koşulluluk ilkesini ana kavramsal çerçeve olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda makalede AB'nin üyelik yolundaki Batı Balkan ülkelerine ve Türkiye'ye yönelik yaklaşımı, koşulluluk ilkesi temel alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Mevcut genişleme gündemi son dönemde Batı Balkanlar'ı ve Türkiye'yi kapsadığı için bu iki örnek ele alınmıştır. Bu anlamda makalenin amacı, koşulluluk ilkesinin Batı

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

Balkanlar ve Türkiye vakalarında nasıl uygulandığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda koşulluluk kavramının ortaya çıktığı 1993 Kopenhag Kriterlerinin ardından yaşanan gelişmeler analize dahil edilmiştir. Yöntem olarak karşılaştırmalı nitel araştırma yöntemi kullanılmış; veri toplamak için konuyla ilgili literatür ve Birliğin ana politika belgeleri incelenmiştir. Koşulluluk ilkesinin AB'nin kullandığı önemli araçlardan biri olduğunu kabul eden çalışma, hem Batı Balkanlar hem Türkiye için Koşulluluk ilkesinin genişlediğini savunurken; uygulanan özel koşulları ve nedenlerini tartışmaya çalışmaktadır.

Esasen AB genişleme stratejisi literatürde sıklıkla tartışılan bir konudur. Koşulluluk ilkesi kapsamında yapılan çalışmalar son dönemde gitgide artmaktadır. Ne var ki koşulluluğun uygulama örnekleri bakımından literatürde karşılaştırmalı çalışmalara çok da rastlanmamaktadır. Bu anlamda makale çoğu zaman ayrı ayrı ele alınan iki vakayı- Batı Balkan ülkeleri ve Türkiye- karşılaştırmalı olarak inceleyerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Buradan yola çıkarak ilk bölümde kavramsal çerçeve olan koşulluluk ilkesinin ortaya çıkışı, gelişimi ve 5. Genişleme dalgası sonrası değişimi anlatılacaktır. İkinci bölümde Batı Balkan ülkelerinin Birlik ile ilişkileri AB koşulluluk ilkesi kapsamında incelenecektir. Son olarak Türkiye'nin adaylık ve müzakere süreçlerinde koşulluluk ilkesinin dönüşümü ve etkisi analiz edilecektir.

1. AB Koşulluluk İlkesi: Kavramsal Çerçeve

AB, aday ülkelerde değişimi sağlamak ve bu ülkeleri kendi ilke ve standartlarına uyumlu hale getirebilmek için koşulluluk ilkesini bir eylem mekanizması olarak kullanmış ve koşulluluğu stratejik bir araç olarak görmüştür. Koşulluluk ilkesi, üçüncü ülkelere ticari ayrıcalıklar tanımak, yardım ve işbirliği anlaşmaları imzalamak veya ülkelerle politik ilişkiler kurmak gibi ayrıcalıkları kapsamaktadır. 1980'lerden itibaren ekonomik ilkeler kadar politik ilkeler de süreçte önem kazanır hale gelmiştir. Daha çok ilişkilerinde “havuç / sopa stratejisini” kullanan AB, koşulluluk ilkesini 1993'ten itibaren Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine (MDAÜ) üyelik perspektifi sunduktan sonra resmi olarak düzenlemiştir.¹ Bu bağlamda koşulluluk ilkesi, aday ülkelerin üye olmadan önce yerine getirmeleri gereken

¹ Heather Grabbe, “A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants”, *Robert Schuman Centre Working Paper 12/99*, San Domenico di Fiesole (FI), European University Institute 1999, s. 3-4.

bütün siyasi, ekonomik ve müktesebata ilişkin koşulları kapsayan bir prensiptir. Bu prensiple amaçlanan, aday ülkeleri üye olduklarında AB sisteminin bir parçası olarak hazır hale getirmektir.

Koşulluluk ilkesi, ilk olarak Aralık 1961’de yayınlanan Birkelbach Raporu’nda ortaya çıkmıştır. Ülkenin en temel esası olan aday ülkelerde demokrasinin varlığı, bu raporda yerini almıştır.² Rapor, İspanya’nın o dönem hala otoriter yönetim altında olmasına rağmen Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yaptığı üyelik başvurusunun reddinde dayanak olarak kullanılmıştır. Bu raporun ardından İspanya’nın Koşulluluk ilkesi AET için Güney Avrupa genişlemesi (İspanya, Portekiz, Yunanistan) yaşanırken tekrar ortaya çıkmıştır. O dönem oldukça ılımlı bir koşulluluk prensibi belirleyen Topluluk, herhangi bir izleme süreci gerçekleştirilmeden sadece demokratik bir rejimde bağımsız seçimlerin ve anayasanın varlığını üyelik için şart koşmuştur.³ Bu talep edilen şartlarla Yunanistan 1981’de AB’ye üye olurken, İspanya ve Portekiz 1986 yılında üye olmuşlardır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından Haziran 1993’te Avrupa Birliği’nin gelecekteki Üye Devletlerin AB’ye girmesi için kriterleri belirlediği Kopenhag Zirvesi’nde koşulluluk ilkesi değişikliğe uğramıştır. Koşulluluk ilkesinin ekonomik ve yapısal temel esasları Kopenhag Kriterleriyle birlikte şekillenmiştir. Buna göre:

-Siyasi Kriter: Ülkede demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlık haklarına saygıyı teminat altına alan istikrarlı kurumların varlığı.

-Ekonomik Kriter: İstikrarlı piyasa ekonomisinin mevcudiyeti; başta AB olmak üzere dış dünya rekabetine dayanma kapasitesi.

-Uyum Kriteri: Siyasi Birlik ile Ekonomik ve Parasal Birlik de dâhil olmak üzere, AB’nin müktesebatına uyum kapasitesi.⁴

² “Report by Willi Birkelbach on the political and institutional aspects of accession to or association with the Community” (19 December 1961), http://www.cvce.eu/en/obj/report_by_willi_birkelbach_on_the_political_and_institutional_aspects_of_accession_to_or_association_with_the_community_19_december_1961-en-2d53201e-09db-43ee-9f80-552812d39c03.html, (27.08.2015).

³ Geoffrey Pridham, ‘Change and Continuity in the European Union’s Political Conditionality, Aims, Approach, and Priorities’, *Democratization*, 2007, 14:3, s. 451.

⁴ Türkiye - AB Katılım Müzakereleri, https://www.ab.gov.tr/files/rehber/06_rehber.pdf, (01.09.2015).

AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE

Bu kriterler ile birlikte koşulluluk ilkesi ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuş; MDAÜ'nün koşullarına göre (*custom-made*) şekillendirilmiştir. Bu tarih sonrasında koşulluluk, genişlemenin iskeletini oluşturan bir kavram/politika olarak ülkelerin rejim değişikliklerinde önemli rol oynayan bir mekanizma olmuştur. Otoriter yönetim anlayışından uzaklaşarak demokratik sistemlere yönelmeye çalışan bu ülkeler, aralarındaki ekonomik ve politik farklılıklar nedeniyle genişleme süresince zorlanmışlardır. AB'nin yapısal sorunları ile bu farklılıklar birleşince süreç daha da karmaşık hale gelmiştir.⁵ Bu karmaşık süreç, AB'nin herhangi bir üyelik sözü vermediği 1988-1992 yılları arasında imzalanan ortaklık anlaşmaları ile başlamış; 1990-1998 yıllarındaki Avrupa Anlaşmaları'na kadar siyasi koşulluluk ikinci planda tutulmuştur. Avrupa Anlaşmaları ile adaylardan hukuk devleti kapsamında insan haklarına saygılı, çok partili sisteme sahip, adil ve özgür seçimler yapabilen ülkelere dönüşmeleri talep edilmiştir.⁶ Bu çerçevede ülkelerle adaylık süreci önce ikili olarak yürütülmüş; sonrasında PHARE, ISPA ve SAPARD⁷ gibi mali yardım programlarına 10 aday ülkenin hepsi dahil edilmiştir.

Genişlemenin önemli bir aracı olarak kabul edilen Koşulluluk ilkesinin ülkeler bazındaki gelişimi ve yöntemleri incelendiğinde üzerinde durulması gereken üç model vardır. Schimmelfenning'in dış teşvik (*external incentives*), ders çıkarma (*lesson drawing*) ve sosyal öğrenme (*social learning*) olarak sınıflandırdığı bu modeller, genişleme sürecinde AB'nin bu ilke aracılığıyla hedef ülkelerde dönüşümü gerçekleştirdiği yöntemler olarak kabul görmüştür. Koşulluluk ilkesinin temel stratejisi olarak nitelendirilen dış teşvik modeli, Schimmelfenning ve Sedelmier'in açıkladığı üzere, AB'nin aday ülkelere kendi şartlarıyla uyum sağlaması için teşvikler sağladığı; sonunda üyelik perspektifiyle ödüllendirdiği bir stratejidir.⁸ Dış teşvik modeli dışında koşulluluk ilkesi kapsamında üyelik süreçlerinin

⁵ Sevilay Elgün Kahraman, "Rethinking Turkey-European Union Relations in the Light of Enlargement", *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2000, s. 7-8.

⁶ Avrupa Antlaşmaları: Macaristan-Polonya (1994), Bulgaristan-Çek Cumhuriyeti-Romanya-Slovakya (1995), Estonya-Letonya-Litvanya-Slovenya (1998).

⁷ PHARE - Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies-Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım, ISPA-Instrument for Structural Policies for Pre-Accession-Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı, SAPARD-Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development-Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı.

⁸ Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, "Governance by Conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, Cilt 11, Sayı 4, s. 670.

değerlendirilmesinde iki yaklaşım daha kullanılmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki olan ders çıkarma yönteminde ülkeler koşulluluk ilkesi bağlamındaki teşviklerden veya ikna mekanizmalarından bağımsız olarak; ulusal sorunlarını aşmak için AB değerlerini kendileri bizzat benimsemektedirler. Bu modelde siyasi krizden çıkmak için; AB değerleri, ülkeler tarafından tamamen içsel bir şekilde benimsenir. Ders çıkarma yönteminde asıl önemli olan devletin kendi iç sorunlarını çözmeye AB değerlerine başvurmasıdır.⁹ Yaklaşımlardan diğeri ise AB'nin aday ülkeleri baskılama yoluyla değil ikna yoluyla değerlerini iletme olan sosyal öğrenme yöntemidir. Diğeri bir deyişle, Birlik değerlerinin aday ülkelere herhangi bir baskı yapmadan ikna yoluyla uygulanmasıdır.¹⁰ Üç model bağlamında Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Batı Balkanlar'ın AB üyelik süreçleri incelendiğinde; Schimmelfening ve Sedelmeier'in de vurguladığı üzere "dış teşvik" modeliyle AB koşulluluk ilkesinin daha iyi açıklanabileceği düşünülmektedir.¹¹ Bu modellerden "dış teşvik" yönteminin kullanımdaki başarısı, AB'nin vereceği ödüllerin, aday ülke hükümetlerinin iç politikadaki benimseme maliyetlerini aşmasına bağlıdır. Bir diğeri deyişle, AB koşulluluk ilkesinin başarısı, aday ülkelerin AB'ye uyum sürecinde yapacakları fayda-maliyet analizine dayanmaktadır. Fayda-maliyet analizinde de koşulların açık bir şekilde ortaya konması, üyeliğe doğru atılan adımların hızı ve boyutu, verilen sözlerin tutarlılığı ve son olarak da aday ülkelerin bu koşulları benimseme maliyetleri önemlidir.¹² Türkiye ile ilgili tartışmalarda gündeme gelen güçlendirilmiş işbirliği, imtiyazlı ortaklık, harici farklılaştırılmış entegrasyon gibi üyeliğin dışındaki alternatifler fayda-maliyet analizine örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda AB'nin tam üyelik dışında bir alternatif sunuyor oluşu, aday ülkenin Birliğe uyum sürecinde yavaş adımlar atmasına neden olmaktadır. Ayrıca AB'nin koşulluluk ilkesindeki tutarlılığı, üyelik yolundaki ülkelerin kurallara uyma potansiyelini arttırmaktadır. Esasen bu ilkenin etkisi, aday ülkelerdeki hükümetlerin politik tutumlarına fazlasıyla bağlıdır. Bu noktada toplumun siyasi tercihlerinin de dolaylı olarak koşulluluk ilkesi üzerinde önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1997-2000 yılları arasında Slovakya, Hırvatistan ve Romanya'da yapılan seçimlerde AB yanlısı hükümetlerin iktidara gelişi toplumun siyasi tercihleriyle açıklanabilir.¹³

⁹ "Aynı yerde", s. 675-676.

¹⁰ "Aynı yerde".

¹¹ "Aynı yerde", s. 672.

¹² "Aynı yerde".

¹³ "Aynı yerde", s. 670.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

Schimmelfennig'in iddiasına göre, AB Koşulluluk ilkesi çerçevesinde belirleyici asıl faktör, hükümetlerin ulusal koşullarına göre yaptıkları fayda-maliyet analizleridir.¹⁴ Hükümetlerin yaptıkları bu fayda-maliyet analizleri genelde siyasidir. Ülkedeki güçlü yerel aktörler ve hükümetler, AB müktesebatının kabulüyle toplumsal tabanlarını kaybetme riski taşıdıkları takdirde, AB'ye üyeliğin maliyetini faydasından fazla olarak değerlendirirler.¹⁵ Fayda-maliyet analizi yapan hükümet için AB koşulluluk ilkesinde ödül konusundaki tutarlılık bu anlamda kilit rol oynamaktadır; nihai ödülün de AB'ye üyelik oluşu AB'nin ilişkilerde elini fazlasıyla güçlendirmektedir.

2. AB Koşulluluk İlkesinin Araçları

AB'nin koşulluluk ilkesi kapsamında aday ülkelerde yapısal dönüşümü sağlamak için kullandığı belli başlı araçlar bulunmaktadır. İlk olarak üyelik sürecini kademeli hale getirerek her aşamada Birliğin aday ülkelere bir sonraki adıma geçiş için izni vermesi yolu benimsenmiştir. 1997 yılında Lüksemburg ve 1999 Helsinki Zirveleriyle belirlenen bu aşamalar şu şekildedir: Ayrıcalıklı ticaret, işbirliği anlaşmaları imzalamak ve yürürlüğe sokmak (Avrupa Anlaşmaları, İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları), müzakerelerin açılması, müzakere başlıklarının tek tek açılıp kapanması, katılım antlaşmasının imzalanması, katılım antlaşmasının ulusal parlamentolar ve Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması ve tam üyelik.¹⁶ Adayların her bir aşamadan diğerine geçişi, AB'nin o ülkeyi değerlendirmesi neticesinde gerçekleşmektedir. Değerlendirme için Birlik, kendi kriterlerinin sağlanmasında bir yol haritası olarak Katılım Ortaklığı belgelerini kullanmaktadır. Heather Grabbe, koşulluluk ilkesi uyarınca verilen yardımlar ve teşviklerin, özellikle Katılım Ortaklığı belgelerinde yer alan önceliklerin uygulanmasıyla gerçekleştiğini iddia etmektedir.¹⁷ Buna ek

¹⁴ Frank Schimmelfennig, Stefan Engert ve Heiko Knobel, "Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey", *JCSM Journal of Common Market Studies*, Cilt 41, Sayı 3, 2003, s. 6.

¹⁵ Asya Zhelyazkova, Ivan Damjanovski, Zoran Nechev ve Frank Schimmelfennig, "European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation", ed. Jelena Dzankic, Soeren Keil ve Marko Kmezic, *The Europeanisation of the Western Balkans A Failure of EU Conditionality*, Palgrave Macmillan, Cham 2019, s. 16.

¹⁶ European Union Enlargement Process, http://oldweb.ikv.org.tr/icerik_en.asp?konu=eu_enlargement, (04.09.2015).

¹⁷ Heather Grabbe, "How Does Europeanization affect CEE Governance? Conditionality, diffusion, and diversity", *Journal of European Public Policy*, Cilt 8, Sayı 6, 2001, s. 1020-1023.

olarak aday ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimleri için finansal yardım araçları da kullanılmıştır.¹⁸ Son olarak 1998 yılından itibaren her yıl Ekim ayında yayınlanan İlerleme raporlarıyla izleme ve denetleme mekanizması düzenli bir hale getirilmiştir.

Kavramsal tutarlı bir çerçeve yaratan koşulluluk ilkesi 5. genişlemede oldukça başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu başarı üyelik perspektifinin net bir şekilde sunulması ve süreç dışında kalmanın aday ülkelere maddi ve manevi maliyetinin ortaya konulması ile açıklanabilir. Siyasi koşulluluğun başarısının arkasındaki faktörleri Schimmelfennig şu şekilde sıralamaktadır:

- 1)Hedef hükümete şartlı AB üyeliği sunulması
- 2)AB genişleme kararlarının kavramsal tutarlılığı
- 3)Hedef hükümetin şartlara uyma maliyetinin düşük olması.¹⁹

MDAÜ'nün AB'ye uyum süreçlerinin günümüzde Batı Balkanlar ve Türkiye'den farklılığı bu noktada ortaya çıkmaktadır. 5. Genişlemeye dahil olan ülkeler için süreç boyunca AB'ye üyelik perspektifi oldukça netken, bu makalenin de iddia ettiği üzere Türkiye ve Batı Balkanlar örneklerinde, üye ülkelerin genişlemeye daha ihtiyatlı yaklaşması ve aralarındaki görüş farklılığı nedeniyle sürecin güvenilirliği ve üyelik perspektifinin netliği zedelenmektedir. Özellikle en başından beri olumsuz bir tutum sergileyen Fransa ve Hollanda'nın aday ülkelerin üyelik süreçlerinde etkili olduğu görülmektedir. Hatta Fransa Devlet Başkanı Emmanuel Macron, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya için müzakerelere başlamadan önce Birliğin üyelik sürecinde reforma gitmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fransa'nın bu olumsuz tavrı, Almanya Başbakanı Angela Merkel tarafından hayal kırıklığı olarak değerlendirilirken; AB Konseyi Başkanı Donald Tusk ve Komisyon Başkanı Juncker ise, her iki ülkenin görevlerini yaptıklarını asıl AB'nin sözünde durmadığını açıklamışlardır.²⁰ Bu da Birliğin Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un reform performansları üzerinde mutabakata varamadığının bir göstergesidir.

¹⁸ Stabilisation and Association Process, http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/sap_en.htm, (13.09.2015).

¹⁹ Frank Schimmelfennig, "EU Political Accession Conditionality after the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness, Journal of European Public Policy, Cilt 15, Sayı 6, 2008, s. 921.

²⁰ "Juncker: 'Historic mistake' against Balkan EU hopefuls", <https://euobserver.com/enlargement/146340>, (16.09.2020).

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

Koşulluk ilkesi ve uygulanma yöntemleri zaman içinde farklı yönlerde doğru evrilmiştir. Pridham, ilkenin amaçlarında ve yöntemlerinde yaşanan değişikliklerin 2004 sonrası ortaya çıktığını düşünmektedir. Değişikliğin nedenlerini dört ana başlıkta toplayan Pridham, öncelikle MDAÜ ile üyelik yolundaki Batı Balkanlar arasındaki yapısal farklılıklara değinmektedir. İkinci olarak 2004 genişlemesi sırasında siyasi koşulluluğun gereklerini yerine getirmeden üyeliğe kabul edilen devletlerin, demokrasi performanslarının bu değişimde rol oynadığını ileri sürmektedir. Pridham ayrıca Avrupa Komisyonu'nun 5. genişleme sonrası Portekiz eski Başbakanı Jose Manuel Barroso başkanlığında daha katı ve negatif koşulluluk olarak adlandırılan bir politikayı benimsediğini ileri sürmektedir. Bu negatif koşulluluk politikası bağlamında o dönemki aday ülkeler Hırvatistan ve Türkiye için müzakere başlıklarının açılıp kapanışında teknik kriterler ağırlaştırılmış ve müzakerelerin durdurulması gibi yeni koşullar belirlenmiştir. Koşulluluk ilkesindeki yönetsel değişiklikler üzerinde duran yazar, son olarak da bu ilkenin dönüşümünde en önemli rolü oynayan “genişleme yorgunluğu” kavramına vurgu yapmaktadır.²¹ Pridham 2004'te üye olan 10 ülkenin ve 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ın da katılımıyla, Birliğin yeni üyeleri hazmetme kapasitesinin sınırlarına dayandığının özellikle altını çizmektedir.²²

Bu genişleme sürecinde AB'nin, insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygıdan oluşan kuruluş ilkeleri doğrultusunda MDAÜ'nün birtakım yetersizliklerini göz ardı ettiği söylenebilir. Mesela Bulgaristan ve Romanya 2007'de üye olmalarına rağmen halen yargı reformu ve yolsuzlukla mücadele açısından sıkı kontrol altındadır. Bu nedenle AB kendi yapısal sorunlarını ve yeni aday ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal koşullarını göz önünde bulundurarak koşulluluk ilkesini daha katı bir şekilde yönetmeye karar vermiştir. Dolayısıyla bu genç demokrasilerin politik, yapısal ve ekonomik sorunlarıyla üyeliğe kabul eden Birliğin yeni aday ülkelere karşı oldukça ihtiyatlı bir politika yürütmeye başladığı düşünülebilir.

Koşulluluk ilkesi çerçevesinde Avrupa Komisyonu 2011 yılından itibaren kademeli olarak stratejisini değiştirerek reformların içeriğine ve

²¹ Pridham, “Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach, and Priorities”, s. 453.

²² Geoffrey Pridham, “Romania and EU membership in comparative perspective: A post-accession compliance problem?-The case of political conditionality”, *Perspectives on European Politics and Society*, Cilt 8, Sayı 2, 2007, s. 173.

önceliğine yönelik çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Hatta reformların yasalaşması kadar uygulanmasını da genişleme stratejisinin bir parçası haline getirdiği gözlenmiştir. 2011 Strateji Belgesi'nde Komisyon, 2013'te üye olacağı ilan edilen Hırvatistan'da reformların yargı ve temel haklar, adalet, özgürlük ve güvenlik alanlarında ve rekabet politikası faslındaki uygulamasını özellikle denetlemeye devam edeceğini belirtmiştir.²³ Yani Komisyon sadece reformların yasalaşmasını yeterli bulmayıp uygulamadaki değişimi 2011'de stratejisine dahil etmiştir.²⁴ Ayrıca bir önceki genişlemede zorlu başlıklar olan yargı, içişleri, temel haklar gibi müzakere konuları için de özel açılış ve kapanış kriterleri belirlemiştir. Bu açılış ve kapanış kriterleri Hırvatistan ve Türkiye için hemen uygulanmaya konmuştur. 2013'te Hırvatistan'ın üyeliğinin ardından Birlik daha kapsamlı bir strateji belirleyerek müzakerelerin 23.(Yargı ve Temel Haklar) ve 24.(Adalet, Güvenlik ve Özgürlük) başlıklarını öncelikli olarak açmaya ve müzakereler bitene kadar da açık tutmaya karar vermiştir.²⁵ Mesela Karadağ'ın müzakere çerçeve belgesine bakıldığında, bu iki müzakere başlığı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulduğu görülmektedir. Müzakereler boyunca açık kalacak olan bu iki fasıldaki gelişmeler, eğer diğer müzakere başlıklarındaki süreçle aynı hızda ilerlemez ise Komisyon'a sürece müdahale yetkisi tanınmıştır. Komisyon bu yetkisini, kendi inisiyatifiyle veya 3. bir üye ülkenin talebiyle diğer fasılların açılıp kapanmasını engelleyerek kullanabilir.²⁶ Yeni üye ülkelerde halen sorun yaratan konuları müzakere sürecinde çözmeyi hedefleyen AB, politik reformlara uyumu ve uygulamayı kolaylaştırmak için ilerleme değerlendirmeleri, izleme ve teknik destek gibi önlemleri içeren teknik bir çerçeve hazırlamıştır. Bu çerçeveyi de özellikle Arnavutluk'un ve Karadağ'ın adaylıklarını değerlendirirken kullanmıştır.²⁷

²³ "Communication From the Commission to the European Parliament and the Council", Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf, (07.04.2020).

²⁴ "Aynı yerde".

²⁵ "Communication From the Commission to the European Parliament and the Council", Enlargement Strategy and Main Challenges 2013-2014", https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2013/package/strategy_paper_2013_en.pdf, (20.09.2020).

²⁶ Council of the European Union(29 Mart 2012)I General EU Position, Negotiating Framework of Montenegro, <http://eupregovori.bos.rs/progovori-opregovorima/uploaded/Montenegro-negotiating-framework.pdf>, (07.04.2020).

²⁷ Antoneta L. Dimitrova, "The EU's Evolving Enlargement Strategies: Does Tougher Conditionality Open the Door for Further Enlargement?", *MAXCAP Working Paper*, Sayı 30, Temmuz 2016, s. 10.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

Birliğin yaptığı bu strateji değişikliği ile Ekim 2015'den itibaren Batı Balkan ülkeleri için karşılaştırmalı bir yöntem belirlenmiştir. Böylelikle ülkeler arasında rekabet yaratarak önemli reformların uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca etnik bir savaş geçmişi olan bölge için "Kopenhag artı" şeklinde nitelendirilen özel kriterler belirlenmiştir.²⁸ Bu kriterler arasında bölgesel çatışmaların çözümü ve işbirliği, devletlerarası karşılıklı ihtilafların çözümü, bölgeye özel olarak Dayton Barış Antlaşması'na ve Ohrid, Belgrad, Kumanova ve Sırbistan-Kosova Arasındaki İlişkilerin Normalleşmesine dair Anlaşma gibi politik sözleşmelere uyum, Eski Yugoslavya Uluslararası Savaş Suçları mahkemesi ile işbirliği, mültecilerin geri dönüşü yer almaktadır.²⁹

3. AB Koşulluluk İlkesinin Batı Balkanlar Örneğinde Uygulanması

AB'nin Batı Balkanlarla olan ilişkisi, MDAÜ ile ikili düzeyde başlayan yakınlaşma stratejisinin aksine; nispeten bölgesel düzeyde yürütülmüştür. Öncelikle bu ülkelerin yakın tarihli bir savaştan çıkmış olmaları AB üyelik süreçlerini etkilemiştir. Üyelik süreçlerinde Yugoslavya'nın dağılışı ve savaşın ardından imzalanan Dayton Anlaşması'yla³⁰ ortaya çıkan anayasal düzenin istikrarı; bölgedeki ülkeler arasındaki işbirliğine bağlı hale getirilmiştir.³¹

Esasen 1990'lı yıllarda Slovenya, Bulgaristan ve Romanya ile birlikte değerlendirilen Batı Balkanlar, AB'nin Güneydoğu Avrupa stratejisine dâhil edilmiştir. Güneydoğu Avrupa stratejisi bağlamında bölgesel işbirliğini

²⁸Christophe Solioz "The EU: wider and deeper with the Balkans", <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/eu-wider-and-deeper-with-balkans/>, (20.09.2020).

²⁹Directorate-General For External Policies Policy Department, "The Western Balkans and EU Enlargement: Lessons learned, ways forward and prospects ahead", [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/534999/EXPO_IDA\(2015\)534999_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/534999/EXPO_IDA(2015)534999_EN.pdf), (07.09.2020).

³⁰ Dayton Anlaşması(1995): 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegoviç, Hırvatistan adına Franko Tudjman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adına Slobodan Milošević tarafından imzalanmıştır. Bosna-Hersek Devleti, 10 kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki entiteye ve Brcko adında küçük bir özerk bölgeye ayrılmıştır. Ahmed Zilic, "The Dayton Agreement: Challenges of Change", speech at International Conference, Berlin, September 12 and 13, 2003, s. 2. <http://www.suedosteuropagesellschaft.com/pdf-berlin/zilic.pdf>, (05.09.2008).

³¹ Dimitar Bechev, "Carrots, sticks, and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Cilt 8, Sayı 1, Nisan 2006, s. 32.

arttırmak için 1996 ve 1997 yıllarında sırayla Royaumont Süreci ve Bölgesel Yaklaşım gibi çeşitli politikalar başlatılmıştır. Royaumont süreci, eski Yugoslavya Cumhuriyetleri olan Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Slovenya'dan başka ayrıca Arnavutluk, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'yi de kapsamaktadır. Süreç ekonomik anlamda işbirliğinden ziyade sosyo-kültürel alanda işbirliğini hedeflemiştir.³² Halk ve sivil toplum arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi için diyalog kanalları kurarak demokratikleşmeyi hızlandırmaya çalışan Royaumont Süreci, Mart 1995'te ortaya çıkan Avrupa İstikrar Pakti³³ Barış Süreci'nin araçlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür.³⁴ Daha çok sosyo-kültürel alanda işbirliğini kapsayan Royaumont Süreci'nin ekonomik açıdan da desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkınca, Kasım 1996'da AB Bakanlar Konseyi tarafından "Bölgesel Yaklaşım" politikası başlatılmıştır.

Güney Doğu Avrupa'nın beş ülkesini - Bosna-Hersek, Hırvatistan, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (Sırbistan ve Karadağ), Makedonya ve Arnavutluk - kapsayan Bölgesel Yaklaşım, bu ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesini hedeflemiş, aynı zamanda ülkelerle Birlik arasındaki ikili ilişkilerin de yönetilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Arnavutluk ve Makedonya dışındaki savaştan çıkmış diğer üç ülkede istikrarı ve barışı sağlamaya yönelik genel şartların dışında Koşulluluk ilkesi bağlamında özel birtakım şartlar da sunulmuştur. Örneğin, otonom ticaret rejimine tabii olarak ekonomik işbirliği için Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne (Sırbistan ve Karadağ) "demokrasinin temel prensiplerine ve insan haklarına saygı" koşulu öne sürülmüştür. Bosna-Hersek ve Hırvatistan bu işbirliğinden faydalanırken; Yugoslavya Federal Cumhuriyeti koşulları sağlayamadığı için dışarıda bırakılmıştır.³⁵ Ülkelerin finansal yardım ve ekonomik işbirliği anlamında PHARE programından yararlanabilmesi için de "demokratik reformlar yapılması, ..., azınlık ve insan haklarına saygı, ...,

³² Elif Uçkan Dağdemir, "Batı Balkan Ülkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 59, Sayı 1, Ocak 2004, s. 92,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/450/5071.pdf>, (06.09.2015).

³³ Avrupa İstikrar Pakti: İyi komşuluk ilişkilerini teşvik ederek, sınırlar ve etnik azınlıklar konusundaki sorunları çözümlenerek ve bölgesel temelde demokratik kurumları destekleyerek, Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin istikrarını arttırmaktır. AGİT'in Mart 1995'teki toplantısında imzalanmıştır.

³⁴ The Royaumont Process An Initiative for Stability and Good Neighbourliness in South-Eastern Europe, <http://www.hri.org/MFA/thesis/autumn98/royaumont.html>, (06.09.2015).

³⁵ Regional Approach, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-98-76_en.htm?locale=en, (06.09.2015).

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

*yerinden edilmiş veya mültecilere geri dönüş hakkı tanınması, ..., komşularla iyi ilişkiler kurarak mal, hizmet ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması...vb.*³⁶ şartlar bütün hedef ülkeler için ortaya konulmuştur. Savaştan çıkan üç ülke özelinde de “*barış antlaşmasının şartlarına uyma, ..., Uluslararası Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi’yle savaş suçlularının yakalanması konusunda işbirliği...vb.*” gibi ek şartlar da getirilmiştir.

Bu gelişmeleri takiben, 1999 yılının ikinci yarısında yeni bir girişim daha başlatılmıştır. AB dönem başkanlığını yürüten Almanya’nın önderliğinde; BM, AGİT, Avrupa Konseyi, NATO, OECD gibi uluslararası örgütlerin, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının; ABD, Rusya, Japonya, Kanada, Norveç, İsviçre gibi ülkelerin de katılımıyla 10 Haziran 1999’da Köln’de Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı kabul edilmiştir.³⁷ 30 Haziran 1999’da Saraybosna’da imzalanan Pakt’a bölge ülkelerinden Bosna-Hersek, Hırvatistan, Arnavutluk, Makedonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Türkiye ve Slovenya katılmıştır. Kosova Savaşı’yla ilgili 1244 No’lu Güvenlik Konseyi kararının alınmasıyla aynı anda toplanan AB Bakanlar Konseyi Toplantısı’nda Pakt’ın amacı, bölgede istikrarın sağlanmasıyla barışın, insan haklarına saygının, demokrasinin ve maddi refahın tesis edilmesi olarak belirlenmiştir.³⁸ Uluslararası toplumun Kosova Savaşı sonrası yaşadığı sorgulama süreci, Pakt’ın ivedilikle ortaya konması gibi önceki bölgesel işbirliği çalışmalarına nazaran daha uzun vadeli stratejilerin belirlenmesine de katkıda bulunmuştur. Gerçi Birliğin Pakt ile eş zamanlı olarak Balkanlar’a üyelik perspektifi sunması; işleyişi daha da karmaşık hale getirmiştir. Pakt kapsamında olan Eski Yugoslavya cumhuriyetleri için süreç henüz başlamamışken; 1999 Helsinki Zirvesi’nde Romanya ve Bulgaristan’la müzakerelerin açılması hem Eski Yugoslavya cumhuriyetleri hem de Romanya ve Bulgaristan’ı kapsayan bütüncül bir strateji geliştirilmesini zorlaştırmıştır.³⁹

AB, eski Yugoslavya cumhuriyetleri dışında kalan Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Slovenya gibi gelişmişlik düzeyi farklılık gösteren

³⁶ “Aynı yerde”.

³⁷ Charalambos Tsardanidis, “Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı’ndan Bölgesel İşbirliği Konseyi’ne”, s. 146,

http://tasam.org/Files/Icerik/File/guneydogu_avrupa_istikrar_paktindan_bolgesel_isbirligi_konseyine_2000443f-4978-40d0-b37b-4cbe8e54b074.pdf, (12.09.2015).

³⁸ Rafael Biermann, “The Stability Pact for South Eastern Europe - potential, problems and perspectives”, http://aei.pitt.edu/288/1/dp_c56_biermann.pdf, (12.09.2015).

³⁹ Dağdemir, *a.g.m.*, s. 95.

ülkelerin AB üyeliklerinin ardından Batı Balkanlar ülkelerine tam üyelik yerine bölgesel işbirliği düzeyinde yaklaşmıştır. Bir süre sonra AB tarafından Batı Balkanlar ile bölgesel olarak yürütülen işbirliği çabaları yerini ülke düzeyinde iki taraflı işbirliği süreçlerinin yürütüldüğü İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne bırakmıştır.⁴⁰ İstikrar ve Ortaklık Süreci vasıtasıyla koşulluluk ilkesi kapsamında Hırvatistan, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ, Bosna Hersek ve Makedonya ile anlaşmaya dayalı ilişkiler kurulması planlanmıştır.⁴¹ Bu süreçte ilk olarak koşulluluk ilkesi kapsamında aday ülkelerle *İstikrar ve Ortaklık Anlaşması(Stabilisation and Association Agreement)* imzalanmıştır. Bu anlaşmalar aracılığıyla Batı Balkan ülkelerinin kendi aralarında bölgesel işbirliğine gitmeleri amaçlanmıştır.⁴² İlâveten, Birlik bu ülkelere otonom ticari ayrıcalıklar uygulayarak karşılıklı ticari ilişkileri de geliştirmeyi hedeflemiştir.

Anlaşmanın müzakere süreci, Komisyon'un tavsiyesi ve daha sonra Konsey'in onayıyla başlamaktadır. Avrupa Komisyonu'nun anlaşma sürecindeki ülkelerin reform performanslarıyla ilgili fizibilite raporu, Konsey tarafından değerlendirilir. Konseyin de onayıyla müzakerelerin başlaması için resmi teklif hazırlanır. Konseyin teklifi onaylaması neticesinde Komisyon'la aday ülke arasında müzakereler başlar. Anlaşma müzakerelerinin olumlu veya olumsuz sonuçlanması, aday ülkenin AB koşulluluk ilkesine uyumuna bağlıdır. Örneğin, Srebrenica katliamının en önemli faillerinden biri olan Ratko Mladiç'in yakalanması ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne teslim edilmesiyle ilgili süre ihtarına uymadığı için 2006 yılında Sırbistan'la İstikrar ve Ortaklık Anlaşması müzakereleri dondurulmuştur. 2007'de Komisyon raporunda Sırbistan'ın mahkemeye işbirliği yapmadığı sürece anlaşmanın imzalanmayacağı açıkça belirtilmiştir.⁴³ 2008'de Sırbistan ile anlaşmayı imzalayan AB, onay sürecini mahkemeye işbirliği, zanlıların tutuklanması ve transferi şartlarının

⁴⁰ "Aynı yerde", s. 98.

⁴¹ Florian Trauner, "From membership conditionality to policy conditionality: EU external governance in South Eastern Europe", *Journal of European Public*, Volume 16, No. 5, s. 778.

⁴² "Stabilization and Association Agreement", http://www.dei.gov.ba/dei/bih_eu/sporazum/default.aspx?id=9812&langTag=en-US, (13.09.2015).

⁴³ AB Komisyonu, "Sırbistan 2007 yılı İlerleme Raporu", SEC(2007) 1435, Brüksel, 6 Kasım 2007, s. 4-5.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

sağlanmasına bağlamıştır.⁴⁴ Bu şartların sağlanmasının ardından Sırbistan ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması ancak 1 Eylül 2013'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁵

Bosna Hersek ile imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, ülkede hala yüksek temsilci aracılığıyla süregelen BM yönetimi sürecin daha yavaş ilerlemesine neden olsa da 1 Haziran 2015'te yürürlüğe girmiştir. 2002-2011 yılları arasında görev alan dört BM yüksek temsilcisi, aynı zamanda AB temsilcisi olarak da görev yapmışlardır. Hatta 2011'de ayrı bir AB temsilcisinin atanması, Birliğin Bosna Hersek politikasında olumlu bir adım olarak algılanmıştır.⁴⁶ Tüm bu sürecin sonunda Bosna Hersek resmi üyelik başvurusunu 15 Şubat 2016'da gerçekleştirmiştir.

Diğer aday ülkelerden 2014'te adaylık statüsü kazanan Arnavutluk, Komisyonun 29 Mayıs 2019 tarihli Strateji Belgesi'nde müzakerelere başlanabileceği tavsiye kararı ile müzakere sürecine girmiştir. Makedonya ise Yunanistan ile yaşadığı isim sorunu nedeniyle adaylık statüsü almasına (2005) ve Komisyonu'nun müzakerelere başlayabilir tavsiye kararına (2009) rağmen her hangi bir ilerleme sağlayamamıştır. 12 Haziran 2018'de Yunanistan ve Makedonya arasında imzalanan Şubat 2019'da yürürlüğe giren Prespa Anlaşması ile Makedonya'nın ismi "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak kabul edilmiş; bunu takiben AB Genel İşler Konseyi, Makedonya ile 2019 yılı Haziran ayında müzakerelere başlanabileceğini belirtmiştir.⁴⁷ Kuzey Makedonya'nın Yunanistan ile isim sorununu çözmesinin ardından yeni bir gelişme olarak Haziran 2019'da müzakerelere başlaması Komisyon'un tavsiye kararı ile kabul görmüştür. Karar, hem AB'ye üzerinde düşünmek için az zaman bırakması hem de teknik nedenlerle 17-18 Ekim 2019'daki Zirveye ertelenmiştir. Almanya parlamentosunun müzakerelerin başlaması lehine sonuçlanan oylaması sayesinde Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile müzakerelere başlama kararının bu Zirvede alınacağına kesin gözüyle bakılmıştır.⁴⁸ Fakat Konsey, 20 Haziran 2019 tarihli toplantısında

⁴⁴ AB Komisyonu, "Sırbistan 2008 yılı İlerleme Raporu", SEC (2008) 2698, Brüksel, 5 Kasım 2008, s. 5.

⁴⁵ Serbia, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/serbia/index_en.htm, (13.11.2015).

⁴⁶ <http://www.ohr.int/ohr.info/gen-info/>, (13.11.2015).

⁴⁷ "BİR BAKIŞTA AB/Avrupa Birliğinin Genişlemesi/Aday Ülkeler/Kuzey Makedonya", https://www.ab.gov.tr/makedonya_267.html, (26.03.2020).

⁴⁸ "German Parliament Backs Albania, North Macedonia EU Talks", <https://balkaninsight.com/2019/09/27/german-parliament-backs-albania-north-macedonia-eu-talks/>, (30.09.2019).

müzakereleri açma kararını Ekim 2019'daki toplantısına ertelemiştir.⁴⁹ Bu erteleme kararında Almanya'nın ulusal parlamentosundan onay alma şartı ve Hollanda'nın Fransa ile birlikte genişlemeye dair olumsuz tutumu etkili olmuştur. Ekim'deki toplantıdan önce MDAÜ'nün çoğunlukta olduğu İtalya ve Avusturya dahil toplam 13 ülke genişlemenin Batı Balkanlar özelinde canlandırılması gerektiğini savunan bir bildiri yayınlamışlardır.⁵⁰ Buna rağmen, 17-18 Ekim 2019 tarihli AB Konseyi toplantısında sonuç değişmemiş ve genişleme konusunun Mayıs 2020'de Zagreb'de düzenlenecek olan AB-Batı Balkanlar Zirvesi'ne bırakılması kararı alınmıştır.⁵¹

Kuzey Makedonya ve Arnavutluk cephesinde ise AB, Batı Balkanlar'a karşı tutarlı olmamakla eleştirilmiştir.⁵² Yapılan bu eleştiriler Fransa'nın Kasım 2019'da üye ülkelere reformla ilgili bir ön çalışma göndermesini engellememiştir. Bu çalışma 35 müzakere başlığının 7 tane birbirini takip eden tematik politika alanıyla değiştirilmesini önermektedir. Devletlerin kademeli katılımı sayesinde Birliğe üye olmak isteyen ülkelerin üyelikten önce bazı politika alanlarına katılabileceği, daha fazla mali destek alabileceği ve üyelik koşullarından uzaklaştığı durumlarda da yaptırımların gündeme gelebileceği üzerinde durulmuştur.⁵³ Fransa'nın bu ön reform çalışması, Avrupa Komisyonu'nun Şubat 2020'de yayınladığı genişleme politikası ile ilgili öneri belgesine katkı sağlamıştır. Bu öneri belgesindeki müzakere başlıklarının 6 tematik grup altında düzenlenmesi, belirli AB politikalarına katılım, daha fazla mali destek gibi yenilikler içermektedir.⁵⁴ Tüm bu yaşanan gelişmeler üzerine AB Genel İşler Konseyi, Mayıs 2020 AB-

⁴⁹ "Outcome of the European Council and Euro Summit, 20-21 June 2019", [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/631755/EPRS_BRI\(2019\)631755_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/631755/EPRS_BRI(2019)631755_EN.pdf), (26.03.2020).

⁵⁰ "Thirteen members prod 'old EU' to respect enlargement, support Skopje, Tirana," <https://www.euractiv.com/section/politics/news/thirteen-members-prod-old-eu-to-respect-enlargement-support-skopje-tirana/>, (26.03.2020).

⁵¹ "Conclusions of European Council Meeting(17-18 October Meeting)", <https://www.consilium.europa.eu/media/41123/17-18-euco-final-conclusions-en.pdf>, (26.03.2020).

⁵² "EU blocks Albania and North Macedonia membership bids", <https://www.bbc.com/news/world-europe-50100201>, (26.03.2020).

⁵³ Theresia Töglhofer, "No Time to Lose for the EU: Overcoming the Accession Stalemate in the Western Balkans", *DGAP Policy Brief*, Aralık 2019, s. 4.

⁵⁴ "European Commission presents its proposal for a new enlargement methodology", <https://europeanwesternbalkans.com/2020/02/05/european-commission-presents-its-proposal-for-a-new-enlargement-methodology/>, (26.03.2020).

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

Batı Balkanlar Zirvesi'ni beklemeden 24 Mart 2020'de Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile müzakereleri başlatma kararı almıştır.

Koşulluluk ilkesinin Batı Balkanlar özelinde bölgesel ve ulusal istikrarın sağlanmasını odak noktası haline getirdiği görülmektedir. AB, bölgedeki ülkeler arasında ihtilafa sebep olan Kosova'nın bağımsızlığı, Makedonya'nın isim sorunu veya Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ndeki toplumsal barış gibi sorunları koşulluluk ilkesi bağlamında bir koşul/şart olarak belirlemiştir. Bu süreçte istikrara destek için Batı Balkan ülkelerine yönelik vize serbestisi, yapısal kalkınma için finansal ve teknik destek, demokratik kurumların hayata geçirilmesi, Avrupa Tek Pazarı'na giriş ve nihai olarak da üyelik gibi alternatifler sunulmuştur.⁵⁵ Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra 2007 genişlemesinden farklı olarak müzakere başlıklarının çeşitlendirilmesi ve hukukun üstünlüğü ve yargı reformunun birinci plana alınması sonucu müzakerelere 23. ve 24. başlıklardan başlanacağı kararı, sürecin Batı Balkanlar açısından inandırıcılığını zedelemiştir. Ayrıca bölgede var olan ikili ihtilaflarının çözümünün yerel siyasi aktörler için maliyeti de Batı Balkan ülkelerini bu süreçte oldukça düşündürmüştür.⁵⁶

AB üyelik sürecinde Karadağ'ın ve Sırbistan'ın diğer ülkelere nazaran önde olması, koşulluluk ilkesiyle doğrudan ilintilidir. Karadağ, siyasi koşulluluk kapsamında herhangi bir bölgesel ihtilafa taraf olmadığı için -kötü demokratik karnesine rağmen- üç buçuk yıl gibi kısa bir sürede müzakereleri açma noktasına gelmiştir. Sırbistan ise Kosova ile olan sorunlu ilişkisi nedeniyle adaylık statüsünü 2012 yılında Avrupa Birliği Genel İşler Konseyi'nin Belgrad-Priştine Diyalogunda gelinen noktayı tatmin edici bulmasının ardından kazanmıştır.⁵⁷ Kuzey Makedonya ile müzakerelerin açılması ancak Yunanistan ile 2018'de Prespa Anlaşması'nın imzalanıp isim sorununun çözümüyle gerçekleşmiştir. Devletlerarası sorunların çözümünün öncelikli olması ister istemez koşulluluk ilkesinin siyasi ve ekonomik kriterlerinin bölgede ikinci planda kalmasına neden olmuş; bu da dolaylı

⁵⁵ Tanja A. Börzel ve Sonja Grimm "Building Good (Enough) Governance in Postconflict Societies & Areas of Limited Statehood: The European Union & the Western Balkans", *Daedalus*, Cilt 147, Sayı 1, Kış 2018, s. 120.

⁵⁶ Milenko Petrovic, "Powerful Norms with Weak and Inconsistent Policy Support: The EU's Normative Power and the Europeanisation of the post-communist Western Balkans", <https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/18369/ISAMPpaperfinal.docx.pdf?sequence=2>, (08.04.2020).

⁵⁷ "Council of the European Union, Press Release", 28 Şubat 2012, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/genaff/128271.pdf, (08.04.2020).

olarak bölge ülkelerinde demokrasinin ve hukukun üstünlüğüne etki etmiştir.⁵⁸ Bu sürecin geri dönüşü için 2014 yılında Berlin Süreci başlatılmış, daha sonra Bosna-Hersek'in sosyo-ekonomik problemleri için de 2015-2018 Reform Ajandası kabul edilmiştir.

Batı Balkanlar nezdinde bütüncül bir şekilde yürütülen koşulluluk politikasının önemli bir parçasını yukarıda sözü edilen Almanya Başbakanı Merkel'in inisiyatifiyle 2014 yılında başlatılan "Berlin Süreci" olarak anılan AB-Batı Balkanlar Zirveleri oluşturmaktadır. Zirveler, Avrupa Komisyonu'nun, uluslararası finansal kuruluşlarının ve sürece katılan AB üyelerinin (Avusturya, Hırvatistan, Fransa, Almanya, İtalya, Slovenya, Birleşik Krallık) katkılarıyla gerçekleşmektedir. Berlin Süreci, AB yolunda reformları kolaylaştırmak için ülkeler arası sorunların çözülmesini ve geliştirilmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda zirvelerde bölgede ekonominin canlandırılması, sivil toplumun geliştirilmesi özellikle gençlik ve kültürel faaliyetlerin artırılması hedeflenmektedir. Bu da aslında Birliğin Batı Balkanlar'ı dışarıdan alternatif araçlarla da desteklemeye devam ettiğini göstermektedir. Son aylarda yaşanan COVID 19 krizi ile mücadelede Birliğin Batı Balkan ülkelerini tanı testleri ve sağlık ekipmanları konusunda finansal yardımıyla (38 milyon Avro) destekleyecek olması da AB süreci açısından önemlidir.⁵⁹

4. AB Koşulluluk İlkesi ve Türkiye

AB koşulluluk ilkesinin aday ülkeler üzerinde dönüştürücü gücünün en etkili olduğu dönem, resmi adaylık statüsünün verilmesiyle müzakere başlangıç tarihinin alınması arasındaki süreçtir.⁶⁰ Müzakerelerin en kısa sürede başlaması için çaba gösteren aday ülkeler, AB tarafından istenilen koşulları hızlı bir şekilde yerine getirme eğilimindedirler. Daha önce değinildiği üzere Batı Balkan ülkeleri gibi Türkiye de bu kuralın istinasız gerçekleştiği aday ülkelerden biridir. AB koşulluluk ilkesinin Türkiye açısından dönüştürücü gücünün ilişkiler kronolojik olarak incelendiğinde Batı Balkan ülkeleriyle aynı döneme rast geldiği görülmüştür. Batı Balkan ülkelerine göre adaylık sürecine görece daha erken başlayan Türkiye'nin

⁵⁸ Milenko Petrovic, *a.g.m.*, s. 9.

⁵⁹ Gülsüm Alan, "Covid-19: AB'den Batı Balkan ülkelere 38 milyon euro para yardımı", <https://tr.euronews.com/2020/03/31/covid-19-ab-den-bat-balkan-ulkelerine-38-milyon-euro-para-yard-m>, (31.03.2020).

⁶⁰ Burak Erdenir, "The EU's Democratic Conditionality in Turkey's Political Reform Process", *TODAIE's Review of Public Administration*, Cilt 6, Sayı 4, Aralık 2012, s. 130.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

gelişimi dalgalı bir seyir izlemektedir. 1999 Helsinki Zirvesi'nde resmi adaylık statüsü kazanan Türkiye, 2005 yılında müzakerelere başlangıç tarihi alana kadar koşulluluk ilkesine uygun olarak demokratikleşme yolunda birçok ciddi reform gerçekleştirmiştir. Fakat 2005 sonrasında müzakereler hem AB'den kaynaklı yapısal sorunlar hem de Türkiye'deki siyasi koşulların yol açtığı iç politika kaygıları nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Türkiye, "Avrupa Birliği'nin Genişlemesinin Ardından Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratın Anlaşmaya Ek Protokol" e dayanan deniz ve hava limanlarını Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de dahil olmak üzere 10 ülkeye açma sözünü yerine getirmediği için, Aralık 2006 itibarıyla AB Konseyi belirlediği 8 faslın⁶¹ açılmayacağı ve hiçbir faslın geçici olarak kapatılmayacağı kararı almıştır. İlişkilerde bu şekilde başlayan *de facto* donma süreci, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine bağlı olarak 6 faslında⁶² ilerleme kaydedilmesini tek taraflı olarak 2009'da bloke etmesiyle devam etmiştir. 2015 yılının başlarından itibaren patlak veren mülteci krizi ile birlikte; müzakere taraflarının çıkarları gözetilerek 18 Mart 2016 Mutabakatı'yla ilişkilerdeki *de facto* donma sona erse de, AB-Türkiye ilişkileri koşulluluk ilkesi yerine mülteci meselesine bağlı olarak ilerlemeye devam etmektedir.

1999-2005 olarak sınırlandırılan ilk dönem, Türkiye'de birbirini takip eden iki hükümetin de demokratik koşulluluk ilkesi çerçevesinde kapsamlı reformlara yer vermiştir. Ekim 2001'den Haziran 2004'e kadar toplamda sekiz uyum paketi kabul edilmiştir. Ayrıca Ocak 2002'de yeni Medeni Kanun yürürlüğe girmiş; yeni Türk Ceza Kanunu ise Eylül 2004'te onaylanmıştır. DSP-ANAP-MHP hükümeti tarafından kabul edilen ilk üç uyum paketinde, koşulluluk bağlamında Kopenhag kriterlerinin özellikle siyasi yönünün karşılaması amaçlanmıştır. Bu reform paketlerinde siyasi koşulluluk açısından en önemli yenilikler idam cezasının kaldırılması, terörle mücadele kanununda yapılan değişiklikler, Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılması ve Avrupa İnsan Hakları Beyannamesinin ihlali kararı verilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen davaların tekrar ele alınması olarak sıralanmaktadır.⁶³ Uyum paketlerinin yanı sıra Türkiye önceden çekince koyduğu "Kişisel ve Siyasal Haklar" Uluslararası BM sözleşmelerini,

⁶¹ Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Taşımacılık Politikası, Gümrük Birliği.

⁶² İşçilerin Serbest Dolaşımı, Enerji, Yargı ve Temel Haklar, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik, Eğitim ve Kültür, Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası.

⁶³ "Türkiye'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler", <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>, (26.03.2019).

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar” Uluslararası BM sözleşmelerini de imzalamıştır.

AB'nin demokratik koşulluluğun sağlanması açısından Türkiye'yi eleştirdiği konuların başında, asker-sivil ilişkilerinin normalleştirilmesi gelmektedir. Bu çerçevede Temmuz 2003'te kabul edilen 7. Uyum Paketi'nde Milli Güvenlik Kurulu'nun görev alanının daraltılması ve MGK'nın genel sekreterinin asker yerine sivillerden seçilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁴ Buna ek olarak 8. Uyum paketinde MGK Genel Sekreterliği temsilcisinin RTÜK'te üyeliği sona erdirilirken Genel Kurmay Başkanlığı'nın Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)'nda yer alan temsilcisinin de üyeliğini düşürmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁵

2005'te müzakerelerin başlamasına kadar yapılan reformlarla, koşulluluk ilkesinin Türkiye'nin demokratikleşmesine büyük katkı sağladığı açıktır. Bu süreçte AB'nin sunduğu üyelik perspektifinin de etkisiyle Türkiye'deki iktidar ve halk tarafından benimsenmesi, AB koşulluluk ilkesinin 2005'e kadar başarılı bir mekanizma olarak kabul edilmesinde önemli bir etken olmuştur.⁶⁶ Gerçi bu görüşün aksine Kubicek, bu süreçte demokratikleşmenin tamamen Birlik tarafından dışarıdan mı yönetilen yoksa aday ülke tarafından içselleştirilen bir model mi olduğunu sorgulamıştır. Sürecin siyasi otorite tarafından içselleştirilmediğine vurgu yapan Kubicek, reformların ödev gibi algılanarak gerçekleştirildiğini ve uygulamanın da bu nedenle zayıf kaldığını iddia etmektedir.⁶⁷ 2005 sonrası Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan duraklama, tarafların süreçteki beklentilerinin ve uygulamanın farklılığını ortaya koymaktadır.

5. 2005-2014 Yılları Arası Müzakereler: Yapısal ve Siyasal Duraklama

Müzakereler, hem Birliğin yapısal sorunları hem de Türkiye'nin iç siyasi koşulları nedeniyle etkilenmiştir. Bu süreci “seçici Avrupalılaştırma”

⁶⁴ “Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri”, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>, (11.03.2016).

⁶⁵ “Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri”, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>, (11.03.2016).

⁶⁶ Paul Kubicek, “Political Conditionality and European Union's Cultivation of Democracy in Turkey”, *Democratization*, Cilt 18, Sayı 4, 2011, s. 918.

⁶⁷ Paul Kubicek, “The European Union and Grassroots Democratization in Turkey”, *Turkish Studies*, Cilt 6, Sayı 3, 2005, s. 361-362.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

olarak nitelendiren Yılmaz, siyasi elitlerin AB koşulluluk ilkesini iç siyasete uygun biçimde seçici olarak uyguladıklarını belirtmektedir.⁶⁸ Birliğin kendi içindeki yapısal sorunlara bakıldığında ise özellikle 5. genişleme sonrası Birlik içi fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır. Bu fikir ayrılıklarının özellikle üyelik müzakerelerinde ortaya çıkışı, üye devletlerin ulusal çıkarlarının AB'nin karar alma sürecinde hala en önemli belirleyici olduğunu göstermektedir. Genişleme kararlarının oy birliği ile alınmıyor oluşu, AB üyelerinin her birinin müzakere sürecini yavaşlatmasına veya engellemesine neden olmaktadır. Bu bağlamda AB'nin yapısal sorunları koşulluluk ilkesinin tutarlılığını sorgulanabilir hale getirerek, Türkiye özelinde müzakerelerin işlevini ve üyeliğin inandırıcılığını da zedelemiştir.

Türkiye'nin üyelik sürecinin diğer genişlemelerden daha farklı olduğu görülmektedir. Örneğin 5. genişlemede 31 olan müzakere faslı Türkiye ve Hırvatistan'ın müzakere çerçeve belgelerinde 35'e çıkarılmıştır.⁶⁹ Türkiye'nin üye ülkelerle olan ikili ilişkileri müzakere sürecinin doğrusal bir ilerleme göstermemesinde bir başka faktör olarak değerlendirilmektedir. İkili ilişkilerde kilit rolü oynayan ülkelerden biri 2004'de üye olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'dir. 2006 yılında Komisyon, Türkiye'nin Temmuz 2005'te imzaladığı Ek Protokolü Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni de kapsayacak şekilde genişletmesi yönünde tavsiye kararı vermiştir. Tavsiye kararı Konseyin Aralık 2006 zirvesinde kabul edildikten sonra, 8 müzakere başlığı Komisyon tarafından Ek Protokol'ün uygulanmaması nedeniyle bloke edilmiştir.⁷⁰ Ayrıca Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türkiye ile ilişkilerin normalleşmemesi nedeniyle 2009'da 6 başlığı daha bloke etmesiyle müzakereler tıkanma noktasına gelmiştir.⁷¹ Bu blokajlara ek olarak Birliğin 2011'de genişleme politikası stratejisini değiştirdiği görülmüştür. Bu değişiklikte hukukun üstünlüğü ve yargı reformunu birinci plana alması sonucu müzakerelere 23. ve 24. başlıklar olan Yargı ve Temel Haklar ve Adalet-Özgürlük ve Güvenlik ile başlanması kararı alınmıştır. Müzakere

⁶⁸ Gözde Yılmaz, "From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014", *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt 24, Sayı 1, 2016, s. 87.

⁶⁹ Meltem Müftüler-Baç ve Aylin Ece Çiçek, "A Comparative Analysis of the European Union's Accession Negotiations for Bulgaria and Turkey", *MAXCAP(Maximizing the Integration Capacity of the European Union)*, Working Paper Series, Sayı 7, Nisan 2015 http://www.maxcap-project.eu/system/files/maxcap_wp_07.pdf, (01.03.2016).

⁷⁰ Malların Serbest Dolaşımı, Gümrük Birliği, Balıkçılık, Taşımacılık Politikası, Dış İlişkiler, İş Kurma Hak, ve Hizmet sunumu Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma.

⁷¹ Eğitim ve Kültür, Enerji, Yargı ve Temel Haklar, Adalet- Özgürlük ve Toplum, Dış ve Güvenlik Politikası, İşçilerin Serbest Dolaşımı.

süreçlerine yeni başlayan Karadağ ve Sırbistan bu başlıklarla sürece başlasalar da, Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bu başlıkları bloke etmesi sebebiyle bu stratejinin bir parçası olamamıştır.⁷² Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin haricinde Fransa'nın da müzakerelerin nihai sonucunun Türkiye'nin tam üyeliği oluşuna mesafeli yaklaşımı 5 başlığın daha açılmasına engel olmuştur.⁷³

Bunun yanı sıra Türkiye'ye yönelik hükümetlerarası işbirliğinin derinleştirilmesinin yanı sıra tam üyeliğe alternatif farklı modeller üzerinde durulmaktadır. Almanya ve Fransa'nın tartıştığı bu modeller, Türkiye'nin müzakere sürecinde farklı bir yol izlenebilir mi sorusunu gündeme getirmiştir. İşbirliğinin derinleşmesi bağlamında tartışılan üyelik modelleri "İmtiyazlı Ortaklık" (*privileged partnership*), "Genişletilmiş Ortak Üyelik" (*Extended Associated Membership*), "Avrupa Ekonomik Alanı Artı" (*European Economic Area Plus*) ve Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon (*Differentiated Integration*)'dır. Bunlardan 2002'de ortaya atılan imtiyazlı ortaklık modeli, Türkiye ve AB arasında belli alanlarda karşılıklı anlaşmaya dayanan güçlü bir ortaklık kurulmasını öngörmektedir. İmtiyazlı ortaklık modelinin kamuoyunda en çok tartışılan öneri olmasında Türkiye'nin AB ile çevre, kültür, eğitim, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası gibi birçok alanda hâlihazırda işbirliği yapıyor olması önemli rol oynamaktadır.⁷⁴ Diğer bir model olan Genişletilmiş Ortak Üyelik kapsamında ise öncelikle ticari ve ekonomik alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Avrupa Ekonomik Alanı Artı modeli, daha çok Komşuluk politikası bağlamında Ukrayna, Gürcistan gibi üçüncü ülkelerle ortaklık ilişkilerinin sürdürülmesi için önerilmiştir.⁷⁵ Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon ise AB üyesi olmayan üçüncü ülkelerin AB içerisindeki karar alma süreçlerine ve mekanizmalarına dahil olmadan müktesebatın farklı bölümleriyle uyum sağlamayı içeren bir diyalog mekanizmasıdır.⁷⁶ İşbirliği bağlamında ortaklık kurulmasını

⁷² Meltem Müftüler-Baç, "The European Union Enlargement: A Preliminary Look into External and Internal Scope Conditions", *MAXCAP (Maximizing the Integration Capacity of the EU)*, Sayı 4.3, 2015, s. 4.

⁷³ Tarım ve Kırsal Kalkınma, Ekonomik ve Parasal Politika, Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu, Mali ve Bütçesel Hükümler ve Kurumlar.

⁷⁴ Cemal Karakaş, "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 16, Kış 2007-2008, s. 34-36.

⁷⁵ "Aynı yerde", s. 37-38.

⁷⁶ Ebru Turhan, "Avrupa Birliğinin 3. Ülkelerle Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modelleri ve Türkiye AB İlişkilerinin Geleceği", *Journal of Political Sciences*, Cilt 27, Sayı 1, 2018, s. 100.

AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE

hedefleyen tüm bu modeller Türkiye'ye yönelik tam üyelik dışında bir çözüm arayışıdır; dolayısıyla da 1999'da aday ülke ilan edilen Türkiye özelinde AB koşulluluk ilkesinin tutarlılığının giderek zedelendiğini söylemek mümkündür.

Bunlara ilaveten Türkiye ile yürütülen müzakereler, Türkiye'nin üye ülkelerle arasındaki ikili ilişkilerin durumu nedeniyle de zarar görmektedir. Aslında teknik ve bürokratik olarak Komisyon tarafından yönetilen müzakere süreci, üye ülkelerin müdahil olmasıyla esasen politik bir süreç haline gelmektedir. AB koşulluluk ilkesinin aday ülkenin müktesebatını kendi iç hukukuna aktarmasına dayanan stratejisi, Türkiye nezdinde inandırıcılığını yitirmektedir. Ayrıca Birliğin Türkiye için nihai tam üyelik hedefini alternatif üyelik formüllerini tartışmaya açması ödül mekanizması kavramının inandırıcılığını da ortadan kaldırmaktadır. Türkiye ile tartışmalarda bahsi geçen "imtiyazlı ortaklık", "genişletilmiş ortaklık", "Avrupa ekonomik alanı artı" veya "harici farklılaştırılmış entegrasyon" gibi alternatif formüller esasen müktesebatın büyük bir kısmının üstlenilmesini fakat karar alma mekanizmalarında sınırlı bir rolü temsil etmektedir. Ayrıca farklı entegrasyon aşamalarını içeren "çok vitesli Avrupa" kavramı çerçevesinde "*kademeli entegrasyon*", "*farklılaştırılmış entegrasyon*" ve "*a la carte Avrupa*" gibi ülkelerin farklı boyutlarda AB ile ilişki kurabileceği -halihazırda Birlik içerisinde kullanılan- alternatif modeller de ortaya atılmıştır.⁷⁷

Türkiye için tam üyelik süreci bu bağlamda inandırıcılığını ve tutarlılığını yitirirken, fayda-maliyet analizi yapan siyasi elitler açısından da iç siyasette bir baskı unsuru olmaktan uzaklaşmıştır. 2005 sonrası siyasi elitin, sivil-asker ilişkilerine ve yargı reformuna yönelik yeniliklere öncelik vermesi, müzakere sürecinin gidişatında iç siyasi koşulların önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. AB koşulluluk ilkesinin tutarlılığının ve inandırıcılığının azalması da, hükümetin müzakere sürecinden uzaklaşıp, iç siyasete dönüşünde etkili olmuştur.⁷⁸

2008'den itibaren politik reformların onaylanmasında başlayan yavaşlama, 2014 yılında kadar kademeli olarak sürmüştür. Bu yıllarda Türkiye iç siyasetinde yaşanan dalgalanmaların yanı sıra Temmuz 2012'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB dönem başkanlığı görevini üstlenmesi

⁷⁷ Cemal Karakaş, "Türkiye'nin AB Üyeliği Tartışması: AB-Türkiye İlişkilerinde Aşamalı Entegrasyon", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 9, 2007, s. 8-9.

⁷⁸ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 92-93.

de yavaşlamada etkili olmuştur. Birliğin yapısal sorunları ve Türkiye'nin iç siyasetine ilişkin faktörler müzakere sürecini doğrudan etkilerken; Arap Baharı'nın ardından patlak veren mülteci krizi Eylül 2015 itibariyle Türkiye-AB ilişkilerinin açıkça odak noktası haline gelmiştir.

6. 2015 Mülteci Krizi Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinde Koşulluluk İlkesi

2011'de patlak veren Suriye iç savaşı, Türkiye üzerinden Balkanlar'a oradan da Avrupa'ya yönelen büyük çaplı mülteci gruplarının oluşmasına neden olmuştur. Son veriler ışığında Türkiye'de bulunan Suriyeli mülteci sayısı, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğü tarafından 3 milyon 649 bin 750 olarak ilan edilmektedir.⁷⁹ Türkiye, Suriye iç savaşı sonrası transit ülke konumuna girerek zorlu bir rol üstlenmiştir. Birlik kendi ülkelerinin nihai rota olduğunu düşünerek, Orta Doğu'da değişen politik ve coğrafi koşullar karşısında, “yeniden yerleştirme programı” adı altında bir takvim içerisinde üye ülke bazında birtakım kotalar belirlemiştir. Bu kotalar doğrultusunda Almanya'nın ülke olarak 800.000 mülteciyi kabul edeceğini açıklaması ile AB üye ülkeleri arasında bir mülteci sorunu baş göstermiştir. Eylül 2015 Zirvesi'nde alınan karar ile birlikte 120.000 Suriyeli mültecinin iki yıl içerisinde İtalya, Yunanistan ve İspanya'ya yerleştirileceği ifade edilirken, 40.000 göçmenin de diğer AB ülkelerine dağıtılacağı duyurusunun zorunluluk şeklinde sunulması Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Romanya tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁸⁰ MDAÜ'nün bu tutumu karşısında Birlik, krizi ancak kaynak veya transit ülkelerle çözme yoluna giderek 25 Ekim 2015'te Brüksel'de Balkan ülkeleri ile bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda ortaya atılan 17 maddelik eylem planı çerçevesinde ortak bir tutum izlenerek alınması gereken önlemler belirlenmiştir.⁸¹ Bunu takiben 11-12 Kasım'da Malta'da yapılan toplantıda AB tarafından 1,8 milyar dolar değerinde bir fon oluşturulması kararlaştırılmıştır.⁸² En önemli transit ülke olan Türkiye'nin bu toplantılara

⁷⁹ “Geçici Koruma”, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (30.09.2019).

⁸⁰ “AB'den 120 bin Yeni Mülteci Kotası”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150909_ab_gocmen_plani, (10.03.2016).

⁸¹ “Meeting on the Western Balkans Migration Route: Leaders Agree on 17-point plan of action”, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5904_en.htm, (10.03.2016).

⁸² Meltem Müftüler Baç, “The Revitalization of The Turkish European Union Relations: Old Wine in New Bottles?”, *Istanbul Politikalar Merkezi IPC-MERCATOR Policy Brief*, Aralık 2015, s. 3.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

dâhil edilmeyişi ise kısa vadede mülteci krizinin çözüm ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Krizin başlangıcından itibaren mültecileri kapsayıcı bir politika benimseyen Almanya, Türkiye'nin dâhil olmadığı bir çözümün imkânsızlığı sebebiyle 1 Kasım 2015 seçimleri öncesi harekete geçmiştir. 18 Ekim 2015'te İstanbul'a gelen ve mülteci krizinde kilit rol oynayan Almanya Başbakanı Merkel, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşmede, AB'nin vereceği 3 milyar Avro yardım ve müzakerelerin tekrar canlandırılması karşılığında Türkiye'nin mülteci krizinde AB'nin temel ortağı olması teklifinde bulunmuştur.⁸³ Bu teklif çerçevesinde mülteci başvurularını inceleyecek olan Türkiye, belirlenen sayıda kişiyi Avrupa'ya gönderirken, kalan kişileri ülke sınırları içindeki kamplarda misafir etmeye devam edecektir. Hatta her yıl Ekim ayında yayınlanan ilerleme raporlarının, 2015'te Türkiye'deki 1 Kasım seçimlerinin sonrasına bırakılarak 10 Kasım'da ilan edilmesi de; Türk ve yabancı basında AB ve Türkiye arasındaki bahsedilen siyasi pazarlığa dayandırılmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında, mülteci krizi meselesi bir taraftan duraklama döneminde bulunan AB-Türkiye ilişkilerini canlandırma maksadı taşırken; diğer taraftan AB koşulluluk ilkesinin üye ülkelerin çıkarları söz konusu olduğunda göz ardı edilebilecek bir strateji olduğunu da açıkça ortaya çıkarmaktadır.

10 Kasım 2015'te yayınlanan 2015 İlerleme Raporu, Türkiye'deki güncel duruma vurgu yaparak reformlardaki yavaşlamayı açıkça belirtmiştir. Ayrıca Kürt sorununda çözüm sürecinin sekteye uğraması ve %10'luk seçim barajı her raporda yer aldığı gibi bu seferde eleştirilen konular arasında yer almıştır. Hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü açısından Türkiye'nin 2015 değerlendirmesi raporda yer almıştır. Öte yandan yargı bağımsızlığı özelinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin zedelendiği de raporda belirtilmiştir.⁸⁴ Her ne kadar 2015 İlerleme Raporu, Türkiye ile ilgili olumlu profil sunmasa da, AB için öncelikli çözülmesi gereken mülteci krizi ikili ilişkilerdeki ivmenin rapordan sonra da korunmasını sağlamıştır. 29 Kasım 2015'te yapılan Türkiye-AB arasındaki ikili zirve sonrası alınan kararlarda, Türkiye Vize Serbestisi Yol Haritası için belirlenen koşulları yerine getirdiği takdirde Ekim 2016 itibariyle Türkiye vatandaşlarının Schengen bölgesine vizesiz girebileceği konusu yer almıştır. Vize serbestisi için, Türkiye'den

⁸³ "Merkel: Kontrolsüz bir krizle karşı karşıyayız", https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151018_merkel_davutoglu, (10.10.2019).

⁸⁴ "AB Türkiye İlerleme Raporu", http://www.ab.gov.tr/files/000files/2015/11/2015_turkiye_raporu.pdf, (11.03.2016).

imzalaması ve uygulaması beklenen Geri Kabul Anlaşması'nın Haziran 2016 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi ön koşul olarak belirlenirken; bu antlaşma çerçevesinde planlanan mülteci girişlerinin kontrolünün de Türkiye verilecek 3 milyar Avro'luk insani yardımla sağlanması planlanmıştır.⁸⁵ Bu bağlamda müzakere görüşmelerinin canlandırılması öngörülerek 14 Aralık 2015'te Hükümetlerarası Konferans'ta 17. müzakere başlığı olan Ekonomi ve Parasal Politika'nın açılması karara bağlanmıştır.

29 Kasım 2015'te üzerinde mutabakata varılan ikili Ortak Plan çerçevesinde ilerleyen ilişkiler, Türkiye'nin 7 Mart 2016 ikili zirvesinde somut bir teklif sunmasıyla nihai noktaya gelmiştir. Türkiye'nin önerdiği teklif, 3 milyar Avro'luk insani yardımın 2018'e kadar bir 3 milyar Avro ek fon ile artırılması; aynı zamanda AB'nin yeni genişleme stratejisi bağlamında 23. ve 24. Başlıkların açılması yönündedir. Bu teklif ayrıca Geri Kabul Anlaşması uyarınca Türkiye'nin geri aldığı her bir Suriyeli için AB'nin de Türkiye'den bir Suriyeli alması ve Türkiye vatandaşlarının Haziran 2016'dan itibaren Schengen bölgesine vizesiz girebilmesi şartlarını da kapsamaktaydı. Bu bağlamda Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk'ın sunduğu altı ilke, varılacak antlaşmanın ana hatlarını ortaya koymaktaydı. Bu ilkelere ilki Türkiye'den Yunan adalarına geçen mültecilerin uluslararası hukuka uygun olarak geri gönderilmesini içerirken; ikinci ilke Yunan adalarından gelen her bir mülteci için Türkiye'den AB'ye bir mülteci gitmesine dayanmaktaydı. Diğer iki ilke ise Türkiye'ye mülteciler için verilecek fonun hızlandırılması ve Suriye'deki koşulların iyileştirilmesi için ortak hareket edilmesini kapsamaktaydı. Tusk'ın üzerinde durduğu en son ilke ise, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin hızlandırılarak yeni başlıkların açılmasını ve Haziran 2016 itibarıyla Türkiye vatandaşlarının Schengen bölgesine girebilmesini hedeflemekteydi. Esasen Türkiye kamuoyunu en çok ilgilendiren ilke "vizesiz Avrupa" hedefi, Vize Yol Haritası kapsamında ülkenin yerine getirmesi gereken 72 kritere dayanmaktaydı.⁸⁶ 4 Mart 2016 tarihi itibarıyla açıklanan rapora göre, Türkiye 35 şartı yerine getirmiştir. Geri kalan adımları da raporun sunulacağı tarih olan Haziran 2016'ya kadar yerine

⁸⁵ "Meeting of heads of state or government with Turkey - EU-Turkey statement", 29/11/2015, http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-15-6194_en.htm, (11.03.2016).

⁸⁶ "Roadmap Towards a Visa-Free Regime with Turkey", http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/news/news/docs/20131216-roadmap_towards_the_visa-free_regime_with_turkey_en.pdf, (14.03.2016).

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

getirirse, Türkiye vatandaşlarının Schengen bölgesine vizesiz seyahat edebileceği varsayımı üzerinde ciddiyetle durulmaktaydı.⁸⁷

18 Mart 2016 AB Zirvesi'nde Türkiye ile AB arasında imzalanan mutabakat neticesinde alınan karara dayanarak; Türkiye'den 4 Nisan 2016'ten itibaren Yunan adalarına geçen her mültecinin Türkiye'ye iade edileceği ve bunun karşılığında iade edilen her Suriyeli mülteciye karşılık AB ülkelerine bir Suriyeli mülteci yerleştirilecektir. Esasen Türkiye mültecilere üs olarak konumlandırılırken, alınan karar doğrultusunda 3 milyar Avro yardım yapılacak; 2018'in sonuna kadar bu yardım ek 3 milyar Avro ile fonlanacaktır. Karşılıklı siyasi çıkarlar doğrultusunda varılan mutabakatta Türkiye vatandaşlarına Haziran 2016 tarihi itibarıyla vize serbestliği tanınması öngörülürken aynı zamanda müzakerelerin canlandırılarak 33. başlık olan Mali ve Bütçesel Hükümler faslının Hollanda dönem başkanlığı (1 Ocak 2016-1 Temmuz 2016) sırasında açılacağı karara bağlanmış ve açılmıştır. Kısa vadeli siyasi çıkarların dikkate alındığı kararların yanı sıra Suriye'deki duruma yönelik uzun vadede insani koşulların iyileştirilmesi ve yasadışı göçün önlenerek Gönüllü İnsani Kabul Programı'nın çalıştırılması da mutabakatın maddeleri arasında yer almıştır.⁸⁸

Mutabakatın nihai hali gözden geçirildiği takdirde, metin aday ülke ile AB arasında yapılan bir mutabakattan daha çok siyasi çıkarlarını ön planda tutan iki aktörün konjonktüre göre pozisyon alması şeklinde yorumlanabilir. Turhan'ın belirttiği üzere, bu mutabakat şekillendirilirken hayata geçirilen diyalog mekanizmaları, (senede iki kere düzenli AB-Türkiye zirveleri gerçekleştirilmesi, Yüksek Düzeyli Politik ve Ekonomik Diyaloglar kurulması, Yüksek Düzeyli Enerji Diyalogu'nun daha düzenli gerçekleştirilmesi vb.) koşulluluk çerçevesinde bir "ödül mekanizması" olarak değerlendirilebilir.⁸⁹ Mülteci krizinin çözümünde Türkiye'nin dışarıda kaldığı bir formülün mümkün olmadığını gören Birlik, bu çerçevede koşulluluk ilkesini müzakerelerde ikinci plana atmış; hem mekanizmanın tutarlılığını ve inandırıcılığını sorgulatmış, hem de sürecin karşılıklı siyasi çıkarlara bağlı olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu mutabakat ile Türkiye müzakerelerin hızlanmasını amaçlarken; Batı Balkan ülkelerinin elde ettiği vizesiz Avrupa hakkını elde etmeyi umut etmiştir. Ne var ki, Türkiye'nin 72

⁸⁷ "18 Mart AB-Türkiye Zirvesi öncesi 6 ilke belirlendi", <http://t24.com.tr/haber/18-mart-ab-turkiye-zirvesi-oncesi-6-ilke-belirlendi,332371>, (16.03.2016).

⁸⁸ Factsheet on the EU-Turkey Statement, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-963_en.htm, (19.03.2016).

⁸⁹ Turhan, *a.g.m.*, s. 113.

maddelik yol haritasında yer alan Terörle Mücadele Kanunu'nda ve Veri Güvenliği Kanunu'nda değişikliğe gitmemesi ayrıca 21 Temmuz 2016'da ilan edilen ve iki yıl süren OHAL, AB olan ilişkileri kötü bir şekilde etkilemiştir. Umutların tükenmesi, Türkiye'ye verilen sözlerin yerine getirilmemesi son yaşanan mülteci kriziyle birleşince taraflar arasındaki ilişkiler olumsuz bir noktaya doğru evrilmiştir.

Türkiye-AB müzakerelerinde son gelişmelere paralel olarak değinilmesi gereken diğer bir önemli husus da gümrük birliği meselesidir. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kabul edilen karar sonrasında 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren uygulanmaya konan Gümrük Birliği geçen 25 yıldan sonra günümüzde ihtiyaçlara cevap veremez bir hal almıştır. Türkiye, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda üye ülkeler tarafından Komisyon'un yetkilendirilmesini beklemektedir. Bu haliyle Türkiye'nin karar alma süreçlerinde yer alamıyor oluşu ve AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının getirdiği yükümlülükler, konuyla ilgili güncellemeyi hayati hale getirmektedir. Ayrıca Gümrük Birliği'nin kapsamının genişletilerek tarım, hizmet ve kamu alımlarını da kapsar hale getirilmesinin de üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda Avrupa Komisyonu ile yürütülen teknik müzakereler Nisan 2015'te sonuçlanmış ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesiyle ilgili rapor, 12 Mayıs 2015 tarihinde resmîyet kazanmıştır. Komisyon'un Aralık 2016'da güncelleme ile ilgili müzakerelerin başlamasına yönelik yetki talebine rağmen süreç hala başlamamıştır.⁹⁰ Sürecin başlamamasında AB-Türkiye ilişkilerinin mülteci meselesi ekseninde yürütülmesinin etkisi büyüktür. Buna ilaveten 18 Haziran 2019 tarihinde Genel İşler Konseyi, Türkiye'nin AB'den uzaklaşmaya devam ettiğini açıklayan kararında "AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin güncelleştirilmesine yönelik başka bir çalışmanın öngörülmediğini" de ayrıca belirtmiştir.⁹¹ Buna ilaveten Birliğin özellikle Almanya'nın gümrük birliğindeki modernizasyonu Türkiye'deki demokrasi ve istikrarın gelişimine bağladığı görülmektedir. Buna en önemli örnek olarak Alman Ekonomi Bakanlığı Müsteşarı Thomas Bareiss'in açıklamaları verilebilir:

⁹⁰ Çiğdem Nas, "Turkey-EU Customs Union: Its Modernization and Potential for Turkey-EU Relations", *Insight Turkey*, Summer 2018, Cilt 20, Sayı 3, <https://www.insightturkey.com/customs-union/turkey-eu-customs-union-its-modernization-and-potential-for-turkey-eu-relations>, (08.04.2020).

⁹¹ Council of the EU, "Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process", <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>, (08.04.2020).

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

“Hükümetimiz ve Avrupa Birliği, Türkiye’nin demokratik ve ekonomik istikrarına büyük önem atfetmektedir. Sorunsuz işleyen bir Gümrük Birliği de bunun bir parçasını oluşturmaktadır. Güçlendirilmiş ekonomik işbirliği ve her düzeyde görüş alışverişi, Türk-Alman ilişkilerinin iyileştirilmesine katkı sağlayabilir. İlişkilerde iyileştirme sağlanabilmesi, siyasi sorunların daha yapıcı bir çözüme kavuşturulmasını kolaylaştıracaktır.”

Sözleriyle Avrupa Birliği’nin ve Alman hükümetinin Türkiye’de demokrasiye ve ekonomik istikrara ne denli önem verdiğinin altını çizmektedir.⁹²

Tüm bunların yansısı 2011’de patlak veren ve hala devam eden Suriye krizi de, Birliğin Türkiye ile ilişkisine başka bir değişken daha eklemiştir. Şu anki ilişkilerin ana temasını oluşturan mülteci sorununun müzakereler için Türkiye’nin elini mi güçlendireceği yoksa tam tersi uzun vadede sorun mu yaratacağını değerlendirmek şimdilik pek mümkün gözükmemektedir. Suriye’de 34 Türk askerinin Şubat 2020’de hayatını kaybetmesinin ardından Türkiye’nin, ilk politik hamlesi Batı sınırlarını açarak, geçişi kontrol etmeyeceğini açıklamak olmuştur. Bu açıklamadan sonra yüksek sayıda mülteci Edirne Pazarkule sınır kapısına dayanırken, bir kısmı da kendi imkânlarıyla Yunan adalarına geçmeye çalışmıştır. 2015’ten beri mülteci krizini mali destek ile dışsallaştırma yöntemini seçen Birlik, sınırlarına dayanmış mültecilere yönelik çözümü sınır kontrollerini arttırmakta bularak meseleyi sadece güvenlik boyutuna indirgemıştır. Hem AB hem de Türkiye mülteci meselesine indirgenen ilişkilerini bu bağlamda yürütmeye şimdilik kararlı gözükmektedirler. 9 Mart 2020’de Brüksel’de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve Komisyon Başkanı Von der Leyen ile bir araya gelmiştir.⁹³ Görüşmeden çıkan sonuç 18 Mart 2016’da imzalanan Mutabakat’ın üzerinde çalışılacağı yönünde olmuştur. Dolayısıyla Birlik sorunu yine dışsallaştırma yöntemiyle Türkiye üzerinden çözmeye çalışmaktadır. Mart ayının başından beri gündemde olan COVID-19 salgını

⁹² “Almanya: Gümrük Birliği modernizasyonu gündemde değil”, <https://www.dw.com/tr/almanya-g%C3%BCmr%C3%BCK-birli%C4%9Fi-modernizasyonu-g%C3%BCndemde-de%C4%9Fil/a-47270615>, (16.09.2020).

⁹³ “Brüksel’de Erdoğan’ın basın toplantısı”, <https://www.dw.com/tr/br%C3%BCkselde-erdo%C4%9Fans%C4%B1z-bas%C4%B1n-toplant%C4%B1s%C4%B1/a-52698220>, (08.04.2020).

şu an için mülteci meselesinin arka plana atılmasına neden olmuştur. Kısa vadede AB-Türkiye ilişkilerinin mülteci meselesinden ayrı bir kulvarda ilerlemesi pek mümkün gözükme de; Türkiye'nin AB'ye kademeli entegrasyonunun Gümrük Birliği'nin güncellenmesi yoluyla devam etmesi en olası seçenek olarak tarafların önünde durmaktadır.

Sonuç

AB koşulluluk ilkesi, 5. Genişleme olarak anılan MDAÜ'nin genişleme süreci ile birlikte tam anlamıyla tutarlı bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu çerçevede üyelik koşulu için belli kriterler ortaya koymanın zorunluluğu, genişleme sürecinde farklı siyasal sistemden gelen ülkelerin varlığı ile açıklanmıştır. Birlik, 1993 yılında kabul ettiği Kopenhag Kriterleri'yle birlikte kendine önündeki yeni genişleme dalgaları için siyasi, teknik ve ekonomik bir yol haritası çizmiştir. AB açısından genişlemenin aracı olarak kurgulanan koşulluluk ilkesi, ödül olarak sunulan üyelik perspektifiyle birlikte aday ülkelerin uyum süreçlerini kontrol altında tutmaya yarayan bir mekanizmadır. Fayda-maliyet analizi yapan ülkeler açısından, sonunda üyelikle ödüllendirilecekleri süreç boyunca; koşulluluk ilkesi doğrultusunda hareket etmeleri rasyonel bir tercih olmaktadır. Bu bağlamda koşulluluk ilkesinin etkili olabilmesi, ilgili ülkenin siyasi kültürü, demokratikleşme geçmişi, ulusötesi bağlantıları ve uluslararası sistemdeki farklı dinamiklere bağlıdır.⁹⁴

Aday ülkelerde üyelik yolunda siyasi, ekonomik ve politik dönüşümü yönetmek amacıyla kullanılan koşulluluk ilkesi, halihazırdaki üye olan ülkelerle farklı olarak yönetilse dahi nihai olarak tam üyelik perspektifi sunan ve çeşitli finansman araçlarıyla aday ülkeleri desteklemeyi amaçlayan bir politikadır. Bu politikanın ortaya çıkışı, dönüşümü ve uygulamada nasıl farklılık gösterdiği üzerine odaklanan bu makale koşulluluk ilkesinin hem Batı Balkanlar hem de Türkiye açısından MDAÜ'den farklı kriterlerin sürece katılımıyla genişlediği ve farklı bir boyut kazandığı argümanı ile hakim anlayıştan farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu farklılıkta 5. genişlemeden çıkarılan dersler çok önemli rol oynamaktadır. 5. genişlemeyle AB'ye dahil olan Bulgaristan, Macaristan ve Romanya gibi ülkelerin siyasi koşulluluk bağlamındaki yetersiz performansları, Birlik'in hukukun

⁹⁴ Birgül Demirtaş, "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci, Başarılanlar ve Başarılmayanlar", *ATAUM*, 2018, s. 184.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele ve kurumsallaşma gibi alanları aday ülkeler için öncelikli hale getirmesine neden olmuştur⁹⁵. MDAÜ'deki politik kültürün muhafazakarlığı AB'yi zorlarken; yaklaşık 25 yıl önce uluslararası bir müdahaleyle imzalanan bir barış anlaşmasıyla sona eren etnik bir iç savaştan çıkan bu ülkelerin daha büyük siyasi sorunları Birlik'in içine taşınacaktır. Bu duruma bir de Türkiye'nin iç ve dış politikadaki inişli çıkışlı grafiği eklendiğinde AB'nin koşulluluk ilkesini yeni adaylara göre şekillendirdiği gözlenmektedir.

AB'nin koşulluluk ilkesinin etkinliğine Batı Balkan ülkeleri özelinde bakıldığında 5. Genişleme ile şekillenen konjonktürün avantajları ve dezavantajları ortaya çıkmaktadır. Batı Balkanlar'ın 25 yıl önce kanlı bir iç savaştan çıkmış olması; koşulluluk ilkesi kapsamına Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle işbirliği, Dayton Barış Antlaşması'nın uygulanması veya yerinden edilmiş kişilerin ülkelerine dönmesi gibi bölgeye yönelik özgün koşulların de girmesine neden olmaktadır. Ayrıca Sırbistan, Karadağ ve Sırp Cumhuriyeti'nin Rusya ile olan yakın ilişkileri AB'ye üyelik sürecinde belli zamanlarda kriz yaratmaktadır. En yakın örneği, Rusya'nın, Sırbistan'ın Kosova'nın bağımsızlığını tanımama kararını desteklemesi üzerine; Sırbistan da 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sırasında AB tarafından Rusya'ya karşı uygulanan yaptırım rejimine katılmamasıdır.

Halihazırda bu ülkeler arasında 2006'da müzakerelere başlayan Hırvatistan, 2013 yılında AB'ye üye olarak baştan beri süreçte var olan başat konumunu korumuştur. Karadağ ve Sırbistan'ın üyelik yolundaki doğrusal ilerleyişi sürmektedir. Sırayla 2012 ve 2014'te müzakerelere başlayan Karadağ ve Sırbistan da; 2005'te müzakerelere başlayan Kıbrıs ve Ek protokol nedeniyle 13 siyasal blokajlı başlığı bulunan Türkiye'ye göre süreçte daha hızlı ilerlemektedir. Karadağ müzakere sürecine bakıldığında ise Temmuz 2019 itibarıyla 35 başlıktan 32'si açık durumdadır; bunlardan Rekabet Politikası'nda tarama süreci tamamlanmış olup 3 başlık da geçici olarak kapanmıştır. Sırbistan'da ise 17 başlıkta tarama süreci tamamlanmış; 17 başlık ise açık haldedir.⁹⁶ Karadağ ve Sırbistan'ın üyeliği konusunda

⁹⁵ Heather Grabbe, "Six Lessons of Enlargement Ten Years On: The EU's Transformative Power in Retrospect and Prospect", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 52, Annual Review, 2004, s. 41.

⁹⁶ "Müzakerelere Başlayan Aday Ülkelerin İlerleme Durumu", https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/mzakerelere_balayan_aday_ulkelerin_ilerleme_durumu_temmuz_2019_tr.pdf, (30.09.2019).

oldukça iyimser bir yaklaşımda olduğunu kabul eden Birlik, bu ülkelere tahmini tarih olarak 2025 yılını vermiştir.

Türkiye'nin 1999'dan 2005'e kadar devam eden adaylığa kabul ve müzakere süreci ise, koşulluluk ilkesinin başarısını açıkça gösterse de devam eden yıllar iç ve dış faktörlerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle ilişkilerde inişli çıkışlı bir grafiğe neden olmuştur. Bu durum, AB'nin uluslararası karakterinin hala belli alanlarda tartışılıyor olması ve üye ülkelerle adaylar arasındaki ikili ilişkilerin müzakere süreçlerinde kilit rol oynaması ile açıklanabilir. İlişkinin iki tarafının masaya farklı bakış açılarıyla oturuyor oluşu da müzakerelerin seyrinin diğer ülkelere nazaran farklı bir yönde seyretmesine sebep olmuştur. Batı Balkanlar'ın aksine Türkiye ile müzakerelerin yavaş ilerliyor oluşu, Türkiye'nin reform performansıyla alakalı olduğu kadar AB'nin yapısal sorunlarına da dayanmaktadır. Birgül Demirtaş son yıllarda Avrupa'nın Brexit, ayrılıkçı ya da milliyetçi hareketler, Parlamento'nun artan gücü ve ekonomik meselelerle mücadele ettiği düşünüldüğünde görünür gelecekte Birliğin genişleme sürecinin olamayacağını iddia etmektedir.⁹⁷ AB kendi yapısal sorunlarına bir de Covid-19 pandemisi eklenince, ülkelerin virüse yönelik farklı performansları ve ekonomik sonuçlarla ilgili ilave tedbirleri tartışadursun, genişleme konusunda ne kadar aktif olabileceği meçhuldür.

Koşulluluk ilkesi 2 farklı vaka açısından değerlendirildiğinde; Batı Balkanlar ülkelerinin adaylık ve üyelik süreci ile Türkiye'nin AB sürecinin farklı seyrettiği gözlenmiştir. 1995'ten itibaren bu politika çerçevesinde Batı Balkanlar'a yönelik bölgeyi bütüncül olarak ele alan Berlin Süreci gibi programlar oluşturulurken, Türkiye'nin bu grubun dışında tutulduğu ve müzakere sürecinin farklı bir rotada yürütüldüğü söylenebilir. Ayrıca Türkiye ile ilgili tam üyelik dışında farklı seçeneklerin açıkça dile getiriliyor oluşu AB tarafından Batı Balkanlar için uzak bir gelecekte de olsa dahi tam üyeliğin tek nihai hedef olduğunu fakat Türkiye için üyelik dışı imkânların tartışıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca 5 Şubat 2020'de AB Komisyonu tarafından açıklanan genişleme politikası ile ilgili öneri belgesinde Batı Balkanlar ayrıntılı olarak ele alınırken, Türkiye'nin müzakere sürecine hiç atf yapılmamıştır. AB, Covid-19 pandemisiyle mücadele ederken bile 24 Mart 2020'de Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile müzakerelere başlama kararını almıştır. Zagreb'te Mayıs 2020'de yapılması planlanan AB-Batı Balkanlar Zirvesi'nde bölge için ayrıca bir ekonomik ve kalkınma programı

⁹⁷ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 186.

**AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE**

düzenleneceği özellikle belirtilmiştir. Süreçte politik diyalogun bu zirveler aracılığıyla destekleneceği de öneri belgesinde yer almıştır.⁹⁸ Pandeminin gölgesinde 6 Mayıs'ta sanal olarak gerçekleşen Zirve'nin sonunda genel bir şekilde Batı Balkanlar'ın Avrupa perspektifinin desteklendiği ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca bölgenin sosyo-ekonomik ve güvenliğe dayalı sorunlarına değinilmiştir⁹⁹. Bu doğrultuda Batı Balkanlar için genişleme sürecinde bir ivme kazanıldığı fakat Türkiye ile ilgili müzakerelerde fiilen bir durma yaşandığı söylenebilir. İlişkilerdeki tıkanmanın nedenleri arasında, Türkiye'nin üyelik süreciyle ilgili üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesi buna karşılık Parlamento'nun Türkiye ile müzakerelerin askıya alınmasına ilişkin tavsiye görüşü de sıralanabilir.

Makale, AB koşulluluk ilkesinin yakın coğrafyada neredeyse aynı süreçlerden geçen iki ayrı vakanın uygulamadaki farklılıklarına yanıt aramaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye ile ilgili sürecin demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü, ek protokol mülteci krizi gibi öznel koşulları içinde barındırdığı gözlenmiştir. Son dönem yaşananlara paralel olarak AB projesinin geleceği hakkındaki şüpheler hem reformları hem de müzakere süreçlerini yavaşlatmış gibi gözükmektedir. Bu bağlamda Türkiye için nispeten mülteci sorunu ekseninde ilerleyen ilişkiler koşulluluk ilkesinin inandırıcılığını dolayısıyla AB'nin itibarını zedelemektedir. AB'nin kurucu değerlerine ve önceden belirlenen kriterlerin karşılanmasına dayalı etkili ve inandırıcı bir genişleme politikasının sürdürülmesi, aslında AB'nin itibarını ve yumuşak gücünü yeniden kazanmasına da imkân verecektir.

⁹⁸ "European Commission presents its proposal for a new enlargement methodology", <https://europeanwesternbalkans.com/2020/02/05/european-commission-presents-its-proposal-for-a-new-enlargement-methodology/>, (26.03.2020).

⁹⁹ "EU-Western Balkans Zagreb summit, 6 May 2020", <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2020/05/06/>, (09.09.2020).

KAYNAKÇA

BAÇ, Meltem Müftüler, “The European Union Enlargement: A Preliminary Look into External and Internal Scope Conditions”, *MAXCAP (Maximizing the Integration Capacity of the EU)*, ss. 1-20.

_____, “The Revitalization of The Turkish European Union Relations: Old Wine in New Bottles?”, *Istanbul Politikalar Merkezi IPC-MERCATOR Policy Brief*, Aralık 2015, ss. 1-12.

_____, ÇİÇEK Aylin Ece, “A Comparative Analysis of the European Union’s Accession Negotiations for Bulgaria and Turkey”, *MAXCAP (Maximizing the Integration Capacity of the European Union), Working Paper Series*, No.7, Nisan 2015, ss. 1-34.

BECHEV, Dimitar, “Carrots, sticks, and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Cilt 8, No. 1, Nisan 2006, ss. 27-43.

BIERMANN, Rafael, “The Stability Pact for South Eastern Europe - potential, problems and perspectives”, Discussion Paper, 1999.

BÖRZEL, Tanja A. ve GRIMM, Sonja, “Building Good (Enough) Governance in Postconflict Societies & Areas of Limited Statehood: The European Union & the Western Balkans”, *Daedalus*, Cilt 147, Sayı 1, Kış 2018, ss. 116-127.

DAĞDEMİR, Elif Uçkan, “Batı Balkan Ülkeleri ile Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 59, Sayı 1, ss. 89-117.

DEMİRTAŞ, Birgül, “AB’nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar’da Demokratikleşme Süreci, Başarılanlar ve Başarılmayanlar”, *ATAUM*, 2018, ss. 179-210.

DIMITROVA, Antoneta.L., “The EU’s Evolving Enlargement Strategies: Does Tougher Conditionality Open the Door for Further Enlargement”, *MAXCAP Working Paper*, Sayı 30, Temmuz 2016, ss. 1-24.

AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE

ERDENİR, Burak, “The EU’s Democratic Conditionality in Turkey’s Political Reform Process“, *TODAIE’s Review of Public Administration*, Cilt 6, Sayı 4, Aralık 2012, ss. 129-158.

GRABBE, Heather, “How Does Europeanization affect CEE Governance? Conditionality, diffusion, and diversity”, *Journal of European Public Policy*, Cilt 8, Sayı 6, 2001, ss. 1013-1031.

_____, “A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants”, *Robert Schuman Centre Working Paper*, Cilt 12, Sayı 99, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 1999.

_____, “Six Lessons of Enlargement Ten Years On: The EU’s Transformative Power in Retrospect and Prospect”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 52, Annual Review, ss. 40-56.

KAHRAMAN, Sevilay Elgün, “Rethinking Turkey-European Union Relations in the Light of Enlargement”, *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2000, ss. 1-20.

KARAKAŞ, Cemal, “Türkiye’nin AB Üyeliği Tartışması: AB - Türkiye İlişkilerinde Aşamalı Entegrasyon”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, Sayı 9, 2007, ss. 1-15.

_____, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye’nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 16, Kış 2007-2008, ss. 23-49.

KUBICEK, Paul, “Political Conditionality and European Union’s Cultivation of Democracy in Turkey”, *Democratization*, Cilt 18, Sayı 4, 2011, ss. 910-931.

_____, “The European Union and Grassroots Democratization in Turkey”, *Turkish Studies*, Cilt 6, Sayı 3, 2005, ss. 361-377.

NAS, Çiğdem, “Turkey-EU Customs Union: Its Modernization and Potential for Turkey-EU Relations”, *Insight Turkey*, Cilt 20, Sayı 3, Yaz 2018, ss. 43-60.

PRIDHAM, Geoffrey, ‘Change and Continuity in the European Union’s Political Conditionality, Aims, Approach, and Priorities’, *Democratization*, Cilt 14, Sayı 3, 2007, ss. 446-471.

_____, ‘Romania and EU membership in comparative perspective: A post-accession compliance problem? – The case of political conditionality’, *Perspectives on European Politics and Society*, 2007, Cilt 8, Sayı 2, ss. 168-188.

SCHIMMELFENNIG, Frank, ‘EU Political Accession Conditionality after the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness’, *Journal of European Public Policy*, Cilt 15, Sayı 6, 2008, ss. 918-937.

_____, ENGERT, Stefan ve KNOBEL, Heiko, ‘Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey’, *JCSM Journal of Common Market Studies*, Cilt 41, Sayı 3, 2013, ss. 1-5.

_____, SEDELMEIER, Ulrich, ‘Governance by Conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe’, *Journal of European Public Policy*, Cilt 11, Sayı 4, 2004, ss. 669-687.

TSARDANIDIS, Charalambos, ‘Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi’nden Bölgesel İşbirliği Konseyi’ne’, 3. *Uluslararası Balkan Kongresi*, 2010, ss. 143-159.

TRAUNER, Florian, ‘From membership conditionality to policy conditionality: EU external governance in South Eastern Europe’, *Journal of European Public*, Cilt 16, Sayı 5, ss. 774-790.

TURHAN, Ebru, ‘Avrupa Birliğinin 3. Ülkelerle Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modelleri ve Türkiye AB İlişkilerinin Geleceği’, *Journal of Political Sciences*, Cilt 27, Sayı 1, ss. 95-120.

YILMAZ, Gözde, ‘From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014’, *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt 24, Sayı 1, 2016, ss. 86-100.

ZHELYAZKOVA, Asya, DAMJANOVSKI, Ivan, NECHEV, Zoran ve SCHIMMELFENNIG, Frank, ‘European Union Conditionality in the

AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİ'NDE KOŞULLULUK İLKESİ:
BATI BALKANLAR VE TÜRKİYE

Western Balkans: External Incentives and Europeanisation”, ed. Jelena Dzankic, Soeren Keil ve Marko Kmezic, *The Europeanisation of the Western Balkans A Failure of EU Conditionality*, Palgrave Macmillan, İsviçre 2019, ss. 15-37.

Rapor

AB Komisyonu, Sırbistan 2007 İlerleme Raporu, SEC(2007) 1435, Brüksel, 6 Kasım 2007.

AB Komisyonu, Sırbistan 2008 İlerleme Raporu, SEC(2008) 2698, Brüksel, 5 Kasım 2008.

AB Komisyonu, Türkiye 2015 İlerleme Raporu, SWD(2015) 216, Brüksel, 10 Kasım 2015.

AB Konseyi, Karadağ Müzakere Çerçeve Belgesi, 29 Mart 2012.

İnternet Siteleri

<http://ec.europa.eu>, (13.11.2015).

<http://eur-lex.europa.eu>, (24.08.2015).

<https://europeanwesternbalkans.com>, (26.03.2020).

<http://europa.eu>, (19.03.2016).

<http://t24.com.tr>, (16.03.2016).

<http://www.ab.gov.tr>, (15.09.2015).

<http://www.abgs.gov.tr>, (01.09.2015).

<http://www.bbc.com>, (24.08.2015).

<http://www.cvce.eu>, (27.08.2015).

<http://www.dei.gov.ba>, (13.09.2015).

<http://www.diab.gov.tr>, (15.09.2015).

<http://www.hri.org>, (06.09.2015).

<http://www.mfa.gov.tr>, (02.02.2016).

<http://www.ohr.int>, (13.11.2015).

www.delme.ec.europa.eu, (13.11.2015).

<https://www.dw.com>, (08.04.2020).

<http://tasam.org>, (12.09.2015).

AMERİKAN BASININDA DOĞU RUMELİ OLAYLARI (1878-1888)

Ercan KARAKOÇ* - Gökhan DURAK**

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılda dağılma sürecindeydi. Osmanlı idaresindeki, Balkan coğrafyasında yaşayan gayrimüslim unsurlar milliyetçi fikirlerin etkisiyle ayaklanmaya başlamıştı. Bunlardan Bulgarlar, Rusya'nın desteği ile süreç içinde güç kazanmışlardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na göre bağımsız bir Bulgar Krallığı kurulması öngörülüyordu. Rusya'nın Bulgaristan üzerinden sıcak denizlere inme hedefine ulaşmasını ve Balkanlarda mutlak üstünlük kurmasını sağlayacak bu gelişme üzerine başta İngiltere olmak üzere büyük devletler duruma müdahale etmiş ve Berlin'de yeni bir antlaşma yapılmasını sağlamışlardır. Berlin Antlaşması ile sınırları daraltılmış özerk Bulgar Prensligi kurulmuş ve Osmanlı Devleti'ne bağlı Doğu Rumeli Vilayeti oluşturulmuştur. Bulgarlar, Doğu Rumeli'deki Osmanlı nüfuzunu zayıflatarak bölgeyi hâkimiyetleri altına almak için Filibe'de isyan çıkarmışlardır. Bölgede çatışmalar olmuş ve yaşanan hadiseler yabancı basın tarafından takip edilmiştir. Nitekim Amerikan basınının da bölgedeki olayları tüm boyutlarıyla takip ettiği, haber ve yorumlarının Bulgarlar lehine olduğu görölmüştür. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı coğrafyasına yönelik siyasi ve ekonomik ilgisinin göstergesi sebebiyle ayrıca önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Basını, Balkanlar, Doğu Rumeli, Osmanlı Devleti, Bulgarlar

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0002-5859-8661, E-posta: ekarakoc@yildiz.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0002-7656-2857, E-posta: gdurak@msu.edu.tr

**EASTERN RUMELIA EVENTS IN THE AMERICAN PRESS
(1878-1888)**

ABSTRACT

The Ottoman Empire was in the process of disintegration in the 19th century. The non-Muslim nations living in the Balkan geography under the Ottoman rule began to rebel with the influence of nationalist thoughts. The Bulgarians started to gain power in the process with the support of the Russia and took important steps towards independence. According to the Treaty of San Stefano signed after the Ottoman-Russian War of 1877-1878, it was envisaged to establish a large independent Bulgarian Kingdom. In the face of this development, which would allow Russia to reach its goal of landing on the warm seas through Bulgaria and to have absolute advantage over the Balkans, the Great Powers particularly Britain, intervened and a new treaty was made in Berlin. With the Treaty of Berlin, an Autonomous Bulgarian Principality, whose borders were narrowed was established and the Eastern Rumelia Province under the Ottoman rule was formed. The Bulgarians rebelled in Plovdiv with an attempt to weaken Ottoman influence in Eastern Rumelia in order to put the region under the rule of the Bulgarian Principality. There were conflicts in the region and the events were closely followed by the foreign press. As a matter of fact, it was seen that the events of Eastern Rumelia were followed in all dimensions by the American press and the newspapers mostly include news and comments in favor of the Bulgarians. This is also important that it indicates the political and economic interest of the United States towards the Ottoman geography.

Keywords: American Press, Balkans, East Rumelia, Ottoman Empire, Bulgarians

Giriş

Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu ulusçuluk akımı, Osmanlı Devleti'nin bekası için tehlike arz etmekteydi. Zira çok uluslu devletler olan imparatorluklar, bağımsızlığı hedefleyen milliyetçi isyanların tehdidi ile karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Devrim'den sadece on beş yıl sonra isyan eden Sırp (1804), Ruslara karşı kaybedilen 1806-1812 Savaşı'nın ardından imzalanan 1812 Bükreş Antlaşması ile özerklik elde etmişlerdi. Hemen ardından başlayan Yunan İsyanı ise yine bir Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1828-1829) ardından imzalanan Edirne Antlaşması ile bağımsızlıkla neticelendi. Zamanla Çarlık Rusya'sı Panslavizm politikası çerçevesinde Bulgarlar üzerinden de siyaset geliştirmeye ve nüfuzunu artırmaya başladı. Süreç içinde 1835'te Bulgarlar bağımsızlık için ilk büyük isyan girişimini gerçekleştirdi.

Osmanlı yönetimi isyanı başarılı bir şekilde bastırdı. Hatta Rus ordusunda yüzbaşı olarak görev yapan isyanın liderlerinden Mamarçef ve birçok asi idam edildiler. Bulgarlar bu defa 1841 yılında Niş, Lefkofça ve Şehirköy’de kendilerinden fazla vergi alındığı iddiasıyla ayaklandılar ve isyan, Vidin’e kadar yayıldı. Söz konusu isyan da Osmanlı kuvvetlerince Kosova, Yegovitsa ve Prokuple çevresinden temin edilen yaklaşık 1.500 kişilik bir destekle bastırıldı. Bununla birlikte başta Rusya olmak üzere dönemin bazı büyük devletleri, Osmanlı yönetiminin isyanı bastırma çabalarına engel olmaya çalışmışlardır. Rusya’nın kışkırtmalarıyla Bulgarlar 1849 ve 1850’de Vidin’de tekrar ayaklanmışlar; isyan, ancak 31 Temmuz 1850 tarihi itibarıyla kesin olarak bastırılabilmiştir.¹ Fakat Rusya, Osmanlı aleyhine sürdürdüğü politikasından asla vazgeçmemiş ve Panslavizm siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim 1862’den itibaren bölgede pek çok komita, gizli silahlı örgüt, oluşturulmuş; Bulgar çeteleri teşkil edilmiş ve bunlar vasıtasıyla 1862-1868 yılları arasında söz konusu coğrafyada dokuz isyan teşebbüsü daha gerçekleşmiştir.²

Bulgar topraklarında meydana gelen bu karışıklıkların zaman zaman Amerikan basınında da yer aldığı görülmektedir. Ne var ki bu yayınların objektif bir yaklaşım gösterdiklerini söylemek pek mümkün değildir. Amerikan gazeteleri, çoğu zaman olayları “*Bulgaristan’daki Hristiyan asilerin katledilişi*” başlığı altında aktarmış; devamında “*Hristiyan Bulgarların cesurca savaştıkları, güçlü bir direniş gösterdikleri; [Müslüman] Arnavut milislerin oldukça vahşi katliamlara giriştikleri, çocuk ve yaşlılara gaddarca saldırdıkları*” belirtilmiştir.³ Bir başka gazetede yer alan bir haberde ise Bulgar halkının “*isyan sonrasında tamamıyla yok edildiği, Türklerin alışkanlıkları gereği barbarca davrandıkları*” iddia edilmiştir.⁴

1. Berlin Antlaşması’na Kadar Balkanlarda Yaşanan Gelişmeler

Bulgarların gerçekleştirdiği geniş çaplı ilk büyük ayaklanma, 1867-1868 yılları arasında yaşanmıştır. Sırbistan, Girit, Eflak ve Boğdan’daki çatışmaları örnek alan Bulgarlar; milis ve çete faaliyetleriyle bağımsız Bulgaristan’ı kurmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti açısından Balkanlarda

¹ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınevi, İstanbul 1992, s. 26-30, 57.

² Mithat Aydın, *Balkanlar’da İsyân Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 143-144.

³ “Massacre of the Christian Insurgents of Bulgaria”, *The North Carolinian*, 3 Temmuz 1841, s. 3.

⁴ “Turkey”, *New York Tribune*, 5 Temmuz 1841, s. 2.

meydana gelen isyan hareketleri içerisinde en önemlisi Bulgar Ayaklanması'dır. Gerek coğrafi olarak İstanbul'a yakınlığı gerek Balkan coğrafyasındaki merkezî konumu, Bulgaristan'daki asayiş ve emniyeti Osmanlı Devleti için hayati derecede önemli hâle getirmiştir.

Amerikan basınında 1867 Bulgar İsyanı öncesinde Bulgar komitelerinin Osmanlı sultanına yazmış oldukları dilekçelerde yer alan, ultimatömler niteliğindeki taleplerden bahsedilmektedir. Buna göre; “*ulusal ve anayasal bir hükümet kurulması, Bulgarların çoğunlukta olduğu tüm şehirlerde Bulgaristan Krallığı çatısı altında bir devlet kurulması, ulusal meclis tarafından seçilecek bir Hristiyan tarafından Bulgar Krallığı'nın yönetilmesi, ulusal meclisi bizzat Bulgar halkının seçmesi*” gibi istekler, gazetelerde oldukça geniş yer bulmuştur.⁵ Bulgarların bu taleplerinin şu an gerçekleşmesi zor olsa da gelecekte isteklerini zor kullanarak elde edebilecekleri belirtilmiştir.⁶ Devamla “*Bulgar halkının Osmanlı Devleti'nin despotik yönetimi altında ezildiği ve hâlihazırda bu despotik yönetimin Bulgar İsyanı ile tehdit altında kaldığı*” vurgulanırken⁷ “*Bulgarların oldukça kötü ve zor şartlar altında oldukları ve Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimi yüzünden çaresizliğe sürüklendikleri ve bu çaresizliğin Bulgarları isyana sürüklediği*” iddia edilmiştir.⁸

Hadiselerin bastırılması sırasında Tuna Valisi Mehmed Sabri Paşa asileri durdurmakta etkili olamayınca Şûrâ-yı Devlet Reisi Midhat Paşa Bulgaristan'a vali olarak gönderilmiştir. Midhat Paşa kısa bir süre içerisinde çetelerin hareketini bastırmıştır. Ele geçirilen suçlular Rusçuk'ta ve Tırnova'da gerçekleşen muhakemenin sonucunda idam edilmişlerdir. Midhat Paşa, görevinin bitmesinden sonra hükümete verdiği raporda Bulgaristan'da gelişmekte olan milliyetçilik hareketinin üzerinde durarak askerlik ve eğitim alanlarında alınması gereken tedbirleri belirtmiştir. Fakat bunlar dikkate alınmadığı için Bulgaristan Meselesi, problem olarak kalmaya devam etmiştir.⁹ İsyân başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Bulgar çeteleri, faaliyetlerini aralıklarla devam ettirmiş; bölgede bulunan Osmanlı

⁵ “The Eastern Question”, *The New York Herald*, 10 Nisan 1867, s. 4.

⁶ “Reconstruction of Turkey”, *New York Daily Tribune*, 20 Nisan 1867, s. 4.

⁷ “News of the Week”, *Delaware Gazette*, 19 Nisan 1867, s. 2.

⁸ “Turkey”, *New York Daily Tribune*, 18 Ekim 1867, s. 1.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 94-95.

kuvvetlerine vur kaç taktikleri uygulayarak mücadelelerine devam ederek,¹⁰ olayların beynelmilel mahiyet kazanmasına çalışmışlardır.

Nitekim Bulgar isyanının uluslararası boyut kazanması ve gelişmesinde Amerikan Board misyonelerinin de etkisi olmuştur. Board'a bağlı misyoneler Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölgesinde faaliyet yürütmüşlerdi. Çalışmalarını büyük oranda Hıristiyan unsurlar arasında yoğunlaştıran misyonelerin, ilgilendikleri topluluklar arasında Bulgarlar da vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki elçilerinden biri olan Samuel Sullivan Cox misyonelerin Bulgar ayaklanmasının gerçekleşmesindeki etkisini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“... Bulgaristan'da çıkan karışıklıklar sırasında Amerikan misyoneler, özgür ve bağımsız bir hayat isteyen Bulgarların ayaklanmalarında önemli rol oynamışlardır.”¹¹

Misyonerlere göre “Bulgaristan Protestanlaştırılmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan iş tamamlanmış olmayacaktır.” Bu sebeple misyonerler Bulgarlara yönelik çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu bağlamda Bulgar misyonunda, 30 Temmuz 1871'de Avrupa Türkiye Misyonu adı altında yeniden örgütlenmeye gidilmiştir.¹² 1871 yılı İstanbul Robert Koleji'nin son sınıfının tamamı Bulgar öğrencilerden oluşmuştur. Robert Koleji'nin Bulgar ulus bilincinin gelişmesinde olan katkısı yadsınamaz bir gerçektir.¹³ Örneğin Kolejin Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasındaki etkisi üzerine gazeteci William Thomas Stead'in yorumları oldukça dikkat çekicidir:

“Otuz yıl önce bir çift Hristiyan Amerikalı, Türkiye'ye yerleştiler ve Robert Kolej olarak bilinen eğitim kurumunda doğunun yükselen gençliğine Amerikan değerlerini öğretmeye başladılar. Onlar kendilerini herhangi bir mezhepten, milletten ya da siyasi grup olarak ifade etmekten kaçındılar. Belirlenmiş olan hedeflerine sadık kalmak zorundaydılar. Bu Amerikan Koleji bugün Sultanın sömürgesi olan

¹⁰ “News of the Day”, *The New York Times*, 17 Eylül 1868, s. 4.

¹¹ Samuel Sullivan Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, Charles L. Webster & Co., New York 1887, s. 299.

¹² Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara 1994, s. 540-542.

¹³ George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Houghton Mifflin Company, Boston 1909, s. 40.

milyonlarca insanın gelecek umududur. Onların 200 öğrencisi var, ancak Amerikan değerlerini bilen binlerce genç ve parlak beyinli arkadaşlara sahipler. Robert Koleji öğrencileri her yerde ortaya çıkmaktadır. Eğer bu iyi iş devam ederse, bu Amerikan eğitim kurumunun mezunları bir gün şuan mevcut olan barbar ve korkunç yönetimin yerini alacak sivil yönetim için yetişmiş insanları sağlayabilirler. Yüzyılın son çeyreğinde Robert Koleji tarafından yapılan büyük işlerden bir tanesi de Bulgaristan Prenslüğünün oluşturulması, Bulgar ulusunun yeniden diriltilmesidir. Tohumu saçan Amerikalılardır. Bulgaristan'a güzel zamanların geldiğini, Bulgaristan'ın özgür olacağını müjdeleyen kişi Robert Koleji'nin yetiştirdiği bir insandır. Özgürlük propagandasından korkan Türkler zalimane bir kızgınlık ile çaresiz insanlara kılıç, ateş ve zorbalıkla yeni doğan ulusal özlemi ortadan kaldırmak için baskı yapmışlardır. Ancak gerçeği ortaya çıkartanlar Amerikalılar olmuşlardır.”¹⁴

Söz konusu tespitler oldukça yerindedir, zira Bulgaristan'ın kurulmasını sağlayan liderlerin büyük bir bölümü İstanbul Robert Koleji'nden mezun kişilerdir.¹⁵

1876 yılında gerçekleşen Bulgar İsyanı, Osmanlı Devleti'nde oldukça derinden hissedilmiştir. İsyân Filibe köylerinde başlamıştır.¹⁶ Amerikan basınına göre *“isyancıların sayısı yaklaşık 10.000 kişi idi.”* Osmanlı Devleti kısa sürede Edirne üzerinden askerî sevkîyatlar yaparak buradaki kuvvetlerini takviye etmişti.¹⁷ New York Times ise sevk edilen *“başbozuk kuvvetlerin bölgedeki köyleri yaktığını”¹⁸* iddia etmiştir.

Ayaklanma yoluyla etkili olamayacaklarını anlayan Bulgarlar, düvel-i muazzama ve Amerika'nın desteğini arkalarına almaya çalışmışlardır. Nitekim kara propaganda yoluyla Osmanlı ordusunun sivil halka yönelik

¹⁴ “Civilizing Turk”, *The Salt Lake Herald*, 06 Aralık 1898, s. 2; “Revolutionizing Ottoman Empire”, *The Record-Union*, 6 Aralık 1898, s. 5.

¹⁵ Diplomat Stephan Panaretoff, Bulgar ordusu istihbarat servisinde çalışan M. Combouroff, generalliğe kadar yükselen Petro Garbonoff ile önemli bürokratlar Constantine Stoiloff, Ivan S. Gueshoff, Dimitry Economoff ve Ivan D. Gueshoff gibi isimler Robert Koleji'nin önemli Bulgar mezunları arasındadır. Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2007, s.169; Iliya Emilov, “Robert College-The First American College Around the World”, *Bulgarian Journal of Science Education*, Cilt 29, Sayı 1, 2020, s. 82-83.

¹⁶ Karal, a.g.e., Cilt 3, s. 96-97.

¹⁷ “Revolution in Bulgaria”, *Chicago Daily Tribune*, 10 Mayıs 1876, s. 5.

¹⁸ “The Eastern Complications”, *The New York Times*, 27 Haziran 1876.

katliamlar gerçekleştirdiğini ileri sürmüşlerdi. Bu noktada gerçekleşen önemli olaylardan biri “*Selanik Hadisesi*”dir. Selanik’te yaşayan bir Bulgar kızı Müslüman olmuştu. Amerikan Konsolosu Lazarro adamlarıyla kızı kaçırmış, bunun üzerine Müslüman ahali buna tepki göstermiştir. Uluslararası boyut kazanan hadise; Amerikan basınında Hristiyan kızın, Müslüman çetelerce zorla camiye getirildiği, çılgınlıklarının duyulması üzerine Alman Konsolosu Paul Moulin ve Fransız Konsolosu Abbot’un da desteği ile kızın kurtarıldığı şeklinde hikâye edilmiştir.¹⁹ Müslümanlar kızı almak için Amerika Konsolosluğuna yürüdüğünde ise Alman ve Fransız konsoloslar kalabalığın önüne geçmişti. Ancak galeyana gelmiş olan halk konsolosları öldürdü. Amerikan basını ise hadiseyi büyük bir rezalet olarak değerlendirmiştir.²⁰

Selanik olayları üzerine Osmanlı Devleti’nin Fransa ve Almanya ile ilişkileri gerginleşmiştir. Bu devletler gemilerini Selanik’e göndererek olayların faillerinin cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Sultan Abdülaziz bu müdahaleleri kabul etmediği gibi Balkanlara yeniden birkaç tabur asker sevk edilmesini, Selanik’e harp gemileriyle asker gönderilmesini, olayda suçlu olan kimselerin de yabancılara teslim edilmeyip Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasını emretmiştir. Bilahare Selanik valisi değiştirilmiş, konsolosları öldüren altı kişi de yargılanarak idama mahkûm edilmişlerdir.²¹ Bulgar İsyanı’nın bastırılması, Selanik Hadisesi büyük devletlerin Osmanlı aleyhine birlikte hareket etmelerini sağlamıştır. 12 Mayıs 1876 tarihinde Berlin’de toplanan Rusya, Avusturya ve Almanya “*Berlin Memorandumu*” ile Osmanlı Devleti’ne nota vermişlerdir.²²

Memorandumla Osmanlı Devleti’ne yaptırım uygulanması kararlaştırılmışsa da yaşanan saltanat değişikliği ve İngiltere’nin Osmanlılara desteği sebebiyle bu yaptırım uygulanamamıştır. Bunun üzerine Rusya,

¹⁹ “Murders at Salonica”, *The New York Herald*, 10 Mayıs 1876, s. 7; “The Telegraph”, *Ashabula Telegraph*, 12 Mayıs 1876, s. 2; Lazarro’nun İstanbul Elçisi Horace Maynard’a gönderdiği raporda kızın 12 yaşında ve Bogdantza isimli bir köyden olduğu çeşmeden su taşırken Türk kadınlarla tanıştığı ve sonrasında Müslüman olduğunu belirtmektedir; *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, from Lazarro to Horace Maynard, 25 Mayıs 1876, s. 569,-570.

²⁰ “The Riot at Salonica”, *Memphis Daily Appeal*, 10 Mayıs 1876, s. 1; “Salonica’s Crime to be Avenged”, *National Republican*, 10 Mayıs 1876, s. 1; “Salonica”, *The Dallas Daily Herald*, 10 Mayıs 1876, s. 1; “Salonica Affair”, *The Wheeling Daily Register*, 10 Mayıs 1876, s. 1.

²¹ Karal, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 99.

²² “Turkey Berlin Programme”, *Chicago Daily Tribune*, 16 Mayıs 1876, s. 2; “Foreign News”, *New York Daily Tribune*, 19 Mayıs 1876, s. 5.

Bulgarların Türkler tarafından katledildiği yönünde yoğun bir propagandaya başlamış ve bu propagandalar -iç siyasetin de etkisiyle- İstanbul'da büyük devletlerin elçileri arasında Tersane Konferansı'nın toplanmasına sebep olmuştur.²³

Amerikan kamuoyuna yansıyan Konferans ile ilgili haberlerde Türk tarafının, yapılan oturumlarda uzlaşmaz bir tutum içerisinde olduğu ve savaşı körüklediği belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin; Konferans'ta ifade edilen özellikle Balkanlarda yabancı jandarma kuvvetlerinin bulundurulması ve büyük güçler tarafından atanacak uluslararası komisyonların kurulması gibi önerileri, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürecek olması nedeniyle kabul etmediği dile getirilmektedir.²⁴

Rusya'nın çabaları ile 31 Mart 1877 tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya, Osmanlı Devleti'ne bildirilmek üzere "*Londra Protokolü*"nü imzalamışlardır. Bu protokolde; Bâbiâli'nin Hristiyan unsurlar için vaat ettiği ıslahatları yerine getirmesi isteniyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek ve Bulgaristan için daha önce kabul etmiş olduğu reformları tatbik etmesi talep ediliyordu. Keza büyük devletler, Osmanlı yönetimi ile Sırbistan arasındaki barıştan memnun olduklarını beyanla, kalıcı bir sulh için Karadağ ile de sınır düzenlemesi yapılması gerektiğini vurgulamışlardı. Öte yandan bölgede asayişin korunması için lüzumundan fazla Osmanlı askeri bulundurulmamasını istemişlerdir. Bundan başka yapılacak ıslahatın İstanbul'daki elçiler vasıtasıyla kontrol edileceğini de bildirmişlerdir.²⁵ Bu protokol de Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Amerikan basını Londra Protokolü'nün reddedilmesi ile birlikte "*çok yakın bir gelecekte bir Osmanlı-Rus savaşının kaçınılmaz olduğu*"²⁶ ve "*her iki tarafın da hâlihazırda yoğun şekilde savaş hazırlıkları içerisinde olduğunu*" yazıyordu.²⁷

Nitekim Rus ordusu, 24 Nisan 1877'de harekete geçmiş ve Türk tarihinde "*93 Harbi*" olarak bilinen savaş, Osmanlılar açısından büyük bir

²³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 31-32.

²⁴ "Turkey Invokes War", *New York Daily Tribune*, 3 Ocak 1877, s. 4.

²⁵ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 100. Protokolün tam metni için bkz. "Text of the Protocol", *New York Daily Tribune*, 6 Nisan 1877, s. 1.

²⁶ "The War Cloud in Europe", *The New York Herald*, 12 Nisan 1877, s. 6.

²⁷ "Foreign", *Chicago Daily Tribune*, 13 Nisan 1877, s. 5.

hezimetle sonuçlanmıştır. Rus ordusu ve onun himayesi altındaki Bulgar çetelerinin ileri harekâtı sırasında 200-300 bin civarında Müslüman katledilmiş, Balkan coğrafyasında bir milyondan fazla insan vatanını terk etmek zorunda kalmıştır.²⁸

Rus kuvvetlerinin Balkanlara girmesi sonrasında Romanya ve Bulgaristan'da yaşayan Müslüman göçmenler akın hâlinde Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Büyük bölümü İstanbul'a gelen muhacirler oldukça zor kış şartlarında gıda ve barınma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmışlardır. İstanbul'da tekkeler, camiler ve medreseler bu göçmen dalgası sonrasında dolup taşmıştır. Bu durum salgın hastalıkların da yayılmasına yol açmıştır.²⁹ Amerikan basını İstanbul'da yaşananları şu şekilde tasvir etmiştir: “*Mülteciler sokak köşelerinde yaşamaktalar. Kalabalıklar hâlinde köprü altlarında ya da meydanlarda bulunmaktalar. Türkler ise asık suratlı, sakin ve sessizler. Sokak satıcılarının çığlıkları bile suskun kalıyor. Burada depresyon öncesi andıran baskıcı bir sessizlik var.*”³⁰

93 Harbi'nin ardından yapılan Ayastefanos Antlaşması, Rusya'nın tahakkümü ile gerçekleştirilmiş ve büyük devletlerin tepkisine neden olmuştur. Amerikan Elçisi Horace Maynard antlaşmaya ilişkin değerlendirmesinde; “*Bu antlaşma savaşın sonunu mu getirecek yoksa başka bir savaşın başlamasını mı?*” diyerek antlaşmanın tam anlamıyla bir sükûn ortamı sağlayamayacağını iddia etmiştir.³¹

1856 Paris Antlaşması ile Avrupa'da sağlanan denge Ayastefanos Antlaşması ile Rusya lehine bozulmuştur. Bu durum başta İngiltere olmak üzere diğer büyük devletlerin tepkisine yol açmıştır. 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında gerçekleşen Berlin Kongresi'nin sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri Avrupa dengeleri doğrultusunda tekrar gözden geçirilmiştir.

²⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, TimaşYayımları, İstanbul 2010, s. 133, 134. Ayrıca bkz. Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları*, Çev. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2019.

²⁹ Georgeon, *a.g.e.*, s. 120-121.

³⁰ “Constantinople”, *Chicago Daily Tribune*, 11 Mart 1878, s. 1.

³¹ *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, from Horace Maynard to Evarts, 3 Nisan 1878, s. 865-872.

2. Berlin Antlaşması Sonrası Doğu Rumeli ve Bulgaristan

Amerikan basını Berlin’de yapılacak olan kongreyi nitelerken “*Unspeakable Turk [Konuşulamaz Türk] artık öldü, Berlin Kongresi onun bir otopsisidir*” demektedir.³² Osmanlı heyeti Berlin Kongresi’nde Ayastefanos Antlaşması’nın hafifletileceğini umuyordu. Heyetler arasında müzakereler başlayınca büyük devletlerin, Osmanlı üzerindeki çıkarlarını korumaya çalıştıkları görülmüştür. Osmanlı Devleti görünürde Ruslara karşı büyük devletlerin “*himayesi*” altındadır, ama Kongre boyunca siyaseten yapayalnız bırakılmış ve hakkında verilecek kararları beklemek durumunda kalmıştır.³³ Bir ay süren çalışmalar sonrasında Berlin Antlaşması 13 Temmuz 1878 tarihinde ilan edilmiştir. Amerikan basınında da yer alan antlaşma hükümlerine göre:

“Bulgaristan yarı bağımsız ve iç işlerinde özerk bir Hristiyan prensliği olacaktır. Bulgaristan prensini halk seçecektir. Bölgede Osmanlı ordusu bulunmayacaktır. Bulgar sınırları daraltılacak; Osmanlı’ya Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya geri verilecektir. Doğu Rumeli’de müstakil bir yönetim kurulmak ve Makedonya’da ıslahat yapılmak şartıyla buralar Osmanlı Devleti’ne geri verilecektir. Doğu Rumeli Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında özerk bir Hristiyan eyaleti olacaktır. Girit Adası’nda 1868’den beri uygulanan özerklik durumu devam edecektir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan, Yunanistan lehine bazı sınır değişiklikleri yapılması konusunu müzakere edecekler ve anlaşamadıkları takdirde büyük devletlerin aracılığına başvuracaklardır. Bosna-Hersek geçici olarak asayişin sağlanması için Avusturya’nın işgal ve idaresine bırakılacak, ayrıca Avusturya Yenipazar Sancağında asker bulundurmaya hakkına sahip olacak ve bu şekilde Sırbistan ile Karadağ’ın arasına girmiş olacaktır. Karadağ bağımsız bir devlet olacak ve Antivari Limanı’ni alacak, ancak savaş gemileri olmayacaktır. Dulcigno’yu Osmanlı Devleti’ne bırakacak ve borçlardan bir kısmını üzerine alacaktır. Sırbistan bağımsız bir devlet olacak ve Osmanlı borçlarından bir kısmını üzerine alacaktır. Sırp Niş ile Pirot’u alacak buna karşılık Mitroviçe’yi Osmanlılara bırakacaklardır. Romanya’nın bağımsızlığı kabul edilecektir. Osmanlı Devleti Besarabya’yı Rusya’ya verecek bunu karşılık olarak Dobruca’yı alacaktır. Kars, Ardahan ve Batum Rusya’ya; Kotur şehri ise İran’a terk edilecektir. Osmanlı Devleti, Ermeniler için ıslahat yapmasının yanı sıra

³² “Turkey’s Post-mortem”, *The New York Times*, 9 Haziran 1878, s. 6.

³³ Georgeon, a.g.e., s. 138-143.

AMERİKAN BASININDA DOĞU RUMELİ OLAYLARI (1878-1888)

Ermenilerin, Kürt ve Çerkes saldırılarına karşı güvenliklerini sağlamayı taahhüt edecektir.”³⁴

Antlaşmaya göre Doğu Rumeli siyasi ve askerî olarak Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Yönetim, vilayetin kara ve deniz hudutlarının emniyetini sağlamak için sınır üzerinde tahkimat yapabilecek ve orada askerî birlik bulundurabilecektir. Genel vali, vilayetin iç ve dış güvenliğinin tehdit edilmesi durumunda kuvvet isteyebilecektir. Antlaşmaya taraf devletlerin oluru alınmak şartıyla beş yıl için tayin edilen Hristiyan bir vali, padişahı Doğu Rumeli'de temsil edecektir. Böylece Doğu Rumeli'ye özerk bir idare şekli verilirken bölge asayişî milis kuvvetler tarafından sağlanacaktır. Padişahın vilayet üzerindeki hâkimiyeti ise mutlak değildir. Valiyi belirlemek ve gerektiğinde bölgeye asker sokabilmek için büyük devletlerin rızasını almak durumundaydı. Bu kapsamda bir komisyon tarafından Doğu Rumeli eyaleti yönetim esaslarını belirlemek üzere 495 esas ve 663 ilave maddeden oluşan bir nizamname hazırlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, Nizamname'yi 15 Mayıs 1879 tarihli bir fermanla ilan etmiştir. Böylece Doğu Rumeli vilayetine -27 Mayıs 1879 tarihinde Filibe'ye ulaşan- Aleko Paşa (Aleksandr Bogoridi) vali olarak tayin edilmiştir.³⁵ Amerikan basını Aleko Paşa'nın Filibe'ye gelişini olumlu bir gelişme olarak görmüş ve Rus birliklerinin komutanı General Stalypin'in bölgeyi terk ettiği bilgisini vermiştir. Aleko Paşa'nın bölgeye atanmasını değerlendiren *The New York Times* ise Türk-Rus ilişkilerinin daha da soğuyacağını belirtmiştir. Gazete Sultan II. Abdülhamid'in Rusya'nın samimiyetine Slav komitelerinin bölgedeki faaliyetleri nedeniyle kuşkuyla baktığını ve Rusların Bulgaristan'da Ayastefanos Antlaşması'na benzer bir düzenleme arzuladığı iddia etmiştir.³⁶

³⁴ “The Treaty of Europe”, *National Republican*, 15 Temmuz 1878, s. 1; “The Treaty”, *The New York Herald*, 15 Temmuz 1878, s. 1; “The New Ottoman Empire”, *The New York Times*, 15 Temmuz 1878, s. 1.

³⁵ Osmanlı Devleti Şarki Rumeli Valiliğine ilk olarak Rüstem Paşa'yı tayin etmek istemiş, ancak büyük devletlerin özellikle Rusya'nın muhalefetiyle karşı karşıya kalınarak kısa bir süre sonra bundan vazgeçilmiştir. Rüstem Paşa, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına görevlendirilirken Viyana eski Büyükelçisi Aleko Paşa Şarki Rumeli Valiliğine 13 Nisan 1879 tarihinde tayin edilmiştir. Aleko Paşa 25 Mayıs 1879'da Sultan Abdülhamid tarafından kabul edildikten sonra 27 Mayıs 1879 tarihinde Rus General Stolipin'den görevi devralmıştır. Mithat Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 41-42.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 546-547; “Foreign Notes”, *The Wheeling Daily Intelligencer*, 21 Mayıs 1879, s. 1; “The Ottoman Complications”, *The New York Times*, 5 Haziran 1879, s. 1.

Antlaşmaya göre Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak şartıyla Rusya tarafından teşkilatlandırılacaktı. Bulgaristan'da Rus komiseri olarak görev yapan Dondukoff, Bulgaristan hükümeti, ordusu ve maliyesini Rus çıkarlarına uygun şekilde teşkilatlandırmıştır. Sırp Anayasasını model alarak bir Bulgar Anayasası düzenleyen Dondukoff; Bulgaristan'ın bir prens ve "Sobranya" (Sobranie) adını taşıyan bir meclis ile idare edilmesini sağlamıştır. Böylece Tırnova'da toplanan ilk Meclis 23 Nisan 1879'da anayasayı kabul etti ve Sofya'yı hükümet merkezi olarak seçti.³⁷ Bu dönemde bölgede iki Bulgar siyasi oluşumu faaliyet yürütmekteydi. Bunlardan biri Muhafazakârlar, diğeri ise Liberaller idi. Her iki siyasi oluşum da Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesini amaçlamaktaydı.³⁸

Sobranya, bir kaç defa dağıtılıp yeniden kurulduğu hâlde genellikle "Liberaller", Mecliste kontrolü ellerinde bulundurmışlardır. Bulgar halkı ise Rusya'nın bağımsızlık hareketleri sırasında yaptığı yardımlardan memnun olsa da Rus nüfuzunu istememiştir. Prens Aleksandr bunun üzerine 27 Nisan 1881'de anayasayı kaldırıp Sobranya'yı dağıtmış ve Liberallerin liderlerini etkisiz hâle getirmiştir. Prens Aleksandr bundan sonra iki Rus generalini hükümete alarak onların yardımları ile Bulgaristan'ı idareye kalkışmıştır. Fakat Rus generalleri Prens'ten ziyade Rusya'dan emir aldıklarından Bulgarlar bu duruma tepki göstermeye başlamıştır. İki yıl kadar devam eden bu uygulama sonrasında "*Bulgaristan Bulgarlarıdır*" tezi ortaya atılmış ve süreç, Prens Aleksandr'ın anayasayı tekrar yürürlüğe koyarak Sobranya'yı toplantıya çağırmasıyla sonuçlanmıştır. Liberaller oluşturulan yeni hükümet programına Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleştirilmesini de almış ve Bulgaristan'da yeni bir dönem başlamıştır.³⁹

Rusya'ya karşı Bulgar milliyetçiliğinden yükselen tepkiler, Doğu Rumeli'nin statüsü konusunda Rusya'yı Osmanlı tarafına -istemeyerek de olsa- meylettirmiştir. Bu bağlamda 93 Harbi'nde önemi bir kez daha anlaşılan ve Ruslar için kritik önem taşıyan Balkan geçitleri de Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Rusya bu geçici politika değişikliklerine rağmen Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a bağlanması hedefine yönelik politikalarını

³⁷ Bulgaristan'ın Prensi ile ilgili Amerikan basınında verilen bilgilerde Prens'in Battembergli Alman Hesse Hanedanı'nın en genç üyesi ve Rus İmparatoru'nun yeğeni olduğu, I. Aleksandr unvanını aldığı belirtilmiştir. "Bulgaria Elects a Ruler", *New York Daily Tribune*, 30 Nisan 1879, s. 5.

³⁸ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986, s. 155-156.

³⁹ Karal, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 102-103.

korumuştur. Doğu Rumeli’de ilk siyasi çatışma 1879 yılı Mayıs’ında gerçekleşmiştir. Rus askerlerinin Doğu Rumeli’den çekilmesiyle Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile Doğu Rumeli arasındaki sınıra asker sevk etmek isteyince Doğu Rumeli halkı heyecana kapılarak bu gelişmeye şiddetle itiraz etmiştir. Bulgaristan ise Osmanlı Devleti’ni engelleyeceğine dair sert bir bildiri yayımlamıştır. Balkanlarda yeni bir karışıklık çıkmak üzere iken Rusya bu durumu fırsat bilerek Doğu Rumeli sınırına 15.000 kişilik milletlerarası bir kuvvet sevk edilmesini teklif etmiş, fakat hiçbir ülke bu öneriyi benimsememiştir. Bulgaristan Prensiği’ni kendisinin bir parçası olarak gören ve Doğu Rumeli vilayetinde çıkan bunalımı da bir Bulgar sorunu sayan Rusya, bu meseleyi Bâbiâli ile kendi arasında çözmeye çalışmıştır. Rus Çarı, General Obrutscheff vasıtasıyla II. Abdülhamid’e bir mektup göndererek teklifte bulunmuştur.⁴⁰ Amerikan basını söz konusu mektupla Çar ve Sultan arasında dostça ilişkiler kurulduğunu; Çar’ın, Berlin Antlaşması’ndaki hükümlerin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesini garanti ettiğini; General Obrutscheff’in Doğu Rumeli’ye giderek yerel halkla temas sağlayacağını ve Osmanlı yönetiminin muhtemelen bu mektuba olumlu yanıt vereceğini değerlendirmiştir.⁴¹ Nitekim Osmanlı idaresi bu teklifi, “*Saltanat-ı Seniyye’nin Rumeli-i Şarkî vilâyetine ve Balkanlara ait olan hukuku vechenmine’l-vücuhsakedar olmamak*” yani Padişah’ın Doğu Rumeli ve Balkanlar üzerindeki egemenlik haklarına her ne suretle olursa olsun hâlel gelmemek şartıyla kabul etmiştir.

3. Filibe İsyanı ve Yaşanan Diğer Gelişmeler

Bütün çabalara rağmen gerek Doğu Rumeli’de gerek Bulgaristan’da birleşme istekleri ortadan kalkmamış, Prens I. Aleksandr bu istekleri sürekli olarak desteklemiştir. Sonunda birleşme yanlıları 18 Eylül 1885 sabahı Doğu Rumeli’nin merkezi Filibe’de bir ayaklanma gerçekleştirerek Aleko Paşa’dan sonra vali olan Gavril Paşa’yı yakalayıp sınır dışı etmişlerdir.⁴² Süreç Amerikan basınında “*kansız bir devrim*” olarak nitelendirilmiştir. Bu hareketin arkasında ise “*Rus entrikalarının olabileceği ve Bulgarların tartışmasız önemli bir avantaja sahip oldukları*” ve “*bu durumu koruyabilirlerse uzun zamandan beri arzuladıkları adımı atabilecekleri*” iddia edilmiştir.⁴³

⁴⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 549-550.

⁴¹ “Europe”, *The Portland Daily Press*, 3 Mayıs 1879, s. 2.

⁴² “Roumelia Revolts”, *The Wheeling Daily Intelligencer*, 21 Eylül 1885, s. 1.

⁴³ “Eastern Roumelia’s Revolts”, *The New York Times*, 20 Eylül 1885, s. 8.

İsyancılar kısa sürede “*Doğu Rumeli Geçici Hükümeti*”ni kurarken, Prens I. Aleksandr’a telgraf çekerek Filibe’ye gelip yönetimi ele almasını talep etmişlerdir. Prens bunun üzerine Rus Çarı III. Aleksandr’a çektiği telgrafla durumu açıklamış ve Doğu Rumeli’ye gitmek üzere olduğunu, Rusya’nın Bulgaristan için daima tasavvur ettiği planın yakında gerçekleşeceğini bildirmiş ve kendisinden yardım istemiştir.⁴⁴ Amerikan basınında yayımlanan haberlerde Prens Aleksandr’ın tüm nüfusun istekleri doğrultusunda Kuzey ve Güney Bulgaristan eyaletleri üzerinde egemenlik hakkını üstlendiği yer almaktadır. Prens telgrafında barışı korumak için önlemler alınacağını ve yeni hükümete karşı çıkan herkesin ciddi şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir. Prens, halkın herhangi bir fedakârlık gerektiren durumda birliği savunacağını umduğunu dile getirmiştir. Burada telgrafla alınan bildiri coşkulu alkışlar eşliğinde halkla paylaşılmıştır.⁴⁵

I. Aleksandr, Filibe’ye gelince “*Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi*” unvanı ile yayımladığı bir beyanname ile Doğu Rumeli’nin Bulgaristan tarafından ilhak olunduğunu ilan etmiştir. Bu ilan üzerine Sobranya Meclisi, Sofya’da toplanarak birleşmeyi ve Osmanlı Devleti’nin herhangi bir müdahalesine karşı alınacak askerî tedbirleri onaylamıştır.⁴⁶

Sultan II. Abdülhamid ise Avrupa devletlerinin desteğini almak maksadıyla girişimde bulunmuştur. Bâbıâli’ye büyük devletlere çağrıda bulunulmasını, Osmanlı Devleti’nin askerî müdahale hakkı olmasına rağmen son ana kadar müdahalede bulunulmayacağını ve Prens Aleksandr’ın ikaz edilerek kendi vazifesi başına dönmesi talebini içeren bir bildiri yayımlatmıştır. Ancak büyük devletler Sultan’ın statükonun yeniden tesis edilmesi talebini meşru görmelerine rağmen çözüm bulmaya yanaşmamışlardır. Rusya gönderdiği kınama ile Prens Aleksandr üzerinde nüfuzunu tekrar artıracığını belirtirken, İngiltere ve Avusturya-Macaristan ise isteksiz davranmak suretiyle de olsa Sofya yönetimine dolaylı yoldan destek olmuşlardır.⁴⁷

Amerikan basını bu süreci “*Yeni Şark Meselesi*” olarak değerlendirmiş ve “*Sultan kararlılık göstermezse bu birleşmenin kaçınılmaz*

⁴⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 257-258.

⁴⁵ “The Press”, *The Portland Daily Press*, 21 Eylül 1885, s. 2.

⁴⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 550-551.

⁴⁷ Feroze A. K. Yesame, *Abdülhamid’in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 204.

şekilde gerçekleşeceğini” iddia etmiştir.⁴⁸ Yapılan yorumlarda “Türk kuvvetlerinin hareket edemeyecek durumda bulunduğu, hazinenin boş olduğu, hiçbir idarecisinin enerjisinin bulunmadığı ve devletin bölgeyi teslim etmesinin kaçınılmaz olduğu” yer almıştır.⁴⁹ Ayrıca “Prens Aleksandr’ın oldukça aktif çalışarak savunma tahkimatını güçlendirdiği, gönüllüleri Bulgar birliklerine dâhil ederek sınırda takviye kuvvetler oluşturduğu, Rodop Dağlarında bulunan stratejik geçitleri ve diğer tahkimatları güçlendirdiği” bildirilmektedir.⁵⁰

Osmanlı hükümeti tarafından Avrupa Devletlerine gönderilen protesto notasında Prens Aleksandr’ın makamından uzaklaştırılması ve yerine bir başka Prens’in tayini istenmiştir. Karışıklıklardan Rusya gibi Prens Aleksandr’ı mesul tutan Babiâli, onun askeriyle birlikte Sofya’ya dönmesini ve Berlin Antlaşması’nın tatbikini yeterli görmüştür. Babiâli; devlete sadakatiyle bilinen Bulgar kökenli Jorgi Efendi’yi ahaliyi itaate davet eden bir beyanname ile Doğu Rumeli’ye göndermiştir. Ayrıca burada görevli memurlara da bir beyanname gönderilmiştir. Beynamede bazı kötü niyetli kişilerin Bulgaristan ile birleşmek yolunda Doğu Rumeli halkını isyana teşvik ettiği, dolayısıyla hem Berlin Antlaşması’nın hem de asayişin ihlal olduğu hatırlatılıyor, kan dökülmeksizin vilayetdeki huzurun ve antlaşma hükümlerinin muhafazası için İstanbul’da bir konferans düzenleneceği bildiriliyordu.⁵¹

4. İstanbul Konferansı ve Çözüm Arayışları

5 Kasım 1885 tarihinde İstanbul’da Said Paşa’nın başkanlığında bir konferans toplanmıştır. Görüşmeler esnasında İngiliz ve Fransız delegeleri, Doğu Rumeli’de meydana gelen yeni durumun Berlin Antlaşması’na göre meşrulaştırılmasını ve Gavril Paşa’nın yerine Prens Aleksandr’ın beş yıl süreyle Doğu Rumeli valiliğinde görevlendirilerek eyaletin Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını teklif etmişlerdir. Ama Rusya, Avusturya ve Almanya statükonun devamını istemişlerdir. II. Abdülhamid ise Konferans’ta ittifakla bir karar alınmasını, aksi takdirde Bulgar Prensi’nin İngiltere ve Fransa’dan destek göreceğini ve tekrar isyan edileceğini öne sürmüştür.⁵²

⁴⁸ “The New Eastern Question”, *Evening Star*, 26 Eylül 1885, s. 3.

⁴⁹ “The Roumelian Trouble”, *The Indianapolis Journal*, 2 Ekim 1885, s. 1.

⁵⁰ “Preparations”, *Daily Evening Bulletin*, 3 Ekim 1885, s. 1.

⁵¹ Emine Şam, “Prens Alexandre Battenberg’in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a İlhâkı”, *History Studies*, Cilt 3, Sayı 1, Samsun 2011, s. 242-243.

⁵² Karal, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 107.

Dönemin Amerikan Elçisi Samuel Sullivan Cox ise İstanbul'daki durumu anılarında şu şekilde değerlendirmiştir:

“1885 güzünün sona ermesinden önce Balkan vilayetlerinin üzerindeki savaş bulutu, büyük Konferans'ın denetleyici etkisiyle kaybolmuş gibiydi. Bu Konferans, günler haftalar boyunca toplandı. Fakat Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ele geçirme ihtimali kuvvetlendikçe Sırbistan ve Yunanistan'daki heyecan gitgide arttı. Bu nedenden dolayı her ne kadar gizlilik zorunlu tutulmuş olsa da Kasım'ın ortasında altı devletli konferansın dördüncü kez toplanması, Berlin Antlaşması hükümlerinin yıkılan güvenin büsbütün tesis edilemediğini gösterdi. Konferans belirli bir sonuca ulaşmamış gibi görünüyordu. Düvel-i Muazzama arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Bu farklılıklar statükodan önceki hâli yeniden kurma koşullarıyla ilgiliydi. Rusya elbette kendisi ile Türkiye'nin başkentine, güneye doğru ilerleyişinin devam etmesinin önünde bir Balkan engeli istemiyordu ama Bulgaristan'ı Türk'ün elinden kurtaran kişi ve Slav unsurunun önderi olarak övünen Prens Aleksandr'dan da Çar'a sadakatsizliği nedeniyle hoşlanmıyordu. Rusya Bulgarları ve Doğu Rumelileri himaye edebilirdi ama Prens'i asla. Onun kendi gizli amaçları vardı.”⁵³

Cox'un belirttiği gibi Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki rekabet, Konferans devam ederken sıcak çatışmaya dönüşmüş; Sırbistan, 14 Kasım 1885 tarihinde sınırı geçerek Bulgaristan'a saldırmıştır.⁵⁴

Bulgaristan'ın topraklarının genişlemesi üzerine Yunanistan da Osmanlı Devleti'nden toprak talep etmeye başlamıştı. Ancak Doğu Rumeli Meselesi'ne en fazla tepki gösteren Sırbistan olmuştur. Çünkü Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasıyla Bulgaristan'ın sınırları Makedonya'ya kadar genişleyecek ve Balkanlarda tüm dengeler değişecekti. Bu durum bir anlamda 25 yıl sonra gerçekleşecek II. Balkan Savaşlarının bir provası gibiydi. Sırp-Bulgar Savaşı başlangıçta Sırp'ların lehine gelişmiştir. Sırp'lar, büyük kuvvetlerle Sofya'ya yönelmiş ve Bulgar birliklerinin büyük bölümü Osmanlı sınırlarına yığılmış durumda bulunduğu için Bulgarlar, zor bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Sırp kuvvetleri savaşın başlangıcında etkili olarak dört günde Sofya'nın hemen kuzeyinde bulunan Slivnitza'ya kadar

⁵³ Samuel Sullivan Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 717.

⁵⁴ “Foreign Affairs”, *The Herald*, 16 Kasım 1885, s. 2.

ulaşmıştı.⁵⁵ Ancak Prens Aleksandr, Filibe’de bulunan kuvvetlerini Sofya’ya çekmiş ve iki ordunun 19 Kasım 1885 tarihinde karşı karşıya geldiği savaşta Sırp ordusunu yenilgiye uğratmış, Sırp birlikleri kendi topraklarındaki Pirot’a kadar çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁶

Osmanlı Devleti, Doğu Rumeli Meselesi’nde Sırp-Bulgar Savaşı’nın kendi lehine yarattığı avantajı değerlendirememiştir. Hatta kendi aleyhine neticelenmesine dahi engel olamamıştır. Bâbiâli ile Bulgaristan arasında 1 Şubat 1886’da imzalanan antlaşma, devletlerin de onayı ve özellikle Rus Çarı III. Aleksandr’ın bazı düzeltmeleri ile 24 Mart 1886 tarihinde son şeklini almıştır. İstanbul Konferansı’nda ise 5 Nisan 1886 tarihli bir “Kararname” ile bu anlaşma onaylanmıştır.⁵⁷

Buna göre:

- “1. Doğu Rumeli eyaleti valiliği Berlin Antlaşması’nın 17’nci maddesi çerçevesinde Bulgaristan Prensi’ne verilecektir. Doğu Rumeli’de Bulgaristan Prensi’nin idaresi bir tek şahsın üzerinde buldukça Kırcaali nahiyesi Müslüman köyleriyle Rodop bölgesinde bulunup şimdiye kadar Doğu Rumeli eyaleti idaresine geçmemiş bulunan Müslüman köyleri, sözü geçen eyaletten ayrılarak doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından idare olunacaktır.
2. Doğu Rumeli eyaletinin güvenliğini ve halkın refah ve saadetini sağlamak için eyaletin nizamnamesi, Babiâli ile Bulgaristan Prensi tarafından tayin kılınacak memurlardan kurulan bir komisyonda gözden geçirilerek mahallî hal ve icaplara göre düzenlenecek ve hazinenin bütün menfaatleri dikkate alınacaktır. Bu komisyonun teklifleri İstanbul Konferansı’nın tasdikine sunulacaktır.
3. Berlin Antlaşması’nın Bulgaristan ile Doğu Rumeli hakkında olan diğer bütün hükümleri eskisi gibi yürütülecektir.”⁵⁸

Bu hükümleri kabul ettiğine dair yazılı onayı sonrasında Prens Aleksandr, Doğu Rumeli valiliği görevini üstlenmiştir. Rusya ise başarılarına rağmen Aleksandr’ın kendilerine yaptığı ihaneti bir türlü kabullenememiştir.

⁵⁵ Amerikan basınında çıkan yorumlara göre Bulgar ordusunun Slivnitza Yenilgisi’nin sorumlusu General Jovanovich idi. Tuna Bölgesi komutanı olan Jovanovich hataları nedeniyle ağır şekilde suçlanmıştır. Keza Prens Aleksandr’ın başarısı sonrasında da Bulgarlar tarafından liderliğinin bir kez daha kabul edildiği değerlendirilmiştir. *The Indianapolis Journal*, 21 Kasım 1885.

⁵⁶ “Foreign”, *The Portland Daily Press*, 3 Aralık 1885, s. 1.

⁵⁷ “Greece’s War Preparations Stopped”, *The Salt Lake Herald*, 7 Nisan 1886, s. 5.

⁵⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 283.

Sonraki süreçte Prens Aleksandr tarafından hizmetleri unutilan Bulgar generalleri ile Prensi iktidardan düşürme komploları hazırlanmıştır. Sonunda 21 Ağustos 1886'da Sofya'da bir askerî darbe teşebbüsü gerçekleştiren Rus taraftarı subaylar, Prens'in sarayını basarak kendisini sınır dışı etmek istemişlerdir.⁵⁹

Fakat bu sefer Doğu Rumeli halkı harekete geçip Prens'i geri getirmeye çabalamış, Bulgaristan'da halk ve askerler karşı karşıya gelmiştir. Amerikan basınında yapılan tanımlamayla bir nevi “*karşı darbe*” yapılarak darbe teşebbüsü kırılmış ve Prens Aleksandr geri getirilmiştir.⁶⁰ Prens Sofya'da coşku ile karşılanmış olsa da⁶¹ Rusya ile ilişkilerini düzeltmeksizin Bulgaristan'ın başında kalamayacağını da anlamıştır. Bu sebeple Rus Çarı'na, “*Rusya tarafından verilen tacımı, Rusya'nın ellerine vermeye hazırım*” diye bir telgraf çekmiştir.⁶² Çar ise verdiği cevapta, “*Bulgaristan'a tekrar dönüşünüzü uygun görmüyorum. Böyle bir dönüşün oldukça kötü sonuçları olacaktır*” ifadelerine yer vermiştir.⁶³ Prens Aleksandr, Çar'ın cevabı karşısında Bulgaristan'ın başında tutunamayacağını anlayarak 7 Eylül 1886'da prenslikten feragat etmiştir.⁶⁴ Bulgar Meclisi Sobranya, 7 Temmuz 1887'de Bulgar Prensiği'ne Saxe-Cobourg Hanedanı'ndan Prens Ferdinand'ı seçmiştir.⁶⁵

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri XIX. asırdan itibaren uzun vadeli politikalarla Osmanlı coğrafyası üzerinde söz sahibi olabilmek, siyasi ve ekonomik emellerini gerçekleştirebilmek maksadıyla bölgede yaşanan tüm gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu maksadına ulaşabilmek için Balkan, Anadolu ve Orta Doğu coğrafyasında ekonomik, siyasi ve misyonerlik ağı kuran Amerika; bölge üzerindeki bilgilere nüfuz etmeyi başarmıştır. Başlangıçta gayri resmî statüde Osmanlı Devleti'nin önemli liman şehirlerinde kurulan konsolosluklar vasıtasıyla ilişki ağı geliştirilmeye

⁵⁹ “Revolution in Bulgaria”, *Evening Star*, 24 Ağustos 1886, s. 1.

⁶⁰ “Bulgaria's Sovereign Counter Revolution for the Return of the Prince”, *Daily Republican*, 26 Ağustos 1886, s. 1.

⁶¹ “Prince Alexandr's”, *Wichita Eagle*, 2 Eylül 1886, s. 1.

⁶² “Alexandr's Letter to the Czar”, *Evening Star*, 2 Eylül 1886, s. 1.

⁶³ “A Passage at Arms”, *Daily Republican*, 3 Eylül 1886, s. 1.

⁶⁴ “Alexandr's Second Fall”, *The Indianapolis Journal*, 8 Eylül 1886, s. 1.

⁶⁵ “Foreign”, *The Portland Daily Press*, 9 Temmuz 1887, s. 1.

AMERİKAN BASININDA DOĞU RUMELİ OLAYLARI (1878-1888)

çalışılmıştır. Zaman ilerledikçe misyoner örgütleri bölgedeki etkileşimi çok boyutlu hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte birçok emperyalist devlet, Osmanlı üzerindeki kazanç ve çıkarlarını artırmak amacıyla topyekûn harekete geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri de bu rekabette yerini alarak özellikle sıcak çatışmaya doğrudan girmekten kaçınmak suretiyle Osmanlı üzerindeki çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletleri bölgenin güçlü aktörleri konumunda olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin etkisiyle bölge üzerinde başlangıçta çekingen bir siyaset izlemiş, ilerleyen yıllarda Avrupa devletlerine benzer politikalar üretmeye başlamıştır. Bu değişikliğin en çarpıcı örnekleri Girit, Balkan ve Bulgar isyanları sırasında dönemin basınına yansımıştır. Amerikan gazetelerinin yaşanan sorunlara yaklaşımı sayesinde, Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen ulusçu ayaklanmaların uluslararası boyut kazanması, Avrupa ve dünyada destek görmesi kolaylaşmıştır.

Doğu Rumeli Meselesinde Amerikan basını incelendiğinde Amerikan basınının bölgede gerçekleşen olayları oldukça yakından takip ettiği ve Amerikan kamuoyunun özellikle Bulgarları destekleyici bir tavır içinde olduğu görülmektedir. Amerikan basını Doğu Rumeli Meselesinde Bulgaristan'ı destekleyen yorum, değerlendirme ve haberlere fazlaca yer vermiştir. Bu politikada dinî ve kültürel yakınlığının yanı sıra Osmanlı topraklarından siyasi ve ekonomik çıkarların rol oynadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Foreign Relations of the United States (FRUS), from Lazarro to Horace Maynard, 25 Mayıs 1876.

Foreign Relations of the United States (FRUS), from Horace Maynard to Evarts, 3 Nisan 1878.

Gazeteler

Ashtabula Telegraph, Chicago Daily Tribune, Daily Evening Bulletin, Daily Republican, Delaware Gazette, Evening Star, Memphis Daily Appeal, National Republican, New York Daily Tribune, New York Tribune, The Dallas Daily Herald, The Herald, The Indianapolis Journal, The New York Herald, The New York Times, The North Carolinian, The Portland Daily Press, The Record-Union, The Salt Lake Herald, The Wheeling Daily Intelligencer, The Wheeling Daily Register, Wichita Eagle.

Kitap ve Makaleler

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

AYDIN, Mithat, *Balkanlar'da İsyân Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

AYDIN, Mithat, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

COX, Samuel Sullivan, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887*, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, Charles L. Webster & Co., New York 1887.

EFENDİ, Hüseyin Raci, *Zağra Müftüsünün Hatıraları*, Çev. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2019.

AMERİKAN BASININDA DOĞU RUMELİ OLAYLARI (1878-1888)

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

EMİLOV, Iliya, “Robert College - The First American College around the World”, *Bulgarian Journal of Science Education*, Cilt 29, Sayı 1, 2020, ss. 69-84.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınevi, İstanbul 1992.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

_____, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutîye ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989, Ankara 1994, ss. 539-551.

OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986.

SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri (Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları)*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2007.

ŞAM, Emine, “Prens Alexandre Battenberg’in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a İlhâkı”, *History Studies*, Cilt 3, Sayı 1, Samsun 2011, ss. 235-251.

WASHBURN, George, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Houghton Mifflin Company, Boston 1909.

YESAME, Feroze A. K., *Abdülhamid’in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanc, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

TRACES OF PERSIAN LITERATURE ON NAIM FRASHERI'S POETRY

Abdulla REXHEPI* - Zeqije XHAFÇE**

ABSTRACT

This paper deals with the traces of Persian literature on Naim Frasheri's poetry. It also explores literary and extra literary factors that were of crucial significance during the process of his intellectual formation and ontological manifestation. The paper argues that author's ideas are the result of the interactions of different cultures, in our case Persian and Albanian cultures. We try to comprehend the social environment and presumptive reasons and sources of author's motivation and inspiration for his poetic creation. The extra literary factors which have been connecting the poet to Persian language and literature and some epistemes traced in Naim's poetry were found to be related to epistemic circulation of cultural and literary societies during the Ottoman Empire in the Balkan Region. In this context, special attention has been given to the influences, concepts, archetypes and topics of Persian literature in Naim's poetry in order to identify the most significant Persian traces in the epistemology and ontology of the Albanian people and their culture. A comparative analysis was conducted on the basis of the letters of poets such as Mawlana, Sa'adi and Hafiz Shirazi within the scope of this study.

Keywords: Persian Literature, Naim Frashëri, Albanian Literature, Mawlana Jalaluddin Rumi, Abul-Qasem Ferdowsi

* Asst. Prof. Dr., Department of Oriental Studies, Faculty of Philology, University of Prishtina "Hasan Prishtina", Pristina, Kosovo, ORCID: orcid.org/0000-0001-7788-229X, E-mail: abdulla.rexhepi@uni-pr.edu

** Dr., Department of Oriental Studies, Faculty of Philology, University of Prishtina "Hasan Prishtina", Pristina, Kosovo ORCID: orcid.org/0000-0003-3777-1688, E-mail: zekije.xhafce@uni-pr.edu

NAİM FRASHERİ’NİN ŞİİRİ ÜZERİNDEKİ FARS EDEBİYATININ İZLERİ

ÖZ

Bu çalışma Naim Frasherî'nin şiirleri üzerindeki Fars edebiyatının izlerini ele almaktadır. Frasherî'nin entelektüel gelişimi ve ontolojik tezahürü sürecinde çok önemli rol oynayan yazınsal ve yazın ötesi etmenleri de irdelemektedir. Çalışma ayrıca yazarın düşüncelerinin farklı kültürlerin, bu çalışma bağlamında Fars ve Arnavut kültürlerinin, etkileşiminin sonucu olduğunu tartışmaktadır. Çalışmada şairin şiirsel yaratımını güdüleyen ve ona ilham veren sosyal çevre ve olası nedenler ile kaynaklar anlaşılmasına çalışılmaktadır. Şairi Fars edebiyatına bağlamakta olan yazın ötesi etmenlerin ve Naim'in şiirinde izleri sürülen bazı epistemlerin Balkan topraklarındaki Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetindeki kültürel ve yazınsal toplulukların epistemik dolaşımıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada Arnavut halkı ve kültürünün epistemolojisi ve ontolojisinde yer alan en önemli Fars izlerini belirlemek amacıyla Naim'in şiirleri üzerindeki Fars edebiyatının etkilerine, kavramlarına, arketiplerine ve konularına özel bir önem atfedilmiştir. Çalışma kapsamında Mevlana, Sa'adi ve Hafız Şirazi gibi şairlerin mektuplarına dayanılarak karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fars Edebiyatı, Naim Frashëri, Arnavut Edebiyatı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ebul-Kasım Firdevsi

Introduction

Following the conquest and settlement of the Ottomans in the Balkan regions, after the 14th century, a new social system consisting of the army, administration, schools, mosques and Muslim Tekke's was gradually installed. The epistemologies of Islamic culture brought by the Turks to the Balkans resulted from the Arabic language in science and theology, the Turkish language in the field of administration, and the Persian language in literature and culture. One of the main factors that led to the spread of Iranian literature and culture was the Persian language. The scope and influence of this language had gone so far that, in the lands ruled by the Ottoman Empire, knowledge of Persian and literary creation in this language was considered a cultural privilege, and those who spoke it were considered intellectual and civilized.¹ Such an approach to Persian was later extended into our Albanian

¹ Hayati Develi, *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair 'Risâle-i Garîbe*, Kitabevi, İstanbul 1998, p. 26.

region. The presence and importance of the Persian language in the Balkans is best documented by Aşık Çelebi (1520–1572) in the book *Meshâiru'sh-Shuârâ* where he writes: "... It is narrated that when a child was born in Prizren, it was given a mahlas (a poetic nickname) before it was given a name. The child born in Jenice of Vardar calls the bread "mama" in Persian. As for the children that were born in Prishtina, they hold a stamp in girdle. Hence, all this means that Prizren is a place of poets, Jenice of Vardar a place of Persian language and Pristina a place of administration ..."² Even Evliya Çelebi (1611-1682) mentions that he had seen dervishes who learned Persian in the Albanian regions. "... In fact, the famous traveler mentions in his notes that there are many people in the town who learn Persian, honor Ali and his family, and curse Muawiya and Yazid..."³ In madrassas and tekkes built by the Ottomans and dervishes who came from the Middle East, besides learning the Persian language, the mystical and poetic works of Iranian poets and mystics such as Farîdud-Dîn Attâr, Hâfez-e Shîrâzî, Sa'îdî Shîrâzî and many others were also read and studied. In this way, an Islamic cultural elite emerged and began to create literature in Arabic, Turkish and Persian, in the Albanian-populated areas, as well as in Bosnian-populated areas.⁴ In addition, an epistemology and cosmology began to be structured and incorporated into the worldview of "Persian-Turkic Islamic civilization",⁵ in which mystical-philosophical concepts prevailed. Apart from the Ottoman madrassas where besides theological and rational knowledge, Arabic and Persian languages⁶ and literature were also taught. The Tekke's were the places where classic Islamic mystical literary works were read and experienced. Among these Tekkes that contributed to the development and spread of mystical ideas and the Persian language among the Albanians, was the Tekke in the village of Frashër in Përmet, Albania, founded by dervish Tahir Nesibi, who came from the Horosan region.⁷ In this Tekke were educated great men of letters, intellectuals and activists of the Albanian nation, such as Dalip Frashëri,⁸

² Filiz Kılıç, *Aşık Çelebi, Meşâirü'sh-Shuârâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010. p. 43.

³ Nathalie Clayer, *Në fillimet e nacionalizmit shqiptar (Lindja e një kombi me shumicë myslimane në Evropë)*, (transl.) Artan Puto, Botimet Përpjekja, Tiranë 2012, p. 44.

⁴ Fehim Nametak, *Historija turske književnosti*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 2013, p. 15.

⁵ Shahab Ahmad, *What Is Islam? - The Importance of Being Islamic*, Princeton University Press, Princeton 2015. p. 134.

⁶ Sadik Mehmeti, *Shkollat dhe Arsimit në Kosovë*, IAP, Prishtine, p. 281.

⁷ Şemseddin Sami, *Hurdeçin*, Mihran Matbaası, İstanbul 1302/1885. p. 2.

⁸ Bektashi poet and translator into Turkish of Turkish poet Fuzûlî's work "Hadikat-s-Suedâ". This work is still preserved in manuscript.

Shahin Frashëri,⁹ brothers Abdyl,¹⁰ Naim and Shemseddin Sami Frashëri. Naim Frashëri was educated in the Islamic Oriental and the modern Occidental knowledge. He has been regarded as one of the founders of the modern Albanian nation, therefore received the epithet “national poet of Albanians”. The codes of great literatures, such as classical Greek and modern French romantic literature can be traced in Naim’s poetry. Nevertheless, it seems that the classical Persian literature has most significantly influenced him. Thus, in this paper, we will explore the Persian literary traces and influences on Naim Frasher’s literary creations. The relevance of this research has to do with the influence of Naim Frashëri’s ideas, archetypes and literary topics on the Albanian literature and thought in later periods. It also highlights the Persian literary and cultural influences on the Albanian literature, in particular, the traces of Persian mystical-cultural ideas in the foundations of contemporary Albanian culture.

1. Naim Frashëri’s links to Persian language and literature

Mehmet Naim Frashëri (1846 - 1900)¹¹ was born in the village Frashër Vilayet of Ioannina (today in the district of Permet, Albania) to a family formed by education stemming from Oriental-Islamic epistemology which subsequently also contributed to the construction of modern Albanian identity. The father Halit Bey belonged to the family of Ayas Bey, who according to Kokalari, had sought to create poetry in Turkish.¹² Whereas his mother, Emine, was born into the family of Ilyaz Bey Mirahor,¹³ which is known for its contributions and services to Islamic religion, particularly Bektashi order. Thus, Naim received his first lessons in a Bektashi religious environment. He was also part of Frasher’s well-known tekke in Përmet. Mit’hat Frashëri, alias Lumo Skendo, writes: “Also, he had a teacher Mehmet

⁹ Shahin Frashëri was an Albanian poet of the 19th century. His poem “Myhtarnameja” (Mukhtarnameh-Book of Mukhtar) is one of the longest and earliest epics in Albanian literature. It describes the events post Battle of Karbala of 680 AD where Husayn ibn Ali was killed, an important event in the chronology of Islam.

¹⁰ Abdyl Frashëri (1839 - 1892) was one of the first Albanian political ideologues of the Albanian National Awakening.

¹¹ For Naim’s life and work see: Rexhep Qosja, *Porosia e Madhe: Monografi mbi Krijimtarinë e Naim Frashërit*, Rilindja, Prishtina 1986.

¹² Musine Kokalari, *Naim Frashëri*, (transl.) Elinda Kokalari, Geer, Tiranë 1941, p. 260.

¹³ Ilyaz Bey Mirahori was an Albanian Janissary, scholar, and personal teacher of the Ottoman Sultan Bayazid II. Also known as Ilyaz Hoja, he was married to the daughter of Mehmet II and was the Sandzakebeg of the Sandzak of Korça.

Efendi, a scholar from whom he had learned Turkish, Arabic and Persian.”¹⁴ “Naim lived his childhood in village Frashër; took Turkish, Persian and Arabic lectures from the teacher (khawaja) in the village; he listened to older pupils recite poems in Persian”.¹⁵ According to this statement, we can figure out that Naim had expressed interest in Persian poetry from an early age. He had the opportunity to study at the Greek school “Zosiema”, where he would learn ancient Greek language and culture, and would become acquainted with modern European cultural developments, especially French Romantic literature, which also had an influence on him. However, he also studied Persian language and literature in Ioannina and continued to deepen his knowledge in Iranian studies. “Later, after coming to Ioannina and starting Persian lessons with Jacob effendi, Naim's interest on poems was further enhanced by the pursuit of Saadi, Hafez, and Ferdowsi”.¹⁶ Thus, he read and studied the poetic and philosophical works of the Iranian and Turkish poets and philosophers, thereby constructed his concepts of life and world on Persian epistemological data, which were also embodied in Bektashi theosophy teachings. These worldviews would also accompany Naim throughout his poetic creativity of the first period,¹⁷ during which a considerable part of his poetry was inspired by Oriental-Islamic culture, especially Persian. Therefore, because of his early education with oriental languages and knowledge, Naim Frashëri managed to write, create and even translate into Turkish and Persian.

The various Naim's writings also those of Lumo Skendo indicate that after his resettlement in Istanbul, he had been a teacher of Persian for some time. “On Fridays and Sundays, Naim never went to the office. Those days were also my lessons of Persian: we recited whole Golestān, then some piece of Bustān and Hafez”.¹⁸ He wrote and published a Persian grammar called “Qawāid-e Fārsiye Ber Tarzi Novīn” (Rules of Persian Based on the New Method), which was published in Istanbul in 1871. This 168-page grammar

¹⁴ Was the son of Naim's brother (Abdyl Frashri), is the first and closest man to have written about Naim's life and work.

¹⁵ Lumo Skendo, *Naim Frashëri*, “Kristo Luarasi” Publishing House, Tiranë 1941, p. 9-10.

¹⁶ Lumo Skendo, “Naim be Frashëri - Studim dhe Kujtime”, *Kalendari Kombiar Journal*, Number 21, Tiranë 1926, p. 52.

¹⁷ As Krist Maloki has noted, although Naim taught and studied modern European knowledge, his early life apparently did not impress him, and it was only after settling in Istanbul and his presence in Sami's national activist society that Naim began to write about the nation, as well as translate the Homer's Iliad and French literature. See: Krist Maloki, *Oriental apo Okcidental*. Plejad, Tiranë 2003, p. 84-85.

¹⁸ Skendo, *ibid.*, p. 45.

is divided into two parts. The first part has 65 pages and contains information on the rules of the Persian language, especially the morphology, while the second part, which has 83 pages, consists of four exercises and a vocabulary in the end with some Persian - Ottoman words. In the introduction of the second part, Naim also criticizes the Persian language teaching system in the schools of the Ottoman Empire, thus, he uses this grammar to install a new teaching methodology of Persian. Naim Frasheri's Persian grammar was also written with the new grammar methodology of European languages and this may be considered the first modern Persian grammar.¹⁹ Furthermore, he expressed his first poetic experiences and inspirations in the Persian language and in 1885 in Istanbul published the poetry collection "Tekhayyulāt" (Dreams). The poetries were written in Mathnawi and the compilation has a total of 24 poems, each of them has a title in itself and below them when it was written. The work has a total of 501 couplets. Nikoubakht writes about this work of Frasheri:

"Perhaps Naim Frashëri at the age of 25, has come to the conclusion that the Persian language is the most appropriate means of expressing his poetic imaginations. Thus his poetic contemplations shed the treasure of Persian literature. The concepts and poetics of this literature as well as the poetic tradition of the Persian language helped the Albanian poet to express deep poetic experiences and evocation and thus resulted in the creation of the "Tehajjulāt" Collection. Or we might say so: The Summary "Tekhajjulāt" is a manifestation of Frasheri's intellectual and spiritual system, which is expressed in coordination with the opinions of great Iranian poets".²⁰

The compilation "Tekhayyulāt" is a bouquet of spiritual poems in the Persian language, while its poems have emerged as a spiritual and philosophical miniature. Its symbolism derives from the Qur'anic source, which is the very source that inspired the Persian poetry. The Persian verses of Naim, viewed from the rhetoric aspect are not so rich, few comparisons and metaphors are observed. Most of his metaphors are emotional and introductory, although we may occasionally see rich literary figures as well.

¹⁹ Because if we base ourselves on the first Persian grammar "Dastūr-e Sokhan" written by Mirzā Hābib Esfehāni in 1872 (1289 AH), then Naim published his grammar in 1288 H.K., a year before Mirzā Hābib.

²⁰ Naser Nikoubakht, *Divan-e Tekhayyulāt*, Mehmet Naim Frashëri. (ed.): Naser Nikoubakht, Center for International Cultural Studies in cooperation with Tarbiat Moadares University, Tehran 1396/2017, p. 28.

In general, where Naim describes nature his poetry is rhetorically rich, but from the moment he begins to express his experiences, spiritual state, subjective moods, such as love, hope, etc., we notice the narrowing and dimming of literary and artistic figures, and this results in poorer philosophical observations. Because of the fact that Naim has written all of his poetry in the form and metric of Mathnavi it is evident that Rumi had a significant influence on him. Therefore, A. Golshāni is of the opinion:

“The sweetness of Naim’s poetry lies not only in listening to Persian poetry from a European, but in the knowledge and acquisition that the poet has of the secrets, precision and syntagmas of Persian poetry and his achievement and degree of professionalism and mastery. In Naim’s poetry we see no boasting, self-exaltation, drifting, hyperbole and bigotry. In short, Naim’s poetry has everything a good poetry can have”.²¹

According to records, Naim Frashëri had also published a collection of poems in Persian called “Sokhenān-e bergozide” (Selected Words), of which Lumo Skendo also spoke: “I remember that one day while he was lining up books in cabine, Naim gave me a small volume, about 200 pages; it was handwritten poems of Persian poetry and told me that he did it when he was still a student, some kind of exercise of language and talent”, and then notes in the footnote: “here we are not talking about poems published with the title Tekhayyulāt”.²² Bursali Mehmed Tahir (Mehmet Tahir 1972:288) also mentions this collection of poems, while Hasan Kaleshi, quoting him, writes: “... there is also mention of a work that has the Persian title “Sokhenān-e bergozide”. Although I have tried hard I have not found this work in the libraries of Istanbul and Ankara”.²³ This collection of Naim has not been found yet and it is not known whether it consists of poetry or proverbs. Naim had prepared also a selection of Saadi Shirazi's Golistān book entitled “Tartib-e Jadīd Muntekhabtāt-e Golistān” (New Classification of Gulistan Selection) which was published in Istanbul in 1321/1903, after his death. Naim’s concerns about the unconstructive way of teaching Persian in the Ottoman schools, also stimulated him to prepare this selection of Golistān in order to facilitate the teaching of this language. In its introduction, it is also stated that

²¹ Abdulkarim Golshāni, *Farhang-e Iran dar kalemrov-e Torkan: Ash'ar-e Farsi Naim Frashëri - Shaer va navisande-i karn-e nozdahom Albani*, Shiraz 1354/1953. p. 48.

²² Skendo, *op.cit.*, p. 52.

²³ Hasan Kaleshi, “Veprat turqisht dhe persisht të Naim Frashërit”, in *Gjurmime Albanologjike Journal/1-2*, IAP, Prishtinë 1970. p. 152.

a decision has been made to make this book a textbook for schools in the Ottoman Empire. The above records and the published works of Naim Frashëri indicate that he had a broad background and a very deep connection with the Persian language, through which he expressed his first poetic experiences and articulations. Poetic creation could perhaps be regarded as the most original ontological manifestation of an individual, maybe that was why Naim seemed to be more comfortable while writing in Persian at his very outset. It is also evident that he had carried on the mystical spirit, archetypes, poetics, topics and many figures of Persian literature into his literary work in Albanian language.

2. Traces of Persian literature in Naim Frashëri's poetry

The first Albanian poem published by Naim Frashëri is “Fjalët e Qiririt” (Words of the Candle). Through this poetry, Naim seems to unfold his poetic mission. The symbol of the Candle, borrowed from the Persian mystical poetry, marks the author's spiritual sacrifices in the service of mankind. However, as Bulo notices: “he has treated the Candle archetype in its original way and given it a new sound, departing in some points from the essential Persian mystical essence and spirit contained in its genesis, in order to emphasize poet's civic, humanistic and enlightenment mission to enlighten Albanians on the path to freedom.²⁴ The candle as a well-known archetype in Persian literature, especially the Hindi-style poets (Sabk-e Hindi), such as Saib Tabrizi, the beloved poet of Naim,²⁵ among other things symbolizes the poet who burns and melts for enlightenment and emancipation of society. Some examples from Persian poets bear a great resemblance to Naim's poetry and their concept of the Candle.

*Both of us burn ourselves for the benefit of friends
From us friends are in comfort, while we are in distress /boredom.²⁶
Until you don't burn and shine like a candle
Don't tell others about piety.²⁷
I got burned while from me hearts were warmed*

²⁴ Jorgo Bulo, “Naim Frashëri midis iluminizmit dhe misticizmi sufi” in *Perla Journal* /65, Number 2, Winter 2013, Iranian Cultural Foundation “Saadi Shirazi”, Tiranë 2013. p. 11.

²⁵ Sami, *op.cit.*, p. 121.

²⁶ Damghani Manuqahri, *Diwan-e Manuqahri*, (ed.) Muhammad Dabirseyaqi, Zawwar, Tehran 1363/1984, p. 71.

²⁷ Feridettin Attâr, *Diwan-eAttâr*, (ed.) Taqi Tafazzoli, Bongah-e Tarjumah wa nashr-e Ketab, Tehran 1345/1966, p. 143.

TRACES OF PERSIAN LITERATURE ON NAIM FRASHERI'S ALBANIAN POETRY

*Just like a candle, I gave to the world, but didn't award anything to myself.*²⁸

Thus, inspired by Persian poets Naim identified himself with the Candle which is burning to enlighten others.

*I have dwelled among you / I'm getting fervid / to give you a little light / to make your night a day / I will melt, to drip / I will burn and get boiled to enlighten you / well so you see, know each other.*²⁹

Thus, a burnt and wasted poet (becomes Fanā), manages to be cleansed of the profane-earthly properties and vices, thus, illuminates his soul and mind. In this way, he is transformed into a candle or guide, who through his teachings and sermons illuminates other people who will know each other better. Once a man is enlightened, he may also be ready to know God. The concept of God for Naim is similar to the mystical conception of Allah, as the Absolute, Unique and Inalienable Being.

Considering the two approaches to the Oneness of Being (Wahdat Al Wujud) in the Islamic mystical tradition, the theoretical mysticism represented by Ibn Arabi and his followers, and the practical or love approach whose worthiest representative is Mevlânâ, then we can conclude that Naim is part of the latter, so he belongs to the school of love. Mevlânâ Rumi was a love poet and he watched everything in this world through this prism. In his masterpiece "Mathnavi-ye Ma'navi" speaks of the oneness of existence as a unified being reflecting on the plural things (creatures). He mentions symbols such as "wave and sea", "letters and words" and "one and plural" through which he wishes to emphasize the fact that the wave, although it appears above the sea is not separated from it; the written words cannot exist without the letters; the other letters cannot line up before the letter "A" (meaning Allah); none of the numbers can come before number "one".

*The sea is one, not a couple and two
the nature and essence of the waves are nothing but Him.*³⁰

²⁸ Mīrzā Muḥammad Sāib, *Kolliyāt-e Diwan-e Sāib*, (ed.) Muhammad Abbasi, Entesharat-e Jawahiri, Tehran n.p. 1373/1994, p. 639.

²⁹ Naim Frashëri, *Vepra I*, Rilindja, Prishtinë 1986, p. 9.

³⁰ Mewlana Jalaleddin Rumi, *Mathnawi -i Ma'nev*, (ed.) R.A. Nicholson, Sasan Publication, Tehran 1382/2003, Vol. 3. p. 30.

Naim Frashëri, like Mevlânâ Rumi, does not discuss the Oneness of Being on the theoretical plane in any of his works, although in his poems we may come across many verses that reflect this same approach to God and other creatures. Certainly, it cannot be said that Naim had such an outlook only because he belonged to the Bektashi sect of Islam, since he was well aware of the works and authors of other Eastern and Western schools and doctrines as well. Naim in his poetic work creates a very wide space for God and in many verses requires turning to Him and relying on Him, but always loving and respecting human being, nature and enlightening the mind and soul. In his work we have many verses expressing the pantheistic Islamic worldview.

*What you see is true God, / What you hear is his voice / All there is and is not in life / Is God himself.*³¹

For Rumi, only through love of the creatures, which belong to God, we can reach true love (aşk-ı hakiki), that is love for God. Because they both burn and become ashes for man. In many verses of his poems, Rumi says that God is in every direction you turn, God is in man, but in order to reach Him you have to dissolve in Him, that is to be cleansed of humanly vices and desires. In this sense, according to him the way that leads you to God is the love of man and nature.

*Who we are, O soul of our soul / Who are we that there could be distance between us
We are nothing and do not exist / You are the absolute, indeclinable being*³²

For Naim, like for Rumi everything we see and hear in this world is divine, and there is nothing but God in this life.

*“And the man and the cattle / And all that is in life / I love as a god / From whence their eyes turn / I see the true god there / He is one and there is no second.”*³³

It is also noteworthy that Rumi in the story “The man and Treasure” which we read in the sixth book of Mathnavi, demands that God is not sought at a distance, for he is inside of man. In this story we read that a man from

³¹ Frashëri, *op.cit.*, p. 78.

³² Rumi, *op.cit.*, p. 356.

³³ Frashëri, *op.cit.*, p. 76.

Baghdad goes to Egypt to seek wealth, but his journey fails and he is forced to return home disappointed. So when he arrives home and lies down to rest, the angel appears in a dream and announces to him that his possession was in his back yard all along and that his journey has been in vain. Mevlânâ in this allegorical narrative wants to emphasize that God should be sought within ourselves rather than wandering here and there.

One such idea about the search for God is found in Naim Frasheri too.

*Then, comrades, never / Do not seek God / Through walls and stones / Take a good look at man!*³⁴

This mystical concept of God as an absolute Being in Albanian literature has entered through Naim, and thus love for man, animal and nature is understood as love for the Creator.

Naim, whether in Turkish or Persian, or even Albanian, does not mention the name of Mevlânâ Jalâleddin Rumi. Although he mentions dozens of names of Iranian scholars, poets, historians, and philosophers in many places, especially in the second part of Persian Grammar, he does not say a single word about Rumi. He even translated, borrowed and recreated some fables from Rumi's Mathnavi, entitled "Weight", "Dragons with Friends", and "Two Bulls and a Wolf". Naim, unlike Rumi - who uses fables for expressing his philosophical, mystical ideas - greatly simplifies them and reduces them from a high mystical-philosophical level to a didactic moralizing level. Whereas, the direct influence of Rumi's Mesnevi on Naim Frasheri is found in the poem "Flute", over half of which is a literal translation of Rumi's "Neyname"³⁵ poetry. Naim's borrowing of Rumi has also been noted by Albanian literary scholars. For example, Eqrem Çabej calls the Naim's poem Flute "Naim's inspiration from Rumi",³⁶ Dhimitër Shuteriqi considers it "a recreation that cannot be separated from Naim's original poems",³⁷ Rexhep Qosja calls it "adaptation",³⁸ while Jorgo Bullo comparing

³⁴ Frashëri, *op.cit.*, p. 136.

³⁵ Reynold A. Nicholson, *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*, Cambridge University Press, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.151299/page/n24>, (01.03.2020)

³⁶ Eqrem Çabej, *Elemente të gjuhësisë e të literaturës shqipe*, Botimet Çabej, Tiranë 1936, p. 48.

³⁷ Dhimitër Shuteriqi, *Naim Frashëri – Jeta dhe Vepra*, Botimet Naimi, Tiranë 1982, p. 85.

³⁸ Rexhep Qosja, *Historia e letërsisë shqipe, Romantizmi III*, Rilindja, Prishtinë 1986, p. 133.

the two texts, of Naimi and Rumi, argues for considerable similarity of this poetry with Rumi's Neyname, but states that the Albanian author was inspired by Rumi and recreated his poetry.³⁹ Naim's poem "Flute" in poetic form differs from Rumi's Ney-name Mathnavi form. The flute is a poem in four-strophes, with eight-stringed syllables and the alternating rhyme ab, ab, and has a total of 14 strophes. Up to the ninth strophe, Naim remained faithful, even directly translating the verses of Rumi, while from the 10th verse onwards he created his original verses, but always being under the influence of the earlier verses. To see the similarities and differences between these two poems, we are referring to some verses of this poem translated into English.

*Listen what tells the flute - It narrates the deserted exiles,
Laments the black world - In true words.
Ever since I was separated - From friends and from friendship,
Women and men have cried - From my sobbing's!
I have punctured my chest - I have done holey,
And I cried and groaned - With thousand sighs!
And with the cheerful world - I become friend and participate,
And with the poisoned ones - I become a trusted friend.
In every way it comes - I cry with longing,
Everywhere and whenever - My heart sighs!
The whole world is listening to me - From outside, they see me,
My desire is not understood - They don't know my inner fire
People stay with me - I'm crying and craving,
But they don't know my secret sorrow - So I never get clemency.⁴⁰*

This sentimental emotion of separation from genesis, as well as this life/world which is alien and worthless for the poet/mystic expanded and influenced not only this poem but almost all of Naim's poetic creativity, even his epic poems. For this reason, K. Maloki had criticized Naim for bringing fatalistic mystical - Buddhist ideas into the Albanian literature and culture.⁴¹ However, Frashëri didn't suffice only with mystical inspirations, he also read and was inspired by Persian epic poetry. After his resettlement in Istanbul in 1871, he began engaging in political activities which would undoubtedly reflect on his poetic creations. Even during this period, he became more interested in the Persian epic than in the mysticism, because he and his brothers would create the movement for the independence of the Albanians

³⁹ Jorgo Bullo, *Magjia dhe Magjistarët e fjalës*, Dituria, Tiranë 1998, p. 247.

⁴⁰ Frashëri, *op.cit.*, p. 172-173.

⁴¹ Krist Maloki, *Oriental apo Oksidental*, Plejad, Tiranë 2003, p. 85.

from the Ottoman Empire and lay the foundations of modern Albanian identity.

3. Naim and the Persian epic

The first references about human knowledge in “*Ekhtarat wa Kashfiyyat*” (Inventions and Discoveries) are borrowed from Persian mythology, from the Ferdowsi’s Epic of *Shahnameh*. According to this we can find out that, influenced by the latter Naim also thought that man in this world first appeared in the mountains of Persia. Thus, the Iranian top epic *Shahnameh*, of which not only few traces can be found in his creations, is Naim's epistemological starting point. In the *Shahnameh*, Ferdowsi talks about the creation of the world, the first man, the first king, and the origins of the many elements and mechanisms that ensure the continuation of human life in this world. In his literary work titled “*Ekhtārāt wa Kashfiyyāt*” Naim writes: “In the beginnings of the Ferdowsi’s *Shahnameh*, based on antiquity, the initial state of man is described in this way⁴², and then brings up the text of Husheng’s story. Therefore, it is not an coincident that Naim and Sami Frashëri⁴³ were committed to this epic masterpiece. They both knew very well Ferdowsi’s work, and the latter influenced the structuring of their ethnic and national ideas. In effect, Eqrem Çabej, a pioneer scholar in the field of Albanian studies, claims that Naim’s aim to create a long epic poem such as the great Persian epic,⁴⁴ caused his work “*The Story of Skanderbeg*” not to become Albanian national epic. “*The Highland Lute*” by the author Gjergj Fishta (1871 –1940) took its place.

Ferdowsi’s *Shahnameh* was one of the most widely translated Persian literary work in foreign languages both in the East and West. Thereupon it “was also translated and read in the cultural geosphere of the Ottoman Empire, although not as much as the works of Saadi, Hafez and Jami”.⁴⁵ But

⁴² Mehmed Naim Frashëri, *Ekhtārāt wa Kashfiyyāt*, Mehran, İstanbul 1298/1880, p. 3-5.

⁴³ In addition to translating from the Persian into Turkish a selection of *Shahnameh*, which is preserved in the manuscript, Sami also wrote the play *Gave, the Blacksmith*, as well as *Suhrab*, the latter still missing. As Kemal Erol observes, Sami wrote these works to express political criticism of the oppression of the time. See: Kemal Erol, “Şemsettin Sami’nin Besa ve Gâve Adlı piyeslerinde Sömürüye Karşı Politik Eleştiri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume IX, Number 44, June 2016.

⁴⁴ Eqrem Çabej, *Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes*, Botimet Çabej, Tiranë 2006, p. 111.

⁴⁵ Halil Inalcik, *Has-Bağçede Aş u Tarab: Nedimler Şâirler Mutribler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, p. 23.

Shahname's worldviews and motives were also driving the Muslim peoples ruled by The Sultanate/Caliphate which was the greatest religious-political authority. To think of their own ethnicities and nations, and relying on it they legitimized and justified their nationalist and liberationist ideas, which could be considered as "traitorous" towards Empire or Caliphate. Therefore, many Albanian intellectuals read and even attempted to imitate Shahnameh,⁴⁶ in this way by taking it as an example they tried to arouse nationalism in their people.⁴⁷ In addition to the poetic dimensions of Shahnameh there were also the aspects of nationality and patriotism that made Naim come to the conclusion: "the best are the Persian poets and the greatest among them is Ferdowsi, who has written Shahnameh, recounts the events of the kingdoms of Persia very beautifully and is said to be wisest poet".⁴⁸ Thus, Frashëri would follow the path of Ferdowsi and use all his talents and abilities in the creation of the modern Albanian nation. For Naim, as for Ferdowsi, language was primary because it would then create the possibilities of creation, culture and literature, and as a result would keep alive the spirit and ethnic identity of the people. Shahname's traces can be found throughout Naim's work, but it seems that most of its impact can be found in Skanderbeg's History.

The metanarration of Ferdowsi's Shahnameh and Naim's "Skanderbeg's History" is the conflict/confrontation or a dualism between good and evil, which also has its source in ancient Iranian teachings. The Shahnameh is full of stories of confrontation between the Good, that is manifested through the Iranians, Jamshid, Rrustam, Zal, etc. and the Evil that is represented by Turan, Sohrab, Dahaq, Satan etc... There the confrontation begins between the stone and the fire from which the iron results. The encounter is perceived between nature and animals, and man, between Rustem and Suhrab, between the dark spiritual powers and the bright powers

⁴⁶ Hafiz Ali Korça in his work also intends to imitate Ferdowsi and as if he created a Shahnameh for Albanians:

*I'm like Ferdowsi I'm not saying it / But I have done as much work -
As the poor Ferdowsi / If he was alive today-
He would tell me and you / You have suffered with history-
Like me with Shahnameh / That I tired myself
We are both Aryan / Languages have a harmony-
I came from Persia / You came out of Albania*

Hafiz Ali Korça, *Historia e shenjtë edhe katër halifetë*, Logos A, Shkup 2013, p. 34.

⁴⁷ Zahra Rajabi & Abdulla Rexhepi, "Survey of the Place of Ferdosi's Shahnameh in the Albanian Language and Literature", in *Modern Journal of Language Teaching Methods (MJLTM)*, Volume 8, Number 4, August 2018, p. 117.

⁴⁸ Naim Frashëri, *Vepra 6*, Rilindja, Prishtinë 1986, p. 286.

of man Also in Skanderbeg's History. Stories are structured around the topic of conflict between Albanian Hero Skanderbeg who fought for liberation of Albania and Albanians on one side and the Sultan and his army that had occupied Albanian lands.

In the Shahnameh, Iran is a symbol of good, as Ferdowsi as well states:

*Iran is like a garden in springtime
where always flowers with scent blossom
It is surrounded by soldiers and walls
At the top of the spears lies the blow
Beware, you are crossing it's wall
and making angry the Iranians.⁴⁹*

As for Naim, Albania is:

*"... Albania always
has been highly praised,
there were late men,
famous, wise and brave..."⁵⁰
"... O desolate Adrianople!
that was the throne of wickedness,
a bad name for life
you have got with mankind..."⁵¹*

As can be understood from the above verses, Albania is represented as a symbol of good, of glory which had wise people, while the Adrianople then capital of the Ottoman Empire, as a desert place and a symbol of evil and wickedness. However, it should be noted that Naim's patriotism is very different from the epics and legends of the Middle Ages. They saw their ethnicities as a divine mission to establish "Justice" on earth. European nationalism resulting from European romanticism, from which Naim was inspired was more universal and rational. Naim's ideas are closer to this approach of European national and ethnic ideas.

⁴⁹ Abul-Qasem Ferdowsi, *Shahname-i Ferdowsi*, Ketab-e Saraye Nik, Tehran 1378/1999, p. 539.

⁵⁰ Naim Frashëri, *Vepra 3*, Rilindja, Prishtinë 1986, p. 8.

⁵¹ Frashëri, *ibid.*, p. 56.

Conclusion

The analysis of this study has shown that Naim Frashëri, as a poet who was formed with Persian knowledge and culture, have expressed his first linguistic writings and first poetic experiences in the Persian language. Therefore, he was able to connect the Albanian entity with a great world culture and literature. Persian grammar, his Persian poetry compilation "Takhayyulat", the selection of Saadi's the Golistān and his unpublished work "Sokhenān-e bergozide", mark a valuable contribution to Persian language and literature. Besides, based on his Albanian poetry we conclude that Naim was influenced by concepts, figures and topics of Persian literature, such as *candle, butterfly, nightingale, the mystical concept of God* and many others. Through his works, many of these elements of Persian literature succeeded in penetrating and settled down in Albanian literature and culture.

Naim Frashëri managed to combine the spirit of patriotism, of Ferdowsi's Shahnameh with European romantic ideas for the nation, and thus to create poems that inspired the Albanian people to be liberated from the Ottoman Empire. Through the immense influence he left on Albanian literature and culture, Naim Frashëri brought a kind of the mystic concept of love and God, such as all things are god (pantheism), and the idea that the poet / intellectual just like the candle should burn for the enlightenment and emancipation of his people. He beautified an Albanian being, identified with pragmatic, practical and physical values with a particular conception of mystical love and an idea of God as an absolute Being. Naim, also brought an Eastern mystical imagination in Albanian literature through which the reader could make connections to very deep and distant spiritual realms and segments. Above all, he instilled universal love for everything, starting from man, animals, nature, and every other living organism, because to him, they all constitute God, the Supreme Creator. These mystical ideas and teachings of Naim have left deep traces in the structures and segments of Albanian intellectuals and readers.

BIBLIOGRAPHY

AHMAD, Shahab, *What Is Islam? - The Importance of Being Islamic*, Princeton University Press, Princeton 2015.

AṬṬĀR, Feridettin, *Diwan-eAṭṭār*, (ed.) Taqi Tafazzoli, Bongah-e Tarjumah wa nashr-e Ketab, Tehran 1345/1966.

BULO, Jorgo, *Magjia dhe Magjistarët e fjalës*, Dituria, Tiranë 1998.

_____, “Naim Frashëri midis iluminizmit dhe misticizmi sufi”, *Perla Journal*, Volume 69, Number 2, December 2013, pp. 12-17.

CHITTICK, William, “Rumi and Wahdat al-Wujud”, *Poetry and mysticism in Islam: The Heritage of Rumi*, (ed.): Amin Benani, Richard Hovannisian, and George Sabagh, Harvard University-Divinity School 1994.

CLAYER, Nathalie, *Në fillimet e nacionalizmit shqiptar: Lindja e një kombi me shumicë myslimane në Evropë*, (transl.) Artan Puto, Botimet Përpjekja, Tiranë 2012.

ÇABEJ, Eqrem, *Elemente të gjuhësisë e të literaturës shqipe*, Botimet Çabej, Tiranë 1936.

_____, *Shqiptarët midis Perëndimit dhe Lindjes*, Botimet Çabej, Tiranë 2006.

DEVELİ, Hayati, *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair ‘Risâle-i Garîbe’*, Kitabevi Yayın, İstanbul 1998.

FERDOWSI, Abul-Qasem, *Shahname-i Ferdowsi*, Ketab-e Saraye Nik, Tehran 1378/1999.

FRASHËRI, Mehmed, Naim, *Ekhtârâtwa Kashfîyyât*, Mehran, İstanbul 1298/1880.

_____, *Qawāid-e Fārsiye Ber Tarzi Novîn*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1303/1885.

FRASHËRI, Naim, *Vepra I*, Rilindja, Prishtinë 1986.

_____, *Vepra 2*, Rilindja, Prishtinë 1986.

_____, *Vepra 3*, Rilindja, Prishtinë 1986.

_____, *Vepra 4*, Rilindja, Prishtinë 1986.

_____, *Vepra 6*, Rilindja, Prishtinë 1986.

_____, *Porosia e madhe - Monografi mbi krijimtarinë e Naim Frashërit*, Sh. b. Naim Frashëri, Tiranë 1989.

GOLSHĀNI, Abdulkarim, *Farhang-e Iran dar kalemrov-e Torkan: Ash'ar-e Farsi Naim Frashëri - Shaer va navisande-i karn-e nozdahom Albani*, Shiraz 1354/1953.

INALCIK, Halil, *Has-Bağçede Ayş u Tarab: Nedimler Şairler Mutripler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

KALESHI, Hasan, "Veprat turqisht dhe persisht të Naim Frashërit", *Gjurmime Albanologjike Journal*, Number 1-2, IAP, Prishtinë 1970.

KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebî, Meşâirü'ş-Şuarâ*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay, İstanbul 2010.

KOKALARI, Musine, *Naim Frashëri*, (transl.) Elinda Kokalari, Geer, Tiranë 1941.

KOLIQI, Ernest, *Ese të letërsisë shqipe*, (transl.) Dhurata Shehri, IDK, Tiranë 2010.

MALOKI, Krist, *Oriental apo Okcidental*, Plejad, Tiranë 2003.

MANUÇAHRI, Damghani, *Diwan-e Manuçahri*, (ed.) Muhammad Dabirseyaqi, Zawwar, Tehran 1363/1984.

MEHMETI, Mehmeti, *Shkollat dhe Arsimit në Kosovë*, IAP, Prishtinë

NAMETAK, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 2013.

TRACES OF PERSIAN LITERATURE ON NAIM FRASHERI'S ALBANIAN POETRY

NICHOLSON, Reynold, *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*, Cambridge University Press, Cambridge UK 1926, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.151299/page/n24>, (01.03.2020).

NIKOUBAKHT, Naser, *Divan-e Tekhayyulât*, Mehmet NaimFrashëri. (ed.) Naser Nikoubakht, Center for International Cultural Studies in cooperation with Tarbiat Moadares University, Tehran 1396/2017.

QOSJA, Rexhep, *Historia e letërsisë shqipe, Romantizmi III*, Rilindja, Prishtinë 1986.

RAJABI, Zahra and Abdulla Rexhepi, "Survey of the Place of Ferdosi's Shahnameh in the Albanian Language and Literature", *Modern Journal of Language Teaching Methods (MJLTM)*, Volume 8, Number 4, August 2018, pp. 114-120.

RUMI, Mewlana Jalaluddin, *Mesnevi Ma'nevi*, (ed.) R.A. Nicholson, Tehran 1382/2003.

SĀIB, Mīrzā Muḥammad, *Kolliyāt-e Diwan-e Sāib*, (ed.) Muhammad Abbasi, Entesharat-e Jawahiri, Tehran 1373/1994.

SAMI, Şemseddin, *Hurdeçin*, Mihran Matbaasi, İstanbul 1302/1885.

SKENDO, Lumo, "Naim be Frashëri - Studim dhe Kujtime" *Kalendari Kombiar Journal*, Number 21, June 1926, pp. 50-58.

_____, *Naim Frashëri*, "Kristo Luarasi" Publishing House, Tiranë 1941.

SHUTERIQI, Dhimitër, *Naim Frashëri - Jeta dhe Vepra*, Botimet Naimi, Tiranë 1982.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Burcu TAŞKIN*

ÖZ

Bu alışmada Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığın ileri gelenleri, siyasi temsilcileri ile yapılan mülakatlarda ve yerel yayın organlarında sıkça dile getirilen ve nesilden nesile aktarıldığı göze çarpan “biz burada bırakıldık” söylemi *güven teorileri* ve azınlıkların soydaş ülke-vatan ülke arasındaki ilişkileri üzerine Brubaker’in öne sürdüğü *triadik bağ* teorisi kullanılarak incelenmiştir. 1920’den beri yerel ve ulusal düzeyde Yunan siyasetinde temsil edilen, 1981’den beri AB üyesi olan Yunanistan vatandaşı olan bu topluluk neden bu söylemi sürdürmektedir? Bu alışma göstermiştir ki Yunanistan tarafından Lozan Anlaşması’na dayanarak etnik kimlikleri inkâr edilen, *mütekabiliyet ilkesi* altında sürekli azınlık haklarının ihlaline maruz kalan ve vatan ülke ile güven ilişkisi kuramayan bu topluluk, azınlık haklarının korunmasında Lozan Antlaşması’nı ve Türkiye’yi garantör unsur olarak görmektedir. Siyasi davranışlarında hem Yunan hem de Türk hükümetleri ile temas içinde olan azınlığın Türkiye ile olan güçlü bağının sürmesinde geç dernekleşme, siyasi-ruhani lider eksikliği, dil ve eğitim konusundaki yetersizlikler etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya, Müslüman-Türk Azınlık, Türkiye, Yunanistan, Triadik Bağ Teorisi

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İstanbul, ORCID: orcid.org/0000-0003-4504-2098, E-posta: burcu.taskin@medeniyet.edu.tr

BURCU TAŞKIN

WESTERN THRACE MUSLIM-TURKISH MINORITY'S BINDING RELATIONS WITH TURKEY BASED ON TRIADIC NEXUS PERSPECTIVE

ABSTRACT

This study analyzes the common discourse “we were left here” which is frequently expressed in the interviews made with Muslim-Turkish minority’s prominents, political representatives, and in local broadcast organs, through utilizing *trust theories* and Brubaker’s *triadic nexus* between the minorities- home states and kin states, showing the expression has been multiplied by generations. Why does this community which has been represented in Greek politics at local and national level since 1920 and citizens of an EU member state since 1981, maintain this discourse? This community, whose ethnic identity has been denied, its minority rights have been violated by Greece under the *reciprocity rule*, and fails to construct a trust relationship with the *home state*, perceives the Treaty of Lausanne and the kin-state Turkey as guarantor elements for the protection of their rights. This study claims that in terms of political behavior, minority groups are in contact with both the Greek and Turkish governments. However, the continuation of strong bonds with Turkey originates due to their late organizational skills; the lack of a political and spiritual leader uniting them; weak abilities in their commands of language and several problems in education.

Keywords: Western Thrace, Muslim-Turkish Minority, Turkey, Greece, Triadic Nexus Theory

Giriş

6 Şubat 2019 tarihinde ilk kez bir Yunan Başbakanı, Alexis Çipras, Rum Ortodoks cemaati için önemli olan ve 1971 senesinde kapatılan Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nu ziyaret etti.¹ Hemen akabinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Çiprasla birlikte düzenledikleri konferans sonrasında Ruhban Okulu’nun tekrar açılacağını ancak Yunanistan’ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan çoğunluğu Müslüman-Türk nüfustan oluşan Müslüman cemaatin yaşam koşullarının iyileştirilmesini ve

¹ [https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/yunanistan-basbakani-ciprastan-ayasofyaya-ve-heybeliada-ruhban-okuluna-ziyaret,G344wH8WWkul_K68uXUx_A/gIkteVWipU64Zp9xDXVHaw,\(22.02.2019\).](https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/yunanistan-basbakani-ciprastan-ayasofyaya-ve-heybeliada-ruhban-okuluna-ziyaret,G344wH8WWkul_K68uXUx_A/gIkteVWipU64Zp9xDXVHaw,(22.02.2019).)

Çipras: “dinler ve azınlıklarımızın hakları ve talepleri, yani Türkiye’deki Rum azınlığı ve Yunanistan’daki Müslüman azınlığı, müzakere ve pazarlık konusu olamaz. Onların haklarının korunması hükümetlerimizin asli sorumluluğudur.”

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

özellikle -1991 yılından itibaren Yunan devletinin Lozan Antlaşması'na uymayarak kendi ataması ile başlayan- müftülük sorunun çözümünü istediğini vurguladı.² Bu yüzden her ne kadar Çıpras "azınlıklar" kelimesini ağzına almamayı tercih edip, azınlık meselesini ikili ilişkilerin dışında ve ülkelerin iç-meselesi olarak gördüğünü ifade etse de, Türkiye'ye olan dördüncü resmi gelişinde Ruhban Okulu'nu ziyaret etmesi ve Erdoğan'ın söylemi Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde azınlık sorunun önemini ve karşılıklı adımlarla problemlerin çözümüne ulaşabileceğini de göstermesi açısından anlam kazandı.

Aynı hafta Batı Trakya'daki azınlık gazetelerinde iki politikacının ifadeleri "Ruhban Okulu'na Karşılıklı Müftülük"³ ve "Çıpras'ın Türkiye ziyaretinden azınlık ne bekliyor"⁴ başlıkları ile verildi (*Gündem*, 8 Şubat 2019; 15 Şubat 2019). Bu yayınlarda her ne kadar azınlık haklarının korunmasının hükümetlerin asli sorumluluğu olduğu görüşüne katıldıkları ancak azınlıklar konusunda atılacak adımlarda ilgili azınlıkların isteklerinin ve sorunlarının dinlenilerek karar alınması gerektiği vurgulansa da, azınlık meselesinin sadece iç-mesele olarak düşünülmemesi gerektiği ve 'mütakabiliyet ilkesinin'⁵ uygulanmasına olumlu yaklaşıldığı dikkat çeken bir unsurdu. Bu ziyaretten iki ay sonraki Mayıs 2019 Yunanistan yerel seçimlerinde ve Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde Çıpras yönetimi önceki aşırı sağ partilerinden farklı politika geliştirememesinin, azınlığın etnik kimliğini tanımamasının ve azınlıkla ilgili konularda azınlık kurumlarını muhattap almamasının bedelini bu seçimde Müslüman-Türk nüfusun yoğunluklu yaşadığı Gümölcine (Rodop) ve İskeçe (Ksanthi) seçim bölgesinde oy kaybı ile ödedi. Radikal-sol parti SİRİZA (*Synaspismós Rizospastikís Aristerás*) %23.7 oy alırken merkez-sağ partisi Yeni Demokrasi

² <https://www.dailysabah.com/politics/2019/02/07/tsipras-first-greek-leader-in-decades-to-visit-historic-istanbul-seminary>, (22.02.2019).

Erdoğan: "Yunanistan'da yaşayan soydaşlarımız ve Türkiye'deki Rum kökenli vatandaşlarımız bize göre birer ayrışma değil, aslında iş birliği vesilesidir. Azınlıklarımız bizler için sağlam birer köprüdür. Bu anlayışla görüşmelerimizde karşılıklı vatandaşlarımızın sorunlarını da değerlendirdik. Rum kökenli vatandaşlarımızın durumlarını daha da iyileştirmek için her türlü gayreti gösteriyoruz".

³ http://www.gundemgazetesi.com/PDF/gundem_1051.pdf, (11.04.2019).

⁴ http://www.gundemgazetesi.com/PDF/gundem_1050.pdf, (11.04.2019).

⁵ 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddeleri Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklara ekonomik, kültürel, inanç özgürlüğü, eğitim, dernekleşme alanlarında kısaca kolektif haklar tanır ve bu hakların korunması bakımından ülkeleri karşılıklı sorumlu kılar, azınlıklarının sorunlarının da nitelik ve nicelik yönünden karşılıklı olduğu belirtir. Aslında ülkelere karşılıklı sorumluluk veren bu maddeler zaman içinde "karşılık/mütakabiliyet ilkesi" olarak uygulanmaya başlamıştır.

(*Nea Demokratia*/ND) %33,1 oy ile seçimlerin galibi oldu.⁶ Daha da önemlisi güvenoyu anlamı taşıyan bu seçimi kaybederken, kendisine önceki genel ve yerel seçimlerde destek vermiş azınlığın oylarını ve güvenini de kaybetti.⁷ Temmuz ayında erken seçime gidilmesi kararlaştırıldı. Azınlık %3 seçim barajına ve oy potansiyeli düşünüldüğünde (max. %1) temsilci gönderemeyecek olmasını bilmesine rağmen AP seçimlerinde kendi etnik partisi Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi'ne (DEB) oy verdi. DEB 40.000 oy ile 2014 AP seçimlerinde olduğu gibi Rodop ve İskeçe seçim bölgelerinde birinci parti olurken, azınlık bölgedeki siyasal etki gücünü AP'na ve Yunan partilerine göstermiş oldu.⁸

Azınlık grubunun “mütakabiliyet” ilkesine yaklaşımı ve siyasal davranışı Batı Trakya Müslüman-Türk cemaatine mensup araştırmacıların eserlerinde, gazetelerinde ve politikacılarla yapılan mülakatlarda öne çıkan ve Türkiye devletini azınlıktan sorumlu aktör olarak konumlandıran “Biz burada bırakıldık” söylemleri ile örtüşmektedir.⁹ Ancak mütakabiliyetin diğer tarafı olan İstanbullu Rumların sayısının 2000 kişiye düştüğü ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki çözülmemeyen sorunlar ve gerilim düşünüldüğünde bu söylem ne kadar rasyoneldir? Bu makale Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığın nesilden nesile aktardığı “biz burada bırakıldık”

⁶ 2019 European Elections Results; <https://election-results.eu/national-results/greece/2019-2024/>, (25.03.2019).

⁷ Burcu Taşkın, “SYRIZA’s Electoral Victory in Greek Thrace: Impact of Muslim Minority Vote in the Changing Political System”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 23, Sayı 2, 2017, ss.155-181.

⁸ DEB, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Rodop ilinde, 23 bin 63 oy ve yüzde 38,00, İskeçe ilinde 15 bin 95 oy ve yüzde 25,24 oranıyla birinci olurken, Batı Trakya bölgesinin de içerisinde yer aldığı Doğu Makedonya eyaletinde ise Yeni Demokrasi Partisi (ND) ve Radikal Sol İttifak'tan (SİRİZA) sonra üçüncü sırada yer aldı. DEB'e, Oniki Adalar, Atina ve Selanik bölgelerindeki sandıklardan da yaklaşık bin oy çıktı.

⁹ Abdürrahim Dede; *Rumeli'nde Bırakılanlar (Batı Trakya Türkleri)*, Otağ Matbaası, İstanbul 1975; Ali Hüseyinoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin “Kalanlar”/“Bırakılanlar” Boyutu: Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri ve Geçmişten Günümüze Azınlık Eğitimi”. 6. *Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, Cilt 9, 2014, ss.239-256; Mülakatlar için bkz Burcu Taşkın, *Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2019. Bu söylem “Biz hep buradaydık ve burada olacağız” diyen İstanbul Rum Ortodoks cemaatinde görülmemektedir. Taşkın'a göre iki azınlık grubu arasındaki demografik özellikler; dernekleşme-örgütlenme becerisi; engeller ve olanaklar ve yaşadıkları ülkenin bu gruplara yaklaşımı siyasal davranış farkını doğurmaktadır. Osmanlı egemenliği döneminde hâkim elit yönetici grubunu oluşturan Balkanlardaki Müslümanlar, diğer gruplar gibi yerel dili öğrenme ve dernekleşme ihtiyacı duymamış, yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması ile birlikte birden bire kendini Osmanlı mirasının devamı olarak algılanan Müslüman azınlık statüsünde bulmuşlardır.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

söyleminin ve Türkiye ile olan bağlarının/ bağımlılıklarının nedenlerini araştırırken, azınlıkların haklarını ve kültürlerini korumada soydaş ülke (kin-state) ve yaşadıkları ülke (home-state) arasında nasıl bir stratejik denge kurduklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Azınlıklar kolektif, birlik ve dayanışma içinde mi hareket etmektedirler? Azınlıklar sadece soydaş ülkenin (tarihsel, kültürel, linguistik veya etnik kimlik yakınlığı olan devlet) siyaseti ile uyumlu davranışlar mı göstermektedir, yoksa olanakları ve engelleri göz önünde bulundurarak farklı stratejiler belirleyebilirler mi? Bu bağlamda soydaş ülke ve yaşadıkları ülke arasındaki ilişki, güven meselesi ve azınlıkların bu ülkelere karşı geliştirdiği güven, cemaatlerin davranışlarını nasıl etkilemektedir?

Bu soruları cevaplamak amacıyla araştırmanın ilk bölümü azınlıklar ile soydaş ülke (anavatan) ve yaşanılan ülke (vatan) arasındaki ilişki teorilerine ve özellikle ‘güven’ yaklaşımına odaklanacaktır. İkinci bölüm Batı Trakya’daki Müslüman-Türk azınlığın genel demografik özellikleri ve yaşadıkları problemler hakkında bilgi verecektir. Makalenin üçüncü ve asıl bölümü ‘Biz burada bırakıldık’ söylemini ve azınlıkların soydaş ülke Türkiye ile olan ilişkisini teorilere dayanarak inceleyecek, son bölümde ise Müslüman-Türk azınlığın coğrafi yoğunluğu ve siyasal gücü elinde bulunduran bir grup olarak ‘mütakabiliyet ilkesi’ bağlamında Türkiye ve Yunanistan siyasetini nasıl etkileyebileceği ve bu ülkelerin geliştirmesi gereken azınlık politikalarını tartışacaktır.

1. Azınlıklar ve Soydaş Devlet (Anavatan) - Yaşanılan Devlet (Vatan) İlişkisi

Uluslararası ilişkilerde ve anlaşmalarda azınlıklar meselesi, azınlık haklarının tanımlanması ve korunması Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren öne çıkan önemli bir konudur.¹⁰ Azınlık kavramı ilk olarak 1919 Versailles Barış Konferansı’nda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Prusya Krallığı’nın dağılmasından doğan devletlerle

¹⁰ Örneğin 1648’de Protestan Alman nüfusuna dini hak tanıyan Vestfalya Antlaşması ya da İsveç ve Polonya tarafından onaylanan Livonia’daki Roma Katolikleri lehine olan 1660’da Oliva ya da 1763’te Fransa, İspanya ve Büyük Britanya arasındaki Kanada topraklarındaki Roma Katolikleri lehine olan Paris Antlaşması ile karşılaştırabiliriz. Daha ayrıntılı analiz için bkz: Natan Lerner, *Group Rights and Discrimination in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London 1991, ss. 7-22.

yapılan barış antlaşmaları ile uluslararası anlaşmalara dâhil edildi.¹¹ Anlaşmalar, Doğu ve Orta Avrupa'nın (Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya) yeni eyaletlerine, topraklarını arttıran devletlere (Romanya ve Yunanistan) ve yenilgiye uğrayan devletlere (Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Türkiye) azınlık halklarına karşı dini haklar ve siyasal eşitlik gibi bazı özel hakların tanınmasını zorunlu kılıyordu. Savaş sonrası kurulan Milletler Cemiyeti ve İkinci Dünya Savaşı'nı takiben yerini alan Birleşmiş Milletler gibi güçlü kurumların varlığına rağmen, 1990'lara kadar, azınlıklara hitap eden önemli uluslararası insan hakları kurumları yoktu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi "azınlık meselesi" ve "kimlik politikaları" konularını siyaset bilimi gündemine tekrar taşıırken, araştırmalar 1990'larda Balkanlar, Kafkaslar, Orta-Avrupa ve Afrika'da meydana gelen yıkıcı iç-savaşlar ve soykırıma varan etnik çatışmalara odaklandı. Soğuk Savaş sonrasındaki anlaşmalarda da önceki anlaşmalarda olduğu gibi azınlık hakları "kolektif haklar" olarak tanımlanmış ve bireysel vatandaşlık haklarının yanı sıra azınlıkların "fertlerin tek başına değil de ancak topluluk halinde kullanabileceği ve topluluk olmanın gereği yaşanabilecek hakları" garanti altına alınmıştır. Değişen coğrafyalarla beraber yeni ulus-devletler ortaya çıkarken, azınlık hakları ve bu hakların korunması ilkesini ülkelerin yönetim şekillerinden ve kültürlerden bağımsız evrensel prensiplere dayandırma çabasının arttığı görülmüştür.

Azınlık hükümlerini içeren ilk uluslararası anlaşmalarda, azınlık "ırksal, dini veya dilsel azınlıklara mensup kişiler" olarak tanımlanmıştır. Bu tanım farklı bir ırka, dine, dile ait olmak gibi nesnel ölçütlere dayanıyordu. Tanım da "ırksal" kavramının dahil edilmesi, aynı zamanda, bu dönemde azınlıktan kastedilen şeyin şüphesiz "ulusal azınlık" olduğunu ortaya koymaktadır. Ulusal azınlık, bir akraba-devlete (kin-state) sahip olan kişidir; ahabap devlet adamlarının hâkim olduğu devlet. Azınlığın yaşadığı ve yurttaşlığa bağlı olduğu devlete ev sahibi devlet (home-state) denir. Kymlica, "ulusal azınlıklar" tanımı için bir devletteki varlığı sömürgeleştirme, fethetme veya zorunlu göç sonucu ortaya çıkan ve uzun süredir buradaki varlığı devam eden azınlık gruplarına atıfta bulunmaktadır.¹² Ulusal azınlıklar, (en azından bazıları) ayrı kurumlar ve bazı siyasi özerklik düzeylerini talep etmeleri ile karakterize edilir.

¹¹ 19. yüzyıldaki yine üç önemli Kongre-Viyana (1814-15), Paris (1856), ve Berlin (1878)-, yabancı ülkelerin egemenliklerinde kalan nüfusların hakları ve güvenlikleri için "azınlıkları koruma" maddeleri içermektedir. Preece, Jennifer Jackson, *National Minorities and the European Nation-States System*, Oxford University Press, NY 1998, s. 15.

¹² Will Kymlica, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford 1995, ss.10-33.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Azınlıkların tanınmasının yanısıra öncelikli problem ‘azınlık tanımının’ belirsizliğinde yatmaktadır. Juhn Raikka bu sorunu kısa ve öz olarak şu şekilde açıklar: “azınlıkların ne olduğu belli değildir”.¹³ Raikka göçmen azınlıklar hakkındaki anlaşmazlıkları ve dilsel azınlıkların tanımlanmasındaki pratik sorunları vurgulamakta ve bu azınlıklara mensup kimseler ve azınlıkların korunmasıyla ne tür yükümlülükler öngördüğü ile ilgili birkaç soru ortaya atmaktadır.¹⁴ Bir azınlığın uluslararası hukuk amaçları için tanımlanması sorunu, uluslararası hukukçular ve akademisyenlerin, Milletler Cemiyeti’nin azınlıkların korunmasıyla ilgilendiğinden bu yana sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Neredeyse bir yüzyıl sonra ve hala uluslararası hukukta neyin azınlık oluşturduğuna dair kabul edilen bir tanım yoktur.¹⁵ Ayrıca, uluslararası belgeler tarafından korunan azınlık türleri “etnik, dilsel ve dini” azınlıklardan (ICCPR’da belirtilen) (CSCE ve Avrupa Konseyi belgelerinde) “ulusal” azınlıklara göre değişmektedir.¹⁶ Bu tanım eksikliği genellikle konunun karmaşıklığına bağlanmaktadır. Bununla birlikte, azınlıklar konusuna dair geleneksel antipati ve “korku”, ulusal hükümetleri uyarıya geçirmektedir.

Azınlıkların soydaş ülke ile bağımlılık ilişkisinin olması azınlık gruplarına ev sahipliği yapan ulus-devletleri endişelendirmektedir. 19. yy’da Çarlık Rusyası’nın Ortodoks milletinin koruyucusu olarak Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışması, Yunanistan’ın Girit’in ve sonrasında Kıbrıs’ın bağımsızlığını ve Yunanistan ile birleşme politikasını (enosis) desteklemesi, Türkiye’nin Türk Kıbrıslıların koruyucusu olarak 1974’te adaya çıkartma yapması tarihte yaşanan ve devletlerin azınlıklara karşı politikalarını oluşturan önemli örneklerdir.¹⁷ Yakın dönemde Akdeniz, Balkanlar ve Kafkaslar bölgelerine baktığımızda yeni ulus-devletlerin oluşumunda azınlıkların statüsündeki belirsizlikler göze çarpmaktadır. Bunun nedenleri arasında soydaş ülkelerin müdahalesi, eski elitlerin iktidarı paylaşmak istememesi veya yeni oluşan ulus devletlerde bu grupların azınlık konumunda olmamak için gösterdikleri şiddet politikasının getirdiği etnik

¹³ Juhn Raikka, *Do We Need Minority Rights? Conceptual Issues*, Martinus Nijhoff Publishers 1996, s. 3.

¹⁴ Raikka, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵ UN Declaration on the rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious or Linguistic Minorities UN Res 47/135 of 18 Aralık 1992.

¹⁶ Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (BM) International Conveniant on Civil and Political Rights (ICCPR); Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu, Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE).

¹⁷ Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge Pub., Cambridge 1992, s. 29.

çatışmalar sıralanabilir. 1990’larda Sırp’ların Bosna ve Kosova savaşlarındaki tutumu, Rusya’nın kendi azınlıklarını bahane ederek Çeçenya, Osetya ve en son Kırım’daki ilhak politikası “azınlıklar- soydaş ülke- yaşanılan ülke” denkleminin oluşturduğu sonuçlardır.¹⁸ Bu sebeple azınlıklar meselesi literatürde genellikle “çatışma oluşma senaryoları” bağlamında ele alınmaktadır.¹⁹ Bu çalışma ise Batı Trakya Müslüman Türk azınlığın söylemlerini ve Türkiye arasındaki ilişkiyi incelerken ‘çatışma teorileri’ bağlamında değil, “güven” ve “üçlü bağ ilişkisi” (triadic nexus) teorileri açısından ele alacak, azınlıkların varlığının ülkelerin demokratikleşmesine katkısı ve soydaş ülke (anavatan) ile yaşanılan ülke (vatan) arasındaki ikili ilişkileri güçlendirmesi olasılıkları üzerinden inceleyecektir.

Aslında insanlar arasındaki birçok çatışmanın arkasında güven eksikliği sorunu görülmektedir. Azınlık-çoğunluk arasındaki güven ilişkisi bu yüzden Brubaker ve Van Houten’in öne sürdüğü ev sahibi hükümetler, ulusal azınlıklar ve soydaş devletlerinin arasındaki ilişkileri gerektiren triadik bağ ile ilişkilidir.²⁰ Azınlık grubunun çoğunluk grup ve devletle ilişkisinde güven ne kadar az ise, grup soydaş ülkeye daha çok bağımlı hale gelmektedir. Toplumdaki azınlık ve çoğunluk ilişkisine ve etkileşimlerine bakıldığında psikolojik asimetri göze çarpmaktadır.²¹ Etnik veya dini çoğunluk gruba mensup bireyler kendi avantajlı durumlarının çok farkında değilken, azınlıktaki bireyler daha az değerli pozisyonlarının, aşağı muameleye maruz kalmalarının farkındadırlar ve ayrımcılığın ve önyargının çoğu zaman hedefi olurlar.²² Etnik-ırksal sosyalleşme çalışmalarına göre azınlık grubu ebeveynleri çocuklarına, çoğunluk mensuplarına karşı güvensizlik ve ihtiyatlı

¹⁸ Christoph Zürcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus*, NYU Press, New York 2009. Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Inst Pr., Washington DC 1995.

¹⁹ Özellikle topluluklar arasında şiddet olaylarını içeren çatışma çıktığında, gruplar arasında ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Bu gerilim ve şiddet de önyargıların oluşmasını doğurur (bkz. Walter G. Stephan ve C.W. Stephan, “Intergroup anxiety”, *Journal of Social Issues*, Cilt 81, 1985, ss.157–175), bu da ayrımcı davranışı ve güvensizliği beraberinde getirir (bkz. Daniel Bar-Tal ve Yona Teichman, *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Representations of Arabs in Israeli Jewish Society*, Cambridge University Press, Cambridge 2005).

²⁰ Pieter Van Houten, “The role of a minority’s reference state in ethnic relations”, *European Journal of Sociology*, Cilt 39, No 1, 1998, ss. 110-146.

²¹ Stephan ve Stephan, *a.g.m.*, s. 165; Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, New York 1996.

²² Rezarta Bilali ve Ayşe Betül Çelik ve Ekin Ok, “Psychological asymmetry in minority–majority relations at different stages of ethnic conflict”, *International Journal of Intercultural Relations*, Cilt 43, 2014, ss. 253-264.

TRIADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK
AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

olma davranışlarını teşvik etmektedir.²³ Diğer yandan, çoğunluk grubu ile bağların kurulması olanaklara erişim ve toplumla bütünleşmenin artmasını getirdiği için azınlık grubuna mensup bireylerin gruplar arası etkileşimi destekledikleri de görülmektedir.²⁴

Ayrımcılığın hedefi olmak etnik grupların kimliklerini ön planda tutmalarını da beraberinde getirir, çoğunluk grupları ile karşılaştırıldığında etnik ve dini azınlıklar kendilerini kimlikleri ile daha güçlü ama ulusal çoğunluk kimliği ile daha zayıf şekilde özdeşleştirirler. Azınlıkların veya göçmenlerin coğrafi nüfus yoğunluğunun bulunması onların etnik dillerini, dini ibadetlerini ve kimliklerini sürdürmelerini sağlarken, çoğu zaman günlük hayatta, eğitimde ve yayın takip etmede iki dilli (bilingual) olmanın tercih edildiği görülmüştür.²⁵ Bu yüzden her ne kadar azınlık grupları soydaş ülkede ayrımcılığın hedefi olmadıkları ve dini, etnik kimliklerini daha açık yaşayabildikleri için daha güvenli hissetseler de sosyal ve siyasal davranışları sadece soydaş ülkeye bağlı değildir, yaşadıkları yerdeki yerel yönetimin tutumuna göre siyasal strateji geliştirirler. Diğer bir deyişle triadik- üçlü etkileşim içinde olasılık ve engelleri göz önünde bulundurarak “hayatta kalma” ve “kimliklerini koruma” içgüdüleri ile hareket ederler.²⁶ Uluslar ve devlet sınırları çok nadir olarak örtüşür. Birçok devlet çok-uluslu ve etnik yapıdadır, etnik-dini ve kabile toplulukları tarihsel olaylar, savaşlar ve sömürge süreci sonucu birden fazla devletin sınırları içinde bölünmüştür. Azınlık grupları ile etnik, kültürel, dilsel veya tarihsel bağları olan çoğunluğa sahip komşu ülke olması durumunda azınlık meselesinin iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemesi kaçınılmaz olmasa da yüksek olasılıkla muhtemeldir. Bu ulus-devletler içindeki azınlık ve çoğunluk ilişkisini ve azınlığın soydaş ülke ile olan ilişkisini daha karmaşık hale getirir. *Nationalism Reframed* adlı eserinde Brubaker bu üçlü ilişkiyi üç aktör arasındaki “ulusal azınlıklar, yaşadıkları ve vatandaşları oldukları vatan ülke (Brubaker’e göre yeni millileşmeye çalışan devlet) ve soydaş ülke (Brubaker’e göre vatandaş)

²³ Diana Hughes ve Rodriguez, J. ve Smith, E. P., Johnson, D., Stevenson, H., & Spicer, P., “Parents’ ethnic-racial socialization practices: A review of research and directions for future study”, *Developmental Psychology*, No 42, 2006, ss. 747-770.

²⁴ Brock Bastian ve Lusher, D., ve Ata, A., “Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects”, *International Journal of Intercultural Relations*, Cilt 36, Sayı 1, 2000, ss. 100-117.

²⁵ John Edwards, “Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations”, *Maintenance and Loss of Minority Languages*, (ed.) W. Fase ve K. Jaspaert ve S. Kroon, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam 1992, ss. 37-54.

²⁶ Egor Fedotov, “Host governments, national minorities, and minorities’ kin states: assessing the triadic nexus”, *Palgrave Communications*, Cilt 3, Sayı 23, 2017, ss. 1-5.

olmadıkları ama ait oldukları veya ait oldukları yorumlanan dışarıdaki anavatan ülke), ve bu iki ülke ilişkisi” üzerinden açıklar.²⁷

Bu üçlü ilişki ağı her zaman sabit ve aynı değildir. Brubaker’in Triadik bağ teorisinin temeli ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da son bulan üç çok-uluslu imparatorluğun (Habsburg, Osmanlı ve Romanov Rus Çarlığı) yeni oluşan ulus-devletlerde miras bıraktığı etnik ve dini toplulukların yarattığı “azınlıkların statüsü ve hakları” sorununa dayanmaktadır. Her ne kadar Brubaker’in bu teoriyi kullandığı ilk çalışmalar Orta Avrupa’daki Macar azınlıklar ve bu toplulukların Macaristan ile olan ilişkileri üzerinde şekillense de, teori Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile yıkılan çok-uluslu ülkelerin -Çekoslovakya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği-devamında görülen etnik ve dini çatışmaları anlamak için de yazar tarafından genişletilmiştir. Brubaker’in teorisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa topraklarında kalan Alman nüfusun (Macaristan ve Polonya’daki Almanlar) ve diğer ülkelerden Batı Almanya’ya göç eden Alman nüfusun (ör. Romanyalı Almanlar) anavatan ve vatan ile süregelen stratejik ilişkisini çözümlemek için de kullanılmıştır.²⁸ Güncel olaylar temelinde Brubaker’in üçlü bağ yaklaşımı Rusya’nın Kırım’daki etnik Rus nüfusu koruma bahanesi ile (ve 2009’daki bu topluluğun Ukrayna karşıtı gösterilerine dayanarak) 2014’te Kırım’ı ilhak etmesi sürecini analiz etmek için yararlanılabilir. Ancak, literatürde Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki mirası olan etnik ve dini azınlık grupları ile Türkiye arasındaki ilişkileri, üçlü bağ teorisi bağlamında analiz eden çalışmalar bulunmamaktadır.

Azınlıkların talepleri ve iddiaları her zaman çoğunlukla ve merkez yönetimle aynı olmayabilir. Merkezi yönetim dil ve eğitim haklarının sunulması ile problemleri çözebileceğini ve azınlığı onurlandırdığını düşünürken, azınlık grubu ülke içinde belli bir bölgede kendi kendine yönetim yeterliliklerinin veya düzenlemelerin verilmesini hedefleyebilir. Bu yüzden ulusal azınlıkların talepleri varoluşları açısından önemlidir.²⁹ Bu noktada triadik bağ özellikle çoğunluk etnik gruba sahip yeni ulus devletlerde önem kazanır. Yukarıda da tarihsel örneklerle değinildiği üzere yeni ulus devlet karakterini oluşturmaya çalışan topluluklarda devlet yapısı daha çok çoğunluğun imtiyazlarını gözetecek şekilde oluşturulur ve bu yüzden

²⁷ Brubaker, *a.g.e.*, s. 4.

²⁸ Cristian Cercel, “Postwar (West) German–Romanian Relations: Expanding Brubaker’s Analytic Triad”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 23, Sayı 3, 2017, ss. 297-317.

²⁹ Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, Berkeley 1985.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

azınlıklar kendi kimliklerini tehdit altında hissederler. Bu onları merkezi yönetim ile çatışmaya, pazarlıklara, ayrılma siyasetine veya çoğu zaman soydaş ülkeden olmak üzere dış destek talebine götürebilir. Bu da yeni ulus-devletlerde kendi kimliğine hatta egemenliğine bir tehdit olarak algılanabilir ve ‘yaşanılan ülke- komşu soydaş ülke’ arasındaki ilişkide ve ülke içindeki etnik azınlık-çoğunluk ilişkisinde gerilimlere yol açar.

Azınlıkların taleplerinin yerine getirilmesinde ve varoluşlarının devamında soydaş ülke ile yaşanılan ülke (vatan) arasındaki ilişki kimi zaman dengeleyici, kimi zaman ise engelleyici bir unsur olarak ortaya çıkar. Eğer soydaş ülke desteklerse ve sinyalleri gönderirse azınlık gruplar taleplerini radikalleştirme gibi uygun davranışlarla bu sinyallere cevap verebilirler. Yine yaşanılan ülkedeki milliyetçilik türü ulus-devletlerin azınlıklara karşı politikasını- asimilasyon, dışlama veya uzlaşma- belirler. Mylonas’ın belirttiği gibi azınlıklar özellikle belirsizlik dönemlerinde ulus-devletlerin politikalarını öngöremedikleri için süreç hayati önem kazanabilir.³⁰ Dolayısıyla, azınlık seçkinlerinin davranışları, sadece ev sahibi hükümetlerin yanı sıra akraba devletlerinin dâhil ettiği şeylere indirgenemez. Uluslararası aktörler ve kamuoyu da davranışları etkileyebilir.³¹ Soydaş ülkeler yaşanılan ülke ile olan ilişkilerinde etnik azınlıklara taraf seçmeleri konusunda baskı yapabilirler; diğer yandan etnik soydaşlarının vatandaşı olunan ulus-devlet tarafından tamamen dışlanmasını, sürülmesini veya imha edilmesini engelleyebilirler de. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişki, birbirlerini müttefik mi yoksa düşman mı gördükleri soydaş ülke ile bağları olan kendi ulusal azınlıklarına nasıl davrandıklarını belirler. Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığın siyasal davranışları incelendiğinde Van Houten, Brubaker ve Mylonas’ın üçlü bağ ilişkisine ek olarak ‘mütakabiliyet ilkesi’ gereği diğer azınlık grup (Rum Ortodoks cemaati) ile olan ilişkisi ve 1990’lardan sonra uluslararası aktörler, uluslararası kamuoyunun ve Batı Trakya Müslüman diasporasının sorunlara farkındalık yaratmadaki etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Batı Trakya Müslüman-Türk Azınlığı ve Temel Problemleri

Batı Trakya, Trakya bölgesinin Yunanistan egemenliğinde kalan bölümüdür ve üç ilden oluşur: doğudaki Dedeoğaç, ortadaki Gümülcine ve

³⁰ Harris Mylonas, *The Politics of Nation-Building Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, Cambridge University Press, NewYork 2012, s. 12.

³¹ Erin K. Jenne, *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, Ithaca 2007.

batıdaki İskeçe. Batı Trakya, 1364'teki fetihten 1913 Balkan Savaşlarına kadar Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. Bölgedeki Müslüman-Türk varlığının ortaya çıkışı konusunda iki görüş vardır. Bunlardan birincisine göre bölgedeki Türk varlığı Balkanlara M.Ö. II. yüzyılda ulaşan İskit Türklerinin ve Orta Asya'dan batıya göç eden kavimlerin gelişile başlamaktadır. Hun Türkleri M.S. IV. yüzyılda, Avar Türkleri V. yüzyılda, Peçenekler IX. yüzyılda ve Kuman Türkleri XI. yüzyılda buraya yerleşmişlerdir. Bu kavimlerin proto-Bulgarları oluşturduğu düşünüldüğünde bölgede Türk varlığı Osmanlı devletinin fethinden önce mevcuttur, bölge Osmanlı egemenliğine geçince İslam dinini benimsemişlerdir.³² İkinci görüşe göre fetihten sonra Balkanlar'a Türk akını başlamıştır. Anadolu'nun Konya, Aydın, Balıkesir illerinden binlerce Türk ailesi buralara yerleştirilmiş, Osmanlı politikası gereği, Balkanlar'ın Türkleşmesi sağlanmıştır.³³ Balkanların güneydoğu ucunda Asya'dan Avrupa'ya geçiş noktasında yer alması Trakya'yı stratejik hale getirmiş, bölgesel devletlerin yanında Trakya uluslararası müdahale alanı olmuştur.

Batı Trakya bölgesi 1913-1919 yılları arasında Bulgaristan yönetimi, 1919-1920 döneminde de Fransız mandası altında İtilaf Devletleri idaresi ve 1920 yılından itibaren de Yunan kontrolü ve siyasal yönetimi altında kalmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından imzalanan 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda, Türkiye'deki Rum Ortodoks nüfusu zorunlu olarak Yunanistan'daki Müslümanlarla nüfus mübadelesi ile yer değiştirmiştir. Öte yandan, yapılan nüfus mübadelesinden Yunanistan'daki Müslümanlar ile İstanbul Rum Ortodoks halkı karşılıklı olarak muaf tutulmuşlardır. Diğer bir deyişle, uluslararası bağlayıcı anlaşmaların yanısıra 1923 Lozan Antlaşması'nda belirtildiği üzere Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak sınırları içindeki ulusal azınlıklarının haklarını korumak ve uygulamakla yükümlüdür. Antlaşmadaki 37.-45. maddelere göre Yunan ve Türk hükümetleri azınlık gruplarına “kanun önünde eşitlik, yaşam ve özgürlüklerinin korunması; özgür dolaşım hakkı” gibi tüm çoğunluk tarafından kullanılan bireysel vatandaş haklarının yanısıra ‘anadilin özgürce kullanılması; dini ibadetlerin özgürce yapılması; kendi kurumlarını ve okullarını kurma ve kontrol etme hakkı; kendi dilinde eğitim’ gibi kolektif haklar da tanır. Lozan Antlaşması'nın 45. maddesinde, Türkiye'deki Müslüman olmayan azınlığa tanınan hakların, karşılıklılık esasına göre,

³² Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge Concise Histories, Cambridge University Press; 2. Baskı, New York 2006, s. 8.

³³ Adil Özgüç, *Batı Trakya Türkleri*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1974, ss. 16-17.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Yunanistan'daki Müslüman azınlığına da tanınması gerekliliği ifade edilmiştir. Sözleşme, Türkiye'nin Rum Ortodoksları ile Yunanistan'ın Müslümanları arasındaki nüfus değişimini, geleneksel dini kritere bağlı kalarak yaptı; dolayısıyla azınlık resmi olarak Yunanistan'da 'ulusal azınlık' olarak tanınır ve üç farklı etnik gruptan oluşan Müslüman azınlık olarak kabul edilir: Türkler, Pomaklar ve Romanlar.³⁴ Lozan'daki din kriterinin altını çizerek Yunanistan Müslüman azınlığın etnik kimliğini gözardı ve Türk azınlığın varlığını inkâr etmektedir. Buna karşılık Türkiye, Müslüman olmayan Rum Ortodoks, Ermeni ve Musevi cemaatlerini ulusal azınlık statüsünde tanır; ancak Lozan Antlaşması'nda yer almayan Laz, Kürt, Bulgar gibi etnik kimlikleri azınlık olarak tanımlamaz. Batı Trakya'daki azınlık ise Türk basınında "Türk azınlık" olarak yer alır.

Ne yazık ki antlaşmanın hemen sonrasında her iki devlet de Lozan Anlaşmasının ulusal azınlıklara verdiği hakları ihlal etmeye başlamıştır. Lozan Antlaşması'ndaki devletlere azınlıklarını korumada sorumluluk getiren "mütakabiliyet ilkesinin" olumsuz bir şekilde istismar edilmesinin yanı sıra, Komisyon'un öngöremediği faktörler de bu zulmü getirdi. Yunan devleti, Batı Trakya'daki Müslüman azınlığı ve özellikle Türk etnik grubu Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı/mirası ve Türkiye'nin irredentalist amacının aracı olan güvenilemez "diğer" olarak gördü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kadar Yunan devletinin stratejisi azınlığa sadık olmama potansiyeline göre davranmaktır. Diğer bir deyişle Yunan devleti azınlığı Müslüman olarak tanımlamakta, ancak Türk olarak davranmaktadır.³⁵

Bugün Batı Trakya, Doğu Makedonya ve Trakya idari bölgesinin parçasıdır ve üç vilayetten (seçim bölgesi) oluşur: İskeçe (idari merkez İskeçe), Rodop (idari merkez Gümülcine) ve Evros (idari merkez Dedeağaç). Trakya bölgesinin tüm nüfusu 340.000 kadardır. Müslüman nüfusun tam sayısı büyük orandaki göçler ve 1950'lerden beri resmi nüfus sayımı yapılmadığı için bilinmemekle birlikte 90.000 ile 135.000 arasında tahmin

³⁴ Yunan devleti 1930ların başı ve 1950lerde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin iyi olduğu dönem hariç tüm azınlığı dini grup olarak tanıyor ve grup içindeki Pomak ve Roman nüfusu olduğundan daha fazla belirtirken, Türkiye tüm azınlığı tek ve sadece Türk olarak düşünmektedir. Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Forced Settlement of Refugees 1922-1930*, Clerdon Press, Oxford 2006.

³⁵ Kevin Featherstone ve Georgios Niarchos, *The Last Ottomans: The Muslim Minority of Greece, 1940-1949*, Palgrave Macmillan, Newyork 2011, s. 327.

edilmektedir.³⁶ Genel itibariyle Rodop bölgesinin yarı nüfusunun ve İskeçe vilayetinin üçte bir nüfusunun Müslüman olduğunu, Evros bölgesi de dâhil edildiğinde Müslümanların tüm bölgenin yaklaşık üçte bir seçmenini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışma “triadik bağ” kuramını incelerken Müslüman-Türk azınlığın önemli bir nüfusunu oluşturduğu Rodop ve İskeçe bölgelerine odaklanmaktadır. Dini-etnik özellikleri ve demografik kompozisyonunun yanısıra bölgenin ekonomik statüsü de azınlıkların siyasal temsiliyetini ve triadik bağ ilişkisini etkilemektedir.³⁷ Müslüman Türk nüfusun en yoğunluklu yaşadığı Rodop aynı zamanda bölgedeki ve Yunanistan’daki 52 idari birim arasındaki en fakir yerdir.³⁸ Gümülcine KINAL Partisi (Değişim için Hareket [*Kinima Allagis*]) milletvekili İlhan Ahmet’e göre topluluğun fakirliği ve toprağa bağlı olması topluluğun bölgede nüfusunu sürdürmesini sağlamıştır.³⁹ İskeçe’nin asıl ekonomisi Gümülcine ile karşılaştırıldığında tarıma değil ticarete dayanmaktadır ve bu yüzden de azınlık grubu Yunan nüfusu ile ekonomi ve sosyal alanlarda daha çok bütünleşmiştir ve Yunanca konuşma oranı da daha yüksektir.

Yukarıda değinildiği üzere Batı Trakya Türkleri, hukuki varlıkları Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan ikili antlaşmalar ve uluslararası antlaşmalarla garanti altına alınmasına rağmen, bugün haklarını kullanamamaktan doğan birçok sorun yaşamaktadır. Bu sorunların en başında azınlığın Türk kimliğinin Yunan devleti tarafından inkâr edilmesi ve sadece

³⁶ Gümülcine Türk Konsoloslugu verileri 150.000-170.000 arasında vermektedir ve bu verilere dayanarak Türk diplomasisi de nüfus sayısını yüksek gösterme eğilimindedir. www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa, (18.03.2014).

Aarbakke’nin Yunan nüfus sayımına dayanan 1991 hesaplamasına göre İskeçe’de 39,115; Rodopta 56,865 ve Evros’ta 7,900; toplamda 103,880 Müslüman nüfus bulunmaktadır. İskeçe’deki Müslüman nüfusun %19’u Türk, %63 Pomak ve %18’i Roma’dan oluşurken, Rodop’ta Türkler Müslüman nüfusun %71’i ile çoğunluğu oluşturur, %17 Pomak ve %12 Roma nüfusu bulunmaktadır. Vermund Aarbakke, *The Muslim Minority of Greek Thrace*, Doktora Tezi, University of Bergen, Bergen 2000, ss. 31-35.

³⁷ Geoffrey Alderman ve John Leslie, *Governments, Ethnic Groups and Political Representation: Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940*, Dartmouth Publishing, New York 1993.

³⁸ Dia Anagnostou ve Anna Triandafyllidou, “Regions, minorities and European integration: A case study on Muslims in Western Thrace, Greece”, ELIAMEP Reports, Athens 2006.

³⁹ “İlhan Ahmet ile mülakat 21 Nisan 2013. 2019 seçimlerinde merkez-sol KINAL Partisi milletvekili olarak seçilen Ahmet, mülakat yapıldığı tarihte milletvekili değildir, ancak bir önceki dönem merkez-sağ Yeni Demokrasi partisinden milletvekili olarak seçilmiştir. Bu görüşmede Ahmet ‘fakirliğimiz bizi kurtardı’ ifadesini kullanmıştır. Diğer bir deyişle ekonomik imkânlarının kısıtlı olması ve geçim aracı olarak toprağa bağlı olmak Müslüman topluluğun başka bir yerde yeni bir hayat kurmasını engellemiştir.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Müslüman olarak tanımlanmasının tercih edilmesidir.⁴⁰ Oysa anket çalışmaları göstermiştir ki azınlık nüfusu her ne kadar dini ibadetlerini, geleneklerini sürdürse de “kendinizi hangi kimliğe ait hissediyorsunuz” sorusuna katılımcıların %89’u Türk, %4’ü Yunan ve %7’si hem Türk hem Yunan yanıtını vermiştir. Batı Trakya Türkleri dini geleneklerine bağlı kalmakla birlikte, Yunan devlet politikasının “dinî cemaat” dayatmalarına rağmen Batı Trakya Türkleri dinin bireysel inanç boyutu ile “cemaat” genellemesi arasında keskin bir çizgi çizmektedir.⁴¹ Bu yüzden en son 2018’de Siriza hükümetinin müftülerin yargı yetkisini azaltan (kadı statüsüne benzer) ve azınlık için yalnızca şeriat mahkemelerine değil, Yunanistan mahkemelerine de gidebilme tercih hakkı, toplumda karşılığı olan bir yasal düzenlemedir ve Şeriat’ın muhafazası konusunda Yunan devletinin ısrarını kırmıştır. İkinci sorun çoğunlukla tarım ve hayvancılık ile geçinen Müslüman azınlığa ait olan toprakların kamulaştırılmasıdır. Azınlık aleyhine uygulanan iskân ve mülkiyet politikaları neticesinde süreç içerisinde bölgedeki Türk varlığının toplam nüfus içindeki payının %67’den %33’e, işlenebilir arazide Türk azınlığı payının %84’ten %18’e (yaklaşık olarak) gerilediği görülmektedir. Nüfusun yaklaşık %80’inin tek geçim kaynağının toprak olduğu dikkate alındığında mülkiyet değişiminin çok ciddi ekonomik sonuçları olduğu açıktır.⁴² Üçüncü problem yaklaşık 50.000 azınlık üyesinin 1998 senesinde kaldırılana kadar 19. madde uygulaması ile ülke dışına çıktıkları anda yasadışı olarak Yunan vatandaşlığından çıkarılmaları ve *haymatlos* (vatansız) statüsünde kalmalarıdır. Dördüncü önemli sorun Lozan Antlaşması’ndan bahsedilmesine rağmen azınlığın kendi cemaat vakıflarına ait mal ve mülklerin yönetimini elinde bulundurmamasıdır.⁴³ Beşinci ve gündemi en çok meşgul eden-Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın da yazının başında dile getirdiği- sorun ise yine Lozan Antlaşması ile tanınan ancak 1967 askeri cuntası ile ihlal edilmeye başlanan müftülerin doğrudan seçilmesi

⁴⁰ Lois Whitman, *Destroying Ethnic Identity - The Turks of Greece*, Helsinki Watch Report, New York, 1990; Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1992.

⁴¹ Kadir Yalınkılıç ve Kutlay Yağmur, “Batı Trakya Türklerinin Anadillerine ve Kültürlerine Karşı Tutumları”, *Bilgi*, Sayı 70, ss. 283-308.

⁴² Ahmet Serdar, “Tarihsel Süreç İçerisinde Batı Trakya Türklerinin Ekonomik ve Demografik Gelişimi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2014, ss. 97-126.

⁴³ Yunan Vatandaşlık Yasasınının 19. maddesine göre (No:3370/1955) “Yunan etnik kökenli olmayan bir kişi geri dönüş amacı olmadan Yunanistan’dan ayrılırsa Yunan vatandaşlığını kaybeder”. 1959 senesinde uygulamaya konan madde Yunan Parlamentosu tarafından Haziran 1998 senesinde kaldırılmıştır.

meselesidir.⁴⁴ Aslında 1980'lere kadar müftülerin seçimi konusunda Yunan devleti ile azınlık arasında bir çatışma bulunmamaktadır, ancak 1985'te Gümölcine ve İskeçe'de Yunanistan'ın müftüleri valiler tarafından atamaya başlaması ile müftü sorunu ortaya çıkar. Sonrasında Yunan devleti müftüyü Ortodoks din adamları tarafından oluşan bir heyet tarafından belirleyip devlet memuru statüsünde atamaktadır, aynı zamanda Müslüman azınlık da kendi müftüsünü seçimle belirlemektedir. 19 Ocak 1991 tarihinde cemaat sadece kendi seçtiği müftüyü tanıyacağını duyurmuştur ve bu yüzden 'atanmış ve seçilmiş' müftü iki başlılığı ortaya çıkarmaktadır. Bu tarihten sonra tutuklanan seçilmiş müftü Mehmet Emin Ağa müftü meselesinin ve mücadelesinin sembol ismi haline gelmiştir. Günümüzde dahi Çıpras'ın İstanbul'daki Ruhban okulunun tekrar açılmasını istediği dönemde İskeçe ve Gümölcine'deki müftülük makamlarına hükümet tarafından atama yapılmasını eleştirdikleri için Batı Trakyalı iki gazeteci Cengiz Ömer ve Feyzullah Hasankahya 15'er ay hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir.⁴⁵

Bu siyasal sorunlara ek olarak azınlığın en temel kültürel talebini eğitim sisteminde reform ve iyileştirme oluşturmaktır. Lozan Antlaşması'na göre Batı Trakya'daki Müslüman azınlığa kendi anadilinde eğitim hakkı tanınmıştır; ancak azınlığa mensup öğrenciler karışık eğitim sistemi, eski müfredat kitaplar, iyi eğitim almamış öğretmenler ve verimli bir okul müfredatı olmadığı için iyi Yunanca veya Türkçe dili öğrenememekte ve eğitim alamamaktadır. Azınlığın ileri gelenlerine göre ise anadilde eğitimin anaokullarında başlaması gerekiyor, ancak Yunan devleti anaokullarında Yunancayı zorunlu kılıyor.⁴⁶ Kendilerini Türk veya Müslüman Türk olarak tanımladıkları için cemaat, çocuklarını eğitim kalitesi daha düşük olsa da azınlık okullarına göndermeyi tercih ediyor. Bu okullar sayesinde Türklük ve İslami değerler ile kültür daha genç nesillere aktarılabilir. Bu yüzden azınlık bu kurumların varlığını kendi varlığının bölgedeki devamının garantör unsuru olarak yorumluyor. Azınlığın eğitim seviyesinin artması aynı zamanda ayrımcılığa karşı farkındalık ve mücadele etme olanaklarını beraberinde getirir. Diğer bir deyişle eğitim olanakları etnik kimliğin sürekliliğini

⁴⁴ Stephanos Stavros, "The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights Perceptions", *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt 13, Sayı 1, 1995, ss. 1-32; Turgay Cin, *Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü: Baş Müftü ve Müftülükler Sorunu*, Seçkin Yayınları, Ankara 2003.

⁴⁵ <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/06/08/bati-trakyada-muftu-atamasini-elestiren-gazetecilere-hapis..>, (17.09.2018). Ömer ve Hasankahya'nın cezaları 3 yıl ertelenmiş ve serbest bırakılmışlardır.

⁴⁶ İskeçe Türk Gençlik Derneği eski başkanı Ahmet Kara ile mülakat, 21 Nisan 2013.

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

getirmesi açısından önem kazanıyor. Azınlıktaki kız öğrencilerin eğitim ve okur-yazarlık oranı da düşüktür ve topluluk için kültür ve geleneklerin ve anadilin aktarımında bir engel oluşturmaktadır. Ancak 1990'lardan sonra kız öğrenciler yüksek öğretim okullarına girmeye başlamıştır. Yunan devletinin 1996 senesinde azınlık öğrenciler için üniversitelere %0,05 kota getirmesi cemaat tarafından olumlu karşılanmış ve Yunan okulları ilkokuldan üniversiteye daha çok tercih edilmeye başlanılmıştır. Yine de Yunan diline hâkimiyet konusunda sorun yaşayan ve ekonomik az gelişmişlik nedeniyle de kaliteli eğitime erişimi kısıtlı olan Müslüman azınlık öğrencileri daha iyi bir eğitim için Türkiye'deki üniversiteleri tercih etmektedir.

Bu doğrultuda Yunan hükümetlerinin eğitim politikası azınlıkla olan “güven ilişkisini” ve soydaş Türkiye devletini dâhil eden triadik bağ kuramını yorumlamak açısından önemlidir. 1950-1955 yılları arasında cemaat seçimlerinde özgürlük, Türk öğretmenler, Türk okulları gibi haklar tanınmışsa da Yunan Hükümeti'nin ekonomik baskıları ve bölge Türklerini Türk inkılâbından faydalandırmamaya varan tavırları Batı Trakya Türklerini rahatsız ediyordu.⁴⁷ 1955 senesiyle birlikte ise Batı Trakya Türkleri için daha sorunlu bir dönem başladı. 1980'lerin sonunda Bulgar devletinin Türk azınlığa karşı uyguladığı asimilasyon politikalarının yarattığı geçmiş deneyimlerin Batı Trakya Müslüman liderleri tarafından da dikkate alındığı görülmüştür. Örneğin Akın gazetesinin sahibi ve eski bir milletvekili olan Hasan Hatipoğlu Yunan devletinin Müslüman azınlığa karşı ‘Helenleştirme politikası’ uyguladığını öne sürmüştü,⁴⁸ “bugünkü hükümet eğer Bulgarların yaptığı gibi bir asimilasyon uygulamak isterse, bu yanlış bir politika olacaktır” ifadesinde bulunmuştur.⁴⁹ Kıbrıs sorunuyla birlikte, Türk-Yunan ilişkileri son derece gergin bir hal aldı. 1990'larda Batı Trakya Türklerinin yaşadığı sorunların uluslararasılaşması ve Yunanistan'ın demokratikleşmesi ile birlikte bireysel haklar alanında olumlu adımlar atılsa da özellikle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 1983 senesinde kurulması ve bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte 1990'lardan sonra bölgedeki Müslüman Türk azınlık üzerindeki baskı ve hak ihlalleri artmıştır. 1988 Davos zirvesinde dönemin Dışişleri bakanı Mesut Yılmaz Batı Trakya'daki Türk azınlık sorununu gündeme taşımış, Kıbrıs'taki iki topluluk bir çözüm üzerine anlaşmadan adadaki Türk askerinin çekilmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁰

⁴⁷ Tsitselikis Konstantinos ve Mavrommatis, Giorgos, “The Turkish language in Education in Greece”, Mercator-Education Report 2003.

⁴⁸ Akın Gazetesi Arşivi, 27 March 1987.

⁴⁹ Akın Gazetesi Arşivi, 3 April 1987.

⁵⁰ Clogg, *A Concise History of Greece*, s. 189.

Türkiye'ye ve Avrupa ülkelerine daha iyi eğitim ve iş imkânları için göçen, burada eğitim alan ve Yunan vatandaşlığını devam ettiren topluluğun hem etnik kimlik bilincinin geliştiği, hem Türkiye ile bağlarını kuvvetlendirdiği hem de Yunan devletinin gerçekleştirdiği hak ihlali meselesini uluslararasılaştırmayı başardığı görülmektedir.⁵¹ Ayrıca, Yunanistan'ın Batı Trakya'daki durumla ilgili azınlık politikasını ciddi şekilde eleştiren ilk uluslararası rapor 1990'da Human Rights Watch (HRW)'den geldi ve Batı Trakya'nın azınlık politikasını değiştirmek için Yunanistan'a daha fazla baskı yapıldı.

Bugün Batı Trakya'daki azınlık, kamu hizmetlerinin ve ekonomik koşulların dezavantajlarından muzdarip olmaya devam ediyor. Yunanistan-Türkiye-azınlık üçgeni içindeki güç ilişkilerine bakarsak, azınlık her zaman en zayıf parçayı oluşturuyor. Kendi başına etki yaratmak ve politikayı belirlemek için yeterli bir politik, kültürel ve ekonomik güce sahip değil. Kültürel alanda, güç ilişkileri, eğitimle ilgili sorularda kendilerini açıkça göstermektedir. Bu dezavantajlardan daha derin etki ise topluluğun günlük hayatta maruz kaldığı sosyal davranışlardır. Ancak bu durum, azınlık ile çoğunluk arasındaki gerilimin Yunanistan'daki tüm bölgelere yayıldığı anlamına gelmemelidir.

Bir azınlık mensubu, Batı Trakya kamu görevlilerinden bir ehliyet alamadığında, onu Yunanistan'ın diğer bölgelerinden alabileceği bilinmektedir. Bu, bölge dışındaki azınlığa yönelik hiçbir ayrımcılık vakasının olmadığını veya çok az olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hüseyinoğlu'na göre, Batı Trakya dışında yaşayan nüfus azınlığın sorunlarından, devlet ayrımcılığından ve hak ihlallerinden haberdar değildir.⁵² Yine de kamuda çalışan Müslüman azınlık oranı, azınlığın genel nüfusa oranının çok altındadır. Bunun nedeninin resmi olmadan uygulanan (informal) ayrımcılığın yanısıra, yukarıda da bahsedildiği gibi azınlık nüfusun Yunanca dil bilgisindeki ve eğitim seviyesindeki yetersizlikten kaynaklandığı düşünülebilir.⁵³

⁵¹ Cafer Alioğlu, *Batı Trakya Davası'nın Avrupa Cephesi*, İnal Ofset, İstanbul 1998.

⁵² Hüseyinoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin "Kalanlar"/ "Bırakılanlar" Boyutu", s. 250.

⁵³ Country Report on Human Rights Practices for 1999- Volume II, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-106JPRT63935/html/CPRT-106JPRT63935-VolumeII.htm>; Study on employment and the prospects of job creation in Rhodope-Evros, Prefecture of Rhodope, Evros, Komotini, November 2004, ss. 14-15.

TRIADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Bu noktada Yunan Parlamentosu'nda azınlık mensubu milletvekillerinin varlığı ve çalışmaları, cemaatin taleplerinin ve sorunlarının ülke çapında gündeme getirilmesi ve karşılıklı barışçıl diyalogla çözüm bulunması açısından önem kazanmaktadır. Gümölcine ve İskeçe'de ağırlıklı olarak Müslüman milletvekillerinin seçilmesi her ne kadar azınlık-çoğunluk gerilimini zaman zaman yaratsa da, milletvekilleri ulusal ve yerel seçimlerde Yunan partilerinden aday olmakta ve seçilmekte, ilişkileri yasal siyasa zeminde çözüme eğilimlerini göstermektedirler. Farklı görüşlerden olsalar ve farklı partilerde bölge milletvekili olarak yer alsalar da, azınlık kökenli milletvekillerinin İlhan Ahmet'in ifade ettiği gibi 'azınlık içinde partizanlık değil, partiler içinde azınlık hakları taraftarı' politikaları benimsediği göze çarpar.⁵⁴ Diğer yandan girişte de değinildiği üzere Avrupa Parlamentosu seçimlerinde kendi etnik partilerine oy vererek azınlık meselesini ve Yunan devletinin ihlallerini uluslararasılaştırma başarısını gösterebilecek oy gücüne de sahip bulunmaktadır. Bu yüzden 1920'den beri - 1993 hariç- Yunan meclisinde temsil edilen, 1981 senesinden beri AB üyesi Yunanistan vatandaşı olan Batı Trakya Müslüman Türk azınlığının 'biz burada bırakıldık' söylemini ve Türkiye ile olan bağını/bağımlılığını devam ettirmesi ilgi çeken ve incelenmesi gereken bir yaklaşım olarak aşağıdaki bölümde irdelenecektir.

3. "Biz Burada Bırakıldık" Söylemi ve Triadik Bağ Kuramı

Rogers Brubaker triadik (üçlü) bağı ulusal azınlıklar, uluslaşmakta olan devlet (yaşanılan/vatandaşı olunan ülke) ve dışardaki ulusal anavatan (soydaş ülke) arasında tanımlar. Anavatan soydaş ülke Türkiye ile olan bu bağ özellikle Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra yerine kurulan uluslaşmakta olan yeni devletler ve bu sınırlar içinde kalan ve kendilerini birden azınlık statüsünde bulan Müslüman-Türk topluluklar arasında görülmektedir.

Yurtdışı Türk toplulukları olarak tanımlanan⁵⁵ ve Türkiye devletinin sağladığı burslarla da Türkiye'de eğitim, barınma ve çalışma hakları sunulan bu topluluklar ağırlıklı olarak Balkan bölgesindeki Müslüman-Türk

⁵⁴ İlhan Ahmet ile mülakat, 21 Nisan 2013.

⁵⁵ Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) 2010 senesinde kurulmuştur. Sadece Balkanlardaki Türk etnik kökenli azınlıkları ve Batı Avrupa ülkeleri vatandaşı olan Türk diasporasını değil, 'kardeş' ve 'akraba' toplulukları ismi altında daha geniş bölgedeki Türk kökenli olmayan ama tarihsel ve kültürel bağı bulunan Müslüman cemaatlere de hizmetler ve etkinlikler sunmaktadır. <https://www.ytb.gov.tr/>, (11.03.2019).

azınlıkları kapsamaktadır. Türkiye sınırları dışındaki tarihsel ve kültürel bağları olduğu Türk ve Müslüman topluluklara yönelik politikasını şu şekilde tanımlamaktadır: “Dildaş, dindaş, soydaş ve gönüldaş topluluklara yönelik unutulmaya yüz tutmuş ortak değerlerin yeniden tesisine ilişkin çalışmalar yapmak ve [ilişkileri] ekonomik, sosyal ve kültürel bağlar geliştirmek amacı ile insan odaklı bir yaklaşımla sürdürmek”.

Dolayısıyla Türkiye açısından tarihsel, kültürel, dilsel, dinsel ve hatta coğrafi bağı en kuvvetli olan topluluklar sınır komşuları Yunanistan ve Bulgaristan’da yaşayan Türk-Müslüman azınlıklardır. Türkiye’nin Yunanistan’da beş adet (Atina’da iki; Rodos, Gümölcine ve Selanik’te birer tane) Bulgaristan’da üç adet (Sofya; Burgaz ve Filibe) dış temsilciliklerinin bulunması bu ülkeler ve topluluklarla arasındaki ilişkinin Türkiye’nin dış politikası için ne kadar önemli olduğunu gösterir. Öte yandan bu bağ ve Türkiye’nin yurtdışı Türk topluluklara yönelik politikası, azınlıklarını Osmanlı mirası ve güvenilmez bir unsur olarak gören bu ulus devletlerde (vatandaşı olmayan ülke) çoğu zaman tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle nüfus olarak siyasal gücü elinde bulunduran, kendi etnik partileri olan ve ulusal seviyede siyasal temsiliyet olanaklarına sahip bu toplulukların siyasal davranışlarında Türkiye’nin Konsoloslukları aracılığı ile etkisi olduğu tartışması sık sık gündeme gelmektedir.⁵⁶

Yine de Yunanistan ve Bulgaristan azınlıklarının Türk kimliğini bastırmada ve asimile etmede farklı siyasetler geliştirmiştir. Bulgaristan sosyalist rejim sırasında İslam dini kimliğini ortak yurttaşlık ve yoldaşlık politikası ile azaltmış, Soğuk Savaş sonrasında ise Bulgarlaştırma politikası ile tam bir asimilasyon uygulamasına yönelmiştir. Yunanistan ise Lozan Antlaşması’na dayanarak azınlığı sadece Müslüman olarak kabul etmiş ve Türk kimliği bilincini azaltmak için İslamlaştırma politikasını yürütmüş ve İslami yaşayış biçiminin sürdürülmesini desteklemiştir. Bu politikalar ise beklenenin tersine anavatan Türkiye’nin güvenli bir liman olarak görülmesine ve bağların daha çok güçlenmesine yol açmıştır. Diğer bir deyişle ulus-devletin tarihsel düşmanı olarak konumlanan soydaş ülke olarak Türkiye’nin varlığı azınlıkların günlük yaşamlarında baskı ve ayrımcılığa maruz kalmalarına yol açarken, tamamen asimile olmalarını ve etnik şiddet politikasına uğramalarını engellemiştir. Bu yüzden “biz burada bırakıldık”

⁵⁶ “Türkiye’nin Yunanistan’daki Müslüman Azınlığı Etkilemesinden Kim Sorumlu?” (Türkçe)<https://greece.greekreporter.com/2019/05/28/whos-responsible-for-letting-turkey-influence-greek-muslim-minority-in-thrace/>, (09.06.2019).

TRIADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK
AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

söylemi öncelikle yaşanan baskıları, bu baskılara karşı ortak kültürel mirası sürdürme başarısını ve Türkiye’den de beklenen desteği ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, Osmanlı ve Türk yönetimi bu coğrafyadan çekilse de Türklük ve Müslümanlık bu topluluklar üzerinden devam etmektedir.

Batı Trakya Müslüman-Türklerinin “biz burada bırakıldık” söylemini kullanmalarının diğer bir nedeni de bölgenin görece geç bir tarihte – hatta kısa süreli cumhuriyet sürecinden sonra- Yunanistan’ın idaresine verilmesi ve aniden kendilerini azınlık statüsünde bulmalarındır. Osmanlı döneminde imparatorluk düzeyindeki idare Müslümanlara aitti ve imparatorluk ortadan kaybolduğunda toplumsal örgütlenmesinin bu kısmı onunla birlikte kayboldu.⁵⁷ Geri kalanlar müftülerin önderlik ettiği dini kurumları, dini vakıfları, okulları, siyasi temsilcileri ve gazeteleriydi. Köy düzeyinde, azınlığın sosyal organizasyonunun iki ayağı, cami ve okuldu. Diğer bir deyişle, Osmanlı devletinde Müslüman olmayan toplulukların merkezi yönetime karşı uzun yıllar içerisinde oluşturduğu örgütlenme, dernekleşme, yayın organları kurma ve kimlik oluşturma sürecinden geçmediler, bu deneyime sahip değillerdir. Balkanlardaki Müslüman olmayan topluluklar ise dini bir lider etrafında birlik oluşturmuşlardır. Türkiye’nin seküler yönetime geçmesi ile birlikte dini liderlerin önemi de azalmıştır. Türk etnik kimliği bilincinin de Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde gerçekleşen ulus-devlet kurma sürecinde ortaya çıktığı göz önüne alındığında bölgedeki ilk Türk derneklerinin- İskeçe Türk Gençler Yurdu ve Gümülcine Türk Gençler Birliği- 1927’de kurulması tesadüf değildir.

Bu yüzden diğer ilgi çeken nokta Osmanlı mirası bölgelerdeki - Yunanistan, Bulgaristan ve Kıbrıs- Müslüman Türk topluluklarının Türkiye ile olan bağlarının sadece tarihsel boyutta kalmaması, ancak Türkiye’deki kültürel ve siyasal reformlardan da etkilenmeleri ve bu doğrultuda yeni iç kırılmalar yaşamalarıdır.⁵⁸

Bu kırılmalar Osmanlı İslami yaşam geleneğini sürdürmek isteyen İslamcılar ile cumhuriyet Türkiye’sinin seküler modernist ve Batı modeli reformlarını benimsemeyi tercih eden Kemalistler arasında ortaya çıkar.

⁵⁷ Aarbakke, *The Muslim Minority of Greek Thrace*, s. 88.

⁵⁸ Taşkın, “SYRIZA’s Electoral Victory in Greek Thrace”, 2017, s. 161.; Kübra Öz, “Kıbrıs Türk Kimliğinin İnşasında Atatürk İlke ve İnkılaplarının Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 2016, ss. 1262-1291; Giustina Selvelli, “The clash between Latin and Arabic Alphabets Among the Turkish Community in Bulgaria in the Interwar Period”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2018, ss. 367-390.

Türkiye’de 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğrenimde birlik gelirken tekke, zaviye ve türbeler de kapatılmıştır. Bu süreç Müslüman-Türk azınlığında *cumacılar* ve *pazarcılar* olmak üzere ikili öğrenim modelinin ortaya çıkmasına yol açar. İslamcılar kutsal gün olan Cuma günü okullarda ders yapmazken, Türkçü laik grup Türkiye’deki gibi Pazar günü okulları tatil yapmaktadır. Bu ayrım o kadar derinleşir ki müftüler seküler grubun evlenme, boşanma gibi işlemlerini yapmaz ve çocuklarına okulda eğitim vermeyi reddederler. Batı Trakya’da son şeyhülislam Mustafa Sabri ve 150’likler etkinliğini sürdürürken, Mehmet Hilmi onları eğitimin iyileşmesini engelleyen hainler olarak suçlar ve Türkiye’nin model alınması, Yeni Türk alfabesine geçilmesi için çalışır.⁵⁹

Batı Trakya’da Yeni Türk alfabesi ile ilk gazete 1923 yılında yayımlanır, ancak yayın geleneği olmadığı için her iki taraf da doğrudan veya dolaylı olarak dışarıdan etkilenir. İslamcılar arasında Çapur İsmail Hakkı’nın İtilâ (1925-1930) ve Mustafa Sabri’nin Yarın (1927-1930) gazetelerinde Mustafa Kemal ve reform karşıtı söylemler göze çarparken, Türkiye’deki inkılabları destekleyen yayınlar daha çok Türkiye’de eğitim almış genç isimler tarafından yürütülür. 1930’da imzalanan ‘ikamet, ticaret ve seyrisefain sözleşmesi’ne dayanarak İsmet İnönü’nün talebi üzerine diğer 150’liklerle beraber Yunanistan Mustafa Sabri’yi Batı Trakya’dan sürer. Mustafa Sabri sonrasında Mısır’a iltica eder.⁶⁰

İslamcı-Kemalist gazete ayrımı 1950 ve 1960’larda Osman Nuri Fettahoğlu’nun Trakya ve muhafazakarlar Hüsnü Yusuf’un Sebat gazetelerinde devam eder. Azınlığın 1990’larda lideri konumunda olan ve Türkçülük politikasının baş aktörü Dr. Sadık Ahmet’in Balkan gazetesi, toplum içinde bölünme yarattığı için muhalif İleri gazetesinde eleştirilmiştir.

1920’lerde başlayan muhafazakâr İslamcılar ve modernist Kemalistler çatışması eğitim, dernekleşme, basın yayın ve siyaset alanında 1970’lerde Kemalistlerin hâkim hale gelmesine kadar devam etmiştir. Bu kırılma zaten sosyal örgütlenmesini geç oluşturan azınlık grubunda birliği zayıflatıp, Yunan devletinin müdahalesine olanak sağlarken, siyasal ve sosyal

⁵⁹ Nilüfer Erdem, “Mehmet Hilmi’nin ‘Yeni Adım Gazetesi’nde Batı Trakya Türklerinin Yeni Türk Alfabesine Geçmesi İçin Verdiği Mücadele”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, Aralık 2012, ss. 157-178.

⁶⁰ Nilüfer Erdem, “Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos’un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 23, Güz 2009, s. 121.

TRIADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

dönüşümlerde Türkiye model alındığı için topluluğun Türkiye devleti ile olan bağlarını/ bağımlılıklarını kuvvetlendirmiştir. 1990'lerden sonra ise daha fazla Türkçü ve daha çok Yunan-karşıtı söylem göze çarpmaktadır. Yine de belirtmek gerekir ki farklı ideolojilere sahip olsalar da Türk-Yunan ve azınlık-Yunan devleti ilişkilerine yönelik olarak tüm gazetelerin ortak görüşte oldukları göze çarpmaktadır. Bu gazeteler genelde, Yunan devletini azınlığın haklarını görmezden gelip ihlal ettikleri için suçluyorlar, Türk devletini de Batı Trakya'daki haklarının ve varoluşlarının garantörü olarak görüyorlar. Azınlık grubu arasındaki birleşmenin önemini vurgulayan yayınlarda, Türkler genellikle "saf, masum, duygusal, dürüst" olarak nitelendirilirken, Yunan devleti "kötü, istikrarsız politikalar yürüten ve dürüst olmayan"dır. Başlıca hedef ve sorunların nedeni Yunan devletidir. Yunan halkı bu açıklamaların dışında tutulur ve Türk basınında yer almaz.

Yukarıda belirtildiği gibi hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de uluslararası alanda tanınan ve etkili ruhani dini bir önderi olmayan cemaat için yerel elitler ve siyasi liderler önem kazanmıştır. Bu boşluğu kısa sürede dolduran Türkçülük politikasının mimarlarından olan, etnik parti Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi'nin kurucularından ve meseleyi uluslararasılaştırmayı başaran Sadık Ahmet'in 1995 senesinde bir trafik kazasında hayatını kaybetmesi topluluğu tekrar lidersiz bırakmıştır.

Her ne kadar ABTTF, diğer AB ve azınlık kurumları azınlık haklarını ve ihlallerini gündeme getirmeye devam etse de, lidersizlik durumu Yunan devletinin politikalarına karşı ortak ve güçlü politika geliştirme yeterliliğini azaltırken, haklarının korunması konusunda azınlığın yine Türkiye devletine bağımlılığını arttırmıştır. Batı Trakya azınlık milletvekilleri 1920 senesinden itibaren Yunan Parlamentosu'nda olmalarına rağmen 1970'lerin ortasına kadar mecliste bir iz bırakmamışlardır. Bunun da en büyük nedeni Yunanca'ya yeterince hâkim olmamaları ve daha çok cemaat ile merkezi yönetim arasında aracı kişi olarak hizmet vermeyi tercih etmeleridir.

Bu noktada yine İslamcı-Kemalist ayrımı azınlık siyasetçiler arasında iç çekişmeleri getirmiş, azınlık talepleri ve sorunları üzerinde birlik olamamıştır. 1970'lerin ortasından itibaren azınlığın hem Yunanca diline hâkim, hem de Türkiye'de üniversite eğitimi almış yüksek tahsilli, doktor, dişi, öğretmen ve avukat gibi toplulukta etki gücü yüksek kişiler tarafından Yunan meclisinde temsil edilmesi, azınlık sorunlarının daha geniş kesimlere ulaşmasında fayda sağlamıştır. Ancak yine son dönemde ruhani veya siyasi

lider eksikliği Müslüman-Türk azınlığın mevcudiyetini ve haklarından yararlanmasını Yunan devletinin keyfi politikalarına açık hale getirmiştir.

Özellikle 1993 senesinde %3 seçim barajının hem siyasi partiler hem de bağımsız adaylar için uygulanmaya konulması ile birlikte özerk siyasal örgütlenmeden ziyade ulusal Yunan partileri içinde çalışmalar ve temsiliyet tercihi ön plana çıkmıştır. 1993 genel seçimlerinde seçilme şansının olmadıklarını bildikleri halde azınlık topluluğu DEB'in bağımsız aday listesine oy vermiş, Müslüman azınlık ilk kez Yunan meclisinde temsilcisz kalmıştır. DEB ise Rodop seçim bölgesinde birinci parti çıkmasına dayanarak "içeride ve dışarıda Müslüman azınlığın tek temsilcisi" olduğunu "azınlıkla ilgili kararlarda kendilerine danışılması gerektiğini" ifade etmiştir.⁶¹ Bu da çoğunluk Yunan halkının ve seçildikleri partilerin tepkisini çekmemek için daha ılımlı politikalar yürütmelerini gerektirmektedir. Her seçim dönemi azınlık cemaati ve milletvekilleri Yunan partilerinin azınlık sorunlarına yönelik vaatleri üzerinden tercihler yapmakta; ancak sorunların çözülmesinde gerekli ve istikrarlı iradeyi gösteremeyen -çoğu zaman milliyetçi tepkilerden çekinen- Yunan hükümetleri tarafından hayal kırıklığına uğratılmaktadır. Bunun yanında Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin, çözülemeyen konular - Kıbrıs ve Ege meselesi- yüzünden gerilimli olduğu dönemlerde her iki ülkede de azınlıklara karşı hak ihlalleri artmaktadır.

İskeçe ve Gümülcine'de yerel seçimlerde Müslüman temsilcilerin sayısının artması ulusal düzeyde azınlık meselesi ve Yunan devletinin baskıları konusunda farkındalığı arttırırken, tarihsel olarak İslamlaşma korkusu yaşayan Yunan halkı arasında azınlık- çoğunluk gerilimini de getirmektedir.⁶² 2000'lerin ortasından sonra özellikle Avrupa'da İslamifobia'nın artması, aşırı sağın yükselişi ve Yunanistan'da da Altın Şafak partisinin tabansal güç elde etmesi sonucu son zamanlarda Müslüman mezarlıklarının ve ibadethanelerinin saldırıya uğraması ve arttan ırkçı

⁶¹ Balkan gazetesi Arşivi, 87/13.10.1993.

⁶² *Elefteros Tipos* gazetesi seçim sonuçlarını "Hassas Dengeler: Azınlık ve Rodop'ta 3 Milletvekili" olarak değerlendirdi (22 Eylül 2015). Öte yandan, *Estia* gazetesi "3 Müslüman Tehdit" başlığı kullandı (25 Eylül 2015). Popülist-sağ kanat gazetesi *Dimokratia* sonuçları ilk sayfasında kalın ve büyük fontlar ile: "Ülkemizin en hassas (!!!) bölgesi üç Müslüman ile temsil edilecek" başlığı ve alt başlıklarda "Rodop Hristiyan milletvekilsiz" ve "Kontrolsüz Türk Konsoloslugu" olarak verdi. Haberde Türk ve Yunan bayraklarını kullanması tehditin sadece İslamlaşma değil aynı zamanda bölgedeki Türk etkisine de işaret ediyor. (22 Eylül 2015).

TRIADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK
AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

yaklaşımlar azınlık topluluğunu tedirgin etmektedir.⁶³ Yunanistan günlük hayatında ve siyasetinde etkin aktör olan Ortodoks kilisesi de Müslüman azınlığı Osmanlı'nın devamı, İslamın bir parçası, cihatçı ve Türk ajanı olarak tanımlamaktadır.⁶⁴

Triadik bağı oluşturan bir diğer nokta da 1923 Lozan Antlaşması'ndan ileri gelen 'mütakabiliyet ilkesi'dir. Müslüman Türk azınlık ve Türkiye devleti yapılan hak ihlallerinde Lozan Antlaşmasına ve bu anlaşmanın azınlıkların korunmasını içeren maddelerine referansta bulunmaktadır. Müftülük kurumunun yetkinliğini belirleyen 1913 Atina Antlaşmasının yanısıra azınlık vakıflarının özerkliğine değinen 1920 Yunan İç Hukuku ve özellikle 1923 Lozan Antlaşması, Müslüman-Türk azınlık tarafından anayasa olarak görülmektedir. Bu noktada Türkiye'nin garantör ülke olarak müdahale etmesine ve pazarlık gücü olarak 'mütakabiliyet ilkesini' kullanmasına karşı değiller. Ancak bu pazarlık hususunda iki çelişki dikkatleri çekiyor. Makalenin başında da belirtildiği gibi Rum Ortodoks cemaatin gittikçe azalan sayısı karşısında bu ilkeyi savunmak ve Yunan-Türk ilişkilerinin inişli çıkışlı yapısı düşünüldüğünde Türkiye'ye bağlılık ileriye dönük kazanımlarda çok mantıklı gözüküyor. Diğer yandan Türkiye'nin kendi yaptığı/yapacağı olumlu adımlara karşılık mütakabiliyet arzuladığı/istediği konular da birebir denk gözüküyor. Heybeliada Ruhban Okulu'nu açmak için Türk devleti Atina'da bir caminin kurulmasını talep etmekteydi; bu, bölgesel haklara sahip olan ve içinde yaşadıkları illerde cami ve mezarlık bulunan Müslüman azınlık için birincil talep değildir. Benzer şekilde, müftü kurumunun Patrikhane veya Ruhban okulu ile karşılaştırılması, yalnızca koşulların iyileştirilmesine giden yolu engellemektedir. Öncelik azınlığın en önemli sorun olarak gördüğü kaliteli modern Türkçe ve Yunanca eğitimin verilmesi, azınlığın kendi vakıflarının idaresine sahip olması ve müftülük kurumundaki ikibaşlılığın kaldırılması olarak sunulabilir.⁶⁵ Bu noktada müftülerin, Patrikler gibi başta yerel dil olmak üzere farklı dilleri konuşabilme, kucaklayıcı, cemaati birleştirici,

⁶³ Yunanistan'ın Dedeğaç kentinde Müslüman mezarlığına ırkçı saldırı bkz.: "Yunanistan, Yunanlara ait", <https://tr.euronews.com/2019/05/29/yunanistanin-dedeagac-kentinde-musulman-mezarligina-irkci-saldiri-yunanistan-yunanlara-ait>. Rodos Adası'ndaki Müslüman Mezarlığına Çirkin Saldırı <https://www.haberler.com/rodos-taki-musulman-mezarligina-cirkin-saldiri-5709677-haberi/>, (11.06.2019).

⁶⁴ Umut Özkırımlı ve Syros Sofos, *Tormented by History: Nationalism in Greece and Turkey*, Columbia Press, Newyork 2008, s. 159.

⁶⁵ İskeçe Siriza milletvekili Hüseyin Zeybek ile mülakat, 23 Nisan 2013; Gümölcine Siriza eski milletvekili Ayhan Karayusuf ile mülakat, 22 Nisan 2013.

saygınlık uyandıran ve meseleyi uluslararası alana taşıyabilecek, gerekirse liderlik rolünü üstlenebilecek yeterlilikleri edinmesi faydalı olacaktır.

Sonuç ve Tartışmalar

Ulusal azınlıklar hak ve talepleri konusunda siyasal davranışlar geliştirirken yaşadıkları uluslaşmakta olan ve vatandaşı olunan ülke ile aynı etnik, kültürel ve dini özellikleri paylaştıkları soydaş ülke arasında triadik/üçlü bağ çerçevesinde ilişki kurarlar. Batı Trakya Müslüman-Türk azınlık cemaatinin yerel, ulusal ve uluslararası alandaki temsiliyetlerinde de benzer bir ilişki kurdukları görülmüştür. Bu bağlamda cemaatin kültürel dernekleşmesini geç oluşturması, grup arasındaki ideolojik çatışmalar ve özellikle Kemalist-İslamist ayrımı temelli bölünmeler, yerel dile hâkimiyetteki yetersizlikleri, eğitim seviyesinin düşük kalması ve bunun yanında ruhani veya siyasi bütünleştirici bir liderinin bulunmaması, onların soydaş ülke olarak gördükleri Türkiye'ye bağlarının/bağımlılıklarının güçlü bir şekilde devam etmesini doğurmuştur. Bu noktada nesilden nesile aktarılan “biz burada bırakıldık” söylemi aslında haklarının korunması ve iyileştirilmesi için “mütakabiliyet ilkesinin” uygulanması çok mantıklı gözükmesine de, azınlığın Yunan devleti ile olan güven sorunlarının aşılammaması ve hak ihlallerinde uluslararası kamuoyundan yeterli destek görülemediği için Türkiye'nin koruyucu soydaş ülke olarak konumlanması ve sorumlu tutulması tarihsel, rasyonel nedenlere oturmaktadır. Bunun yanında “biz burada bırakıldık” söylemi ile Lozan Antlaşması'na taraf olan diğer ülkeler ve uluslararası kamuoyu da Müslüman-Türk azınlığı mübadeleden muaf tuttıkları için bu cemaatin güvenliğinden ve haklarından serbestçe yararlanmasından sorumlu görülmektedir.

Sonuç olarak aslında Müslüman-Türk azınlığı sorunların çözümü ve koşullarının iyileştirilmesi için hem Yunan hükümeti ve hem de Türkiye devleti ile temas içindedir. Problemler meclisteki azınlık temsilcileri tarafından dile getirilmektedir. İlk olarak sorunların çözümü için iç ilişkiler ve temaslar kullanılmaktadır. Ancak, Yunan hükümetinin basit meselelerin çözümünde İslamlaşma ve Türkleşme tehditi bahanesi ile gerekli adımları atmaktan imtina etmesi, irade ve istek eksikliği cemaat ile arasında güven sorunu yaratmaktadır.

Azınlıkların vatandaşı oldukları devlete güven duyması için somut adımları görmesi ve bu adımların samimi olduğuna ikna olması gerekir.

TRIADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Topluluk yaşadıkları hak ihlallerini uluslararası alana taşısa da Yunan devleti bu yaptırımları göz ardı etmeye devam etmektedir. Bu da azınlık-çoğunluk arasındaki “güven teorileri”ne bakıldığında Müslüman-Türk azınlığının daha çok içine kapalı bir yapı oluşturmasına yol açmaktadır. Diğer bir deyişle azınlığın problemleri ile Türkiye dışında ilgilenecek ve haklarını koruyacak başka bir aktör yok algısını doğurmaktadır. Örneğin 1990’ların başında azınlığın atanmış müftüleri tanımayıp Gümülcine’de İbrahim Şerif ve İskeçe’de Mehmet Emin Ağa’yı kendi müftüsü olarak seçmesi üzerine Yunan devleti müftülerin görevlerini yapmasını engellemiş, birçok dava açmış ve Mehmet Emin Ağa sonunda 136 ay hapis cezasına mahkûm olmuştur. Bunun üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Karayalçın, Mehmet Emin Ağa’nın bırakılmaması durumunda Türkiye’nin gerekli adımları atacağını belirtmiş, dönemin Başbakanı Tansu Çiller de Ağa ailesini ziyaret etmiştir.⁶⁶ Konu Türkiye tarafından uluslararasılaştırılmış ve azınlık cemaati başvurusu ile AİHM’ne taşınmış, Yunan devleti haksız bulunup tazminat ödemeye mahkûm olsa da, aynı uygulama bugüne kadar devam etmiştir. Böylece Yunan devleti Sadık Ahmet davasında olduğu gibi cemaatin ruhani veya siyasi bir lider etrafında politize ve mobilize olmasını engellemiştir.

Diğer yandan Türkiye, benzer bir tutumunu sürdürmüş, Yunanistan hükümeti 2014 senesinde “240 imam yasa” olarak bilinen azınlık okullarında din ve Kur’an derslerinin Yunanca verilmesini kararlaştıran tasarıya karşı ‘mütakabiliyet ilkesi’ tehdidi ile karşılık vermiştir.⁶⁷ Kısır döngü olarak, azınlığa danışılmadan alınan bu kararlar ve azınlığın lidersiz bırakılması Türkiye ile yakın bağları -ve bunun tersi- arttırırken, Yunanistan’daki çoğunluk ve azınlık nüfusu arasındaki güvensizliği çoğaltmaktadır.

Brubaker’in triadik bağ teorisine soydaş ve yaşanan ülkenin yanısıra uluslararası kamuoyu da dördüncü aktör olarak eklenebilir. Günümüzde insan haklarına ve azınlık haklarına daha duyarlı bir kamuoyu, Minority Right Group (Azınlık Hakları Grubu) ve Helsinki Watch Group (Helsinki İzleme Grubu) gibi etkili sivil toplum örgütlenmeleri bulunmaktadır. Türkiye ve Yunanistan’ın 2000’lerin başında oluşturduğu olumlu iklim ve Yunanistan’ın Türkiye’nin Avrupalılaşma sürecine olan desteği azınlıklarına karşı

⁶⁶ Milliyet, “Yunanistan’a İskeçe Uyarısı”, 1 January 1995, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/01/25>, (13.07.2019).

⁶⁷ Batı Trakya Online, “Yunanistan’ın bu yaptığı saygısızlıktır”, <http://www.batitrakya.org/bati-trakya/bati-trakya-haber/bozdog-yunanistanin-bu-yaptigi-saygisizlik.html>, (13.07.2019).

BURCU TAŞKIN

yaklaşımlarını da bir tehdit unsurundan tarihsel bağı oluşturan aktörler konumuna getirmiştir. Bununla birlikte, bu ülkelerin demokratikleşme ve Avrupalılaşıma sürecine rağmen, hem Yunanistan hem de Türkiye'nin azınlık toplulukları ile ilgili sorunları devam etmektedir. Yunanistan'ın 1981'den bu yana AB'ye üye olmasına rağmen, Müslüman azınlığının sorunlarını görmezden gelmeye devam etmesi, AB üyeliğinin ve devlet-dışı aktörlerin azınlığın koşullarında veya siyasi temsilinde iyileşmeyi doğrudan garanti etmediğini göstermektedir. Bu yüzden de iki ülkenin de birbirlerinin içişlerine karışmaması, azınlıklarını tehdit değil kendi vatandaşları olarak görerek sorunları iç hukukla çözme yollarını aramaları meselenin çözüm olasılığını arttıracaktır.

Sol görüşü nedeniyle bu sorunları çözebilecek tek parti olabileceği inancıyla azınlık seçmeni SİRİZA'ya 2012 ve 2015 seçimlerinde destek vermişti.⁶⁸ Ancak SİRİZA'nın kendisine seçtiği koalisyon ortağının aşırı milliyetçi ANEL olması, iktidarı ele aldığından bu yana izlediği politikalar, bu konuda ne sözde, ne de özde girişimlerinin olmaması, SİRİZA hükümetine yönelik beklentilerini yüksek tutan azınlık insanı için bir hayal kırıklığı oldu. Temmuz 2019 seçimlerinde aşırı sağ parti Altın Şafak'ın baraj altında kalması azınlık-çoğunluk gerilimi açısından olumlu bir sonuç getirirken, merkez-sağ Yeni Demokrasi partisinin tek başına iktidara gelmesinin Müslüman-Türk azınlığın sorunları için nasıl sonuçlar getireceğini göreceğiz. Ana muhalefet partisi SİRİZA'nın İskeçe ilinde azınlıktan aldığı yüksek oy ve meclise 3 milletvekili göndermesi son dönemde olumlu beklentiler doğururken,⁶⁹ 2004 senesinden beri sağ partilerden temsilci çıkaramayan azınlığın partiler arası denge politikası yürütmesini de getirebilir.

⁶⁸ Taşkın, *a.g.m.*, s. 179.

⁶⁹ “Yunanistan seçimlerinde büyük sürpriz! Yunan Parlamentosu'na üç Türk girdi”, <https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/son-dakika-yunan-parlamentosunda-uc-turk-5219065/>, (13.07.2019).

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK
AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

KAYNAKÇA

AARBAKKE, Vermund, *The Muslim Minority of Greek Thrace*, Doktora Tezi, University of Bergen, Bergen 2000.

ALDERMAN, Geoffrey ve JOHN, Leslie, *Governments, Ethnic Groups and Political Representation: Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940*, Dartmouth Publishing, New York 1993.

ALİOĞLU, Cafer, *Bati Trakya Davası'nın Avrupa Cephesi*, İnal Ofset, İstanbul 1998.

ANAGNOSTOU, Dia ve TRIANDAFYLLIDOU, Anna, “Regions, minorities and European integration: A case study on Muslims in Western Thrace, Greece”, http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/en/2006/05/Case_study_report_Thrace.pdf, Eliamep Report, 2006, (1.10.2014).

BAR-TAL, Daniel, TEICHMAN, Yona, *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Representations of Arabs in Israeli Jewish Society*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

BASTIAN, Brock ve LUSHER, D., ATA, A., “Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects”, *International Journal of Intercultural Relations*, Sayı 36, 2000, ss. 100-117.

BİLALİ, Rezarta ve ÇELİK, A. Betül ve OK, Ekin, “Psychological asymmetry in minority–majority relations at different stages of ethnic conflict”, *International Journal of Intercultural Relations*, Cilt 43, 2014, ss. 253-264.

BRUBAKER, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, New York 1996.

CERCEL, Cristian, “Postwar (West) German-Romanian Relations: Expanding Brubaker’s Analytic Triad”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 23, Sayı 3, 2017, ss. 297-317.

BURCU TAŞKIN

CİN, Turgay, *Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü: Baş Müftü ve Müftülükler Sorunu*, Seçkin Yayınları, Ankara 2003.

CLOGG, Richard, *A Concise History of Grece*, Cambridge Pub., Cambridge 2002.

CRAMPTON, Richard J, *A Concise History of Bulgaria (Cambridge Concise Histories)*, 2. Baskı, Cambridge University Press, New York 2006.

DEDE, Abdürrahim, *Rumeli'de Bırakılanlar, Batı Trakya Türkleri*, Otağ Matbaası, İstanbul 1975.

EDWARDS, John, "Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations", *Maintenance and Loss of Minority Languages*, (ed.) W. Fase ve K. Jaspaert ve S. Kroon, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam 1992.

ERDEM, Nilüfer, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dosluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 23, Güz 2009, ss. 93-128.

_____, "Mehmet Hilmi'nin 'Yeni Adım Gazetesi'nde Batı Trakya Türklerinin Yeni Türk Alfabesine Geçmesi İçin Verdiği Mücadele", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2012, ss. 157-178.

FEATHERSTONE, Kevin ve NIARCHOS, Giorgos, *The Last Ottomans: The Muslim Minority of Greece, 1940-1949*, Palgrave Macmillan, New York 2011.

HOROWITZ, Donald L., *Ethnic groups in conflict*. University of California Press, Berkeley 1985.

HUGHES, Diana ve RODRIGUEZ, J. ve SMITH E. P., Johnson, D., Stevenson, H., & Spicer, P., "Parents' ethnic-racial socialization practices: A review of research and directions for future study", *Developmental Psychology*, Cilt 42, 2006, ss. 747-770.

HÜSEYİNOĞLU, Ali, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin "Kalanlar" / "Bırakılanlar" Boyutu: Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri ve Geçmişten

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK
AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

Günümüze Azınlık Eğitimi”, 6. Uluslararası Mücadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri, Cilt 9, 2014, ss. 239-256.

JENNE, Erin K., *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*, Cornell University Press, Ithaca 2007.

KONTOGIORGI, Elisabeth, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Forced Settlement of Refugees 1922-1930*, Clendon Press, Oxford 2006.

KYMLICKA, Will, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford 1995.

LERNER, Natan, *Group Rights and Discrimination in International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London 1991.

MYLONAS, Haris, *The Politics of Nation-Building Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, Cambridge University Press, New York 2012.

ORAN, Baskın, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1992.

ÖZ, Kübra, “Kıbrıs Türk Kimliğinin İnşasında Atatürk İlke ve İnkılaplarının Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, 2016, ss. 1262-1291.

ÖZGÜÇ, Adil, *Batı Trakya Türkleri*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1974.

ÖZKIRIMLI, Umut ve SOFOS, Sypros, *Tormented by History: Nationalism in Greece and Turkey*, Columbia Press, New York 2008.

PREECE, Jennifer J., *National Minorities and the European Nation-States System*, Oxford University Press, New York 1998.

RAIKKA, Juhn, *Do We Need Minority Rights? Conceptual Issues*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston 1996.

SELVELLI, Giustina, “The Clash between Latin and Arabic Alphabets Among the Turkish Community in Bulgaria in the Interwar Period”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2018, ss. 367-390.

BURCU TAŞKIN

SERDAR, Ahmet, “Tarihsel Süreç İçerisinde Batı Trakya Türklerinin Ekonomik ve Demografik Gelişimi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2014, ss. 97-126.

STAVROS, Stephanos, “The Legal Status of Minorities in Greece Today: The Adequacy of their Protection in the Light of Current Human Rights Perceptions”, *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt 13, No. 1, 1995, ss. 1-32.

STEPHAN, Walter G.ve C.W. Stephan, “Intergroup anxiety”, *Journal of Social Issues*, Cilt 81, 1985, ss. 157-175.

TAŞKIN, Burcu, *Political Representation of Minorities in Greece and Turkey: Nationalism, Reciprocity and Europeanization*, Libra Publisher, İstanbul 2019.

_____, “SYRIZA’s Electoral Victory in Greek Thrace: Impact of Muslim Minority Vote in the Changing Political System”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Cilt 23, Sayı 2, 2017, ss. 155-181.

TSITSELİKIS, Kostantinos ve MAVROMMATIS, Giorgos., “The Turkish language in Education in Greece”, *Mercator-Education Report*, 2003.

WHITMAN, Lois, *Destroying Ethnic Identity - The Turks of Greece*, Helsinki Watch Report, New York 1990.

VAN HOUTEN, Pieter, “The role of a minority’s reference state in ethnic relations”, *European Journal of Sociology*, Cilt 39, Sayı 1, 1998, ss. 110-146.

YAKINKILIÇ, Kadir, KUTLAY, Yağmur, “Batı Trakya Türklerinin Anadillerine ve Kültürlerine Karşı Tutumları”, *Bilig*, Sayı 70, ss. 283-308.

İnternet Kaynakları

Batı Trakya, “Yunanistan’ın bu yaptığı saygısızlıktır”, 8 Ağustos 2013, <http://www.batitrakya.org/bati-trakya/bati-trakya-haber/bozdag-yunanistanin-bu-yaptigi-saygisizliktir.html>, (13.07.2019).

TRİADİK BAĞ TEORİSİ BAĞLAMINDA BATI TRAKYA MÜSLÜMAN-TÜRK
AZINLIĞININ TÜRKİYE İLE BAĞLAYICI İLİŞKİSİ

DailySabah, “Tsipras First Greek Leader in Decades to Visit Historic Istanbul Seminary”, 7 Şubat 2019, <https://www.dailysabah.com/politics/2019/02/07/tsipras-first-greek-leader-in-decades-to-visit-historic-istanbul-seminary>, (22.02.2019).

EuroNews, “Yunanistan’ın Dedeğaç kentinde Müslüman mezarlığına ırkçı saldırı: ‘Yunanistan, Yunanlara ait’”, 29 Mayıs 2019, <https://tr.euronews.com/2019/05/29/yunanistanin-dedeagac-kentinde-musliman-mezarligina-irkci-saldiri-yunanistan-yunanlara-ait>, (09.06.2019).

European Elections 2019 Results; <https://election-results.eu/national-results/greece/2019-2024/>. (25.03.2019).

Greek Reporter, “Who is Responsible for Letting Turkey Influence Greek Muslim Minority in Thrace”, 28 Mayıs 2019, <https://greece.greekreporter.com/2019/05/28/whos-responsible-for-letting-turkey-influence-greek-muslim-minority-in-thrace/>, (09.06.2019).

GündemGazetesi, “Ruhban Okulu’na Karşı Müftülük”, 8 Şubat 2019, http://www.gundemgazetesi.com/PDF/gundem_1051.pdf, (11.04.2019).

Gündem Gazetesi, “Çipras’ın Türkiye Ziyaretinden Azınlık Ne Bekliyor”, 15 Şubat 2019, http://www.gundemgazetesi.com/PDF/gundem_1050.pdf, (11.04.2019).

Haberler.com, “Rodos Adası’ndaki Müslüman Mezarlığına Çirkin Saldırı”, 24 Şubat 2014, <https://www.haberler.com/rodos-taki-musliman-mezarligina-cirkin-saldiri-5709677-haberi/>, (11.06.2019).

Milliyet, “Yunanistan’a İskeçe Uyarısı”, 1 Ocak 1995, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1995/01/25>, (13.07.2019).

Ministry of Foreign Affairs, “Batı Trakya Türk Azınlığı”, www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa, (18.03.2014).

NTV, “Yunanistan Başbakanı Çipras’tan Ayasofya’ya ve Heybeliada Ruhban Okulu’na Ziyaret”, 7 Şubat 2019, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/yunanistan-basbakani-ciprastan-ayasofyaya-ve-heybeliada-ruhban-okuluna->

BURCU TAŞKIN

ziyaret,G344wH8WWkul_K68uXUx_A/gIkteVWipU64Zp9xDXVHaw,
(22.02.2019).

Sabah, “Batı Trakya’da Müftü Atamasını Eleştiren Gazetecilere Hapis”, 8 Haziran 2018, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/06/08/bati-trakyada-muftu-atamasini-elestiren-gazetecilere-hapis>, (17.09.2018).

Sözcü, “Yunanistan seçimlerinde büyük sürpriz! Yunan Parlamentosu’na üç Türk girdi”, 8 Temmuz 2019, <https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/son-dakika-yunan-parlamentosunda-uc-turk-5219065/>, (13.07.2019).

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), ”Akraba Topluluklar”, <https://www.ytb.gov.tr/>, (11.03.2019).

OSMANLI - SIRP DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE BELGRAD SEFİRİ YUSUF ZİYA PAŞA

Abidin TEMİZER* - İbrahim SERBESTOĞLU**

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu, 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin Belgrad sefiri Yusuf Ziya Paşa örneğinde incelenmiştir. Çalışmada Osmanlı-Sırp diplomatik ilişkilerinin başlama süreci, yaşanan sorunlar, atanan elçi ve konsoloslara ele alındıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Belgrad sefiri Yusuf Ziya Paşa'nın biyografisi ile Belgrad'taki faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada Osmanlı Arşivi belgeleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Sırp İlişkileri, Diplomasi, Yusuf Ziya Paşa, Belgrad, Belgrad Elçisi

THE OTTOMAN-SERBIAN DIPLOMATIC RELATIONS AND THE AMBASSADOR TO BELGRADE YUSUF ZIYA PASHA

ABSTRACT

The diplomatic relations between Serbia, which gained its independence with the Treaty of Berlin 1878, and the Ottoman Empire constituted the subject of this study. The relations between the two countries were discussed in the case of the Ottoman Empire's Ambassador to Belgrade Yusuf Ziya Pasha. In the study, after discussing the process of starting the Ottoman-Serbian diplomatic relations, the problems experienced, and the appointed ambassadors and consuls, the biography of

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur, ORCID: orcid.org/0000-0001-5708-3132, E-posta: abitem@gmail.com

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun, ORCID: orcid.org/0000-0001-7431-1678, E-posta: ibrahimserbest53@hotmail.com

the Ottoman Empire's Ambassador to Belgrade Yusuf Ziya Pasha and his activities in Belgrade were discussed. The Ottoman Archival documents were used in the study.

Keywords: Ottoman-Serbia Relations, Diplomacy, Yusuf Ziya Pasha, Belgrade, Ambassador to Belgrade

Giriş: Osmanlı-Sırp İlişkilerinin Tarihî Süreci

Osmanlılar ile Sırlar arasındaki ilişkiler Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçmesi ile birlikte, yani 14. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır. Bu dönemde Sırlar, Stefan Duşan hâkimiyetinde tarihlerinin en parlak dönemini yaşadıkları gibi, taht kavgaları ile zor günler yaşayan Bizans'ın topraklarına da göz dikmişlerdi. Bu durum bir taraftan Osmanlı Devleti ile Sırları karşı karşıya getirirken diğer taraftan Bizans'ı da Osmanlı Devleti ile Sırbistan'a karşı ittifaka itmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerindeki hedeflerinin Sırların emelleri ile çatışması ilişkilerin kötü başlamasına neden olmuştur. İlk Osmanlı-Sırp karşılaşması 1347 yılında gerçekleşmiştir. Bu yılda Bizans imparatoru Kantakuzenos, Üsküdar'da Sultan Orhan ile görüşmüş ve Sırlara karşı yardım isteğinde bulunmuştur. Bunun üzerine Orhan Bey, 6 bin kişilik bir askerî kuvvet göndererek Bizans'a yardım etmiştir.¹ İkinci karşılaşma yine benzeri bir nedenden olmuştur. 1349 yılında Stefan Duşan, Selanik'i kuşatınca Bizans imparatoru yine Orhan Bey'den yardım istemiş ve Osmanlı'nın yardımı sonucu Selanik kurtarılmıştır. Üçüncü karşılaşma da yine Bizans imparatorunun yardım isteği ile gerçekleşmiştir. Dimetoka'da toplanan Sırp ve Bulgar ordusuna karşılık Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresinde gönderilen 10 bin kişilik bir Osmanlı kuvveti, 1352 yılında Meriç Nehri boyunca Empithion'da Sırp ve Bulgar ordusunu mağlup etmiştir.² Bu sefer sonucunda Çimpe Kalesi, Bizans imparatoru tarafından Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Avrupa kıtasında elde edilen bu ilk yer, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ilerleyişinin başlangıcı olmuştur.³

Osmanlı Devleti'nin Bizans ile iyi ilişkiler kurması, Sırları bu ittifaka karşı Macarlara yönelmiştir. Sırp ve Macar ordusu Meriç Nehri yakınına gelerek Edirne'yi tehdit edince Osmanlı ordusu 1364 yılında

¹ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I., TTK, Ankara 2010, s. 30-32.

² Haldun Eroğlu, "Osmanlı-Sırp İlişkileri (1347-1521)", *OTAM*, Sayı 41, Bahar 2017, s. 81-83; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015, s. 58.

³ Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimpe Kal'ası", *Tarih Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1950, s. 285.

harekete geçmiştir. İki ordu Edirne yakınlarında Çirmen mevkiinde karşı karşıya gelmiştir. Sırsındığı adı verilen savaşta Osmanlı Devleti, Sırp ve Macar ordusunu sayıca üstün olmalarına rağmen ağır bir şekilde mağlup etmiştir.⁴ Bu savaşlardan sonra Osmanlı Devleti'nin Sırbistan içlerine ilerlemesini sağlayacak daha büyük savaşlar başlamıştır. 1371 ve 1372 yıllarındaki Çirmen Savaşları ve 1375 yılında Niş'in alınması sonrasında Sırp kralı Osmanlı Devleti ile anlaşmaya yanaşmıştır. Yapılan antlaşmada Sırlar, Osmanlı Devleti'ne haraç ve bin kişilik bir ordu vermeyi kabul etmişlerdir. Fakat antlaşmanın Kral Lazar tarafından bozulması ile birlikte 1387 yılında iki ordu Ploşnik Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş, bu sefer Sırp ordusu galip gelmiştir.⁵ Ancak Osmanlı Devleti bu yenilgiyi 1389 yılında Kosova Savaşı'nda aldığı galibiyet ile unutturmuştur. Bu galibiyet Osmanlı'nın Balkanlar'da kalıcı olduğunu göstermiştir.⁶ Sırların Osmanlı Devleti'ne itaatinde son derece önemli olan bu savaştan sonra Üsküp fethedilmiş ve Belgrad'ın alınmasına kadar fetihlerin merkezi olmuştur.⁷

1389'daki savaştan sonra Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek isteyen Kral Lazareviç, Osmanlı sultanı I. Bayezid'e kız kardeşi Mara Despina ile evlenmesini teklif etmiş ve bu teklifi sultan kabul etmiştir. Sultanın amacı Sırlardan yardımcı kuvvet olarak istifade etmektir.⁸

Sultan II. Murad, Sırlarla her ne kadar anlaşmaya çalıştıysa da Sırp kralı Brankoviç, Macar yanlısı bir politika izledi. Macar kralı Sgismund'un Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurması Osmanlı Devleti ile Macarları karşı karşıya getirdi. Sırp kralı Brankovic her ne kadar 1433'te kız kardeşi Maria'yı sultan ile evlendirmiş, yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiş ise de

⁴ Feridun Emecen, Sırsındığı savaşının tarihini 1364-65 olarak, İnalçık da Sırp kaynaklarına istinaden 1371 olarak kabul eder. Bkz: Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015, s. 64-67; Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2016, s. 100-103.

⁵ Halil İnalçık, "Murad II", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 168; Eroğlu, *a.g.m.*, s. 84-88.

⁶ M. Münir Aktepe, "Kosova", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s. 217; Feridun M. Emecen, "Kosova Savaşları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s. 222-223; Mucize Ünlü, "Sırların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *OTAM*, Sayı 28, Güz 2010, s. 108.

⁷ Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s. 377.

⁸ Feridun M. Emecen, "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, Cilt XLIII, 2014, s. 71, 77; Halil İnalçık, "Beyazid I", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 232; Tatjana Katic, "Serbia under the Ottoman Rule", *Österreichische Osthefte*, Jahrgang 47, Wien, LIT Verlag 2006, s. 147.

Osmanlı Devleti'nin 1434 yılında Macarlar üzerine yaptığı seferde Macarları desteklemiştir. Bu seferde Macarlardan karşılık görmeyen Sultan Murad, Sırbistan'ı hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır. 1440 yılında II. Murad, Belgrad'ı altı ay boyunca kuşatmışsa da alamamıştır. Bununla birlikte Osmanlılar, Semendire ve çevresini alarak Sırbistan'ın büyük bir kısmında hâkimiyet sağlamıştır.⁹

1443 yılında Macarlar, Sırlar ve Karamanoğulları bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Özellikle Macarlarla girişilen savaşlar Osmanlıların aleyhine gelişmiş, bunun üzerine 1444'te imzalanan Edirne-Segedin Antlaşması ile Sırp toprakları Sırlara geri verilmiştir. Bu toprakları bir daha kaybetmek istemeyen Sırlar 1444 Varna ve 1448 Kosova savaşlarında tarafsız kalmışlardır. Sultan II. Mehmed tahta geçtiğinde başlangıçta Sırlar ile barışa devam edilmiştir. Zira Sırlar, Edirne-Segedin ile kazandıkları toprakları kaybetmek istemezken Sultan II. Mehmed'in hedefinde de İstanbul'un fethi vardır. Bu nedenle Sultan II. Mehmed, Alacahisar'ı (Kruşevac) Sırlara vererek onlarla olası bir savaşın önünü almaya çalışmıştır. Ancak İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed, Sırbistan'a sefer başlatmış, bunun sonucunda Edirne-Segedin ile Sırlara verilen topraklar tekrar Osmanlılara geçmiştir. 1456 yılında Belgrad'ın fethine girişilmiş ancak başarısız olunmuştur. Bu seferden hemen sonra Kral Brankoviç'in ölmesi üzerine yerine Lazar kral olmuştur. Ancak Lazar, Sırp beylerinden kabul görmemiştir. Macarların bu durumdan istifade etmeye kalkışmaları üzerine Osmanlı ordusu harekete geçerek Güvercinlik (Dimetoka) ve Görice'yi (Korçe); 1459 yılında da Semendire'yi hâkimiyet altına almıştır.¹⁰

II. Mehmed dönemindeki mücadelelerden sonra Sırbistan'ın eski başkenti olup Macarların idaresinde bulunan Belgrad üzerine Kanuni Sultan Süleyman sefere çıkmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Sadrazam Piri Paşa tarafından bir ay boyunca ablukaya alınan Belgrad, 29 Ağustos 1521 tarihinde fethedilmiş ve burası Balkan seferleri için askerî bir üs olarak teşkilatlandırılmıştır.¹¹

⁹ İnalçık, "Murad II", s. 168.

¹⁰ Mehmet Hacısalihoglu, "Sırbistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 122; Haldun Eroğlu; "Osmanlı-Sırp İlişkiler (1347-1521)", *OTAM*, Sayı 41, Bahar 2017, s. 96-100.

¹¹ Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 5, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 19-20.

Osmanlı - Sırp ilişkileri Fatih zamanındaki seferlere kadar yapılan anlaşmalar sayesinde zaman zaman barış ortamında gelişirken, zaman zaman da Osmanlı'nın Balkanlar'daki fütühat politikası, Sırp'ların Doğu Roma'nın mirasına sahip çıkmak istemesi ve Macarlar ile Karamanoğulları'nın destekleri nedeniyle savaşlara da konu olmuştur. Önce Sırp topraklarının arkasından da Belgrad'ın fethinden sonra sular durulmuş, yerini 19. yüzyılın başına kadar aşağıda detaylarına değineceğimiz sosyo - kültürel ve ekonomik etkileşime bırakmıştır. 19. yüzyılın başında görülen isyanlar, Batılı devletlerin müdahaleleri iki toplum arasında ilişkilerin seyrini belirlemiştir.

1. Osmanlı - Sırp İlişkilerinde Ekonomik, Askerî, Sosyolojik ve Kültürel Etkileşim

Osmanlı - Sırp ilişkilerinin başlangıcı her ne kadar çoğunlukla savaşlarla anılsa da iki toplum arasındaki ilişkiler ekonomik, sosyolojik ve kültürel açıdan da bir hayli zengindir. Öncelikle Osmanlı Devleti uyguladığı tımar sistemi, sağladığı asayiş ve imar politikası sayesinde tüm Balkanlar'da olduğu gibi Sırbistan'da da ekonominin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Osmanlıların eski Sırp askerlerini ve asilzadelerini tımar sistemine dâhil ederek görevlendirmesi ve halka istimalet politikası uygulaması Sırbistan'da uzun süre devam edecek olan Osmanlı idaresinin en önemli safhalarıdır.¹² Osmanlı'nın Sırbistan'ı hâkimiyeti altına almasından sonra Sırbistan'da şehir hayatında ve ekonomisinde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Belgrad, sınır kalesi görünümünden kurtulmuş ve bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Batılı tüccarlar Belgrad'ı üs edinmişlerdir.¹³

Osmanlı ve Sırp ilişkilerinde ortaklıklar göze çarpmaktadır. İki ülke askerlerinin yan yana ortak düşmana karşı savaştıklarının sayısız örneği vardır. 1376 yılında kurulan Voynuk teşkilatında Sırp askerlerinin görev aldıkları, Sırlardan tımarlı sipahi oluşturulduğu bilinmektedir.¹⁴ I. Kosova Savaşı'ndan sonra yapılan anlaşma ile Sırp despotu Osmanlı Devleti'ne sefer sırasında 20 bin kişilik bir ordu ile destek verecekti. Bunun bir gereği olarak

¹² Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yay., İstanbul 1996, s. 70-75.

¹³ Mirjana Marinković, "Sırp Kültüründe Osmanlı Damgası", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı-II), s. 46-48.

¹⁴ Detaylar için bkz. Ema Miljković, "The Tımar System in the Serbian Lands from 1450 to 1550: with a Special Survey on the Tımar System in the Sanjak of Smederevo", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 36-47. İnalçık, "Stefan Duşan'dan", s. 67-108.

Macarlarla ve Timur'la yapılan savaşlarda Sırp despotu Lazar ordusu ile Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.¹⁵

Osmanlı - Sırp ilişkilerinin bir diğer boyutunu göçlerle birlikte gelişen sosyo-kültürel etkileşim oluşturur. Öncelikle gerek Fatih Sultan Mehmed'in gerekse Kanuni Sultan Süleyman'ın Sırbistan'la yaptıkları savaşlardan sonra özellikle sanat erbabı nüfusu İstanbul yakınlarına yerleştirdikleri bilinmektedir.¹⁶ Bu da İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir gelişme olduğu gibi bölgenin şenlenmesine de vesile olmuştur. Burada değinilmesi gereken en önemli konu Sırbistan'ın fethi ile birlikte bölgeye göçürülüp iskân edilen Müslümanlardır. Bu gelişme ile Osmanlı Devleti, Sırbistan'da yüzlerce yıl hem kalıcı olmuş hem de Sırp kültürü büyük oranda Türk kültüründen etkilenmiştir. Yerleşim yerleri şenlenmiş, şehir hüviyeti kazanmıştır. Müslüman nüfusu ile birlikte inşa edilen mimari yapılar yıllar geçtikçe artmıştır. Evliya Çelebi, Belgrad'da 17. yüzyılda 217 cami, 13 mescit, 17 tekke, 9 darülhadis, 7 hamam, 8 medrese, 6 kervansaray, 21 han, 3700 dükkândan oluşan bir çarşı ile daha küçük birçok çarşının varlığından bahseder.¹⁷ Bu durum başta Belgrad olmak üzere Sırp bölgesinin ekonomik açıdan nasıl canlandığının somut kanıtıdır.

1878 yılına kadar sürecek Osmanlı hâkimiyetinde üzerinde durulması gereken önemli başlıklardan biri de kültürel ilişkilerdir. Yaklaşık 400 yıllık birlikte yaşama realitesi iki kültürün birbirini etkilemesi sonucunu doğurmuştur. Diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Sırbistan'da da Osmanlı mimarisi ve ev kültürü etkili olmuş, Sırp, Müslümanların evlerinde kullandıkları mobilya ve diğer eşyaları kullanmaya başlamışlardır. Sırp yemek kültüründe Türk kültürü bariz bir şekilde kendisini göstermiştir. Baklava, pilav, sarma, börek, kahve, reçel, şerbet gibi yiyecek ve içecekler ve bakır ile gümüşten yapılmış kap kacaklar verilebilecek yüzlerce örnekten sadece birkaçıdır.¹⁸ Sosyal ve ekonomik hayatı düzenlemek için hem yerel kanunlardan istifade edilmiş hem de bunların yetersiz kaldığı durumlarda Osmanlı kanunları devreye sokulmuştur. Dolayısıyla hukukta da bir etkileşim söz konusu olmuştur.¹⁹

¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1991, s.211; İlhan Türkmen, "Osmanlı Devleti'nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 28, Güz 2013, s. 454.

¹⁶ Eroğlu, *a.g.m.*, s. 98-100.

¹⁷ Divna Djuric-Zamolo, "Belgrad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 408.

¹⁸ Marinković, *a.g.m.*, s. 49.

¹⁹ Marinković, *a.g.m.*, s. 50.

En büyük etkileşim dil alanında görülmüştür. Yaklaşık 8 bin Türkçe kelime Sırpçaya girerek mimariden ev eşyalarına, giyim kuşamdan yiyecek içeceğe, günlük hayattan edebiyata kadar birçok alanda Türkçe izine rastlamak mümkündür.²⁰

2. 19. Yüzyılda Osmanlı - Sırp İlişkileri, İsyanlar ve Sırbistan'ın Bağımsızlığı

Osmanlı-Sırp ilişkilerinin boyutu Fransız İhtilali'nden sonra büyük değişim yaşamıştır. Avrupa devletlerinin etkisiyle Büyük Sırbistan'ı kurma hayali yeniden canlanmıştır. Bunun neticesinde Kara Yorgi önderliğinde 4 Şubat 1804 tarihinde başlayan ve önceleri *zorba yeniçerilere* karşı olduğu iddia edilen Sırp isyanları, aynı zamanda Sırbistan'ın bağımsızlığına giden yolu da açmıştır.²¹ 19. yüzyılda Rusya, Fransa, Avusturya ve İngiltere arasında Sırbistan üzerinde ciddi bir rekabet gelişmiştir. Büyük Güçler tavırları değişmekle birlikte genelde Sırbistan'ın bağımsızlığını desteklemişlerdir. Ancak Avusturya ara ara Sırp isyanlarına destek vermekle birlikte genellikle uzak durmayı tercih etmiştir. Avusturya başlangıçta isyan hareketinin bir an evvel bitmesi taraftarıydı. Üstelik Kara Yorgi, Avusturya'ya bazı toprakları teklif ettiği hâlde Avusturya, Napolyon'un güçlenmesi karşısında Osmanlı Devleti'ni karşısına almak istemediğinden Kara Yorgi'den gelen isyan tekliflerine sıcak bakmadı.²² Bunun üzerine Sırplar, Ruslara yöneldiler. Sırpların en büyük destekçisi silah ve para yardımında bulunan Rusya oldu. Rusya'nın Sırbistan politikasına karşılık sultan III. Selim, Napolyon'un imparatorluğunu tanıyarak Fransa'nın desteğini almaya çalışmıştır.²³ Sırplar bağımsızlık savaşı konusunda Rusya'dan teminat almışlardı.²⁴ Ancak tam da bu sırada, 1807 yılında Tilsit'te gerçekleşen Rus-Fransız görüşmesi Rusya'nın Osmanlı politikasının, dolayısıyla Sırp isyanlarına verdiği desteğin değişmesine neden olmuştur. Fransa, Rusya'dan Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmasını istemiş, bunun neticesinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 25 Ağustos 1807'de

²⁰ Marinković, *a.g.m.*, s. 51.

²¹ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt V, TTK, Ankara 2010, s. 2858-2863.

²² Selim Aslantaş, "Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, s. 112.

²³ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 29, 2014, s. 70-83.

²⁴ Serap Toprak, "Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan'ın Bağımsızlığı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, Kış 2013, s. 350; Aslantaş, *a.g.m.*, s. 114.

Slobozia Ateşkesi imzalanmıştır. Bu ateşkesin bir parçası olarak Ruslar, Sırları desteklemekten vazgeçmişlerdir. Bu gelişme üzerine Kara Yorgi, Fransa'nın desteğini istemiş ve Avusturya'daki tüm Sırların isyanını garanti etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti ile arasını açmak istemeyen Napolyon, Sırlardan gelen bu teklifi reddetmiştir.²⁵

Avrupa'da dengelerin değişmesiyle 1809 yılında Avusturya'nın Fransa'ya savaş ilan ederek Bavyera'ya girmesi sonrası Rusya, Tilsit Anlaşmasını bozduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine yeniden umutlanan Sırlar, Rusya ile temasa geçmişler ve Rusya'dan bağımsızlık için destek almayı başarmışlardır. Rusların ve Karadağ'daki Sırların desteği ile Kara Yorgi, Taşlıca'ya saldırmıştır. Osmanlı Hükûmeti bölgeye asker ve yiyecek yardımı göndermek dışında bir önlem alamadı. 1812 yılında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması gereği Osmanlılar, Sırların bütün suçlarını affetmiş ve Sırları iç işlerinde serbest bırakmıştır.²⁶ Şark Meselesi²⁷ çerçevesinde toplanan Viyana Kongresinde Sırlar bağımsızlıkları için destek arayışında bulunmuş ancak Avusturya'nın etkisiyle Sırların bu isteği kabul edilmemiştir. Bu gelişme Sırların 1815 yılında yeniden isyanına neden olmuştur. İsyân bastırıldıysa da Sırlar yeni imtiyazlar elde etmişlerdir. Sırlar 1821 yılında bir kez daha isyan etmiş ve 1826 Akkirman Antlaşması ile Osmanlı Devleti Sırlara yeni imtiyazlar vermeyi taahhüt etmiştir.²⁸ Neticede Sırlar, 1829 Edirne Antlaşması sonrasında 17 Ekim 1830 tarihinde verilen bir fermanla muhtariyet kazanmışlardır.²⁹

1830 yılından sonra, Miloş idaresindeki Sırbistan'da millî idare dönemi yaşanmıştır. Ancak Miloş'un başına buyruk hareket etmesi Osmanlı ve Rusya'nın Miloş'a karşı cephe almalarına neden olmuştur. Rusya'nın Sırbistan'a gönderdiği Prens Dolgorokin, Miloş'la görüşüp milleti memleketin kanun ve nizamlarına göre idare edeceğine dair kendisinden kesin teminat almıştı. İngilizler bu gelişmenin ve uygulanmak istenen kanunların Sırları Ruslaştıracağından endişelenmiş ve rahatsızlığını Hariciye Nazırı Reşit Paşa ile görüşmelerinde dile getirmiştir. Bu sırada

²⁵ Aslantaş, *a.g.m.*, s. 124.

²⁶ Toprak, *a.g.m.*, s. 351.

²⁷ Şark Meselesi için bkz. Zafer Gölen, *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012; Zafer Gölen, "Şark Meselesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Balkan Politikaları", *Türk Yurdu*, Cilt 31, Sayı 284, Ankara Nisan 2011, s. 92-99.

²⁸ Hacısalihoğlu, *a.g.m.*, s. 123.

²⁹ Muhtariyet konusunda detaylı bilgi için bkz. Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Sırp larla da görüşen İngilizler, Sırbistan'daki kalelerin ve varoşların Sırp larla verileceğine ve Müslümanların başka yerlere iskân edileceğine dair söz vermişlerdir. Rusya, İngilizlerin Sırbistan'ın iç işlerine karışmasından rahatsızlık duymuş ve Osmanlı Devleti ile imzaladıkları anlaşmaları gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne nota vermiştir. Miloş, Rusya'dan istediği yardımı alamayınca Avusturya ve Fransa'ya yakınlaşmak istemiş ancak bir sonuç elde edememiştir. Sonraki yıllarda Sırbistan iç işleri iyice karışınca Avusturya askerî müdahalede bulunmak istemişse de Osmanlı Devleti bunu önlemiştir.³⁰ Rusya her ne kadar Sırbistan'a bu yıllarda doğrudan destek vermese de hem öncesinde hem de sonrasında Sırp isyanlarını desteklediği gibi Bosna'da çıkartmak istediği isyanı da Sırp lar üzerinden örgütlemiştir. Bunun neticesinde çeşitli propaganda faaliyetleri ile 1849 Bosna isyanında önemli rol oynamışlardır.³¹

1854 yılında Rusya, Sırbistan üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Bu sırada Sırbistan'a verilmek istenen imtiyaz fermanının içeriğine karışmaya başladı. 1856 yılında ilan edilen İslahat Fermanı'nda Sırbistan'la ilgili hükümler yer almadı ancak Osmanlı Hükümeti, Sırbistan'la ayrıca ilgilendi ve imtiyazları yeniledi.³² Bu yıl düzenlenen Paris Konferansı neticesinde imzalanan Paris Antlaşması'nın 28 ve 29. maddeleri ile Sırp lar, Avrupalı devletlerin garantisi altına alınmıştır. Bu gelişme Sırp ların bundan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı daha cüretkâr hareketlerde bulunmasına neden olmuştur.³³

Sırbistan, 1875 yılında çıkan Hersek isyanına destek vererek Osmanlı Devleti'ni bir kez daha karşısına almıştır. Önce 1875 Temmuz ayı sonunda "Ayaklanmaya Yardım Genel Komitesi" kurulmuştur. Ardından Hersek'e 2 bin kişilik gönüllü grup ile 3 milyon duka para yardımı göndermiştir.³⁴ Bununla da yetinmeyip Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesini talep etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu talebi geri çevirmesi üzerine Karadağ ile anlaşan Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti,

³⁰ Toprak, *a.g.m.*, s. 351.

³¹ Zafer Gölen, "Sırp ların 1849 Bosna İsyânına Etkileri", *Toplumsal Tarih*, 50, s. 37-41.

³² Toprak, *a.g.m.*, s. 351-352.

³³ Zafer Gölen, "1857-59 Bosna Hersek İsyânı", *Belleten*, Cilt LXXIII, Sayı 267, Ankara 2009, s.466; Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasî Olaylar", *Belleten*, Cilt LXXIV, Sayı 270, TTK, Ankara 2010, s. 441-449.

³⁴ Detaylar için bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna-Hersek İsyânları (1839-1878)*, Ankara 2009; Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK, Ankara 2010; Özkan, *a.g.e.*.

Sırbistan ve Karadağ ile yaptığı savaşta başarılı olsa da bu başarısının meyvelerini alamamıştır. Avrupa devletlerinin de işe karışmasıyla İstanbul'da 23 Aralık 1876'da bir konferans düzenlenmiştir. Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale için toplandıkları bu konferansı boşa çıkarmak için Babıâli konferansın toplandığı gün Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiş ancak yabancı delegeler üzerinde herhangi bir tesir yaratamamıştır. Avrupa devletleri, konferans sonunda aralarında Sırbistan ve Karadağ topraklarının genişletildiği hükümlerin de bulunduğu kararları Babıâli'ye bildirmişlerdir. Fakat 18 Ocak 1877 tarihinde toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi konferans kararlarını reddettiğini açıklamıştır.³⁵ Bu gelişmeler Osmanlı - Rus ilişkilerini iyice germiş ve 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'na zemin hazırlamıştır.

1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı, Rusların galibiyeti ile neticelenmiş, imzalanan Ayastefanos Antlaşması İngilizlerin itirazı üzerine iptal edilmiş ve yerine 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sırbistan 1804 yılından bu yana verdiği bağımsızlık mücadelesinin sonucunu almış ve bağımsızlığını Osmanlı Devleti ile birlikte antlaşmaya imza atan büyük devletlere tasdik ettirmiştir.

3. Bağımsızlık Sonrası Diplomatik İlişkilerin Başlaması ve Elçiler

Osmanlı Devleti, Sırbistan'ın bağımsızlığını Berlin Antlaşması ile kazanmasından hemen sonra bu ülke ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu hareket, II. Abdülhamid'in dış politikada izlediği siyaset ile izah edilebilir. II. Abdülhamid'in temel amacı devletin daha fazla toprak kaybını önlemek ve mümkün olduğu kadar dış müdahaleleri en aza indirmektir. Bu amacına ulaşabilmek için de ülkeler arasında bir denge politikası izlemiştir. Bu doğrultuda bir taraftan Batılı devletleri birbirine karşı bir denge unsuru olarak kullanırken, diğer taraftan da Osmanlı'dan henüz yeni ayrılan Balkan ülkeleri başta olmak üzere devletlerin birbirleri ile olan anlaşmazlıklarından yararlanma yoluna gitmiştir. Örneğin, yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'yı İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı alternatif bir müttefik olarak tercih etmiş; Makedonya Sorununu³⁶ da Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a karşı kullanmıştır. Mısır'da İngiltere ile Fransa'yı; Basra ve

³⁵ Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", *OTAM*, Cilt 17, Sayı 17, 2015, s. 103-113.

³⁶ Makedonya Sorunu için bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Mezopotamya'da Berlin-Bağdat Demiryolu projesi vesilesiyle İngiltere ve Almanya'yı karşı karşıya getirmiştir.³⁷

II. Abdülhamid'in barışçıl bir dış politika yolunda izlediği önemli stratejilerden birisi de ülke liderleri ile kurduğu dostluklardır. Alman imparatoru II. Wilhelm,³⁸ Sırbistan kralı Milan ve Karadağ prensi Nikola³⁹ ile kurduğu dostluklar bunun en güzel örnekleridir.

II. Abdülhamid'in hedefi barışçıl bir dış politika olunca Osmanlı Devleti'nden henüz yeni ayrılmış olan Sırbistan, Karadağ ve Romanya'yı hemen tanımış ve bu ülkelere sefir ve şehbenderler atayarak hem iyi niyetini göstermiş hem de tesis edilen diplomatik misyonlar vasıtasıyla Balkanlar'daki Müslüman halkın haklarını gözetmiştir. Üstelik bu yöntemle iki ülke arasındaki sorunları üçüncü bir ülkenin müdahalesine gerek kalmadan doğrudan çözmeye çalışmıştır.

Bu bağlamda Sırbistan'a ilk olarak 1879 yılının başlarında sefarethane açılmış ve ilk sefir olarak Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi atanmıştır.⁴⁰ Sermed Efendi, Ağustos 1880 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Sermed Efendi bu görevi esnasında Kara Todori Efendi'nin yerine Brüksel sefiri olarak atanma hazırlıkları yaparken bundan vazgeçilmiş⁴¹ ve Çetine sefiri olarak Karadağ'a görevlendirilmiştir.⁴²

Sermed Efendi'den sonra Belgrad Sefirliğine Babanzâde Halil Halid Bey atanmıştır. Halil Bey bu göreve 20 Eylül 1880'de atanmış ve Ocak 1885 tarihine kadar devam etmiştir. Halil Halid Bey, Belgrad Sefirliği görevinden

³⁷ Mahmut Polat, "1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 21.

³⁸ Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

³⁹ Karadağ ile ilişkiler için bkz. Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK, Ankara 2013.

⁴⁰ Uğur Özcan-Abidin Temizer, *Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 57.

⁴¹ BOA. İ. HR. 284/17660, Tarih: 22//B/1298.

⁴² BOA, İ.HR, 279/17118, Tarih: 18/R /1296 Hicri). Sermed Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. Özcan-Temizer, *a.g.e.*, s. 57-59.

hemen önce Osmanlı'nın Çetine sefiri olarak görev yapmaktaydı.⁴³ Belgrad'dan sonra ise Tahran Sefaretine atanmıştır.⁴⁴

Halil Halid Bey'den sonra Yusuf Ziya Paşa Belgrad sefiri olarak görevlendirilmiştir. Ekim 1885-Aralık 1889 tarihleri arasında görevde bulunmuştur. Ziya Paşa, Belgrad sefaretinden sonra Roma sefaretine atanmıştır.⁴⁵

Belgrad'a atanan dördüncü sefir, Mahmud Nedim Paşa olmuştur.⁴⁶ Nedim Paşa, Belgrad'a sefir olarak atandıktan kısa bir süre sonra bu görevinden alınarak sefir olarak Atina'ya gönderilmiştir⁴⁷. Dolayısıyla Belgrad sefirliği görevini Aralık 1889-Mayıs 1890 tarihleri arasında yaklaşık beş ay yürütmüştür.

Mehmed Feridun Bey, Mahmud Nedim Bey'in yerine atanmış ve bu görevi Mayıs 1890-Mayıs 1893 yılları arasında 3 yıl yürütmüştür. Mehmed Feridun Bey, Belgrad'dan önce Bükreş sefirliği görevini yürütmekteydi. 3 yıllık Belgrad sefirliği görevinden sonra 1894 yılında Madrid sefirliğine atanmıştır.⁴⁸

Mehmed Feridun Bey'den sonra Belgrad sefirliğine Nikola Gazban Efendi atanmak istenmiş ancak diğer devletlerce hoş karşılanmadığından⁴⁹ Belgrad sefirliğine Ahmed Tevfik Paşa (Saraylızade) atanmıştır.⁵⁰ Ahmed Tevfik Paşa bu görevini Mayıs 1893-Kasım 1897 tarihleri arasında yürütmüştür.⁵¹

İbrahim Fethi Paşa, Ahmed Tevfik Paşa'dan sonra Belgrad sefirliğine getirilen isim olmuştur. Fethi Bey bu görevini Kasım 1897-Eylül 1908 tarihleri arasında yürütmüştür. Fethi Bey bu göreve atanmadan evvel

⁴³ Halil Beyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Özcan-Temiz, *a.g.e.*, s. 52-56.

⁴⁴ BOA. HR. TO., 19/31, Tarih: 20/10/1885.

⁴⁵ BOA. İR. HR., 36/20260, Tarih: 09/R/1307.

⁴⁶ BOA, HR. TH. 95/15, 07.12.1889; BOA. İR. HR., 36/20279, Tarih: 22/R/1307.

⁴⁷ BOA. HR. TH. 99/3, Tarih: 12/05/1890.

⁴⁸ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, ISIS Yayınları, İstanbul 1991, s. 95.

⁴⁹ BOA, Y.PRK.BŞK, 24-104, Tarih: 18.06.1309.

⁵⁰ BOA. DH.SAİDd. 24/413, Tarih: 29/12/1275.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Özcan-Temiz, *a.g.e.*, s.135-140.

OSMANLI - SIRP DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE BELGRAD SEFİRİ YUSUF ZİYA PAŞA

Petersburg Sefareti müsteşarı olarak diplomatik hizmetlerde bulunmaktaydı.⁵²

Fethi Bey'den sonra Belgrad sefirliğine Kalas Başşehbenderi Manuk (Manon) Azaryan Efendi vekâleten tayin edilmiştir. Azaryan Efendi bu görevini Eylül 1908-Eylül 1909 tarihleri arasında olmak üzere 1 yıl sürdürmüştür.⁵³

Azaryan'dan sonra Peşte başşehbenderi Ali Fuad Hikmet Bey Haziran 1909 tarihinde Belgrad sefirliğine atanmış ve bu görevini Ekim 1912 yılına kadar devam ettirmiştir.⁵⁴ Balkan savaşlarının başlaması ile birlikte Ali Fuad Hikmet Bey geri çağırılmış ve Belgrad Sefirliği kapatılmıştır. Bundan sonra 1914 yılında sefirlik yeniden açılmış ve sefir olarak Washington Sefareti müsteşarı Hüseyin Cevad Bey, Haziran 1914'te atanmış ve aynı yılın sonuna kadar görevini sürdürmüştür.⁵⁵

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin Belgrad Orta Sefirleri

Şehbender	Göreve Başlama ve Ayrılma Tarihi
Hüseyin Hüsni Sermed Efendi	Mayıs 1879 - Ağustos 1880
Babanzâde Halil Halid Bey	Eylül 1880 - Ocak 1885
Yusuf Ziya Paşa	Kasım 1885 - Aralık 1889
Mahmud Nedim Bey	Ocak 1890 - Mayıs 1890
Mehmed Feridun Bey	Mayıs 1890 - Mayıs 1893
Ahmed Tefvik Paşa (Saraylızade)	Mayıs 1893 - Kasım 1897
İbrahim Fethi Paşa	Kasım 1897 - Eylül 1908
Manuk Azaryan Efendi	Eylül 1908 - Haziran 1909
Ali Fuad Hikmet Bey	Haziran 1909 - Ekim 1912
Hüseyin Cevad Bey	Haziran 1914-

Sırbistan ise Osmanlı Devleti henüz Belgrad Sefarethanesini açmadan İstanbul'da elçilik açmış, İstanbul'a ilk elçi olarak Filip Hrstic'i tayin etmiştir. Sırbistan'ın İstanbul elçileri ve görev süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁵² BOA, I. HR, 323/20920, Tarih: 04/R/1304.

⁵³ BOA, BEO, 3395/254616, Tarih: 17/08/1326.

⁵⁴ BOA, BEO, 3581/268531, Tarih: 04/06/1327.

⁵⁵ BOA, DH. SAİDd. 28/249, Tarih: 29/12/1293.

Tablo 2: Sırbistan'ın İstanbul Ortaelçileri

Filip Hristić	1878-1880
Jevren Grujić	1880-1886
Stojan Novaković	1886-1891
Sava Grujić	1891-1893
Jevrem Velimirović	1893-1894
Vladan Đorđević	1894-1897
Stojan Novaković	1897-1900
Čedoilj Mijatović	1900
Sava Grujić	1900
Đorđe Simić	1903-1907
Jakov Nenadović	1907-1912

Kaynak: Jovo Miladinović, *Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Gültekin Yıldız, İstanbul 2016, s. 222.

Osmanlı Devleti, Sırbistan'da yoğun bir Müslüman nüfusu bulunması nedeniyle birçok şehre şebenderlik açmıştır. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin konsolosluk açtığı Sırbistan şehirleri gösterilmiştir.

Tablo 3: Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'daki Konsolosluk Merkezleri

Belgrad	Vranya (Vranje)
Niş	Öziçe (Užice)
Karagovints (Kragujevac)	

Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ndeki diplomatik misyonlarından bir diğeri konsolosluklardı. Sırbistan Selanik ve Üsküp'te başkonsolosluk, Serez, Manastır ve Priştine'de konsolosluklar açmıştır.⁵⁶

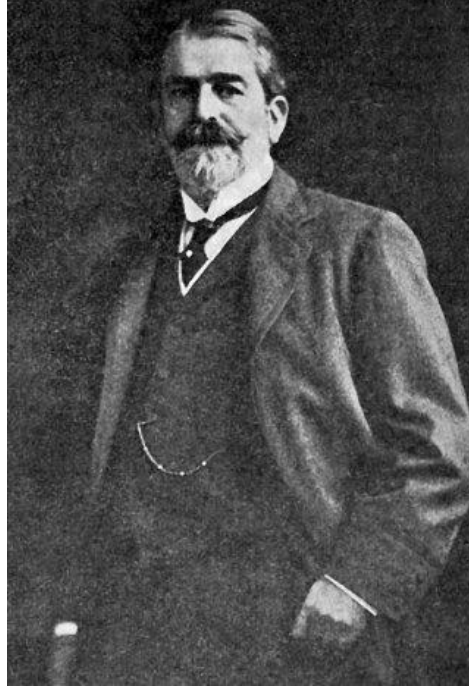
4. Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa (Kasım 1885-Aralık 1889) 4.1. Yusuf Ziya Paşa'nın Biyografisi (1849-1929)

Yusuf Ziya Paşa, 1849 yılında İstanbul'da doğdu. Yanyalı Müftüzâde Mehmed Şâkir Bey'in oğludur. Asıl adı Mehmed Yûsuf Ziyâ olup ünlü şarkı

⁵⁶ Miladinović, *a.g.t.*, s. 223-224.

OSMANLI - SIRP DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE BELGRAD SEFİRİ YUSUF ZİYA PAŞA

bestekârı Suphi Ziya Özbekkan'ın babasıdır.⁵⁷ Sıbyan ve rüştiyeyi okumuş, özel hocalardan edebiyat ve siyasi ilimler konusunda dersler almıştır. Fransızca bilmekteydi.⁵⁸

Resim 1: Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa

Kaynak: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 479.

Memuriyet hayatına henüz on bir yaşında iken Meclis-i Maliyye Odasına atanmasıyla başlamıştır. On dört yaşında iken 11 Ekim 1864 tarihinde Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî kâtip yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 5 Kasım 1866 tarihinde dördüncü, 12 Ağustos 1868 tarihinde üçüncü dereceye terfi etmiştir. Aynı tarihte 500 kuruş maaşla birinci sınıf kâtip yardımcılığına atanmıştır.⁵⁹

⁵⁷ Nuri Özcan, “Ziyâ Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 479.

⁵⁸ BOA., DH.SAİD.d, 10/163, Tarih: 29/12/1265.

⁵⁹ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

7 Nisan 1869 tarihinde 4 bin kuruş harcırah ve bin kuruş maaşla Berlin Sefareti ikinci kâtipi olarak görevlendirilmiştir. Burada iki ay görev yaptıktan sonra iki bin kuruş maaş ve iki bin kuruş harcırahla 29 Mayıs 1869 tarihinde Viyana Sefaretine ikinci kâtip olarak tayin edilmiştir. Ancak buradaki görevi iki ay sürmüştür ve ardından Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Âlî Paşa'nın kâtipliğine atanmıştır.⁶⁰

1870 yılı Haziran ayı başında Viyana Sefaretindeki görevine dönmüştür. Bu görevi nedeniyle kendisine 4. derecede Mecidî Nişanı verilmiştir.⁶¹ 26 Kasım 1872 tarihinde 3300 kuruş maaş ve 3300 kuruş harcırahla Atina Sefareti başkâtipliğine getirilmiştir. Buradaki görevi sırasında 7 ay boyunca Atina Sefareti maslahatgüzarlığı görevini de yürütmüştür. Bu görevi sırasında maaşı 7500 kuruşa çıkarılmıştır.⁶²

12 Şubat 1874 tarihinde Petersburg Sefareti başkâtipi olarak görevlendirilmiştir. Buradaki görevi esnasında da biri 3 diğeri 1 ay olmak üzere iki defa maslahatgüzarlığa vekâlet etmiştir. Söz konusu görevleri esnasında maaşı 13.125 kuruşa çıkarılmıştır.⁶³ 18 Mayıs 1875 tarihinde üçüncü dereceden Mecidî Nişanı almıştır. 15 Kasım 1875 tarihinde 3300 kuruş harcırah ile İstanbul'a Hariciye Nezâretine dönmüştür. 15 Ağustos 1876 Hariciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Müdürlüğüne atanmıştır. Burada görevli bulunduğu dönemde Berlin Antlaşması ile ilgili gelen telgrafların Fransızcadan tercümesinde ve çeşitli komisyonlarda görevlendirilmiştir. 22 Mart 1881 tarihinde rütbesi birinci sınıfa terfi ettirilmiştir.⁶⁴

Yusuf Ziya Bey'in ilk sefirlik vazifesi, 4 Ekim 1885'te ortasefir unvanıyla atandığı Belgrad Sefirliği olmuştur. Bu görevine 15 bin kuruş harcırah ve 8 bin kuruş maaşla atanmıştır. 28 Ekim 1885 tarihinde ikinci rütbeden Nişan-ı Osmanî ile taltif edilmiştir. Bu görevi sırasında kendisine, Avusturya Devleti tarafından Leopold Nişanı, Yunanistan tarafından Komandör Nişanı, İsveç ve Norveç devletleri Vaza Nişanı'nın komandör rütbesi, Sırbistan Hükûmeti tarafından birinci rütbeden Takova Nişanı verilmiştir.⁶⁵

⁶⁰ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶¹ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶² BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶³ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶⁴ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶⁵ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

İlk sefirlik vazifesi olan Belgrad Sefirliğinden sonra 10 bin kuruş maaşla 3 Aralık 1889 tarihinde Roma Büyükelçiliğine tayin edildi. Bu göreve atanmasından dolayı kendisine 26 Aralık 1889 tarihinde birinci dereceden Mecidî Nişanı takdim edilmiştir.⁶⁶

16 Mart 1891 tarihinde Viyana Büyükelçiliğine atandı ve bu görevini Eylül 1894 tarihine kadar sürdürdü. Bu görevi esnasında İtalya Hükûmeti tarafından kendisine birinci rütbeden Moris ve Lazar Nişanı verilmiştir. 9 Kasım 1891 tarihinde Osmanlı Hükûmeti tarafından birinci rütbeden Nişan-ı Osmanî ile taltif edilmiştir. Viyana'daki görevini 3 Eylül 1893'te tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. Bu görevinden dolayı Avusturya imparatoru tarafından kendisine Saint Etien Nişanı verilmiştir.⁶⁷ Ardından atandığı Paris Büyükelçiliği görevlerini Eylül 1894 - Aralık 1895 tarihleri arasında gerçekleştirdi.⁶⁸

Yusuf Ziya Paşa, Paris Büyükelçisi iken merkeze çağrıldı; Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığına ve Şirket-i Hayriyye Meclis-i İdâre reisliğine getirildi.⁶⁹ II. Meşrutiyet döneminde hükümetlerde değişik görevlerde bulundu. 1904-1905 yılları arasında Defter-i Hâkanî Nazırı olarak görev yaptı.⁷⁰ 1908'de Ticaret Nazırlığına atandı. Fakat bu nazırlık Nafia Nezâreti ile birleştirilince, Yusuf Ziya Paşa'nın nazırlık görevi de sona ermiş oldu.⁷¹

Nazırlığın ardından tekrar sefirlik görevine geri döndü. 13 Eylül 1908 tarihinde Roma Sefaretine 20 bin kuruş maaşla atandı.⁷² 16 Aralık 1908 tarihinde 11 bin kuruş maaşla Defter-i Hakani Nezaretine nakledilmiştir.⁷³

⁶⁶ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶⁷ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁶⁸ Kunalalp, *a.g.e.*, s. 126

⁶⁹ Özcan, *a.g.m.*, s. 479.

⁷⁰ Güler Yarcı, "Osmanlı Devleti'nde Modern Tapu ve Kadastro Sisteminin Tesisi ve Defterhâne-i Âmire Nezâreti: İdarî, Hukukî ve Malî Düzenlemeler İle Merkez ve Taşradaki Yankıları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü*, Cilt 1, Ankara 2013, s. 49.

⁷¹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 177.

⁷² BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁷³ Güneş, *a.g.e.*, s. 177.

10 Şubat 1909 tarihinde 21 bin kuruş maaşla Maarif Nazırı olarak görevlendirildi.⁷⁴ Sadece üç gün süren bu görevi 13 Şubat 1909 tarihinde sona ermiştir.⁷⁵ Aynı gün Dâhiliye Nezaretine vekâleten atanmış ve bir gün bu görevde kalmıştır.⁷⁶

Maarif Nazırlığı görevinden sonra yeniden hariciyeye dönen Yusuf Ziya Paşa atandığı Washington Büyükelçiliği görevini Haziran 1910 - Nisan 1914 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir.⁷⁷ 10 Aralık 1918'de Ayan Meclisi üyeliğine atandı.⁷⁸ 13 Ocak-4 Mart 1919 tarihleri arasında tekrar Maarif Nazırlığı görevinde bulunmuştur.⁷⁹

Yoğun ve kısa süreli memuriyetlerinin yanında Yusuf Ziya Paşa'nın musikiye olan ilgi ve kabiliyeti de ön plana çıkmıştır. Bestekârlığı ile de Osmanlı döneminin son musikişinasları arasında yer alır. Musikiye olan ilgisi Bahariye Mevlevihanesi'nde başlamıştır. Burada Mevlevihane'nin şeyhlerinden Hüseyin Fahreddin Dede'nin yanında ilk musiki derslerini aldı ve Mevleviyye tarikatına intisap etti. İyi seviyede ud çalmasına rağmen daha çok kanunî olarak tanındı. Nişantaşı'ndaki konağı onun İstanbul'da bulunduğu dönemlerde musikişinasların katıldığı, musiki icra ve sohbetlerinin yapıldığı bir sanat mahfili oldu. İlk dönemlerde Hacı Ârif Bey, Sermüezzın Rifat Bey, Üdî Şâkir Paşa, Şevki Bey, Hacı Fâik Bey gibi üstatların devam ettiği bu toplantılar, Yusuf Ziya Paşa'nın uzun süren dış görevlerinden İstanbul'a dönüşünden sonra Üsküdarlı Bestenigâr Ziya Bey, Kaşıyarık Hüsameddin, Hacı Kiramî Efendi, Hafız Şaşı Osman Efendi, Muallim İsmail Hakkı Bey, Tanburî Cemil Bey, Ali Rifat Bey (Çağatay), Kanunî Hacı Ârif Bey, Kemençeçi Vasilaki, Neyzen Tevfik (Kolaylı), Üdî Nevres Bey, Kemanî Kirkor, Kemanî Ağa Aleksan, Rauf Yekta Bey, Lavtacı Andon gibi ses ve saz üstatlarıyla sürdü. Bu toplantılar oğlu Suphi Ziya'nın yetişmesinde önemli bir etken olmuştur.⁸⁰

Yusuf Ziya Paşa'nın Türk musikisinin gelişmesine en önemli katkılarından biri Darülelhan'ın kuruluşunda olmuştur. Türk musikisinin

⁷⁴ Güneş, *a.g.e.*, s. 177.

⁷⁵ Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı 2, 2013, s. 390.

⁷⁶ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁷⁷ Kunalalp, *a.g.e.*, s. 126.

⁷⁸ Güneş, *a.g.e.*, s. 177.

⁷⁹ Erkek, *a.g.m.*, s. 390.

⁸⁰ Özcan, *a.g.m.*, s. 479.

geliştirilmesi amacıyla kurulan Darülelhan'ın kuruluş hikâyesi de oldukça manidardır. Osmanlı Devleti'nde Batı müziğini icra eden Muzıka-i Hümayun bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'dan gelen Alman musiki gurubu, Hilal-i Ahmer yararına birkaç konser vermişti. Osmanlı Devleti de bu jeste karşılık vermek için Muzıka-i Hümayun'dan bir grubu Almanya'ya göndermişti. Ancak Batı müziğinin beşiğinde icra edilen Batı müziği beğenilmemiş, Osmanlı müziği dinlemek tercih edilmiştir. Birkaç parça çalabilen grup, gelen taleplere rağmen daha fazla Türk musikisi çalamamıştır. Türk musikisi beğeni de toplayınca bu defa Türk musikisinin geliştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in talimatıyla ilk önce Musiki Encümeni kurulmuştur. Musiki encümeninin başına Yusuf Ziya Paşa getirilmiştir. Encümenin çalışmaları sonucunda "Türk müziğini ihya ederek ilmî bir zemine oturtmak ve geleceğe taşımak ve ihtiyaç duyulacak muallimleri yetiştirmek" amacıyla 1 Ocak 1917 tarihinde Darülelhan kurulmuştur. "Nağmeler Evi" anlamına gelen Darülelhan ismi Yusuf Ziya Paşa tarafından konulmuştur.⁸¹

Yusuf Ziya Paşa'nın Türk musikisine önemli katkılarından bir diğeri bestelediği peşrev, saz semaisi, yürük semai, nişaburek ve şarkı formlarındaki eserleridir.⁸²

4.2. Yusuf Ziya Paşa'nın Belgrad Sefirliği (2 Kasım 1885-Aralık 1889)

Belgrad sefiri Halil Halid Bey'in rahatsızlığını bahane edip sürekli izin talebinde bulunması ve Sırbistan'daki Müslümanların, sorunlarıyla ilgilenilmediği gerekçesiyle tepki göstermeleri üzerine Yusuf Ziya Paşa, Belgrad sefiri olarak görevlendirildi.⁸³ Yusuf Ziya Paşa, Belgrad'a sefir olarak atandığı dönemde Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler Bulgar Prenslüğünden dolayı gergindi. Üstelik Sırbistan'daki Müslümanların durumu oldukça kötüydü ve bu sorunun bir an evvel halledilmesi gerekmekteydi.

Belgrad sefirliği, Yusuf Ziya Bey'in ilk sefirlik vazifesi idi. Bu göreve 4 Ekim 1885'te ve 15 bin kuruş harcırah ve 8 bin kuruş maaşla

⁸¹ Ahmet Kara, *Bir Müzik Eğitim Kurumu Olarak Dârülelhan ve Mecmuası*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müsiki Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmey Feyzi, İstanbul 2010, s. 22.

⁸² Özcan, *a.g.m.*, s. 479.

⁸³ BOA., İ.HR. 299/18917.

atanmıştır. Bu görevinden dolayı 28 Ekim 1885 tarihinde ikinci rütbeden Nişan-ı Osmanî ile de taltif edilmiştir.⁸⁴

Görevine başlamak için Kasım başında Belgrad'a gelen Yusuf Ziya Bey, Sırbistan kralı I. Milan, Niş'te bulunduğundan, itimatnamesini krala takdim etmek üzere Niş'e geçmiş⁸⁵ ve itimatnamesini 2 Kasım 1885 tarihinde kral I. Milan'a sunmuştur. Bu ilk görüşmede Sırbistan kralı I. Milan, Yusuf Ziya Paşa'ya Bulgarların Kosova'da Sırlar aleyhine yaptığı çalışmalarından dolayı rahatsızlığını ve olası bir Sırp-Bulgar çatışmasını dile getirmiştir. Yusuf Ziya Paşa da Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olduğunu ve olası bir Sırp saldırısının Osmanlı Devleti'ne yapılmış sayılacağı hatırlatmasında bulunmuştur. Buna rağmen kral Milan, Osmanlı Devleti ile olan sorunların çözümünden yana olduğunu belirtmiştir.⁸⁶

Sırbistan kralı I. Milan'ın Yusuf Ziya Bey ile yaptığı ilk görüşmede bahsini ettiği Kosova sorunu, sonraki dönemde Osmanlı-Sırp ilişkilerinde önemli bir yer edinmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra, Ağustos 1886'da Sırbistan Hariciyesi, Yusuf Ziya Paşa'ya, Bulgarların askerî fevkalade bütçelerinin 36 milyona çıkarıldığını ve Krupp Fabrikası'ndan 150 adet istihkâm ve dağ topu satın aldıklarını ve bunu arttıracaklarını belirterek endişelerini dile getirmiştir.⁸⁷ Sırp Hükûmeti'nin Yusuf Ziya Bey'in verdiği güvenceye rağmen Bulgar Hükûmeti'nin hareketlerinden endişe ve rahatsızlık duymasının nedeni Bulgarların 18 Eylül 1885 tarihinde Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan'a katıldığını ilan etmesi,⁸⁸ Osmanlı Devleti'nin buna engel olamamasıydı.⁸⁹ Bulgaristan'ın Rumeli'de topraklarını genişletmesinden rahatsız olan Sırbistan, Avusturya'nın da Bulgaristan'a tepki göstermesi üzerine, Bulgaristan'dan toprak talebinde bulundu. Talebi reddedilen Sırp Hükûmeti 13 Kasım 1885 tarihinde Bulgaristan'a savaş ilan etmiştir. Savaş 28 Kasım 1885'te Bulgaristan'ın galibiyeti ile sonuçlanmıştır.⁹⁰

⁸⁴ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

⁸⁵ BOA., Y..A...HUS., 184/124, Tarih: 17/01/1303.

⁸⁶ BOA., Y..A...HUS., 184/140, Tarih: 28/01/1303; BOA., Y.PRK.EŞA 4/88.

⁸⁷ BOA., Y..MTV., 22/69, Tarih: 19/11/1303; BOA., Y.PRK.EŞA. 6/22.

⁸⁸ Miroslav Svirčević, "Local Self-Government in the Municipalities of Serbia and Bulgaria After the 1878 Congress of Berlin", *Serbian Political Thought*, 5/8, 2013, s. 63.

⁸⁹ Ali Ata Yiğit, "Osmanlı-Sırp Sınır Çatışmaları ve Uluslararası İlişkilere Yansımaları (1878-1912)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 124, Sayı 244, Ocak-Şubat 2020, s. 72.

⁹⁰ Svirčević, *a.g.m.*, s. 63; Yiğit, *a.g.m.*, s.72; Erjada Progonati, "The Chronicle of The First World War and its Impact on The Balkans", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, 2014, s. 98.

Sırp-Bulgar Savaşı, Sırbistan'da politika değişikliğine neden olmuştur. Bu kapsamda Sırp kralı bir taraftan Osmanlı Hükûmeti ile yakınlaşırken, diğer taraftan düzelen ilişkileri de fırsata çevirerek Osmanlı sınırlarında daha faal görünmeye başlamıştır.⁹¹ Sırbistan'ın sınırdaki faaliyetleri doğal olarak iki ülke arasında sık sık sınır ihlallerinden kaynaklı tansiyonun yükselmesine neden olmuştur.⁹² Sırbistan Şubat 1886 tarihinden itibaren özellikle Kosova sınırına asker sevkıyatı yaparak hem bölge halkının endişelenmesine hem de Osmanlı Devleti'nin tepkisine yol açmıştır. Osmanlı Devleti, Sırp Hükûmeti'nin sınır bölgesindeki faaliyetlerini Yusuf Ziya Paşa'dan aldığı raporla takip etmiştir.⁹³ Ancak her şeye rağmen Sultan II. Abdülhamid ile I. Milan ilişkilerini bozmamaya gayret göstermişlerdir. 1885 Sırp-Bulgar Savaşı'ndan sonra Sırp Hükûmeti Makedonya'daki din, eğitim, kültür ve ticaret propagandasını artırmış, bu kapsamda, Makedonya'da on binlerce kitap, gazete, dergi, takvim ve haritalar dağıtmıştır. Kütüphaneler, yeni okullar ve kiliseler açmıştır. Bulgar ve Rum okullarından ayrılan öğrencilere burs vermiştir. 1887'de II. Abdülhamid'in izniyle Üsküp ve Selanik'te konsolosluklar açmıştır.⁹⁴ Sultan II. Abdülhamid'in Sırp Hükûmeti'nin bu faaliyetlerine ses çıkarmaması hem Sırbistan ile ilişkilerini bozmak istememesinden hem de Makedonya'daki rekabeti arttırmak düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Sırbistan ile Bulgaristan ilişkilerini düzeltme amacıyla iki taraf Osmanlı Hükûmeti'nin öncülüğünde bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bu girişimlerden biri, iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusu idi. Bu amaçla taraflar arasında ticaret antlaşması imzalanması kararı alınmıştır. Söz konusu anlaşmanın müzakereleri için Yusuf Ziya Paşa görevlendirilmiştir.⁹⁵ Ancak bu girişimler dahi iki taraf arasındaki gerginliği ortadan kaldıramamıştır. Özellikle Sırbistan'ın sınıra asker sevkıyatı Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuş ve Belgrad sefiri Yusuf Ziya Paşa, Sırp Hükûmeti'ni, Bulgaristan'a olası bir saldırının Osmanlı Devleti'ne yapılmış sayılacağını ve her türlü askerî tedbirin alınacağını bildirerek ikaz etmiştir.⁹⁶

⁹¹ Miladinović, *a.g.t.*, s. 4-69.

⁹² Söz konusu sınır sorunu için bkz. Yiğit, *a.g.m.*, s. 72-79.

⁹³ BOA., Y..A...HUS., 188/44, Tarih: 07/05/1303.

⁹⁴ Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2005, s. 80.

⁹⁵ BOA., İ.MTZ.(04), 12,656, Tarih: 29/04/1304.

⁹⁶ BOA., HR.SFR.04., 338/62, Tarih: 31/08/1889.

Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden birisi ise kral Milan'ın 1869 yılında yürürlüğe konan Sırbistan Anayasasını değiştirmesi olmuştur. 1888 yılında daha liberal bir anayasayı devreye sokmuştur. Yusuf Ziya Paşa, İstanbul'a konu ile ilgili gönderdiği detaylı raporda anayasa ile ilgili görüşlerini bildirmiştir.⁹⁷

Yusuf Ziya Paşa, görev süresinde Sırbistan'daki gelişmeleri bir taraftan İstanbul'a raporlarken diğer taraftan da Sırp kralı ile sık sık görüşerek iki ülke arasındaki sorunlar hakkında kralla istişarede bulunuyordu. Son kral Milan ile tahtı bırakmadan kısa bir süre önce görüşmüştür. Bu görüşmede Rusya'nın Bulgaristan, Şarkî Rumeli, Selanik, Sırbistan ve Romanya'daki politikalarını konuşmuş, bu politikalardan kaynaklı Balkanlar'da huzursuzluk çıkacak olur ise Osmanlı askerinin müdahale için hazır olduğunu ve her türlü tedbirin alınacağını belirtmiştir.⁹⁸

Yusuf Ziya Paşa'nın Belgrad sefirliğinin sonuna doğru Sırbistan'da iki önemli gelişme meydana gelmiştir. Bunlardan biri I. Kosova Savaşı'nın 500. yıldönümü idi. 500. yıldönümü nedeniyle Sırbistan Hükûmeti tarafından yapılacak etkinlikler esnasında Osmanlı sefirinin Belgrad'da bulunması münasip görülmemiş ve Yusuf Ziya Paşa'nın 26 Haziran 1886 tarihinden itibaren 10 günlüğüne İstanbul'a gelmesi istenmiştir.⁹⁹ Yusuf Ziya Paşa, çeşitli bahanelerle Belgrad'da kalmaya çalışmışsa da İstanbul'a dönmesi kesin bir dille istenmiştir.¹⁰⁰

Diğer önemli bir gelişme ise Sırbistan'daki kral değişimi olmuştur. Kral I. Milan, 1 Mart 1889 tarihinde istifa ederek tahtını 13 yaşındaki oğlu Aleksandar Obrenoviç'e bırakmıştır. Bu değişimle birlikte oluşturulan Naipler Heyeti, Nikola Pasiç yönetimindeki Rus yanlısı radikallerden oluşmuştur. Bu da Sırbistan'ın bundan sonraki politikasında önemli bir değişim yaşanacağını ilk sinyali olmuştur.¹⁰¹

Yusuf Ziya Paşa'nın Belgrad elçiliği döneminde yaptığı icraatlarını siyasi alanın dışında da görmek mümkündür. Sırbistan'ın eski bir Osmanlı toprağı olması ahalinin elinde yer alan tapu senetlerinin de geçerliliğini zaman

⁹⁷ BOA., HR.SYS., 1418/32, Tarih: 06/11/1888.

⁹⁸ BOA., Y.PRK.EŞA., 7/60, Tarih: 07/08/1305.

⁹⁹ BOA., İ.DH., 1141/89043, Tarih: 20/10/1306.

¹⁰⁰ BOA., HR.TH., 90/23, Tarih: 20/06/1889.

¹⁰¹ Ayşe Özkan, "Sırbistan'ın Bosna- Hersek Üzerindeki Emelleri ve Faaliyetleri (1878-1908)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 43, Nisan 2016, s. 854-869.

zaman gündeme getiriyordu. Bu konuların aydınlığa kavuşturulması için Sırp yetkililer Osmanlı elçiliğinden yardım talep ediyorlardı. Elçilik bu konuları İstanbul'a bildirip, kayıtlara müracaat edilmesini sağlıyordu.¹⁰²

Ekonomik sıkıntılar içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin önemli sorunlarından birisi de elçiliklerin tahsisat yetersizliği idi. Nitekim Belgrad elçiliği de bu sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Belgrad Sefaretine mahsus olan 150 lira maaş ve tahsisat yetersiz kalıyordu. Bu durum “*enzar-ı ecnebiyeye karşı şân-ı âliyi muhafaza edecek surette idare mümkün olamayacağı*” şeklinde İstanbul'a ifade edilmişti. Yusuf Ziya Paşa kısa vadeli çözüm olarak maaş ve tahsisatın diğer orta elçilikler gibi 200 liraya çıkartılmasını talep ediyordu. Paşanın talebi kabul edildiği halde 50 liralık artış ancak 1886 yılının bütçesine eklenebilecekti. 1885 yılında ise Roma ve Tahran sefaretlerinin maslahatgüzarlıkla idare edilmelerinden mütevellit tasarruf edilen maaşların Belgrad Sefaretinin talebine karşılık tutulmasına karar verildi.¹⁰³

Sefaretin maaş ve tahsisatının artırılmasıyla birlikte Yusuf Ziya Paşa, binanın eskimiş olan tefrişinin yenilenmesini de talep etmiştir. Tefrişatın yenilenmesi talebine gerekçe olarak, sefarethanenin eşyasının eksik veya eskimiş olmasını gösteriyordu. Yazışmalar sonrasında Belgrad Sefaretinin beş bin frank karşılığında yeniden tefrişine karar verilmiş olup, masraflar hariciye nezareti tertibatından karşılanacaktı.¹⁰⁴

Yusuf Ziya Bey'in Belgrad sefirliği 3 Aralık 1889 tarihinde Roma Büyükelçiliğine tayin edilmesiyle sona ermiştir.¹⁰⁵

Sonuç

Osmanlı-Sırp ilişkileri 14. yüzyılın ortalarında başlamıştır. İlk ilişkiler Bizans'ın Sırlara karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine başlamıştır. Dolayısıyla savaşla başlayan ilişkiler 15. yüzyıldan itibaren, 1402 Ankara Savaşı'nda olduğu gibi yerini yavaş yavaş dostane ilişkilere bırakmıştır. 1521 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Belgrad'ın alınmasıyla birlikte Sırp bölgesindeki Osmanlı hâkimiyeti tam

¹⁰² BOA., HR.TH. 59/78; BOA., HR.TH. 64/67.

¹⁰³ BOA., İ.HR. 299/18968; BOA., MV. 5/ 84.

¹⁰⁴ BOA., İ. HR. 299/18975.

¹⁰⁵ BOA., DH.SAİD.d, 10/163.

olarak sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren bir taraftan Sırbistan'daki Müslüman nüfus göçlerle artarken diğer taraftan da sosyo-kültürel etkileşim gelişmiştir. Sırbistan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden 19. yüzyılın başına kadar ilişkiler neredeyse sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. Ancak Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikri ve başta Rusya olmak üzere büyük güçlerin Osmanlı topraklarındaki politikaları nedeniyle Sırlar 1804 yılında ilk ayrılıkçı isyanlarını başlatmışlardır. Bu isyanların ve Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı siyasi, ekonomik ve askerî olumsuzlukların etkisiyle Sırlar önce 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile iç işlerinde serbest bırakılmışlardır. Ardından 17 Ekim 1830 tarihinde verilen bir fermanda muhtariyet ve nihayetinde 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Sırbistan'la diplomatik ilişkileri başlatmış, Belgrad'a sefarethane, Müslümanların yoğun yaşadığı Belgrad, Vranja, Niş, Özüc ve Karagujevac şehirlerinde konsolosluklar açmıştır. II. Abdülhamid'in bunu yapmasındaki amacı Sırbistan'da kalan Müslümanların haklarını korumak, Sırbistan'ın Balkanlar'da Osmanlı aleyhine bir ittifaka katılmasına engel olmak ve iki ülke arasındaki sorunları üçüncü devletin müdahalesine gerek kalmaksızın doğrudan çözmektir.

II. Abdülhamid yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı 1879 yılında Belgrad'a ilk sefirini gönderirken, Sırbistan da benzer amaçlarla İstanbul'a sefarethane açmış, Sırp nüfusunun yoğun yaşadığı Selanik, Üsküp, Serez, Manastır ve Priştine'de konsolosluklar açmıştır.

Yusuf Ziya Paşa, Osmanlı Devleti'nin Belgrad'a gönderdiği 3. sefir olmuştur. Kasım 1885 - Aralık 1889 tarihleri arasında görev yapan tecrübeli diplomat ve devlet adamı Yusuf Ziya Paşa görev süresince Sırp-Bulgar anlaşmazlığı, göçmenlerin emlak sorunları gibi önemli konularda aktif olarak çalışırken, diğer taraftan da Sırbistan'da kral değişimi gibi yaşanan siyasi gelişmelere de tanıklık etmiştir. Görev süresince yaşanan her gelişmeyi raporlar halinde İstanbul'a bildirmeyi ihmal etmediği gibi, selefi Halil Halid Bey gibi şikâyet konusu olmamayı da başarmış ve başarılı bir sefirlik yapmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO, 3395/254616, Tarih: 17/08/1326

BEO, 3581/268531, Tarih: 04/06/1327

DH. SAİDd. 28/249, Tarih: 29/12/1293

DH.SAİD.d, 10/163, Tarih: 29/12/1265

DH.SAİDd.... 24/413, Tarih: 29/12/1275

HR. TH. 95/15, Tarih: 07.12.1889

HR. TH. 99/3, Tarih: 12/05/1890

HR. TO., 19/31, Tarih: 20/10/1885

HR.SFR.04., 338/62, Tarih: 31/08/1889

HR.SYS., 1418/32, Tarih: 06/11/1888

HR.TH. 59/78

HR.TH. 64/67

HR.TH., 90/23, Tarih: 20/06/1889

İ. HR, 323/20920, Tarih: 04/R/1304

İ. HR. 284/17660, Tarih: 22//B/1298

İ. HR. 299/18975

İ..DH., 1141/89043, Tarih: 20/10/1306

İ.HR, 279/17118, Tarih: 18/R /1296

İ.HR. 299/18917

İ.HR. 299/18968

İ.MTZ.(04), 12,656, Tarih: 29/04/1304

İR. HR., 36/20260, Tarih: 09/R/1307

İR. HR., 36/20279, Tarih: 22/R/1307

MV. 5/ 84.

Y..A...HUS., 184/124, Tarih: 17/01/1303

Y..A...HUS., 184/140, Tarih: 28/01/1303

Y..A...HUS., 188/44, Tarih: 07/05/1303

Y..MTV., 22/69, Tarih: 19/11/1303

Y.PRK.BŞK, 24-104, Tarih: 18.06.1309.

Y.PRK.EŞA 4/88.

Y.PRK.EŞA. 6/22.

Y.PRK.EŞA., 7/60, Tarih: 07/08/1305

Kitap ve Makaleler

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

AKTEPE, M. Münir, “Kosova”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, ss. 216-219.

_____, “Osmanlıların Rumeli’de İlk Fethettikleri Çimpi Kal’ası”, *Tarih Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1950, ss. 283-307.

ALTINTAŞ, Ahmet, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2005, ss. 69-91.

ASLANTAŞ, Selim, “Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813)”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 21, Bahar 2009, ss. 109-136.

AYDIN, Mithat, “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)’nın Yeri”, *OTAM*, Cilt 17, Sayı 17, 2015, ss. 101-115.

BAĞÇECİ, Yahya, “Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart’ın İmparator Unvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 29, 2014, ss. 70-83.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I., TTK, Ankara 2010.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V., TTK, Ankara 2010.

DJURIC-ZAMOLO, Divna, “Belgrad”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 407-409.

EMECEN, Feridun M., “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIII, 2014, ss. 67-92.

_____, “Kosova Savaşları”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, ss. 221-224.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul 2015.

ERKEK, Mehmet Salih, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı 2, 2013, ss. 385-416.

EROĞLU, Haldun "Osmanlı-Sırp İlişkileri (1347-1521)", *OTAM*, Sayı 41, Bahar 2017, ss. 79-106.

GÖLEN, Zafer, "1857-59 Bosna Hersek İsyanı", *Belleten*, Cilt LXXIII, Sayı 267, Ankara 2009, ss. 465-536.

_____, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasî Olaylar", *Belleten*, Cilt LXXIV, Sayı 270, TTK, Ankara 2010, ss. 421-475.

_____, "Sırp'ların 1849 Bosna İsyanına Etkileri", *Toplumsal Tarih*, 50, ss. 36-42.

_____, Şark Meselesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Balkan Politikaları", *Türk Yurdu*, Cilt 31, Sayı 284, Ankara Nisan 2011, ss. 91-101.

_____, *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012.

_____, *Tanzimat Dönemi Bosna-Hersek İsyanları (1839-1878)*, Ankara 2009.

_____, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK, Ankara 2010.

GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

HACİSALİHOĞLU, Mehmet, "Sırbistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 121-126.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Ankara Savaşı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 210-211.

HAMMER, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 5, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

İNALCIK, Halil, “Beyazid I”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 231-234.

_____, “Murad II”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 164-172.

_____, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yay., İstanbul 1996, ss. 67-108.

_____, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2016.

İNBAŞI, Mehmet, “Üsküp”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.26, İstanbul 2002, ss. 377-381.

KARA, Ahmet, *Bir Müzik Eğitim Kurumu Olarak Dârülelhan ve Mecmuası*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müsikisi Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ahmey Feyzi, İstanbul 2010.

KATIC, Tatjana, “Serbia under the Ottoman Rule”, *Österreichische Osthefte*, Jahrgang 47, Wien, LIT Verlag 2006, ss. 145-157.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, ISIS Yayınları, İstanbul 1991.

MARINKOVIĆ, Mirjana, “Sırp Kültüründe Osmanlı Damgası”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı-II), ss. 44-56.

MILADINOVIĆ, Jovo, *Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Gültekin Yıldız, İstanbul 2016.

MILJKOVIĆ, Ema, “The Timar System in the Serbian Lands from 1450 to 1550: with a Special Survey on the Timar System in the Sanjak of Smederevo”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 36-47.

OSMANLI - SIRP DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE BELGRAD SEFİRİ YUSUF ZİYA PAŞA

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZCAN, Nuri, “Ziyâ Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s.479.

ÖZCAN, Uğur - TEMİZER, Abidin, *Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

ÖZCAN, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK, Ankara 2013.

ÖZKAN, Ayşe, “Sırbistan’ın Bosna- Hersek Üzerindeki Emelleri ve Faaliyetleri (1878-1908)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 43, Nisan 2016, ss. 854-869.

_____, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

POLAT, Mahmut, “1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, ss. 16-28.

PROGONATI, Erjada, “The Chronicle of The First World War and its Impact on The Balkans” *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, 2014, ss. 97-116.

SVIRČEVIĆ, Miroslav, “Local Self-Government in the Municipalities of Serbia and Bulgaria After the 1878 Congress of Berlin”, *Serbian Political Thought*, Volume 5, Number 8, 2013, ss. 57-84.

TOPRAK, Serap, “Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan’ın Bağımsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, Kış 2013, ss. 348-353.

TÜRKMEN, İlhan, “Osmanlı Devleti’nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 28, Güz 2013, ss. 451-458.

ABİDİN TEMİZER - İBRAHİM SERBESTOĞLU

ÜNLÜ, Mucize, “Sırların I. Kosova Zaferi’nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri”, *OTAM*, Sayı 28, Güz 2010, ss. 107-118.

YARCI, Güler, “Osmanlı Devleti’nde Modern Tapu ve Kadastro Sisteminin Tesisi ve Defterhâne-i Âmire Nezâreti: İdarî, Hukukî ve Malî Düzenlemeler İle Merkez ve Taşradaki Yankıları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü*, C. 1, Ankara 2013, ss. 33-68.

YİĞİT, Ali Ata, “Osmanlı-Sırp Sınır Çatışmaları ve Uluslararası İlişkilere Yansımaları (1878-1912)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 124, Sayı 244, Ocak-Şubat 2020, ss. 67-82.

KİTAP DEĞERLENDİRME – BOOK REVIEW

Gülşah Kurt Güveloğlu, *Sırp Hırvat Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya Yugoslavya'nın Siyasi Hayatı ve Türkiye ile Diplomatik İlişkileri (1918-1941)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2019, 232 sayfa, ISBN: 978-975-17-4390-9.

Servet KARAGÖZ*

Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları tarafından 2019 yılında yayımlanan “Sırp Hırvat Sloven Krallığı’ndan Yugoslavya’ya-Yugoslavya’nın Siyasi Hayatı ve Türkiye ile Diplomatik İlişkileri (1918-1941)” başlıklı eser, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde görev yapan Doç. Dr. Gülşah Kurt Güveloğlu tarafından kaleme alınmıştır. Eser, yazarın 2009 yılında tamamlamış olduğu doktora tezinden üretilmiştir. Özellikle Cumhuriyet dönemi tarihi alanında eserler veren yazar, Balkan yazınına da ilgi duymaktadır.

Bu eser, iki temel soruyu cevaplamaya çalışmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir: 1) Sırp

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0003-1836-4761, E-posta: servetkaragoz03@gmail.com

OPEN ACCESS

Hırvat Sloven Krallığı (SHS) ve Yugoslavya Krallığı dönemlerinde Türkiye Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler nasıldır? 2) Bu krallıklar içerisinde yaşayan Boşnakların siyasi ve toplumsal durumu nasıldır? Yazar bu soruları, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bosna Hersek Devlet Arşivi, Saraybosna Tarih Arşivi, gazeteler ve resmi yayınlar kullanarak cevaplamıştır. Eser, giriş ve sonuç kısımları dahil edilmeden toplamda dört bölümden oluşmaktadır. Ayrıca eserde, kaynakçadan sonra 'Ekler' ve 'Kişilerin Tanıtımı' kısmı da yer almaktadır. Eseri oluşturan dört bölüm sırasıyla şöyledir: 1) Sırp Hırvat Sloven Krallığı'nın Kuruluşu Öncesindeki Gelişmeler, 2) Sırp Hırvat Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya Krallığı'na, 3) Diktatörlükten Yugoslavya Krallığı'nın Yıkılışına, 4) Sırp Hırvat Sloven ve Yugoslavya Krallığı'nın Türkiye ile Diplomatik İlişkileri.

Eserin en yenilikçi yönü, özellikle Atatürk dönemi dış politikası ele alınırken göz ardı edilen bürokratları, önemli birer aktör olarak ortaya koyabilmesidir. Nitekim SHS ve Yugoslavya Krallığı ile yürütülen ilişkilerde bürokratlar önemli rol oynamışlardır. Başta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olmak üzere büyükelçilerden Ali Haydar Aktay, Hüseyin Ragıp Baytur ve Cevat (Ezine) Bey gibi bürokratlar bu ilişkilerde önemli rol oynayan diplomatlardan bazılarıdır. Ayrıca eserde, Cumhuriyetin ilk kamu diplomasisi faaliyetlerinden örnekler bulmak mümkündür. Örneğin, Kral Alexander'ın eşinin İstanbul'u ziyareti ve Türkiye tarafından da önemli yazar ve gazetecilerin Yugoslavya'yı ziyaretleri önemli birer kamu diplomasisi faaliyetleridir.

Atatürk dönemi Türkiye'nin dış politikasında üç temel ilke söz konusudur. Bunlar; Batılılaşmak, tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkesidir. Cumhuriyet dönemi Balkan politikası bu ilkelerle çelişmeyen bir tarzda yürütülmüştür. İyi komşuluk ilişkileri, bölgesel uzlaşma ve uluslararası barışın korunması (s. 120), Balkan politikasının temel amaçlarıdır. Bu amaçları gerçekleştirme adına yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yoğun bir diplomasi varlığı söz konusudur.

Tevfik Rüştü Aras'ın (1927) "*Balkanlar, Balkan halklarına aittir*" (s. 121) sözü bir nevi Türkiye'nin Balkan politikasını özetler bir mahiyettedir. Ayrıca bu söz, Birinci Dünya Savaşı sonucu oluşturulan yeni düzende statükoyu sürdürme niyetini de ortaya koymaktadır. 1918 yılında kurulan SHS, bu konuda Türkiye ile aynı fikirdedir. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Belgrad ile kesilmiş olan ilişkiler Lozan Konferansı ile tekrar başlamıştır (s. 124). SHS Krallığı, Lozan Antlaşması'nı imzalamadığından savaş hali fiili

olmasa da resmi olarak devam etmiştir. Ancak, 1925'te SHS ile yapılan Barış ve Dostluk Anlaşması ile bu savaş hali son bulmuştur (s.133). İki ülke arasında oluşan ana gündem ilk başlarda toprak reformunun sonuçları ile ilgilidir. Kamulaştırılan araziler nedeniyle Müslüman olan zengin toprak sahipleri ile birlikte tarım ile uğraşan Müslüman halk ciddi bir oranda etkilenmiştir. Dolayısıyla 1919 yılında SHS'de yapılan toprak reformu yasası, büyük bir göçe neden olmuştur. Dahası, SHS'nin halefi olan Yugoslavya Krallığı da 1931 yılında yeni bir toprak reformu (Agrarna Reforma) uygulamıştır. Yeni toprak reformu, yeni göçlere neden olmuştur. Aliya İzzetbegoviç'in iddiasına göre, toprak reformu ile on milyon dönüm toprak Müslümanların elinden alınmıştır (s. 43-44). Resmi rakamlara göre; 1923-1938 yılları arasında 111 bin 273 göçmen Türkiye'ye göç etmiştir (s. 122-123). Toprak reformu nedeniyle Müslümanların Yugoslavya'da kalan emlak sorunu, uzun yıllar sürmüştür. Bu sorun, 1933'te imzalanan "Karşılıklı Taleplerin Halledilmesine Dair Anlaşma" ile birlikte Yugoslavya Krallığı'nın 17 milyon dinar tazminat ödemesi koşuluyla nihayete ermiştir (s.126).

Göç olgusu, Türkiye ile SHS arasında her ne kadar diplomatik ilişkilerde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış olsa da bir şekilde çözülmüştür. Bir diğer önemli olgu, SHS ve Yugoslavya Krallığı içerisinde yer alan Müslüman toplulukların daha özeldir ise Boşnakların toplumsal ve siyasal durumudur. Eser bir bütün olarak incelendiğinde Türkiye'nin bölgede sıkıntılar yaşayan Müslümanlara karşı oldukça soğukkanlı davrandığı görülür. Türkiye asla bu konuda dış politika ilkelerinden taviz vermez ve bölgede yaşanan sıkıntıları Yugoslavya'nın bir iç meselesi olarak görür. Ancak, 1924 yılına kadar Belgrad temsilcisi olarak görev yapan Cevat Bey'in Sırp Başbakanı Nikola Pašić ile görüşmesindeki ifadeler yukarıdaki teze aykırı gibi görünmektedir. Cevat Bey, Bulgaristan ile sıkıntı yaşayan Başbakan Pašić'e, bu sıkıntılara ek olarak Müslümanların düşmanlığını kazanmaması yönünde telkinde bulunur ve 1908-1918 yılları arasında Avusturya Macaristan idaresindeki Müslümanları örnek göstererek Müslümanlara iyi davranıldığında yönetime sadık birer halk olacaklarını ifade eder (s. 128). Bu telkin, Türkiye dış politikasında hâkim devlet söylemi haline gelmeyecektir.

SHS ve Yugoslavya Krallığı döneminde Müslümanlar siyasi alanda Yugoslav Müslüman Örgütü'nün (JMO) faaliyetleri çatısı altında haklarını aramışlardır. Nitekim Mehmet Spaho önderliğinde önemli kazanımlar elde edilmiştir. Hatta Krallık dönemlerinde JMO, ittifakların önemli bir parçası

haline gelmiştir. Kimi zaman Sırlara karşı Hırvatlar yanında yer almış kimi zaman da Sırp hükümetinin bir parçası olmuştur.

Müslümanlar kültürel ve dini alanda ise; Reisülulemalık ve Gajret adlı kültür cemiyetleriyle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (s.64-69) Aslında, Reisülulemalık makamı SHS kurulmadan önce Avusturya-Macaristan tarafından Bosnalı Müslümanların Osmanlı ile olan halifelik bağlarını kesmek için oluşturulmuş bir kurumdur. Bu kurum Avusturya-Macaristan sonrası da devam etmiştir. Daima devlet kontrolünde olan Reisülulemalık, dini eğitim faaliyetleri, vakıf ve imarethanelerin yapımı gibi dar bir alanda icraatlarını yerine getirmiştir. Sırp yanlısı Gajret kurumu ise, Müslüman fakir öğrencilere yardım etmekteydi. Ayrıca kendi adında bir yayın organı da bulunmaktaydı (s. 67).

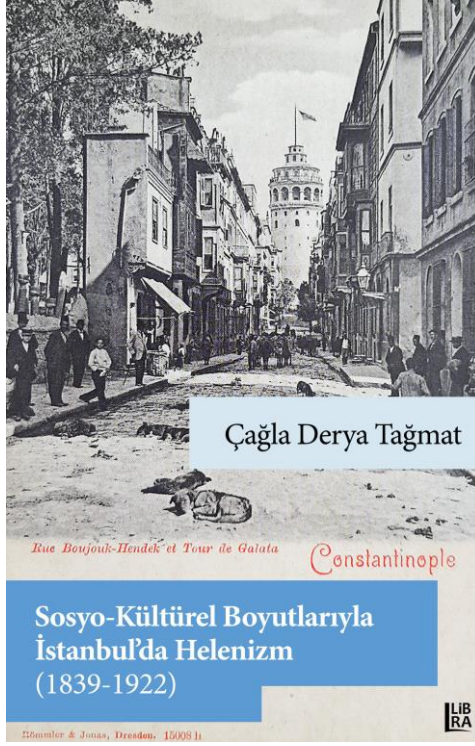
SHS ve Yugoslavya Krallığında, Müslümanlar büyük bir sorun olarak görülmemiştir. Çünkü Müslümanlar o dönem ayrılıkçı bir politika izlememiştir. Hatta Müslümanlar, Yugoslavya'nın birliğine katkı sağlamışlardır. Sırlar tarafından içeride büyük bir sorun olarak başta Hırvatlar ve Slovenler görülmüştür. Ancak dışarıda daha büyük bir sorun bulunmaktadır. Bölgede barışın sürekliliğini sağlamaya dönük yapılan girişimlere karşı meydan okumalar oldukça fazladır. Bunlardan ilki, revizyonist ülkelerin faaliyetleri; ikincisi ise, bölgede yükselen silahlanma yarışıdır. I. Dünya Savaşı sonrası revizyonist ülkelerin bölgesel barışı tehditleri her geçen gün artmaktadır. En başta Almanya ve İtalya'nın yayılmacı faaliyetleri, bölgede görece var olan istikrar ortamını bozmaktadır. İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yayılma amacı bulunmaktadır. Bunun yanında, 1925 yılında Arnavutluk yönetiminin başına geçen Ahmet Zogo, İtalya yanlısı bir politika izlemiştir. İtalya ilerisi için Balkanlarda Bulgaristan'ı müttefik olarak görmektedir (s.119-120). Keza, savaş sonrası var olan düzene karşı Bulgaristan'da da bir hoşnutsuzluk hakimdir. Almanya'da ise, Hitler'in 1933'te seçilmesiyle birlikte aynı yıl Almanya Milletler Cemiyeti'nden ayrılmış ve sonrasında Versay Anlaşmasının yükümlülüklerini rafa kaldırmıştır (s. 120). Böylelikle bölge, büyük bir güvensizlik ortamının içinde kendini bulmuştur. Dolayısıyla bölgesel barış ve huzurun devamı için bir iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye, bu iş birliğini sağlamak için Balkan Antantının başlangıcından sonuna kadar aktif kurucu bir rol almıştır. 1934 yılında imzalanan Balkan Antantının öncesinde bir dizi konferanslar yapılmıştır. Bu konferanslarda resmi ve yarı resmi girişimler gerçekleştirilmiştir. Yapılan faaliyetler sonucunda bir Balkanlık fikri oluşmuştur. Ancak bu durum siyasi bir fikirden ziyade sosyal, kültürel ve ekonomik temelleri olan

bir fikirdir (s. 134). Her ne kadar yapılan görüşmelerde devletler arasında uzlaşmış ortak fikirler bulunsa da konferanslar boyunca şiddetli tartışmalar da söz konusu olmuştur. Özellikle II. Balkan Konferansı'nda, Bulgaristan tarafının sınır ve azınlık sorununu öne sürmesi neticesinde Yugoslavya Krallığı, Bulgarları bir millet olarak görmediklerini ifade etmiştir. Hatta Sırp'lar daha da ileri giderek Bulgaristan'ın Yugoslavya topraklarına katılması gerektiğini öne sürmüştür (s. 143). Sonuç olarak, Türkiye, Yugoslavya Krallığı, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk ile başlayan süreç, Bulgaristan ve Arnavutluk'un masadan çekilmesine rağmen dört ülkenin Balkan Antantını imzalamasıyla sona ermiştir. Ancak, Balkan Antantının ömrü oldukça kısa sürmüştür. Bunun başlıca sebebi, Yugoslavya Krallığı'nın Bulgaristan ile ebedi barış yapmasıdır. Bulgaristan'ın Balkan Antantı içinde yer alması için Türkiye konferans etkinliklerinin başından sonuna kadar büyük bir çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla Türkiye devlet söylemindeki algı bu yaklaşımın Balkan Antantına bir tehdit olmayacağı yönünde olmuştur (s. 163). Bulgaristan ile yapılan anlaşmadan sonra 1937 yılında Yugoslavya Başbakanı Stojadinović ile Mussolini bir pakt imzalamıştır (s. 165). Oysa Balkan birliğini en ciddi manada tehdit eden ülkelerden biri İtalya idi. Türkiye tarafı bu durumu yine olumlu olarak karşılamıştır. Hatta, Falih Rıfkı Atay "Belgrad Mülakatı" başlıklı gazete yazısında bu anlaşmadan Türkiye tarafının oldukça memnun olduğunu belirtmiştir (s. 165). Ancak Yugoslavya Krallığı gün geçtikçe İtalya ve Almanya'nın benimsediği dış politika çizgisinde siyaset sürdürmeye başlamıştı. Bu değişen politika, 1934 yılında Marsilya'da katledilen Kral Alexander sonrasında yerine geçen hükümetin de etkisi vardır. Dahası, Balkan Antantının kuruluşunda büyük emekler veren Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ve sonrasında Tefik Rüştü Aras'ın görevden ayrılması ile bölgesel iş birliği eskisi gibi olmayacaktır (s. 178). II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte Balkan Antantı tamamen geçerliliğini yitirecektir.

KİTAP DEĞERLENDİRME – BOOK REVIEW

Çağla Derya Tağmat, *Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla İstanbul'da Helenizm (1839-1922)*, 1. Basım, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2020, 328 sayfa, ISBN 978-625-7900-31-7.

Serra YAZICI ÖZEL*

Çağla Derya Tağmat, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı mezunudur. Yüksek lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde bitirmiştir. 2015 yılında "İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler 1908-1922" başlıklı doktora tezini de aynı enstitüde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Bu eser Doç. Dr. Çağla Derya Tağmat'ın doktora tez çalışmasının gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir. Eserde Tanzimat Dönemi'nden Mütareke Dönemi'nin sonuna

kadar İstanbul'da yaşayan Rumların çeşitli alanlarda kurdukları cemiyetler üzerinden kendi kültürlerini yaşatmak ve yaymak amacıyla örgütlenmeleri ele alınmıştır. Eser giriş ve dört bölümden oluşmakta ayrıca bir değerlendirme, kaynakça ve dizin içermektedir.

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0002-6634-5568, E-posta: serrayazici@hotmail.com

OPEN ACCESS

Giriş bölümünde (s. 15-29) Helenizm kavramı üzerinde durulmuştur. Öncelikle Helenizm, kavramsal boyutuyla açıklanmış, ardından Helenizm'in ortaya çıkışıyla beraber Yunan ulus inşası ve onu etkileyen faktörlere değinilmiştir. Bunlar arasında dil unsuru önemli bir yer teşkil etmektedir. Yunan Devleti, ulus inşası sürecinde dilin Helenleştirilmesini amaçlamış ve İstanbul'da yaşayan Rumlarla da etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşim sadece dilde olmamış, sosyal ve kültürel hayatın yanında eğitimin de Helenleşmesi anlamını taşımıştır. Böylece İstanbul'da yaşayan Rumlar da kimliklerini bularak Helenleşmişlerdir (s. 19-20). Yine bu bölümde Helenizm'in önemli bir aracı olan Megali İdea kavramına da değinilmiştir. Helenizm'in Megali İdea'ya göre eski bir kavram olduğu belirtilirken, her iki kavramın Osmanlı coğrafyasında yollarının kesiştiği ve Megali İdea'nın kendini Helenizm ile güçlü kılmaya çalıştığı açıklanmıştır. Burada önemli olan nokta Osmanlı coğrafyası, İstanbul ve orada yaşayan Rumlardır. Tanzimat Dönemi ve bu dönemdeki reformlar Helenizm'i etkilemiş ve Rumların yüzünü Batıya dönmesiyle Helenizm de modernleşmeye başlamıştır (s. 25). Bu bölümde son olarak açıklanan diğer kavramlar cemaat ve cemiyet kavramlarıdır. Birbirlerinden farklı olsalar da aralarında güçlü bağların olduğu belirtilmiş ve bu çalışmada özellikle cemiyetler üzerinde durulacağına altı çizilmiştir.

Birinci bölümde (s. 31-133), Meşrutiyet öncesindeki ilk Rum örgütlenmeleri anlatılmaktadır. Öncelikle Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Gayrimüslim ve Rumların konumu ve durumları değerlendirilmiştir. Tanzimat dönemi ile Osmanlı'ya Batılı tarzda gelen reformlar ile Gayrimüslimler de laikleşmeye başlamıştır. İstanbul'da yaşayan Rumlar açısından bu süreç öncelikle eğitim alanında başlamış, ardından çeşitli cemiyetlerin kurulmasıyla sosyo-kültürel alandaki faaliyetler daha örgütlü yürütülmüştür (s. 37-38). Bunun yanı sıra Rumların, Yunanistan'da kurulan cemiyetleri kendilerine model olarak aldıkları da belirtilmektedir. Rumlar, Müslümanların kurdukları cemiyetlerden de etkilenmişlerdir. 1860'lı yıllar Rum cemiyet faaliyetleri açısından en hareketli yıllardır. 1870'li yıllarda ise Rum cemiyetlerinin sayısında önemli ölçüde artış gözlemlenmiştir (s. 38-45). Ayrıca, İstanbul'da yaşayan Rumların kurdukları cemiyetlerin, yaşadıkları semtlerde kendi ihtiyaçlarına göre şekillendiği de belirtilmektedir. Çeşitli alanlarda faaliyet yürüten cemiyetleri ortak bir paydada birleştiren en önemli unsur Helenizm'dir. Cemiyetlerin öncüsü İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti (Syllogos)'dir. Diğer kurulan tüm cemiyetlerin üzerinde hakim bir rolü bulunmaktadır (s. 45). Bu bölümde Syllogos'un eğitimle ilgili faaliyetlerine

değnilmiştir. Bunlar arasında, okullarda okutulacak kitapların tespit ve temini, kütüphanelerin açılması, yine okullarda okutulacak dilin teke indirilmesi, Anadolu'da da Yunancanın yaygınlaştırılması, yoksul okullara kitap temin edilmesi, bakıma muhtaç öğrencilerin giderlerinin karşılanması gibi faaliyetler yer almaktadır (s. 50-68). Yine bu bölümde Rumların eğitim dışında hayırseverlik, maarifperver, mesleki, spor, sanatsever, dini nitelikte de cemiyetler kurduklarına değnilmiş ve bunların ilk örgütlenmeleri hakkında birtakım bilgiler sunulmuştur.

Hayırsever cemiyetler başlarda yalnız kadınların faaliyet gösterdiği cemiyetler olarak kendini göstermiştir. Kadınlara desteği ön planda tutan hayırsever cemiyetler kadın istihdamının yaygınlaşması için çalışmalar yürütmüştür. Bununla birlikte yoksullara yiyecek dağıtılması, ihtiyacı olanlara kıyafet yardımı sağlanması, öğrencilere kitap ve hastalara ilaç temini meseleleriyle ilgilenmişlerdir (s. 85-103). 19. yüzyılın son yarısında çeşitli alanlarda kadınlar ön plana çıktığı için kadın cemiyetleri kurulmuştur. Kadın cemiyetlerinin amaçları, faaliyet alanları hayırseverlik cemiyetleri ile benzeşmektedir (s. 104-117). Yine Meşrutiyet dönemi öncesinde Rumlarda sosyal ve gündelik ihtiyaçlar doğrultusunda meslek edindirme ve dayanışma oldukça ön plandadır. Bu amaçla mesleki alanlarda (terzilik, ticaret, matbaacılık, bakkalcılık, ayakkabıcılık gibi) İstanbul'da çeşitli yerlerde çalışmış olan Rumlar da cemiyetler kurmuşlardır (s. 117-123). Bu dönemde Rumlar tarafından kurulan ve varlık gösteren bir diğer cemiyet alanı spor, sanat ve müziktir. Tiyatronun çok ön planda olduğu görülmektedir. Amaç tiyatroyu sevdirmek, yoksul gençleri oyunculuk eğitimi için Avrupa'ya göndermek ve İstanbul'da Rum tiyatrosunu geliştirmektir. Kurulan spor cemiyetlerinde ise amaç, atletizm, jimnastik gibi spor faaliyetlerinin yayılması ve sporcu yetiştirmektir (s. 123-131). Bu bölümde son olarak, bahsi geçen dönemde Rumların dini cemiyetler kurduklarına da değnilmiştir. Bu cemiyetler de meşrutiyet öncesi dini ve ahlaki gelişime öncelik veren ve kiliseler ile özel olarak ilgilenen cemiyetlerdir (s. 131-133).

İkinci bölümde (s. 135-195), İkinci Meşrutiyet döneminde İstanbul Rumlarının durumlarına değnilmekte ve cemiyetler üzerinden sosyo-kültürel faaliyetler anlatılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde sıkıntılar söz konusudur. Bu durum İstanbul'daki Rumları etkilemiştir. Cemiyetlere bakıldığında, sayılarının artması idare alanında bir denetim mekanizmasının olmasını gerektirmiş ve bu amaçla da Cemiyetler Kanunu (16 Ağustos 1909) çıkarılmıştır. Böylece yeni kurulacak cemiyetlerin yanı sıra Meşrutiyet dönemi öncesinde kurulan cemiyetler de

yasallık kazanmışlardır (s. 143). Bu bölümde Sylogos'un faaliyetlerini sürdürdüğü belirtilmiş ancak 1914 yılından sonra I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle aynı yoğunlukta faaliyet gösteremediğine değinilmiştir. Ayrıca Rum okullarının ve öğrencilerinin sayısının arttığı ifade edilmiştir. Önceki dönemde kurulmuş olan cemiyetlerin varlıklarını sürdürdüğü ama yeni cemiyetlerin de kurulmaya devam ettiği belirtilmiştir. Bu dönemde Rumlar sadece kendi cemaatleri içinde cemiyet kurmamış, Ermeniler ile de zaman zaman ortak sosyo-kültürel faaliyetler organize edip işbirliği geliştirmişlerdir. Önceki dönemde kurulmuş Rum sosyal yardım cemiyetleri faaliyetlerine devam ederken, yoksullara yardım gibi konularda yeni cemiyetler de kurulmuştur (s. 172-176). Yine Rum kadın cemiyetleri de faaliyetlerine bu dönemde devam etmişlerdir (s. 176-179). Meslek cemiyetlerinde önceki döneme nazaran büyük bir artış söz konusudur. Meşrutiyetin ilanı ile doğan özgürlük ortamında, mesleki yardımlaşma kültürünün geliştirilmeye çalışılmasının büyük bir önemi vardır (s. 179-187). Önceki dönemde kurulmuş olan Rum spor ve sanat cemiyetleri de faaliyetlerine devam etmişlerdir. 19. yüzyıl itibarıyla Rumlar çok fazla spor kulübü kurmuş, spor etkinlikleri düzenlemişlerdir. Sanat cemiyetlerinde ise tiyatro alanında bir azalma söz konusu olmuş ancak sinema ilgi görmeye başlamıştır. Sinemanın gelişmesinde sosyo-kültürel cemiyetlerin etkisi bulunmaktadır (s. 187-193). Bu bölümde son olarak dini cemiyetler ele alınmış ve bunların öncelikli işlerinin kiliselerin onarımı ve cemaatin dini bilincinin gelişmesini sağlamak olduğu dile getirilmiştir (s. 193-194).

Üçüncü bölümde (s. 197-221) Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Rumlarının kültürel faaliyetleri ele alınmıştır. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri Müslüman ve Rum göçleridir. Bu göçlerin Osmanlı Devleti'nin iç düzeni ve toplumsal hayatına etkisi oldukça fazladır. Savaş yılları olmasına rağmen, Helenizm'in yayılması devam etmiştir. İstanbul bu dönemde sosyal-ekonomik ve politik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. İstanbul'da yaşam koşullarının ağırlaşması, kıtlık ve göçler Rumların cemiyet kurma faaliyetlerinde azalmaya neden olmuştur (s. 197-211). Bu bölümde Sylogos'un Birinci Dünya Savaşı yılları içinde hiçbir faaliyette bulunmadığı ancak eğitimle ilgili faaliyet yürüten birkaç cemiyetin kurulduğu belirtilmiştir (s. 212). Savaşın etkisiyle Rum hayırsever ve sosyal yardımlaşma cemiyetleri daha aktif duruma gelmiştir. Yoksullaşan kesime başta gıda, ilaç ve barınma olmak üzere çeşitli yardımların yapılması ön plandadır (s. 213-214). Yine savaş dönemi olduğu için erkekler askere alındığından, kadınlar iş hayatına atılmışlardır. Önceki dönemlerde kurulan Rum kadın cemiyetleri bu dönemde faaliyetlerini askıya almış ya da yavaşlatmıştır (s. 214-215). Aynı şekilde

mesleki cemiyetler de bu dönemde olumsuz etkilenmiş ve bunların da faaliyetlerinde aksamalar meydana gelmiştir (s. 215-218). Rum sanat ve spor cemiyetlerine bakıldığında, savaş yıllarında müttefiklerin İstanbul'a gelmesiyle askerlerin kurduğu çeşitli spor müsabakaları yapılmıştır. Sanat alanında dikkat çeken nokta, tiyatro oyunlarının sahneye konulamamasına rağmen sinemalarda film gösterimlerine devam edilmesidir (s. 219-221).

Dördüncü bölümde (s. 223-288), Mütareke dönemindeki Rum faaliyetleri ele alınmaktadır. Önce Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'ne değinilmiştir. Osmanlı'nın bu mütareke ile çok zor bir durumda olduğu ancak İstanbul'da yaşayan Rumların bu durumdan duyduğu memnuniyet ifade edilmiştir. Bu dönemde Helenizm sosyal ve kültürel nitelikte değil, politik bir niteliktedir. Ardından mütarekeden sonra İtilaf Devletleri yanında yer alan Yunanistan'ın İstanbul ile ilgili izlediği politikaya yer verilmiştir. Eserde Mondros Mütarekesi'nin yarattığı bu ortamın Fener Rum Patrikhanesi'nde de değişime neden olduğu, Patrikhane'de ve İstanbul Rumlarında Helenizm'in bir kolu olan Megali İdea'nın gerçekleşmesi için bir umudun doğduğu belirtilmiştir. Paris Barış Konferansı'ndan sonra İzmir'in Yunanlar tarafından işgali, İstanbul'da yaşayan Rumları da etkilemiş, böylece birçok cemiyet kurulmuştur. İstanbul'un da İtilaf Devletleri tarafından işgali Rumları memnun etmiş ve Rumlar tamamen Yunan siyasi politikasına göre hareket etmeye başlamışlardır. Daha önce de kültürel amaçlı kurulmuş birçok cemiyet yüzünü siyasal faaliyetlere dönmüştür (s. 223-251).

Bu bölümde daha önceki dönemlerde kurulmuş olan eğitim-kültür, hayırsever, kadın, mesleki, sanat ve spor cemiyetlerinin bir kısmının faaliyetlerine devam ettiği, bunlara ek olarak yeni cemiyetlerin de kurulduğu belirtilmiştir. Bu dönemin diğer dönemlerden en büyük farkı İstanbul ve Batı Anadolu'nun işgal altında olmasıdır. İstanbul'daki Rum cemiyetlerinin faaliyetlerinde de kültürel Helenizm'den siyasal Helenizm'e geçiş olmuştur (s. 252). Bu dönemin bir diğer özelliği cemiyetlerin Patrikhane çevresinde kenetlenmiş olmasıdır. Çalışmanın bu bölümünde Syllogos'un faaliyetlerine devam ettiği ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra eğitim ve kültürle ilgili çalışmalarını geri plana attığı, Eleftherios Venizelos ile sıkı bir bağ kurarak politik bir kimlik kazandığı belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde Rum okullarında da değişim yaşanmıştır. Okullarda Yunanistan lehine propagandalar yapılmaya başlanmış, Rum eğitim kurumları silahlı askeri izcilik faaliyetleri yapan birer merkeze dönüşmüşlerdir. Yine de eğitim ve kültürle ilgili yeni birkaç cemiyet kurulmuştur (s. 256-263).

Mütareke döneminde kurulan sosyal yardımlaşma cemiyetleri de faaliyetlerine sağlık alanında hız vermişlerdir (s. 264-266). Yine bu dönemde kurulan kadın cemiyetlerine bakıldığında, çoğunun amacının Yunan kuvvetleriyle iş birliği sağlamak olduğu belirtilmektedir. Ama ulusal çizgide ilerlemeye devam etmişlerdir (s. 266-271). Mütareke döneminde Rum iş gücü ve örgütlenmeleri ön planda olduğundan, Rum meslek cemiyetleri faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca hekimler ve öğretmenler tarafından bu dönemde yeni cemiyetler de kurulmuştur (s. 272-276). Sanat ve spor cemiyetlerinde de siyasetten en çok tiyatrunun etkilendiğine değinilmiştir. Sinemada ise Yunan ordusunun işgal ettiği yerler ile ilgili gösterimler yapıldığı vurgulanmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen bu dönemde spor cemiyetleri de faaliyetlerine devam etmiş ancak izcilik üzerine yoğunlaştığı dile getirilmiştir (s. 276-281). Son olarak, bu cemiyetlere Anadolu'daki Rumları destekleyen nitelikte siyasi faaliyet yürüten cemiyetler de eklenmiştir. 1919-1922 yılları arasında İstanbul Rum cemiyetlerinde dikkat çeken nokta, Pontus'a dair cemiyetlerin de olduğudur. Bu cemiyetlerin ortak noktası Pontuslu Rumlar tarafından kurulmuş olmalarıdır. Ortak amaçlarının da yoksul Pontus Rumlarına yardım etmek, Pontus Helenizm'i ile ilgilenmek olduğu söylenebilir (s. 282-288).

Sonuç olarak bu çalışmada Tanzimat Dönemi'nden Mütareke Dönemine kadar İstanbul'da yaşayan Rumların cemiyetler üzerinden örgütlenmeleri konu edilmektedir. Bu örgütlenmeler belirtirken Rumların İstanbul'da yoğun olarak yaşadığı bölgelere ve etkinlik yerlerine göre bir sınırlamaya gidilmiştir. Ayrıca, başta Yunanca kaynaklar olmak üzere yerli ve yabancı makale, kitap ve orijinal belgelere (nizamnameler) başvurularak geniş bir kaynak incelemesinde bulunulmuştur. Çok sayıda Rum cemiyetinin varlığına ulaşıldığı ve bazılarının faaliyetleri derinlemesine incelendiği için (Syllogos gibi) bu eser aynı zamanda analitik bir çalışma özelliği taşımaktadır. Sonuç olarak eserin öncelikle literatüre katkı sağlayacağı ayrıca Osmanlı ve Yunan tarihine ilgi duyan herkes için faydalı olacağı düşünülmektedir.

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.

2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil 5.000 ile 12.000 kelime aralığında olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.

5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.

6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.

7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:

7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplonun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler
Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

baedergisi@gmail.com

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words and maximum 12.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yzyt.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to baedergisi@gmail.com

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.